

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ЦЕНТР ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ
СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ, ТЕХНІКИ ТА МАТЕРІАЛІВ

**С.П. Галака, О.М. Гришуткін, С.І. Кондратов,
Г.М. Перепелиця, О.І. Сівер**

ЕКСПОРТНИЙ КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Навчальний посібник

Київ
КВІЦ
2013

УДК 327.7/623.45
ББК 66.061.44
Е 41

Гриф надано Міністерством освіти і
науки, молоді та спорту України
(лист № 1/11-17259 від 06.11.2012 р.).

Авторський колектив:

Галака С. П. (доктор політичних наук, професор) – тема 2 (крім розділу 2.5), тема 3 (розділ 3.6 теми 3 – у співавторстві).

Гришуткін О. М. (кандидат економічних наук, заслужений працівник промисловості України) – теми 5–10, розділ 3.6 теми 3, тема 4 (у співавторстві).

Кондратов С. І. (старший науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень) – розділ 2.5. теми 2.

Перепелиця Г. М. (доктор політичних наук, професор) – тема 1, тема 4 (у співавторстві).

Керівник проекту: *Сівер О. І.* – директор Науково-технічного центру експорту та імпорту спеціальних технологій, техніки та матеріалів.

Відповідальний редактор: *Гришуткін О. М.*

Рецензенти:

Л. О. Лещенко – доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС України.

В. П. Воробйов – кандидат юридичних наук, заступник директора Інституту зовнішньої політики.

В. А. Манжол – доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС України, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Е 41 Експортний контроль в системі міжнародної безпеки: навч. посіб. / *Галака С. П., Гришуткін О. М., Кондратов С. І., Перепелиця Г. М., Сівер О. І.* – К.: КВІЦ, 2013. – 368 с.

ISBN 978-966-2003-99-4

У навчальному посібнику розглядаються міжнародні та національні режими експортного контролю, визначається їх місце та роль у системі міжнародної безпеки, наводяться міжнародно-правові механізми та договірно-правова база функціонування сучасного міжнародного та національного режимів експортного контролю.

Посібник призначений для студентів вищих навчальних закладів, слухачів шкіл бізнесу, викладачів, підприємців та усіх, хто має бажання поглибити знання у сфері міжнародного та національного експортного контролю.

УДК 327.7/623.45
ББК 66.061.44

Всі права захищені. Жодна частина цієї книжки не може бути відтворена в будь-якій формі без письмового дозволу власників авторських прав.

- © Шведське агентство з радіаційної безпеки (SSM), 2013
- © Міністерство закордонних справ України, 2013
- © Міністерство економічного розвитку та торгівлі України, 2013
- © Державна служба експортного контролю України, 2013
- © Науково-технічний центр експорту та імпорту спеціальних технологій, техніки та матеріалів, 2013
- © Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2013

ISBN 978-966-2003-99-4

ВСТУП

Навчальний посібник «Експортний контроль в системі міжнародної безпеки» видається Науково-технічним центром експорту та імпорту спеціальних технологій, техніки та матеріалів за фінансової підтримки Шведської програми сприяння ядерному нерозповсюдженню та при підтримці Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, Державної служби експортного контролю України. Посібник був підготовлений в рамках співробітництва Шведського агентства з радіаційної безпеки з Науково-технічним центром експорту та імпорту спеціальних технологій, техніки та матеріалів та Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Міжнародна безпека, як стан захищеності міжнародної спільноти від глобальних та регіональних загроз і викликів, є багатоаспектною і важливою функцією світового господарства. Сучасна система міжнародної безпеки будується на принципах загального характеру і однакового рівня безпеки для всіх держав, міжнародного співробітництва та колективних дій у вирішенні “безпекових” проблем, високого ступеня довіри в міжнародних стосунках, відкритості у міжнародній політиці, системного характеру побудови безпеки. Принциповою рисою сучасного періоду розвитку системи міжнародної безпеки є те, що на зміну домінанті глобальної загрози, як це було у минулому, прийшли потенційні загрози меншого масштабу, але при цьому досить серйозні за своїми наслідками для міжнародного миру й стабільності.

Експортний контроль, як сукупність норм міжнародного права, договірних і політичних зобов’язань, орієнтованих на зниження ризику застосування військової сили, нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки та проти-

дію тероризму, є важливою складовою режиму міжнародної безпеки. Актуальність експортного контролю обумовлюється двома чинниками: можливістю експортного контролю сприяти інтересам міжнародної безпеки та можливістю досягнення власних національних інтересів державами, які його застосовують.

Практичне впровадження експортного контролю у національне господарство повинно здійснюватись фахівцями, які мають необхідні для цього знання, проте за сучасним станом у вищих навчальних закладах України практично відсутня система цільової підготовки кадрів у галузі експортного контролю. Винятком з цього є введений з 2011 року в Інституті міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка навчальний курс з експортного контролю, який є складовою освітньо-професійної програми підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр” зі спеціальності “міжнародні відносини”.

Запропонований авторами навчальний посібник “Експортний контроль в системі міжнародної безпеки” призначений для студентів зі спеціальності “міжнародні відносини”, які вивчають курс з експортного контролю, а також для студентів інших міжнародних та зовнішньоекономічних спеціальностей вищих навчальних закладів, слухачів шкіл бізнесу, викладачів, підприємців та усіх, хто має бажання поглибити знання у сфері міжнародного та національного експортного контролю. У навчальному посібнику розглядаються міжнародні та національні режими експортного контролю, визначається їх місце та роль у системі міжнародних відносин, наводяться міжнародно-правові механізми та договірно-правова база функціонування сучасного міжнародного та національного режимів експортного контролю, з’ясовуються передумови та закономірності їхнього становлення та розвитку, розглядається сутність та зміст режиму експортного контролю як одного з важливих напрямків зміцнення міжнародної та національної безпеки.

Навчальний посібник містить десять тем, у яких систематизовано і структуровано базові положення становлення, роз-

витку та функціонування експортного контролю. Перші чотири теми посібника мають загальний характер і розкривають історію становлення експортного контролю, його міжнародно-правові аспекти та роль у системі міжнародної безпеки, а також сутність міжнародних режимів експортного контролю. Наступні п'ять тем розкривають організацію системи експортного контролю України. Остання, десята тема посібника, присвячена огляду систем експортного контролю держав Європейської спільноти.

Перша тема навчального посібника розкриває роль експортного контролю в системі міжнародної безпеки. У рамках цієї теми розглядаються питання міжнародної безпеки, систем та режимів її забезпечення у рамках міжнародного режиму з контролю над звичайними озброєннями, режиму нерозповсюдження зброї масового знищення та режиму експортного контролю. Розглядається також зв'язок режимів експортного контролю з іншими договорами та ініціативами у сфері контролю над озброєннями.

Друга тема навчального посібника присвячена історії становлення та розвитку режиму експортного контролю. Ця тема містить інформацію про витоки формування режиму експортного контролю та плани всеосяжного контролю, про еволюцію експортного контролю починаючи з 1950-х років минулого століття та про створення міжнародної системи експортного контролю у сферах ядерного, ракетного, хімічного та біологічного нерозповсюдження, а також про створення системи експортного контролю звичайних озброєнь та пов'язаних з ними товарів подвійного використання. У рамках цієї теми також розкривається проблема ядерного та радіаційного тероризму.

У третій темі навчального посібника розкриваються міжнародно-організаційні аспекти експортного контролю, серед яких роль ООН у вирішенні проблем нерозповсюдження, становлення та розвиток експортного контролю в Євросоюзі, роль міжнародних регіональних організацій, що мають відношення до експортного контролю. У рамках цієї теми також розглядаються питання ініціатив щодо обмеження звичайних

озброєнь та зміцнення режимів нерозповсюдження, встановлення експортного контролю у колишніх радянських республіках та встановлення експортного контролю в Україні.

У темі чотири розкрито міжнародні режими експортного контролю, їх загальна сутність та зміст. Матеріали цієї теми докладно розкривають сутність таких міжнародних режимів експортного контролю, як: режим “Вассенаарська домовленість”, режим контролю за ракетними технологіями, режими експортного контролю у сфері нерозповсюдження ядерної зброї (Комітет Цангера та Група ядерних постачальників) та режим експортного контролю у сфері нерозповсюдження хімічної та біологічної зброї. У рамках цієї теми також є дані про діяльність України в міжнародних режимах експортного контролю та діяльність у інших ініціативах з нерозповсюдження та обмеження звичайних озброєнь.

Значні за обсягом матеріали навчального посібника присвячені національній системі експортного контролю України. Так, у темі п’ять розкриваються етапи розвитку законодавства України в галузі експортного контролю, правові засади експортного контролю України та вплив базових актів законодавства на здійснення процедур державного експортного контролю. Значну увагу приділено розкриттю положень Конституції України, її міжнародних договорів та законів, що мають вплив на здійснення процедур державного експортного контролю. Окрема частина теми присвячена розкриттю мети та змісту Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” як базового спеціального Закону України у галузі державного експортного контролю.

У темі шість навчального посібника розкриваються основи організації та здійснення державного експортного контролю в Україні. Розглянуто питання прийняття рішень в системі державного експортного контролю, у тому числі формалізовані моделі прийняття рішень, питання комплексної оцінки прийняття рішень та ризики прийняття рішень про міжнародні передачі товарів. Надано базову термінологію експортного контролю та базові процедури його здійснення. Розглянуто

питання повноважень Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку), яке відповідає за формування державної політики у сфері експортного контролю, та Державної служби експортного контролю України (Держекспортконтролю), яка є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, та етапи застосування процедур експортного контролю.

Сьома тема навчального посібника розкриває процедури здійснення державного експортного контролю. У рамках цієї теми розглянуто загальні процедури такого контролю, списки товарів, що підлягають державному експортному контролю, питання контролю товарів, не внесених до списків, питання класифікації та ідентифікації товарів та питання встановлення порядків здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів. Розглянуто такі процедури державного експортного контролю, як експертиза в галузі експортного контролю, реєстрація суб'єктів господарювання в Держекспортконтролі, особливості укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів). Розглянуто також процедури державного експортного контролю, пов'язані зі здійсненням міжнародних передач товарів та процедури державного експортного контролю, що здійснюються під час постачання та після постачання товарів.

Восьму тему навчального посібника цілком присвячено системам внутрішньофірмового експортного контролю підприємств. Розглянуто мету створення систем експортного контролю на підприємствах, загальні положення впровадження таких систем на підприємствах та нормативно-правове підґрунтя їх створення. Розглянуто також питання функціонування системи внутрішньофірмового експортного контролю підприємства на усіх стадіях зовнішньоекономічної діяльності підприємства, у тому числі питання виявлення ризиків та інструменти забезпечення функціонування таких систем.

Тему дев'ять присвячено питанням правозастосування у галузі державного експортного контролю. Розкрито загаль-

ний підхід до правозастосування у галузі державного експортного контролю, формалізовані моделі застосування санкцій до суб'єктів, що порушили правила експортного контролю, процедури правозастосування у цій галузі, а також повноваження Держекспортконтролю та інших державних органів з питань правозастосування. Значну увагу приділено питанням правозастосування відносно суб'єктів –юридичних осіб, а також питанням адміністративного та кримінального правозастосування відносно фізичних осіб.

Остання, десята тема навчального посібника, розкриває питання здійснення експортного контролю державами Європейської спільноти (ЄС). У рамках теми розкрито питання здійснення державами ЄС експортного контролю відносно товарів військового призначення та подвійного використання. Автори висловлюють щире подяку Анне-Шарлотте Меррелл Веттервік та Ніконову Дмитру Михайловичу (Центр міжнародної торгівлі і безпеки, Університет штату Джорджія, США), які знайшли час для аналізу підготовленого матеріалу теми та надали низку зауважень та пропозицій до нього, що враховані авторами.

Засвоєння матеріалів навчального посібника дозволить слухачам набути знань, які потрібні для роботи у сфері експортного контролю у вітчизняних державних установах, міжнародних організаціях та бізнесових структурах.

Тема 1.

РОЛЬ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

- 1.1. Міжнародна безпека
- 1.2. Експортний контроль як міжнародний режим
- 1.3. Зв'язок режимів експортного контролю з іншими договорами та ініціативами у сфері контролю над озброєннями

1.1. Міжнародна безпека

1.1.1. Поняття міжнародної безпеки

Поняття міжнародної безпеки можна визначити як стан захищеності міжнародної спільноти від глобальних та регіональних загроз і викликів.

Міжнародна безпека – це стан міжнародних відносин, який виключає порушення миру та створення реальної загрози розвитку людства, за якої народи можуть суверенно, без втручання та тиску ззовні визначити шляхи та форми свого суспільно-політичного розвитку; діяльність держав та міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану, універсальна система механізмів, заходів і гарантій якого виключає застосування сили в міжнародних стосунках.

У дещо ширшому розумінні: міжнародна безпека – це стан міжнародних відносин, який виключає порушення всесвітнього миру чи створення загрози безпеці народів у будь-якій можливій формі. У сучасній світовій політиці міжнародна безпека розглядається як важлива функція світового господарства, що є багатоаспектною і реалізується на основі процесу роззброєння, закріплення взаєморозуміння і взаєм-

ної довіри між державами, ефективного врегулювання конфліктів, що виникають.

Вона полягає у відсутності прямої чи прихованої загрози виникнення конфліктів або здатності провідних держав світу чи колективних міжнародних інституцій (міжнародних організацій) ефективно їм протистояти. Вона є результатом складної взаємодії багатьох держав, влада кожної з яких прагне, насамперед, реалізувати власну безпеку. У кінцевому підсумку в міжнародних відносинах встановлюється певна система безпеки, до якої кожна держава змушена адаптуватись.

Існуючі глобальні та регіональні системи безпеки в останні десять років виявилися нездатними ефективно реагувати на новий спектр загроз воєнного характеру. Саме слабка ефективність традиційних структур безпеки, головним завданням яких було попередження широкомасштабного збройного нападу ззовні, спричинила перегляд підходів до проблем гарантування безпеки як на законодавчому, так і на інституційному рівнях. Поява нових концепцій безпеки, нових стратегій та доктрин, воєнна реформа національних збройних сил майже у всіх провідних державах світу та процеси адаптації ООН, НАТО, ОБСЄ до нових викликів третього тисячоліття – яскраве тому підтвердження.

Принципова риса даного періоду полягає в тому, що на зміну домінанті глобальної загрози прийшла маса потенційних загроз меншого масштабу, але при цьому досить серйозних за своїми наслідками для міжнародного миру й стабільності, таких, що зачіпають інтереси багатьох держав. За таких умов створення ефективної системи міжнародної безпеки вимагає об'єктивної, безпомилкової оцінки можливих внутрішніх і зовнішніх, воєнних та невоєнних загроз. Серед невоєнних загроз найбільшу небезпеку можуть являти: зростання безробіття; екологічні негаразди, організована злочинність, нелегальна міграція, нелегальна торгівля озброєннями, тероризм, наркобізнес, поширення нових видів захворювань.

Проте головну небезпеку, як і в минулому, становить тероризм та різноманітні воєнні загрози. Загалом традиційними джерелами воєнної небезпеки є прагнення до гегемонії, пере-

вага в стратегічних та ядерних озброєннях, експансіонізм, який притаманний окремим державам. З'явилися й нові виклики та загрози стабільності та сталому соціально-економічному розвитку в суспільстві. На рівень безпеки на сучасному етапі світового суспільно-економічного розвитку впливають такі світові загрози як: тенденція до зростання кількості локальних конфліктів, загострення проблеми міжнародного тероризму, для якого не існує кордонів, формування могутніх незаконних збройних формувань, витік ядерних матеріалів і поширення ядерних технологій, наявність стратегічних озброєнь в так званих “порогових” державах. Також глобалізуються процеси розвитку організованої злочинності та розповсюдження етнічних конфліктів.

Складність розв'язання вище перелічених загроз має наслідком те, що сучасна система міжнародної безпеки будується на принципах: загального характеру і однакового рівня безпеки для всіх країн, незалежно від їхньої ролі на світовій арені; міжнародного співробітництва у вирішенні проблеми безпеки та колективності дій щодо усунення агресії; недостатності тільки силових засобів підтримання миру; високого ступеня довіри в міжнародних стосунках; відкритості і щирості у міжнародній політиці; системного характеру побудови безпеки.

1.1.2. Система забезпечення міжнародної безпеки

Система забезпечення міжнародної безпеки являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, покликаних забезпечити міжнародну стабільність та захищеність міжнародної спільноти від глобальних та регіональних загроз і викликів.

Структура системи забезпечення міжнародної безпеки включає такі елементи: наукову теорію (філософію), доктрину, концепцію, політику, стратегію та тактику забезпечення безпеки; сукупність міжнародних інститутів і організацій; міжнародне право; режим міжнародної безпеки.

На початку 21-го століття найбільш відповідною для вирішення завдань, що стоять перед сучасним світовим співтовариством, є концепція кооперативної безпеки. Кооперативна

безпека є стратегічним принципом, спрямованим на досягнення мети шляхом угод, а не примусу. Після завершення "холодної війни" з'явилася нова концепція безпеки, в якій зроблено спробу позбутися спадщини нещодавнього минулого і перейти від конфронтації до співробітництва, від залякування до переконання, від постфактного реагування на конфлікти до запобігання їх виникненню, від таємності до транспарентності, від односторонніх дій до кооперації. Такою стала концепція безпеки на базі співробітництва (кооперативна безпека), запропонована в 1992 році співробітниками Бруклінського інституту (США) Е. Картером, У. Перрі та Дж. Стейнбруннером, яка стала нині досить популярною. У своїй публікації "Нова концепція кооперативної безпеки" вони запропонували спиратися у поглядах на безпеку на розуміння того, що "каталізаторному конфлікту" можна запобігти не лише стримуванням через залякування, але також кооперативними превентивними заходами, змістивши акценти в плануванні безпеки з підготовки до протидії загрозам на запобігання виникненню таких загроз.

У концепції безпеки на базі співробітництва вони висунули на перший план деякі проблеми, що без успіху обговорювалися в період "холодної війни", наприклад, такі як оборонна конфігурація звичайних сил, обмеження військових інвестицій, розповсюдження ядерної зброї, транспарентність воєнно-політичної діяльності.

Головну відповідальність за підтримання миру і міжнародної безпеки покладено на РБ ООН. До інших структур міжнародної безпеки належать такі регіональні організації як НАТО, ОБСЄ, ЄС, Африканський Союз.

1.1.3. Режими міжнародної безпеки

Режим міжнародної безпеки являє собою сукупність норм міжнародного права, договірних і політичних зобов'язань, орієнтованих на зниження ризику застосування військової сили. Основу режиму міжнародної безпеки становлять режими з контролю над озброєннями, які умовно поділяють на три групи:

а) міжнародний режим з контролю над звичайними озброєннями;

б) режим нерозповсюдження зброї масового знищення;

в) режим експортного контролю.

Кожен із зазначених режимів має відповідну організаційну та договірно-правову базу, які є основою його функціонування.

а) Міжнародний режим з контролю над звичайними озброєннями

Організаційну та договірно-правову базу міжнародного режиму з контролю над звичайними озброєннями становлять:

Конференція з роззброєння;

Договір про звичайні збройні сили в Європі;

Віденські документи ОБСЄ щодо зміцнення воєнної довіри та безпеки.

Конференція з роззброєння (далі – КР) вважається єдиним постійним переговорним форумом світового співтовариства у галузі роззброєння. Конференція забезпечує ведення на багатосторонній основі переговорів з питань роззброєння та контролю над озброєннями. Головним завданням КР є сприяння процесу загального і повного роззброєння під ефективним міжнародним контролем.

Україна стала членом КР у червні 1996 року. Незважаючи на відсутність протягом останніх років прогресу у змістовній роботі КР та конкретних результатів щодо вироблення юридично зобов'язуючих міжнародно-правових інструментів, Україна, як і переважна більшість держав-членів КР, продовжує розглядати цей форум як важливий багатосторонній переговорний орган у галузі роззброєння та контролю над озброєннями. Участь у роботі форуму дозволяє підтримувати політичний діалог та співробітництво з іншими його членами з проблем роззброєння та міжнародної безпеки, а також відстоювати власні зовнішньополітичні пріоритети у галузі забезпечення національної безпеки.

Договір про звичайні збройні сили в Європі (далі – ДЗЗСЄ або Договір) є одним із вагомих документів у галузі контролю над звичайними озброєннями, а також важливим кроком на шляху зміцнення миру та європейської безпеки.

ДЗЗСЄ підписано 19 листопада 1990 р. у Парижі вищими представниками урядів і міністрами закордонних справ 22 держав. Головна ідея ДЗЗСЄ полягала у тому, щоб зменшити небезпечну концентрацію озброєнь, яка існувала на той час на лінії військового протистояння двох воєнно-політичних блоків в Європі. Цей документ розроблявся в умовах жорсткого протистояння двох блоків і мав на меті значно зменшити наступальні потенціали колишніх держав-супротивників та забезпечити ефективний контроль за рівнем звичайних озброєнь за допомогою збройних сил Організації Варшавського договору і НАТО, через обмін інформацією та верифікацію, тобто перевірку на місцях.

Незважаючи на те, що процес адаптації існуючого Договору почався наприкінці грудня 1996 р. в складних умовах, переговори були успішно завершені підписанням у Стамбулі 19 листопада 1999 року Угоди з адаптації ДЗЗСЄ. І вже 21 вересня 2000 року Верховна Рада України ратифікувала цю Угоду як важливий документ, який відповідає сучасним умовам.

Після підписання стамбульських домовленостей можливості України щодо утримання озброєнь на флангах істотно змінилися. Вони дають право Україні розміщувати в Одеській області, що належала до флангового району, 400 бойових танків, 400 бойових броньованих машин, 350 артилерійських систем. Також є дозвіл розміщувати у межах держави 4080 бойових танків, 5050 бойових броньованих машин, 4040 артилерійських систем, 1090 бойових літаків та 330 ударних вертольотів.

Значним кроком на шляху до адаптації ДЗЗСЄ став перегляд умов його функціонування в частині регулювання розміщення іноземних військ, вдосконалення системи контролю над озброєннями, забезпечення її надійного функціонування та обміну інформацією на наступні роки. Такий підхід дозволив ввести систему обмежень, яка виключає можливість неконтрольованої передачі озброєнь однією державою іншій. Встановлені обмеження (стелі) для розміщення як своїх, так і іноземних озброєнь та сил, які нейтралізують накопичення сил протиборчих сторін.

Після завершення процесу адаптації ДЗЗСЄ можливими напрямками його подальшого вдосконалення можуть стати:

розширення зони дії Договору, насамперед, за рахунок тих держав, які мають за мету приєднатися до нього. Виходячи з цього, необхідно відпрацювати механізм подальших скорочень звичайних озброєнь, щоб не допустити порушення основного принципу Договору – не збільшувати кількість озброєння та техніки на європейському континенті;

додаткове включення до Договору інших видів та типів звичайних озброєнь, які характеризуються високою маневреністю, захищеністю, вогневою могутністю та мають значний бойовий потенціал;

удосконалення системи обміну інформацією, яка виключала б можливість обходу положень Договору; її базовими елементами повинні стати достовірність, прозорість та точність передачі інформації;

подальший розвиток та удосконалення інспекційного режиму, ключовим елементом якого повинен стати посилений режим контролю над звичайними озброєннями.

Проте державами-учасницями ДЗЗСЄ так і не вдалося дійти згоди щодо основних положень майбутньої домовленості з поновлення дії Договору, після призупинення його виконання Росією. Багатосторонні неформальні консультації з питань майбутнього режиму контролю за звичайними озброєннями в Європі були призупинені на невизначений термін. 22 держави-учасниці ДЗЗСЄ, які є членами НАТО, а також Грузія та Молдова, припинили виконувати низку своїх зобов'язань за Договором стосовно Росії.

Віденські документи ОБСЄ щодо зміцнення воєнної довіри та безпеки (далі – Віденські документи) складаються з комплексу договірно-правових актів, які направлені на зміцнення воєнної довіри між державами-учасницями та їх безпеки.

В розвиток Віденських документів Україна, спільно з сусідніми державами, вживає додаткових заходів довіри та безпеки у вигляді підписання спільних угод, дія яких розповсюджується на райони, що прилягають до державних кордонів. Важливим доказом прагнення України докласти зусиль для

розвитку нової системи безпеки є активна робота з підготовки угод про додаткові заходи зміцнення довіри і безпеки з сусідніми державами. На цей час Україною вже підписані такі двосторонні угоди з Угорщиною, Словаччиною та Білоруссю.

Перша з них – Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Угорської Республіки про заходи зміцнення довіри і безпеки та про розвиток двосторонніх військових зв'язків – була підписана 27 жовтня 1998 р. в Будапешті міністрами обох держав. Друга – Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словаччини про заходи зміцнення довіри і безпеки та про розвиток двосторонніх військових зв'язків – була підписана у 2000 р. Третя – Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про додаткові заходи довіри і безпеки, підписана 16 жовтня 2001 р. прем'єр-міністрами України і Республіки Білорусь. Відповідальність за виконання цієї Угоди в Україні покладено на Міністерство оборони. У процесі завершення розробки знаходяться двосторонні угоди з Польщею, Румунією, Молдовою. Робота в цьому напрямі свідчить про неухильне виконання Україною положень Віденських документів та рішень Лісабонського саміту ОБСЄ, які передбачають створення взаємодоповнювальних юридичних і політичних зобов'язань держав-учасниць з метою запобігання дестабілізуючій концентрації озброєнь. Угоди про додаткові заходи зміцнення довіри і безпеки між сусідніми державами є їх важливою складовою.

Суттєвим внеском України в зміцнення регіональної безпеки і співробітництва є ініціатива нашої держави щодо започаткування переговорного процесу з вироблення заходів зміцнення довіри і безпеки у військово-морській галузі на Чорному морі, до якого залучені всі шість причорноморських держав (Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина та Україна). Військово-морська діяльність ще ніколи не підпорядковувалась заходам зміцнення довіри і безпеки, зважаючи на специфічний характер військово-морських сил як виду збройних сил. Тому держави-учасниці ОБСЄ із зацікавленістю слідкують за розвитком переговорного процесу. Не виключено, що досвід, набутий країнами чорноморського регіону,

буде в майбутньому застосований у сфері поглиблення транспарентності у військовій діяльності вже на загальноєвропейському рівні.

Всі причорноморські держави заявили, що майбутні заходи будуть спрямовані на зміцнення стабільності і безпеки в акваторії Чорного моря і, водночас, не передбачатимуть введення будь-яких обмежень для свободи судноплавства та військово-морської діяльності третіх держав.

б) Режим нерозповсюдження зброї масового знищення

Режим нерозповсюдження зброї масового знищення включає такі договори та режими:

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї;

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань;

Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та про її знищення;

Конвенцію про заборону бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї та її знищення;

Режим без'ядерних зон;

Кодекс поведінки проти розповсюдження балістичних ракет.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ).

Нині лише невелика група держав не є учасницями ДНЯЗ, тобто знаходиться поза рамками режиму нерозповсюдження. До їх числа належать Індія, Пакистан, Ізраїль, а також КНДР, які де-факто є ядерними державами.

З огляду на свій вагомий внесок у справу практичного ядерного роззброєння та нерозповсюдження, Україна неодноразово наголошувала на нагальності вжиття міжнародним співтовариством рішучих заходів у напрямі забезпечення дотримання та всебічного виконання положень Договору.

Окремої уваги Україна надає питанню встановлення повного мораторію на ядерні випробування, особливо після нещодавніх ядерних випробувань КНДР. У цьому контексті позиція України була і залишається незмінною: подальше проведення ядерних випробувань не сприяє завершенню процесу укладання Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) і вступу до ДНЯЗ нових держав.

Виходячи з такої позиції Україна приєдналася до **Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань** (ДВЗЯВ) ще в рік його схвалення Генеральною Асамблеєю ООН, 27 вересня 1996 року. Головною метою цього Договору є запровадження заборони на здійснення випробувальних вибухів ядерної зброї. При цьому держави, що є сторонами Договору, взяли на себе зобов'язання не здійснювати будь-яких ядерних вибухів, а також утримуватися від спонукання, заохочення або будь-якої участі у проведенні таких випробувальних вибухів. Оскільки Договір є безстроковим, зазначена заборона не має часового обмеження.

У числі держав, що підписали, але не ратифікували Договір – Китай, Єгипет, Індонезія, Іран, Ізраїль, США. Слід відзначити, що процесу набуття Договором чинності не сприяє відмова підписати Договір КНДР, Індією та Пакистаном.

Станом на грудень 2011 року Договір підписали 182 держави, ратифікували – 154. Контроль за дотриманням положень ДВЗЯВ має здійснювати Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ).

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та про її знищення (КХЗ). Україна підписала КХЗ в перший день відкриття цього багатостороннього документа для підписання – 13 січня 1993 року у Парижі. Одночасно з цим наша держава набула членства в Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ), створеної відповідно до вимог статті VIII Конвенції. Учасниками Конвенції є 188 держав світу, що охоплюють 98 % усього населення Землі.

Україна розглядає питання дотримання положень Конвенції як один із основних пріоритетів державної політики у сфері нерозповсюдження та контролю над озброєннями і чітко дотримується своїх зобов'язань за цим міжнародним договором. На території України відсутня хімічна зброя. Наша держава ніколи не мала наміру розробляти, накопичувати та застосовувати хімічну зброю. Водночас, під дію КХЗ підпадає певна кількість об'єктів хімічної промисловості. Станом на 1 січня 2009 року це 15 українських підпри-

емств, діяльність яких регламентується положеннями Конвенції.

Основними напрямками діяльності України в контексті виконання зобов'язань за КХЗ є: підготовка щорічних національних декларацій стосовно об'єктів хімічної промисловості (ОХП) України, діяльність яких підпадає під контроль з боку ОЗХЗ та здійснення експортно–імпортних операцій з визначеними Конвенцією хімікатами; прийняття та супроводження інспекцій ОЗХЗ; проведення в Україні спільних міжнародних заходів з проблематики КХЗ.

Україна є учасницею **Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про її знищення** (КБТЗ) і суворо дотримується своїх міжнародних зобов'язань за цим багатостороннім міжнародним договором. Україна не має власної біологічної зброї і не проводить роботи зі створення такої зброї. Однак на території нашої держави є установи лікувально-медичного, наукового, спеціалізованого та виробничого профілю, які мають банки мікроорганізмів або працюють з продуктами їх життєдіяльності та підпадають під дію положень Конвенції. Крім того Україна має таке географічне розташування, що передбачає можливість інтенсивного транзиту через її територію товарів різного біологічного походження.

Участь України в КБТЗ передбачає роботу її представників у різного роду міжнародних форумах, що відбуваються в рамках Конвенції. Йдеться, зокрема, про засідання спеціальних і Оглядових Конференцій держав-учасниць КБТЗ, сесії Спеціальної групи держав-учасниць КБТЗ, засідання експертів та щорічні зустрічі держав-учасниць. Про активну участь України у діяльності КБТЗ свідчить той факт, що представники нашої держави кілька разів обиралися на керівні посади міжнародних форумів в рамках КБТЗ.

Під **режимом без'ядерних зон** розуміється сукупність норм міжнародного права, договірних і політичних зобов'язань, орієнтованих на зниження ризику застосування ядерної зброї. Цей Режим розповсюджується на території (регіони), на яких забороняється виробництво, випробування, розмі-

щення (зберігання), транзит і застосування (на ній або проти неї) ядерної зброї (визначення авторів). Утворення без'ядерних зон зменшує ризик виникнення ядерного конфлікту, зміцнює безпеку держав, що входять до таких зон, а також зміцнює регіональну і міжнародну безпеку в цілому. Створення перших без'ядерних зон стало можливим внаслідок ініціативи академіка І. Курчатова, підтриманої президентом США, щодо створення Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) як спеціалізованої міжурядової організації з метою виключення переорієнтації програм розвитку атомної енергетики на розробку ядерної зброї (ЯЗ). У 1957 р. в Резолюції Генеральної асамблеї ООН ця ідея одержала практичну реалізацію. На основі міжнародних договорів до теперішнього часу без'ядерними зонами оголошені Антарктика, космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, Латинська Америка, дно морів і океанів і їх надра, південна частина Тихого океану. В перспективі можуть набути чинності Бангкокський Договір 1995 р. і Договір Пеліндаба 1996 р., за якими можуть бути оголошені без'ядерні зони в Південно-Східній Азії і на території Африки, відповідно, що практично зробить Південну півкулю вільною від ЯЗ.

Зважаючи на відсутність в Україні ядерної зброї, створенню без'ядерної зони в Східній і Центральній Європі може сприяти початок переговорів про вивід з цього регіону тактичної ядерної зброї (ТЯЗ) інших держав під міжнародним контролем. Додатково це може сприяти забороні її вдосконалення і подальшому скороченню.

Кодекс поведінки проти розповсюдження балістичних ракет

Гаазький кодекс поведінки проти розповсюдження балістичних ракет (ГКП) підписаний у листопаді 2002 року у місті Гаага (Нідерланди) державами, що занепокоєні розповсюдженням зброї масового знищення та засобів її доставки, у тому числі й Україною. Цей Кодекс сприяє посиленню існуючих міжнародних домовленостей з підтримання міжнародної та національної безпеки, з роззброєння та нерозповсюдження, а також механізмів їх реалізації.

Відповідно до Кодексу держави-учасниці мають уживати таких заходів:

на глобальному та регіональному рівнях докласти багатосторонніх, двосторонніх і національних зусиль з попередження та стримування розповсюдження балістичних ракет, здатних нести зброю масового знищення;

запровадити максимально можливі обмеження на розвиток, випробування та розгортання балістичних ракет, здатних нести зброю масового знищення, включаючи, де це можливо, скорочення національних запасів таких ракет в інтересах глобального та регіонального миру і безпеки;

усвідомлюючи можливість використання програм ракет-носіїв космічних апаратів для прикриття програм балістичних ракет, виявляти належну пильність у розгляді питань сприяння мирним ракетним програмам у будь-якій іншій державі з метою унеможливлення підтримки розвитку систем доставки зброї масового знищення;

не сприяти, не надавати підтримку або допомогу програмам балістичних ракет у державах, що могли б розвивати або купувати зброю масового знищення в порушення норм міжнародних договорів з роззброєння та нерозповсюдження, або зобов'язань, прийнятих цими державами в рамках зазначених договорів.

в) Режими експортного контролю

Режими експортного контролю є ваговою складовою загального режиму міжнародної безпеки. Метою режимів експортного контролю є сприяння збереженню міжнародного миру та безпеки, нерозповсюдженню зброї масового знищення та протидія тероризму. Режими експортного контролю існують у вигляді неформальних об'єднань провідних держав світу в рамках організації міжнародних режимів експортного контролю. Державами-учасницями цих організацій узгоджені керівні принципи контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення (звичайні озброєння) та пов'язаних з ними товарів подвійного використання, а також товарів подвійного використання, які можуть бути використані для створення зброї масового знищення та засобів її достав-

ки. Україна є державою-членом усіх без винятку режимів експортного контролю, які функціонують у рамках відповідних організацій таких режимів.

1.2. Експортний контроль як міжнародний режим

Експортний контроль являє собою сукупність норм міжнародного права, договірних і політичних зобов'язань та заходів з контролю за міжнародними передачами та використанням товарів військового призначення, товарів подвійного використання та інших “чутливих”, з точки зору безпеки, розповсюдження або тероризму товарів. Метою таких заходів є зниження ризику застосування військової сили, розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, а також зниження ризику використання “чутливих” товарів у терористичних цілях.

Станом на цей час існують такі організації міжнародних режимів експортного контролю:

Вассенаарська домовленість (ВД) здійснює спільні заходи контролю відносно звичайних озброєнь і пов'язаних з ними товарів подвійного використання);

Група ядерних постачальників (ГЯП) та Комітет Цангера (КЦ) (здійснюють спільні заходи контролю відносно “чутливих до розповсюдження ядерної зброї” товарів подвійного використання);

Режим контролю за ракетними технологіями (РКРТ) (здійснює спільні заходи контролю відносно “чутливих до розповсюдження ракет” товарів подвійного використання);

Австралійська група (АГ) (здійснює спільні заходи контролю відносно “чутливих до створення хімічної, біологічної, бактеріологічної та токсинної зброї” товарів подвійного використання).

1.3. Зв'язок режимів експортного контролю з іншими договорами та ініціативами в сфері контролю над озброєннями

1.3.1. Реєстр ООН зі звичайних озброєнь

Відповідно до ініціативи держав-учасниць Європейського Союзу (ЄС), висловленої у Люксембурзі у квітні 1991 року, Генеральна Асамблея ООН у грудні 1991 року прийняла резолюцію з транспарентності (прозорості) передач звичайних озброєнь та погодила відповідний реєстр цих озброєнь (документ Генеральної Асамблеї ООН A/RES/46/36 L від 3 січня 1992 року).

Мета створення реєстру полягала у виявленні можливого дестабілізуючого нарощування озброєнь. Резолюція про створення зазначеного реєстру визначила такі його цілі:

- а) впровадження принципу зміцнення довіри;
- б) зменшення темпів торгівлі зброєю;
- в) розв'язання проблем незаконної торгівлі озброєннями та її впливу на права людини;
- г) зменшення навантаження закупівель озброєнь на економіку держав;
- д) скорочення військових витрат.

Резолюція закликала держав-учасниць ООН щорічно на добровільних засадах надавати Генеральному секретареві ООН інформацію про експорт та імпорт визначених категорій військової техніки, що здійснювався державою-учасницею протягом календарного року. До цих категорій віднесені:

- танки;
- бойові літаки;
- бойові вертольоти;
- військові кораблі;
- броньовані бойові машини;
- артилерійські системи великого калібру;
- ракети і ракетні системи.

Усі зазначені у реєстрі озброєння є об'єктами експортного контролю. Експортний контроль є не тільки інструментом контролю передач таких озброєнь, але й одним з інструментів

формування звітної інформації про експорт чи імпорт зазначених категорій озброєнь до реєстру звичайних озброєнь ООН. Таким чином експортний контроль є також і одним з інструментів механізму забезпечення транспарентності у передачах звичайних озброєнь.

1.3.2. Договір про звичайні збройні сили в Європі

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ) зобов'язує держави-учасниці дотримуватись національних рівнів чисельності наступальних озброєнь та здійснювати перевірку і надавати інформацію про кількість та розміщення таких видів озброєнь:

- танки;
- бойові літаки;
- бойові вертольоти;
- броньовані бойові машини;
- артилерійські системи великого калібру.

Експортний контроль, як інструмент контролю міжнародних передач звичайних озброєнь, не містить процедур контролю за переміщеннями озброєнь у межах держав-учасниць ДЗЗСЄ. У той же час експортний контроль, як один з інструментів обліку міждержавних переміщень озброєнь, відіграє важливу роль у визначенні фактичної кількості експортованих або імпортованих державами-учасницями наступальних озброєнь і є одним із допоміжних інструментів визначення рівнів чисельності таких озброєнь.

1.3.3. Експортний контроль та заходи воєнної довіри

Держави-учасниці режиму “Вассенаарська домовленість”, діючи у відповідності до прийнятої в ОБСЄ концепції безпеки, вирішили розробити норми, принципи та механізми, що стосуються проблеми незаконного розповсюдження зброї, викладені ними в Кодексі поведінки щодо експорту зброї. Зокрема держави-учасниці взяли на себе такі зобов'язання:

протидіяти незаконному обігу зброї у всіх його аспектах шляхом введення та застосування національних заходів контролю за стрілецькою зброєю, включаючи виготовлення, мар-

кування, експортний контроль, прикордонні та митні механізми, а також шляхом розширення взаємодії та обміну інформації між правоохоронними та митними органами на міжнародному, регіональному та національному рівнях;

сприяти скороченню та протидії надмірному розповсюдженню стрілецької зброї, враховуючи потреби у галузі національної та колективної оборони, внутрішньої безпеки та участі у миротворчих операціях у відповідності до Статуту ООН або в рамках ОБСЄ;

зміцнювати довіру, безпеку та підвищувати транспарентність шляхом прийняття відповідних заходів щодо вогнепальної зброї;

забезпечити, щоб ОБСЄ на своїх форумах, виходячи з концепції безпеки, враховувала занепокоєння, пов'язані з проблемою стрілецької зброї та здійснювала практичні заходи в цьому плані;

розробляти належні засоби у відношенні стрілецької зброї на етапі завершення збройних конфліктів, включаючи збір цієї зброї, її безпечне зберігання та знищення тощо.

В інших положеннях документа більш детально розписується порядок застосування вищезазначених зобов'язань держав-учасниць. Зокрема положення щодо виготовлення, маркування, обліку, експортного контролю, здійснення співпраці у правоохоронній та інформаційній сферах. Також документ передбачає норми щодо управління запасами, скорочення надлишків та знищення зброї, а також норми щодо фінансування цієї діяльності.

З огляду на те, що основною причиною незаконного розповсюдження зброї у світі є недотримання державами міжнародних правил торгівлі озброєнням, у лютому 2000 року ООН була зроблена ще одна спроба остаточно визначитися з основними поняттям та принципами поводження зі зброєю на міжнародному рівні. Такою спробою став проект Міжнародного Кодексу поведінки стосовно постачання зброї (далі – Кодекс про постачання зброї), який було підготовлено групою лауреатів Нобелівської премії миру. Цей документ визначив зброю як:

усі види зброї, бойова техніка, компоненти та системи доставки, у тому числі: бойові танки, бойові броньовані машини, військові літаки, артилерійські системи, військові гелікоптери, ракети, майно воєнізованої поліції, міномети, кулемети та автомати, гвинтівки, пістолети, протитанкові гармати, міни, гранати, касетні бомби та всі види боєприпасів;

“чутливі” військові технології та технології подвійного призначення, у тому числі: шифрувальна техніка, деякі станки, суперкомп’ютери, газові турбіни та ракетна техніка, авіаційна електроніка, тепловізійна техніка та хімічні речовини дратівливої дії;

підготовку військовослужбовців та співробітників органів безпеки, включаючи передачу досвіду, знань та навичок застосування такої зброї, бойової техніки, компонентів та „чутливих” технологій.

Відповідно до Розділу II Кодексу про постачання зброї, поставки зброї можуть здійснюватися лише у тому випадку, якщо держава-отримувач або сторона-отримувач у державі кінцевого призначення буде дотримуватися таких принципів:

(1) Дотримання міжнародних стандартів у галузі прав людини

Поставки зброї можуть здійснюватися, якщо буде обґрунтовано доведено, що пропонована поставка не буде використовуватися державою-отримувачем для сприяння серйозним порушенням прав людини. Також, якщо держава-отримувач переслідує у судовому порядку і притягає до відповідальності осіб, відповідальних за порушення та зловживання в галузі прав людини, а також порушення законів і звичаїв війни.

(2) Дотримання міжнародного гуманітарного права

Поставки зброї можуть здійснюватися лише у випадку, якщо держава-отримувач не порушує закони та звичаї війни, що викладені у Женевській конвенції 1949 року та додаткових протоколах 1977 року, надає на регулярній основі доступ гуманітарним неурядовим організаціям до осіб, що тримаються під вартою, співпрацює з міжнародними трибуналами.

(3) Повага до демократичних прав

Поставки зброї можуть здійснюватися лише у випадку, якщо держава-отримувач дає можливість своїм громадянам обирати своїх представників у ході вільних періодичних виборів на основі таємного голосування, висловлювати свої політичні погляди на основі свободи слова та інформації, має громадські інститути, які визначають політику в галузі національної безпеки і здійснюють контроль за діяльністю і витратами збройних сил та правоохоронних органів.

(4) Дотримання міжнародного ембарго на поставки зброї і міжнародних військових санкцій

Поставки зброї можуть здійснюватися лише у випадку, якщо держава-отримувач дотримується міжнародних угод щодо ембарго на поставки зброї та інших військових санкцій, що введені радою Безпеки ООН чи регіональними організаціями або на підставі регіональних угод.

(5) Обов'язковості сприяння зміцненню регіонального миру, безпеки та стабільності

Поставки зброї можуть здійснюватися лише у випадку, якщо держава-отримувач не бере участі у збройному конфлікті в регіоні, якщо ООН не визнає, що держава діє в порядку самооборони відповідно до статті 51 Статуту ООН або якщо держава не відіграє відповідну роль в операції, санкціонованій ООН. Також, якщо в результаті таких поставок до держави-отримувача не надходить озброєння понад рівень, який визнається достатнім для її законної самооборони тощо.

У положеннях Кодексу про постачання зброї також буде визначено заборону продажу зброї державам, які підтримують тероризм, а також державам, які здійснюють агресію проти інших держав та народів.

Держави, які на систематичній основі порушують міжнародно-визнані права людини не зможуть отримувати допомогу в організації військової підготовки. Крім того, всі держави зобов'язані звітувати про закупівлю зброї перед ООН.

Виходячи з проекту Кодексу, немає ніяких сумнівів в тому, що Кодекс буде сприяти міжнародному миру та безпеці та захищати права людини і громадянина.

1.3.4. Експортний контроль та заходи з контролю озброєнь

Конференція з роззброєння (КР). Конференція з роззброєння вважається єдиним постійним переговорним форумом світового співтовариства з питань роззброєння та контролю над озброєннями на багатосторонній основі. Головним завданням КР є сприяння процесу загального і повного роззброєння під ефективним міжнародним контролем.

Незважаючи на відсутність протягом останніх років прогресу у змістовній роботі КР та конкретних результатів щодо вироблення юридично зобов'язуючих міжнародно-правових інструментів, переважна більшість держав-членів КР продовжує розглядати цей форум як важливий багатосторонній переговорний орган у галузі роззброєння та контролю над озброєннями.

Контроль за легкими озброєннями та стрілецькою зброєю (ЛОСЗ) став актуальною проблемою для обговорення в рамках КР. Держави-учасниці режиму експортного контролю ВД ухвалили документ, що визначає правила експорту легких озброєнь та стрілецької зброї. Ці правила поєднують елементи прийнятої ООН у 2001 році Програми дій із запобігання, протидії та викорінення незаконної торгівлі легкими озброєннями та стрілецькою зброєю (ЛОСЗ), а також Документа ОБСЄ 2001 року про ЛОСЗ.

Документом передбачено здійснення обміну інформацією у таких сферах:

- а) національні системи маркування стрілецької зброї;
- б) національні процедури контролю над виробництвом озброєнь;
- в) національне законодавство та поточна практична діяльність, процедури та документи;
- г) контроль за посередницькою (брокерською) діяльністю у галузі озброєнь;
- д) способи та процедури ліквідації ЛОСЗ.

З усіх перелічених вище питань, Документом передбачені одноразові обміни даними, а у разі необхідності – можливість надання оновленої інформації.

Серед інших заходів Документ містить положення про те, що держави-члени ОБСЄ щорічно обмінюватимуться між собою інформацією про експорт та імпорт стрілецької зброї за попередній календарний рік.

Інформація з цього питання накопичується в Центрі ОБСЄ із запобігання конфліктам (OSCE Conflict Prevention Centre). Така інформація є конфіденційною і не оприлюднюється поза межами ОБСЄ.

У рамках зазначеного вище Документа держави-учасниці ОБСЄ погодилися брати до уваги єдині критерії щодо можливості надання дозволів на експорт ЛОСЗ, а саме:

а) дотримання прав людини та основних свобод у державі-отримувачі;

б) внутрішню та регіональну ситуації в державі-отримувачі та навколо неї з точки зору наявності напруженості або збройних конфліктів;

в) практику дотримання державою-отримувачем міжнародно-правових та інших зобов'язань, що, зокрема, стосуються незастосування сили, а також нерозповсюдження або інших питань контролю над озброєннями та роззброєння, а також практику дотримання норм міжнародного права, що регулюють поведінку в ході збройного конфлікту;

г) характер та вартість зброї, що передається, з урахуванням стану держави-отримувача, включаючи її законні потреби в галузі безпеки та оборони, а також необхідності найменшого відвертання людських та економічних ресурсів на цілі озброєння;

д) потреби держави-отримувача щодо забезпечення її здатності здійснювати своє право на індивідуальну або колективну самооборону у відповідності до статті 51 Статуту ООН;

е) питання про те, чи буде передача зброї сприяти адекватній та пропорційній реакції держави-отримувача на загрози у військовій галузі та галузі безпеки, які постають перед цією державою;

ж) законні потреби внутрішньої безпеки держави-отримувача;

з) потреби держави-отримувача щодо забезпечення її здатності брати участь у діяльності з підтримки миру або інших заходах у відповідності до рішень ООН або ОБСЄ.

Кожна держава-учасниця погодилася утримуватися від надання експортних ліцензій (дозволів) у разі, якщо, на її думку, існує небезпека того, що передача ЛОСЗ або сама зброя можуть:

а) бути використані для порушення або ущемлення прав людини та основних свобод;

б) загрожувати національній безпеці інших держав;

в) бути перенацілені на території, за зовнішні відносини яких несе міжнародно визнану відповідальність інша держава;

г) суперечити її міжнародним зобов'язанням, зокрема щодо санкцій, прийнятих РБ ООН, рішенням ОБСЄ, угодам про нерозповсюдження, про стрілецьку зброю або іншим угодам щодо контролю над озброєннями та роззброєнням;

д) вести до затягування або загострення будь-якого збройного конфлікту, беручи до уваги законні потреби самооборони, або ставити під загрозу дотримання норм міжнародного права, які регулюють поведінку в ході збройного конфлікту;

є) створити загрозу миру, призвести до надмірного та дестабілізуючого накопичення стрілецької зброї або іншим чином сприяти регіональній нестабільності;

ж) бути перепроданими (або іншим чином використаним не за призначенням) в державі-отримувачі або реекспортованими з метою, що суперечить цілям Документа;

з) бути використаними з репресивною метою;

и) сприяти організованій злочинності;

і) використовуватися для інших цілей, крім задоволення законних потреб оборони та безпеки держави-отримувача.

Контроль за експортом переносних зенітно-ракетних комплексів (ПЗРК) став однією з складових експортного контролю звичайних озброєнь. Визнаючи загрози, які становлять несанкціоноване розповсюдження та використання переносних зенітно-ракетних комплексів, особливо для цивільної авіації, операцій з підтримання миру, врегулювання криз та антитерористичних операцій, держави-учасниці ВД, почи-

наючи з 2000 року, застосовують суворий національний контроль за експортом ПЗРК.

Основою такого контролю є прийняті Пленумом ВД у 2000 році, доопрацьовані і затверджені Пленумом ВД у 2003 році *“Елементи експортного контролю за переносними зенітно-ракетними комплексами (ПЗРК)”*.

Ці елементи охоплюють ракетні комплекси класу “поверхня-повітря”, спеціально сконструйовані для перенесення та використання однією особою, та інші ракетні комплекси класу “поверхня-повітря”, спеціально сконструйовані для обслуговування та використання кількома особами, які діють як окремий розрахунок, крім цього ці комплекси можуть переноситися лише кількома особами.

Засоби національного експортного контролю застосовуються кожною з держав-учасниць ВД до міжнародних передач або передач третій стороні ПЗРК, включаючи повні комплекси, складові частини, запасні частини, моделі, тренажери та симулятори для будь-яких цілей, у будь-який спосіб, включаючи їх ліцензований експорт, продаж, безкоштовну передачу, тимчасове користування, оренду, спільне виробництво або домовленість про ліцензійне виробництво (далі – експорт).

Обсяг експортного та іншого, пов'язаного з цим контролю, включає дослідницьку діяльність, конструювання, розробку, інженерне забезпечення, виготовлення, виробництво, складання, випробування, ремонт, технічне обслуговування, проведення регламентних робіт, модифікацію, удосконалення, модернізацію, експлуатацію, використання, заміну або дооснащення, демілітаризацію та ліквідацію ПЗРК, технічні дані, програмне забезпечення, технічну допомогу, демонстрацію та навчання, пов'язані з цими функціями, а також безпечне транспортування та зберігання. Цей обсяг відповідно до законодавств держав-учасниць ВД та держав-учасниць ОБСЄ може також стосуватися інвестування, маркетингу, реклами та іншої, пов'язаної з ПЗРК, діяльності.

Договір про торгівлю зброєю (озброєннями) (ДТО) є міжнародним інструментом для регулювання імпорту, експорту та передач звичайних озброєнь. Мета цього Договору –

запровадження спільних міжнародних стандартів щодо імпорту, експорту та передачі звичайних озброєнь. ДТО має встановити загальні міжнародні стандарти щодо імпорту, експорту та передачі звичайних озброєнь. Водночас, жодні положення ДТО не повинні ставати на заваді законним міжнародним передачам озброєнь і військової техніки, товарів подвійного використання, а також будь-яким чином підривати право усіх держав-членів ООН на індивідуальну та колективну самооборону.

12-23 липня 2010 року держави-члени ООН зустрілись у Нью-Йорку на засіданні першого підготовчого комітету Конференції ООН з питань ДТО. 11-15 липня 2011 року у Нью-Йорку відбулось засідання третьої сесії підготовчого комітету ООН, присвяченої ДТО. У нью-йоркській сесії взяли участь представники близько 100 держав світу. Вони представили своє бачення проблем, пов'язаних з торгівлею зброєю. Серед таких проблем було визначено, що “у багатьох частинах світу незаконна торгівля зброєю та боєприпасами привела до численних людських страждань, внутрішніх конфліктів, громадських заворушень, порушень прав людини, гуманітарних криз, злочинності, насильства і терору. Ці проблеми можуть бути ефективно вирішені тільки шляхом загального розподілу обов'язків між усіма членами міжнародного співтовариства”. Крім того було визначено, що “міжнародне співтовариство потребує сильних, надійних, ефективних і конкретних правових інструментів, необхідних для підвищення прозорості у сфері торгівлі зброєю, прийняття загальних критеріїв і встановлення обов'язкової юридичної основи у сфері торгівлі та ліцензування технологій виробництва зброї та боєприпасів”.

Зацікавленість держав-учасниць у прийнятті ДТО насамперед полягає у розумінні ними необхідності створення умов для зміцнення взаємної довіри, зменшення ризиків передач озброєнь, створення механізмів ідентифікації озброєнь та спільної відповідальності за світовий ринок озброєнь.

На шляху до прийняття ДТО були і проблемні питання, насамперед відсутність загальноприйнятого формату, різне

законодавство держав-учасниць, різні профілі промисловості та географічне положення держав.

2 квітня 2013 року Генеральна Асамблея ООН шляхом голосування прийняла резолюцію A/67/L.58, якою було схвалено текст ДТО.

Договір застосовується до всіх видів звичайних озброєнь у рамках семи категорій Реєстру ООН щодо звичайних озброєнь, а також ЛОСЗ. До сфери застосування входять такі види діяльності: експорт, імпорт, транзит, перевалка і брокерська діяльність.

Окремі статті Договору присвячені боєприпасам/засобам ураження та частинам і компонентам, проте зазначені товари охоплені Договором меншою мірою.

Договір відкритий для підписання з 3 червня 2013 року і підлягає ратифікації.

ДТО набуває чинності на дев'яностий день з дати здачі державами на зберігання депозитарію (Генеральному секретарю ООН) п'ятдесятого документа про ратифікацію, прийняття або затвердження.

Запитання для самоконтролю

1. *Розкрийте зміст поняття “міжнародна безпека”.*
2. *Визначте режими, які є складовими режиму міжнародної безпеки.*
3. *Дайте характеристику режимів із контролю над озброєннями та розкрийте їх роль у забезпеченні міжнародної безпеки.*
4. *Розкрийте базові складові режиму нерозповсюдження зброї масового знищення.*
5. *Дайте характеристику експортного контролю як міжнародного режиму та назвіть існуючі на цей час міжнародні режими такого контролю.*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Вісник експортного контролю. — 2011. — № 1, № 2, № 3, № 4.
2. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин : підручник / Мальський М. З., Мацях М. М. — 3-тє вид., перероб. і доп. — Київ : Знання, 2007. — 461 с.
3. Науково-практичний коментар до Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” / за редакцією Легейди О. С., Дмитрієва А. І., Гришуткіна О. М. — Київ : Видавнича компанія “КИТ”, 2005. — 1039 с.

Додаткова

4. Анализ тенденций в области международного процесса разоружения и контроля над вооружениями (к позиции Украины): аналитический обзор / А. И. Шевцов, М. В. Будник, В. И. Шумбасов ; ДФ НИСИ. — Днепропетровск, 1996.
5. Загальна інформація про організації міжнародних режимів експортного контролю // Сайт Державної служби експортного контролю України. — Режим доступу: <http://www.dsecu.gov.ua/control/uk>.
6. К вопросу о создании Глобальной системы контроля за нераспространением ракет и ракетных технологий : аналитическая записка / М. В. Будник, А. В. Шехов, В. И. Шумбасов; ДФ НИСИ. — Днепропетровск, 2001.
7. Украина и международный процесс разоружения и контроля за разоружением: современное состояние и перспективы (по состоянию на 1999 г.) : аналитический материал / М. В. Будник, Е. В. Маляревский, В. И. Шумбасов ; ДФ НИСИ. — Днепропетровск, 1999.

Тема 2.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ РЕЖИМУ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ

- 2.1. Витоки формування режиму експортного контролю
- 2.2. Плани всеосяжного контролю
- 2.3. Еволюція експортного контролю у 1970-х роках
- 2.4. Створення міжнародної системи експортного контролю
- 2.5. Проблема ядерного та інших видів тероризму

2.1. Витоки формування режиму експортного контролю

Витоки формування режиму експортного контролю пов'язані з початком “холодної війни” та спробами зупинити розповсюдження ядерної зброї у другій половині 1940-х років. Унаслідок першості США у створенні ядерної зброї та їх економічного та технологічного переважання у ядерній галузі на початку ядерної ери, саме від США виходили основні ініціативи у галузі ядерного нерозповсюдження, саме Вашингтон виступав ініціатором багатьох процесів у наступні роки, що вели до складання системи експортного контролю.

Одним із перших кроків на шляху нерозповсюдження та створення систем експортного контролю став **Закон “Про атомну енергію”**, прийнятий Конгресом США у 1946 р.

Закон “Про атомну енергію” (Atomic Energy Act of 1946) називають ще “Законом Макмагона” за ім'ям сенатора-демократа, який його ініціював. Закон було підписано президентом Г. Труменом 1 серпня 1946 р., а чинності він набув 1 січня 1947 р. “Закон Макмагона” сублімував прагнення США зберегти монополію на використання атомної енергії і відно-

сив до закритих даних будь-яку інформацію, що стосується виробництва чи використання матеріалів, що розщеплюються. Закон визначав заборону на обмін інформацією, що стосувалась як військового, так і мирного використання атомної енергії, розповсюджуючись також на обмін інформацією із союзними до США державами. Закон вводив:

заборону на передачу матеріалу, що розщеплюється, будь-якій особі, що знаходиться поза юрисдикцією США, будь-якому іноземному уряду чи особі, що знаходиться у Сполучених Штатах, дії якої можуть зашкодити обороноздатності і безпеці держави (розділ 5d.);

заборону обміну інформацією, що стосується використання атомної енергії у промислових цілях, аж поки Конгрес США не проголосить, що створено ефективні та готові до впровадження міжнародні гарантії проти використання атомної енергії у деструктивних цілях;

поняття інформації для обмеженого користування, під якою розуміється будь-яка інформація, що стосується виробництва та застосування ядерної зброї, виробництва матеріалів, що розщеплюються, використання матеріалів, що розщеплюються, для виробництва енергії [розділ 10 в (1)].

2.2. Плани всеосяжного контролю

2.2.1. “План Баруха” та “план Громика”

У 1946 році представник США при ООН Б. Барух вніс на розгляд Комісії ООН з атомної енергії, утвореної на першій сесії Генеральної асамблеї ООН, план створення міжнародного органу, що здійснював би всеосяжний контроль над атомною енергією. За ім'ям представника США при ООН, який вніс його, цей план отримав неофіційну назву “План Баруха”. “План Баруха” передбачав забезпечити доступність використання атомної енергії у мирних цілях за умови запровадження контролю за видобутком урану та іншими стадіями технологічного циклу його переробки. Забороняючи іншим державам роботи, вже виконані США, план передбачав заборону на виробництво атомної зброї

лише на завершальному етапі реалізації, що залишало б за Сполученими Штатами атомну монополію. План містив багато ідей щодо контролю над атомною енергією, що пізніше використовувались при створенні міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

На противагу цьому плану СРСР вніс проект конвенції із заборони та знищення у тримісячний термін усієї атомної зброї. Цей проект більш відомий під неофіційною назвою “план Громика”. Взаємне небажання США та СРСР йти на поступки призвели до фактичного блокування пропозицій з “плану Громика”, хоча він містив багато позитивних ідей.

Після радянського ядерного випробування 29 серпня 1949 року та радянського термоядерного випробування у 1953 році США внесли суттєві зміни у свою ядерну політику. Так став очевидним провал політики ядерної секретності, що її дотримувались Сполучені Штати з 1946 року (а фактично її елементи були присутні і в роки здійснення Манхеттенського проекту). Цей провал підкреслювався не тільки створенням радянського ядерного арсеналу, ядерним випробуванням, здійсненим Великобританією у 1952 році, але й бурхливим розвитком цивільних ядерних програм у Франції, Нідерландах, низці інших країн. І хоча США залишалися державою з найбільшими ядерними можливостями у військовій та цивільній галузі, політика секретності блокувала здатність США взяти участь у розвитку міжнародного ядерного ринку, який бурхливо розвивався і формувався без участі американських компаній та врахування економічних та безпекових інтересів США. Намагання зберегти і зміцнити ядерну першість Сполучених Штатів, стати головним постачальником ядерних матеріалів та технологій у ядерній галузі, призвели до переоцінки ядерної політики США та до розробки програми “Атом заради миру”.

2.2.2. Програма “Атом заради миру”

Програма “Атом заради миру” являла собою компроміс між обіцянкою доступу до ядерних технологій, що містилися у Плані Баруха, та прагненням обмежити цей доступ, що втіли-

лося у Законі Макмагона. Програму було проголошено у грудні 1953 року у промові президента Д. Ейзенхауера в ООН. Метою Програми проголошувалось полегшення доступу до застосування атомної енергії в мирних цілях усім зацікавленим державам в обмін на прийняття ними гарантій проти використання матеріалів, що розщеплюються, у військових цілях. Ця зміна політики принесла суттєві результати. Лише за три роки, з 1956 по 1959, США підписали угоди про співробітництво у ядерній галузі з 40 державами, усі з яких погодились дозволити американським інспекторам здійснювати моніторинг технологій, що надавали Сполучені Штати. Ці двосторонні угоди відкрили шлях до домінування Сполучених Штатів на міжнародному ядерному ринку на початку його існування. Між 1956 та 1962 роками в рамках програми “Атом заради миру” двадцять шість держав отримали дослідницькі реактори, матеріали, що розщеплюються, а їхні вчені та технічний персонал пройшли навчання чи підвищення кваліфікації. Серед держав-реципієнтів було 13 держав, що розвиваються.

У 1950-х роках, внаслідок неповного охоплення ядерних транзакцій гарантіями, закладалася основа деяких інших проблем у галузі нерозповсюдження ядерної зброї. На ринок ядерних матеріалів та технологій у цей період, крім США, виходять у якості постачальників Франція, Великобританія, СРСР та Канада. Їхні ядерні поставки часто-густо не покриваються надійними гарантіями мирного використання ядерних матеріалів та технологій. Так поставки Індії у 1956 році канадського реактора та важкої води зі США не передбачали інспекцій щодо їх використання. Пізніше цей реактор, разом із технологією переробки плутонію, що надійшли зі США та Великобританії, були використані Індією для виробництва плутонію, використаному при створенні першого індійського ядерного вибухового пристрою, підірваного у 1974 році.

Ще більш вразливою була діяльність Франції у галузі ядерного експорту. Вона свідомо, виходячи зі стратегічних мотивів, сприяла військовій ядерній програмі Ізраїлю, розглядаючи цю державу як протизвагу арабському національно-визвольному руху і протидії пан-арабістським тенденціям, що

набирали силу на Близькому Сході (слід зауважити, що Франція вела в цей час колоніальну війну в Алжирі, визвольним силам якого надавала підтримку низка арабських держав). Париж продав Тель-Авіву дослідницький реактор та фабрику з переробки плутонію. Виходячи з древньоримського принципу “Ворог мого ворога – мій друг”, Франція не перемалася довгостроковими наслідками таких дій.

Безпрецедентно широку допомогу у розбудові ядерної інфраструктури, поставках матеріалів та устаткування, наука, підготовці кадрів для ядерного комплексу, СРСР надав КНР у 1950-х роках. Ця допомога тривала до 1958 року і прискорила створення ядерної зброї Пекіном, який Москва розглядала як союзника у боротьбі з американським імперіалізмом, на 10-15 років. Допомога припинилась лише в кінці 1950-х внаслідок територіальних претензій КНР до СРСР і розбіжностей у зовнішній політиці, що особливо яскраво проявилися під час Тайванської кризи.

Масштабне співробітництво Пакистану із державами Заходу, перш за все – США, дало змогу Пакистану форсувати створення ядерної зброї, випробування якої було здійснено у 1998 році. Сполучені Штати несуть значну частину відповідальності за розробку ядерної зброї цією державою, бо відмовились від стримування ядерних амбіцій Ісламабаду після введення радянських військ в Афганістан у 1979 році. США, зацікавлені у розгортанні боротьби проти радянського військового контингенту, закрили очі на форсування Пакистаном військової ядерної програми.

Промова президента Д. Ейзенхауера “Атом заради миру” в грудні 1953 року містила і заклик до створення міжнародної організації у сфері ядерної енергії. Реалізація цієї ідеї зайняла кілька років і вимагала широких консультацій і переговорів провідних акторів міжнародних відносин, перш за все, – ядерних держав. Завдяки ідеям програми “Атом заради миру” у 1957 році була утворена **Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)**, яке є автономною організацією системи ООН і ключовою організацією для міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Головні завдання, що стояли перед новоствореною універсальною організацією, – сприяння використанню атомної енергії у мирних цілях, зміцнення ядерної безпеки, а також управління системою міжнародних гарантій ядерної безпеки. Перше завдання передбачало надання технічної допомоги у ядерній галузі та сфері ядерної безпеки державам-членам та співпрацю з національними та міжнародними організаціями у застосуванні останніх досягнень ядерної науки, наприклад, використання ядерних ізотопів у медицині, вимірювальних приладах, сільському господарстві, тощо. Інше завдання передбачало постановку під гарантії двосторонніх та багатосторонніх передач ядерних товарів.

У 60-ті роки особливої гостроти набула проблема нерозповсюдження ядерної зброї. У 1960 році ядерна зброя була випробувана Францією, а в 1964 році ядерний вибух, здійснений КНР, довів число членів “ядерного клубу” до п’яти. Понад десять держав за своїм економічним та науково-технічним рівнем були спроможні створити ядерну зброю протягом кількох років. Лавиноподібне зростання кількості ядерних держав загрожувало вкрай ускладнити проблему безпеки у світі та шанси на розв’язання проблеми роззброєння, збільшувало ризик виникнення ядерної війни.

Переговори щодо розробки угоди про нерозповсюдження, в яких ведучою була роль СРСР, США та Великобританії, ускладнювались загостренням міжнародного становища, що знайшло найбільш яскравий прояв у в’єтнамській війні. До того ж у самих Сполучених Штатах існувала досить сильна підтримка ідеї “багатосторонніх ядерних сил НАТО”, неприйнятної для Радянського Союзу, бо одну з найбільш активних ролей у новому утворенні відігравала б ФРН.

2.2.3. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї

Інтенсивні переговори протягом 1967 року та на початку 1968 року в Комітеті 18-ти держав ООН з роззброєння дозволили дійти компромісу та узгодити текст договору, який повинен був стати головним інструментом боротьби

проти подальшого розповсюдження ядерної зброї на глобальному рівні.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) був схвалений Генеральною Асамблеєю ООН 12 червня 1968 року і відкритий для підписання з 1 липня 1968 року в Москві, Вашингтоні та Лондоні. Договір набув чинності 5 березня 1970 року.

Згідно з Договором, кожна з держав-учасниць, яка володіє ядерною зброєю (такими вважаються держави, що провели ядерне випробування до 1 січня 1967 року), зобов'язується не передавати будь-якій державі ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю, не заохочувати і не спонукати будь-яку неядерну державу до виробництва або набуття будь-яким іншим способом ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю або вибуховими пристроями.

Кожна з держав-учасниць Договору, яка не володіє ядерною зброєю, зобов'язується не отримувати передач від будь-якого постачальника ядерної зброї або ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над ними, не виробляти і не набувати їх.

Учасники Договору зобов'язалися вести переговори щосовно вжиття ефективних заходів, спрямованих на припинення гонки озброєнь, домагатися укладення угоди про загальне і повне роззброєння під суворим та ефективним міжнародним контролем.

Водночас із жорсткими обмеженнями щодо можливості розповсюдження ядерної зброї, Договір мав на меті сприяти поширенню можливостей використання ядерної енергії у мирних цілях. Учасники Договору зобов'язуються сприяти обміну обладнанням, матеріалами, науковою та технологічною інформацією щодо мирного використання ядерної енергії та мають право брати участь у такому обміні. З метою контролю за дієвістю Договору передбачалось скликати раз на п'ять років конференцію з перегляду результатів його реалізації. Згідно зі ст. III ДНЯЗ, усі держави-члени мали підписати угоду з МАГАТЕ про ядерні гарантії.

2.3. Еволюція експортного контролю у 1970-х роках

1970-ті стали роками зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Можна виділити кілька основних причин, що викликали спроби цементування режиму і перенесення акцентів у цих зусиллях на експортний контроль.

По-перше, це індійське “мирне” ядерне випробування 1974 року, що примусило уряди ключових світових акторів переоцінити реальність загрози розповсюдження ядерної зброї. Той факт, що Індія – найбільша у світі демократія, прийшла до цього результату в умовах діючого ДНЯЗ (до якого вона вирішила не приєднуватись, вважаючи його “дискримінаційним”) і зуміла розбудувати потужний ядерний комплекс, використовуючи переважно легальні можливості, не міг не викликати стурбованості найпотужніших світових держав, і не тільки тому, що це ініціювало старт ядерної військової програми сусіднього Пакистану, загрожуючи “ефектом доміно”, але й тому, що це випробування стало викликом режиму нерозповсюдження ядерної зброї і засвідчило його недосконалість.

По-друге, “нафтовий шок” 1973 року викликав небачену зацікавленість у ядерній енергетиці десятків держав, причому все більша їх кількість орієнтувалась на плутонієве палення, і за оцінками МАГАТЕ, на кінець 1980-х років біля 40 держав могли використовувати плутоній у своїх енергетичних реакторах. Це був би ще серйозніший виклик для існуючого режиму, оскільки система експортного контролю та гарантії МАГАТЕ не були готові до нової ситуації.

По-третє, все більше держав виявляли зацікавленість у переробці плутонію, що відкривало потенційну можливість швидкого переключення їхніх ядерних програм на військові цілі. При цьому значна кількість держав розглядала можливість створення ядерних вибухових пристроїв як засіб забезпечення власної безпеки. Так, Пакистан посилив свої спроби отримати фабрику з переробки плутонію від Франції і започаткував таємний проект зі збагачення урану. Намагаючись зміцнити свої позиції у протистоянні з КНР, Тайвань також

звернувся до Франції по технології переробки. Південна Корея, стурбована загрозою з півночі півострова та послабленням можливостей США у регіоні після війни у В'єтнамі, також прагнула отримати ці технології. На Близькому Сході Ірак розглядав де-факто ядерний Ізраїль та сусідній Іран як загрози і прагнув набуття технологічних можливостей зі збагачення урану та переробки плутонію. Ядерна програма ПАР, стурбованої радянською і кубинською присутністю в Африці, дозволила їй виробляти збройовий уран на початку 1980-х років.

У 1970-х роках можна було побачити багато прикладів безвідповідальної поведінки ядерних експортерів. Наприклад контракт 1975 року ФРН з Бразилією на поставку технологій для повного ядерного паливного циклу. Реакцією на такі події стало зміцнення інституцій нерозповсюдження, створених ще у 1960-х роках.

2.4. Створення міжнародної системи експортного контролю

Спільне розуміння провідних держав світу щодо необхідності створення механізмів “стримування” ядерного розповсюдження, а також розповсюдження інших видів зброї масового знищення (хімічної, біологічної, бактеріологічної, токсинної) та ракетних засобів її доставки, стало основою для поступового розвитку міжнародної системи експортного контролю. З часом експортний контроль став одним з основних інструментів запобігання розповсюдженню зброї масового знищення (ЗМЗ) і засобів її доставки, а також товарів подвійного використання, які можуть сприяти їх створенню.

У загальному розумінні **експортний контроль** є комплексом заходів, спрямованих на контроль здійснення зовнішньоекономічної діяльності по відношенню до товарів, інформації, робіт, послуг, результатів інтелектуальної діяльності, які можуть бути використані для створення зброї масового знищення, засобів її доставки, інших видів озброєння та військової техніки. При цьому під **зовнішньоеконо-**

мічною діяльністю розуміється зовнішньоторговельна, інвестиційна та інша діяльність у галузі міжнародних обмінів товарами, інформацією, роботами, послугами, результатами інтелектуальної діяльності, в тому числі виключними правами на них (інтелектуальна власність).

Базовими інструментами експортного контролю є дозвільний порядок експорту “чутливих” товарів, визначення “контрольних списків” таких товарів, а також застосування обмежень та заборон у передачах таких товарів. При цьому експорт розуміється поширено, тобто фактично маються на увазі усі зовнішньоекономічні операції, що стосуються передач контрольованих товарів і технологій. Механізми експортного контролю впроваджуються через міжнародну та національні системи експортного контролю.

Спільними зусиллями розвинутих держав світу створено декілька режимів експортного контролю, які реалізуються через національні законодавства цих держав. Сукупність таких режимів складає міжнародну систему експортного контролю. До такої системи входять режими експортного контролю в галузі ядерних озброєнь, режим контролю за ракетними технологіями, режим експортного контролю товарів і технологій хімічної та біологічної природи, а також режим експортного контролю звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання.

2.4.1. Створення систем експортного контролю у сфері ядерного нерозповсюдження

Принципи, якими мають керуватися держави-експортери ядерних матеріалів, технологій та устаткування при здійсненні ними експортних операцій, публікуються МАГАТЕ у серії видань INFCIRC/254.

Правовими підвалинами створення міжнародної системи ЕК у сфері ядерних озброєнь є п. 2 статті III ДНЯЗ, згідно з яким кожна з держав-учасниць цього Договору “зобов’язується не надавати:

а) вихідного чи спеціального матеріалу, що розщеплюється, або

б) устаткування чи матеріалу, спеціально призначених або підготовлених для обробки, використання чи виробництва спеціального матеріалу, що розщеплюється, будь-якій державі, що не володіє ядерною зброєю, для мирних цілей, якщо на цей вихідний чи спеціальний матеріал не розповсюджуються гарантії МАГАТЕ”.

Отже перед ядерними постачальниками виникла необхідність досягнення домовленості з двох ключових питань. По-перше, це стосувалося загальноприйнятого розуміння змісту визначення “устаткування чи матеріалу, спеціально призначених або підготовлених для обробки, використання чи виробництва спеціального матеріалу, що розщеплюється”. По-друге, сторони мали домовитися про умови та процедури регулювання експорту таких устаткування чи матеріалу.

Для досягнення цих та інших домовленостей між ядерними експортерами-учасниками ДНЯЗ у 1971 році було створено групу експертів із представників держав-експортерів ядерних матеріалів та технологій під керівництвом Клода Цангера для розробки спеціального вихідного списку ядерних матеріалів та технологій, яка у 1974 році отримала назву **Комітет Цангера** (названий на честь ім'я його першого голови Клода Цангера).

У 1974 році члени Комітету Цангера (КЦ) досягли згоди про основні правила взаємодії відносно експорту спеціального матеріалу, що розщеплюється, а також експорту устаткування та неядерних матеріалів, які використовуються в ядерній промисловості (контрольний або вихідний список КЦ). Список Цангера є важливим як перша значуща угода ядерних експортерів у сфері регулювання ядерної торгівлі. Це був безумовний успіх, і він знаменував різке посилення ролі експортного контролю для режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Як з'ясувалося пізніше, рекомендаціям КЦ притаманні і значні недоліки. Передусім це зумовлювалося їхньою прив'язаністю до ДНЯЗ. Через це Франція, яка є одним з потужніших ядерних експортерів і в 70-ті роки ще не була учасницею ДНЯЗ, залишилася поза рамками режиму. Так

само вчинили КНР та Індія, яка в цей час форсованими темпами розробляє ядерний вибуховий пристрій. До того ж гарантії стосувалися лише постачань обладнання, яке було спеціально призначене для ядерної діяльності, тоді як експорт “чутливих” до ядерного розповсюдження товарів подвійного використання, здійснювався у відсутності гарантій. У “вихідному списку” не містилися такі технології, як устаткування з виробництва важкої води, збагачення урану та переробка ядерних відходів, які визнаються критичними для нерозповсюдження ядерної зброї.

Отже, виникла необхідність у створенні ще однієї міжнародної інституції, яка б не мала безпосередньої ідеологічної прив’язки до ДНЯЗ. Створення такої інституції набуло особливої актуальності після проведення Індією у 1974 році ядерного випробування. Саме індійське ядерне випробування та очікуване бурхливе збільшення кількості ядерних об’єктів у світі, спричинили переоцінку існуючої системи експортного контролю та її адекватності новим викликам.

У квітні 1975 року в Лондоні почалися переговори між Великою Британією, Канадою, колишнім СРСР, США, ФРН та Японією, якими було утворено **Групу ядерних постачальників (ГЯП)** з розробки спільних правил регулювання ядерного експорту. Членство в ГЯП будувалось на схожих із Комітетом Цангера принципах. До ГЯП увійшли держави – головні експортери ядерних матеріалів, устаткування та технологій. Серед них були як держави, що володіють ядерною зброєю, так і держави-учасниці ДНЯЗ, що не володіють ядерною зброєю і навіть держави, що не приєдналися на той час до ДНЯЗ (наприклад, Франція). Ці держави домовились про застосування узгоджених принципів у політиці ядерного експорту, що сприятимуть зміцненню режиму нерозповсюдження ядерної зброї. За місцем проведення нарад цю групу почали називати “Лондонським клубом”.

27 січня 1976 року сторони обмінялися нотами, якими схвалювалися керівні принципи ядерних постачань. До 1977 року ГЯП, завдяки консенсусу основних ядерних постачальників, вдалося навести принциповий лад у ядерній торгівлі, розро-

бивши стандарти для міжнародних ядерних трансферів у держави, що не володіють ядерною зброєю. Ці стандарти включали суворі безпекові обмеження у сфері ядерного експорту, вимогу згоди первинного постачальника товарів, що входять до “вихідного” списку на їх реекспорт і “стриманість” в експорті чутливих технологій, таких як устаткування для збагачення урану. У 1977 році ГЯП остаточно ухвалила Керівні принципи для ядерного експорту. ГЯП інтегрувала “вихідний список” КЦ до своїх документів, додавши до нього такі чутливі технології, як виробництво важкої води, збагачення урану, переробка відпрацьованого ядерного палива, а також матеріали, що розщеплюються, та важку воду.

Формування ГЯП відбивало наростаючу згоду основних ядерних постачальників щодо необхідності обмеження чутливого ядерного експорту. Однак створення ГЯП було сприйнято державами, що розвиваються, як формування картелю з наміром обмежити їх можливості у галузі створення та розвитку власного ядерного потенціалу, звузити можливості їх швидкої модернізації у цілому. Для Індії, приміром, це було черговим підтвердженням дискримінаційного характеру режиму ядерного нерозповсюдження, що базувався на ДНЯЗ.

Як невдовзі з'ясувалося, створеній системі був притаманний суттєвий недолік – відсутність механізмів обміну інформацією та постійних консультацій між членами ГЯП. Недоліки існуючого режиму контролю над ядерним експортом стали очевидними на початок 1990-х років. Широке розповсюдження науково-технічних знань привело до різкого кількісного збільшення постачальників критичних технологій, особливо у ядерній галузі. Держави, що прагнули таємного набуття ядерної зброї, модифікували свою політику у галузі закупівель. Відмовляючись від будівництва ядерних об'єктів “під ключ”, вони перейшли до закупівель окремих товарів та технологій подвійного використання через посередників, набуваючи необхідні їм технології та устаткування в обхід режиму.

Іракський казус став яскравою ілюстрацією того, як держава-учасниця ДНЯЗ, чії ядерні об'єкти знаходились під

гарантіями МАГАТЕ, роками вводила в оману іноземних постачальників та уряди щодо кінцевих отримувачів товарів, що закуповувались. Виявлена таємна ядерна військова програма в Іраку призвела до переосмислення розвинутими державами політики у галузі експортного контролю і дала поштовх зусиллям із вдосконалення режиму ГЯП.

На початку квітня 1992 року відбулася варшавська зустріч ГЯП, якою позначено новий етап еволюції міжнародного режиму ядерного нерозповсюдження. На нараді у Варшаві 3 квітня 1992 р. держави, що дотримуються Керівних принципів для ядерних постачальників, погодили політику щодо повномасштабних гарантій, як умови майбутніх ядерних поставок. Були оновлені та гармонізовані з оновленим “вихідним списком” КІЦ додатки до Керівних принципів ядерного контролю. Ухвалено три нових документи стосовно експорту товарів і технологій подвійного призначення, які використовуються в ядерній галузі: їхній перелік, Керівні принципи та Меморандум про взаєморозуміння з процедурних питань. Держави, що підписали Меморандум, зобов’язались обмінюватись інформацією та повідомляти партнерів про надані та незатверджені ліцензії. Було також схвалено Заяву про всеосяжні гарантії (Full-Scope Safeguards), як про обов’язкову умову ядерних поставок до будь-якої держави, що не володіє ядерною зброєю. В організаційному плані ГЯП проводить щорічні пленарні засідання з ротацією голови, а також на постійній основі здійснює консультації держав-учасниць з питань режиму подвійного використання та взаємного обміну інформацією.

2.4.2. Створення систем експортного контролю у сфері ракетного нерозповсюдження

Вперше серйозність ракетної загрози була продемонстрована ударами німецьких ФАУ-2 по Лондону та Антверпену у 1944-1945 роках. Сьогодні ця зброя розглядається низкою держав, які не мають можливості здійснювати іншим чином силовий вплив поза власними кордонами, як засіб тиску на політичного опонента, навіть якщо той має потужніші вій-

ськові можливості. Справа в тому, що балістичним ракетам (БР) властива низка особливостей, що зумовлюють їх привабливість для небагатих чи технологічно недостатньо розвинених держав. Наприклад, у порівнянні з літаками БР набагато швидкіші, мають значно коротший час доставки зброї до цілі, через що підвищується вірогідність її ураження, вони також можуть атакувати зненацька і запобігти такому удару надзвичайно складно. На відміну від літаків вони не потребують підготовлених пілотів та великих витрат на утримання складної інфраструктури забезпечення польотів. Зрештою, загроза використання їх проти цивільного населення великих міст може мати катастрофічні психологічні наслідки для “держави-жертви”.

Нині ракетна загроза розцінюється як чи не найнебезпечніша проблема нерозповсюдження. Сплеск цієї стурбованості був спричинений, передусім, широкомасштабним використанням БР під час Ірано-Іракської війни 1980-1988 років, протягом якої з обох сторін по населених пунктах було застосовано більше як 600 ракет типу “Скад”. Унаслідок масованих ударів іракських БР в Тегерані та інших іранських містах загинуло понад 2000 людей.

Сьогодні, за різними оцінками, на озброєнні армій більш як 30 держав знаходиться понад 13000 БР. Вісім з цих держав є офіційно визнаними або фактичними власниками ядерної зброї, більшість – чи вже мають інші види ЗМЗ, чи займаються її розробками або намагаються придбати її в інший спосіб. Ситуація ускладнюється тим, що ціла низка держав не охоплюється структурою взаємного стримування, що була закладена у Договір з протиракетної оборони (ПРО) 1972 року (припинив дію у 2002 р.), договори систем ОСО та СНО, а відтак вони мають можливості для безперешкодного створення ракетних засобів доставки ЗМЗ.

За відстанню пуску (ураження цілі) балістичні ракети розрізняються на БР малої (від 150 до 1000 км), середньої (1000–2500 км), проміжної (2500-5500 км) дальності та міжконтинентальні (більше ніж 5500 км). Окремою категорією вважаються БР атомних підводних човнів, які визнаються

стратегічними, оскільки завдяки розташуванню таких ракет на підводних човнах забезпечується ураження території держави-супротивника.

Міжконтинентальні БР (МБР) на сьогоднішній день мають держави ядерної п'ятірки. Окрім них, поки що тільки японські космічні носії придатні до перетворення їх у МБР. Цією державою протягом вже близько сорока років активно здійснюється комерційна програма космічних запусків, якою охоплюється декілька типів твердопаливних ракет.

Найпотужнішими у світі виробниками **МБР** є **США** та **РФ**. З цього списку вибула Україна, яка була розробником рідкопаливної МБР РС-19 (SS-18) та твердопаливної РС-22 (SS-24). МБР РС-19 (SS-18) на цей час конверсовано під ракетоносій цивільного призначення “Дніпро”. Україна на цей час є виробником комерційних ракетоносіїв “Зеніт” і “Циклон”. Комерційний ракетоносій “Зеніт”, який визнано найдосконалішим у світі носієм з автоматизованою процедурою запуску, використовується в міжнародній програмі космічних пусків “Морський старт”. Космічні ракетоносії сімейства “Циклон” експлуатуються з 1969 року і мають репутацію одних з найнадійніших у світі. Україна спільно з Бразилією готує запуски з космодрому Алякантар української ракети сімейства “Циклон”.

Радянські та американські БР середньої та меншої (від 500 км до 1000 км) дальності ліквідовано згідно з відповідним двостороннім Договором про ракети середньої та меншої дальності (РСМД), який було укладено у 1987 році (набув чинності у 1988 році). У зв'язку із розпадом СРСР, Договір став багатостороннім та охоплює Білорусь, Казахстан, РФ, США та Україну.

З метою контролю за виконанням договірних положень у рамках цього договору сторони отримали право на взаємні інспекції протягом тринадцяти років від дати ратифікації документа. Учасники РСМД беруть також участь у роботі багатостороннього консультативного органу, яким є Спеціальна контрольна комісія (СКК). За цим договором ліквідовано 889 БР середньої дальності (СД) та 587 пускових ус-

тановок (ПУ) до них, а також 957 БР з 238 ПУ меншої дальності. США ліквідовано 677 БР і 288 ПУ СД та 169 БР і одну ПУ меншої дальності.

Серед держав, що мали ракети середньої та малої дальності, є **Франція**, яка мала розгорнутими 18 БР цих класів, але вони були виведені із бойового складу її збройних сил. Ізраїлем створено сімейство БР “Ієріхон”, здатних долати відстань від 500 до 2500 км з корисним навантаженням до 1000 кг.

До найбільш небезпечних проліферантів ракетних технологій, за визначенням західних експертів, віднесено цілу низку держав, серед яких **КНР, КНДР, Іран, Сирія, Індія та Пакистан**.

Характерно, що найбільш швидкими темпами поширюються балістичні ракети малої та середньої дальності. Ними інтенсивно озброюються держави, з якими пов’язуються загрози, перш за все, регіональній безпеці. Із розповсюдженням цих БР пов’язана небезпека суттєвих змін стратегічних балансів на Близькому Сході та в Азії. У їхніх ракетних програмах держави-розробники ракет виходять з пріоритетності регіональних завдань. Ракети малої та середньої дальності потрібні їм не тільки для стримування, але і як потужний засіб ведення війни, перш за все – звичайної, але з можливістю застосування біологічної, хімічної та врешті-решт ядерної зброї.

Режим контролю за ракетними технологіями (РКРТ) було засновано у 1987 р. Він, на відміну від режимів нерозповсюдження ядерної зброї, не оформлений відповідним багатостороннім договором. Режим починався з домовленості між сьома провідними західними державами-засновницями – США, Канадою, Великою Британією, Францією, ФРН, Італією та Японією, яка була викладена в їх спільній заяві. У подальшому до цієї домовленості приєднувалися її нові учасники. Через відсутність договірної форми провідні учасники мають можливість корегувати як умови приєднання до режиму, так і сам його зміст, що ускладнює вступ до РКРТ нових членів. Це повною мірою відчула й Україна, яка з

1995 року виконує правила РКРТ, але на членство якої у цьому режимі США погодилися лише у жовтні 1998 року.

Головним завданням РКРТ стало запобігання постачанням чи створенню балістичних ракет, ракет-носіїв та дослідницьких ракет, дальність пуску яких перевищує 300 км, а корисне навантаження – 500 кг, а також атмосферних безпілотних літальних апаратів (включно із крилатими ракетами, радіокерованими ракетами-мішенями та радіокерованими розвідувальними літаками), що здатні доставляти корисний вантаж масою не менше 500 кг на дальність не менше 300 км. При встановленні ліміту маси у 500 кг експерти з ракет виходили з того, що нові ядерні держави чи терористичні угруповання не здатні створити боезаряд меншої ваги для ракети.

До документів, що складають основу РКРТ, відносяться “Керівні принципи передачі ракет та ракетних технологій”, “Пам’ятна записка з процедурних питань” та “Технічний додаток”, що містить дві категорії списку товарів за характером їх обмежень. РКРТ не є юридично зобов’язуючим режимом, він заснований на добровільному дотриманні положень РКРТ державами, що поділяють цілі ракетного нерозповсюдження.

Для держав-учасниць РКРТ практично не існує обмежень на передачі ракетної техніки та технологій між ними, тоді як за межі цього “клубу” подібні постачання, як правило, не здійснюються. Цим, відповідно, зумовлюється привабливість РКРТ, оскільки неучасть держави у режимі означає неможливість її долучення до сучасних ракетних технологій та виходу на ринок космічних послуг.

2.4.3. Створення систем експортного контролю у сфері хімічного та біологічного нерозповсюдження

З метою запобігання розповсюдженню матеріалів і технологій подвійного застосування, що мають відношення до хімічної та біологічної зброї в 1984 році було створено режим експортного контролю **Австралійська група (АГ)** – неформальне об’єднання промислово розвинутих держав, до яких увійшли США, західноєвропейські держави, Австралія, Нова Зеландія, Японія та Канада.

В межах АГ здійснюється обмін інформацією та готуються переліки хімічних речовин і мікроорганізмів для контролю через моніторинг та експортне ліцензування. Учасниками АГ було розроблено неформальний “список попередження”, до якого увійшли більше 50 держав, та “стрижневий список”, що складався з дев’яти держав. Під особливий контроль підпали Ірак, Лівія, Іран і Сирія.

2.4.4. Створення систем експортного контролю звичайних озброєнь та пов’язаних з ними товарів подвійного використання

В історичному плані створений у 1949 році за ініціативи США режим контролю за військовим експортом був першим з міжнародних режимів експортного контролю. Цей режим мав назву “Координаційний комітет з контролю над експортом” (КОКОМ). Створення цього режиму сприяло здійсненню політичного контролю у сфері міжнародних економічних відносин, у тому числі й в області військового експорту провідних західних держав.

До цього режиму спочатку увійшли всі держави НАТО (крім Ісландії), а трохи пізніше — Японія й Австралія. Цей режим був центральною ланкою широко розгалуженої системи, у рамках якої західні держави розробляли й здійснювали спільні заходи щодо контролю за експортом своїх промислових технологій, насамперед технологій подвійного використання.

Основне завдання, що ставилося при створенні КОКОМ, полягало в жорсткому стримуванні темпів економічного й науково-технічного розвитку СРСР і його союзників у військовій сфері. Таке стримування здійснювалось шляхом обмеження, а в ряді випадків і виключення СРСР і його союзників з участі в міжнародному поділі праці й ринків, а також доступу до новітніх високих технологій і товарів подвійного використання.

Формально КОКОМ був добровільною організацією, яка не мала договірно-правової основи і рішення якої носили рекомендаційний характер для держав-учасниць. На практиці діяльність КОКОМ складалася в розробці й узгодженні

позицій між державами-учасниками з питань експорту “чутливих” до військового застосування товарів і технологій, експорт яких за межі держав-учасниць повинен суворо контролюватися та обмежуватися.

Для реалізації мети режиму держави-учасниці створили контрольні списки товарів і технологій, у відношенні до яких здійснювалися спільно погоджені принципи експорту. Загалом було створено три списки: Список військових технологій; Список ядерних технологій і Промислово-торговельний список, відомий як “Міжнародний список КОКОМ”. У Промислово-торговельний список були включені товари й технології подвійного призначення, які могли бути використані при створенні озброєння й військової техніки.

Крім зазначених міжнародних списків кожна держава-учасниця КОКОМ могла створити, у відповідності зі своїми національними інтересами, свій національний список товарів або накласти обмеження на експорт товарів і технологій, що входять до взаємно узгоджених списків.

Іншою діяльністю КОКОМ був розгляд заявок держав-учасниць на здійснення експорту їхніми компаніями товарів і технологій, що підпадають під списки, в держави, які не є учасниками КОКОМ. Формально факт внесення товару або технології в “Міжнародний список КОКОМ” не означав заборони на експорт, фактично ж державам-учасникам не рекомендувалося здійснювати такий експорт без розгляду іншими країнами-учасницями КОКОМ.

У міру розвитку політичної ситуації в Європі, припинення періоду “холодної війни”, розпаду СРСР, демократичним перетворенням у країнах східної Європи, виникла гостра необхідність перегляду відносин між Заходом і Сходом, що у свою чергу привело до припинення дії КОКОМ і створення міжнародних режимів експортного контролю сучасного типу, яке мало на меті зміцнення безпеки й довіри між державами шляхом співробітництва в питаннях нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки та протидії тероризму.

Після розпаду СРСР і Варшавського пакту КОКОМ було визнано рудиментом “холодної війни” і колишні супротив-

ники погодилися укласти нову угоду, яка б відповідала новим вимогам і враховувала нові загрози безпеки у галузі трансферів звичайних озброєнь, технологій і товарів подвійного призначення. Такою угодою стали Вассенаарські домовленості (ВД) про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання. Вони були ухвалені 12 грудня 1995 р. і вступили в дію у вересні 1996 р.

Вассенаарські домовленості ставили за основну мету доповнення та посилення вже існуючих інших режимів нерозповсюдження, не вдаючись до їхнього дублювання. Домовленостями передбачено функціонування трьох механізмів:

контролю тих товарів і технологій, які не охоплені іншими режимами контролю;

вимог до учасників, які мають дотримуватися положень ВД, а також інших обмежень, що стосуються нерозповсюдження;

зобов'язань суб'єктів домовленостей щодо запровадження ефективного експортного контролю за предметами, які підпадають під режими нерозповсюдження, чи знаходяться в контрольному списку ВД.

Режим Вассенаарської домовленості має неформальний характер. У рамках ВД держави-учасниці намагаються зробити внесок у регіональну та глобальну безпеку, проголошуючи прозорість та більшу відповідальність стосовно поставок звичайних озброєнь, а також товарів і технологій подвійного використання, запобігаючи дестабілізуючому накопиченню озброєнь.

Через провадження відповідної національної політики держави-члени прагнуть:

запобігти випадкам, коли поставки забороненої ними продукції сприяють розвитку або розширенню військових можливостей, що підривають регіональну та глобальну безпеку;

виключити поставку продукції, яка суперечить принципам діяльності режиму та дозволеному кінцевому використанню. З метою посилення ефективності такої політики ВД забезпечує механізми взаємного обміну інформацією про такі поставки.

Офіційно режим ВД не спрямовано проти жодної держави. На відміну від КОКОМ, у ВД взагалі не існує списку держав, у які поставки заборонено.

2.5. Проблема ядерного та інших видів тероризму

2.5.1. Тероризм з використанням зброї та матеріалів масового знищення

Розглядаючи проблеми, пов'язані з протидією тероризму з використанням ЗМЗ, слід зазначити, що наприкінці минулого і на початку теперішнього століття тероризм як явище змінювався настільки стрімко, що усвідомлення цих змін і, відповідно, розвиток необхідної для протидії йому нормативно-правової бази, включаючи її термінологічну складову, часом помітно запізнювалися у порівнянні з практичними заходами у рамках контртерористичної діяльності як на глобальному, так і на національному рівнях. Це, зокрема, стосується і таких видів тероризму, що, зазвичай, відносять до тероризму з використанням зброї (ядерної, хімічної і біологічної) та матеріалів масового знищення.

Хоча відповідні терміни вже достатньо широко використовуються в офіційних документах різного рівня, все ще спостерігаються різні підходи до їх тлумачення та співвідношення, і це, певною мірою, відображає той факт, що процес усвідомлення рівня і масштабів терористичних загроз, пов'язаних з такими видами зброї та матеріалів, ще й досі перебуває у далекій від стабілізації динамічній фазі. Крім того, запровадженню єдиного підходу до визначення відповідних термінів, безумовно, заважає відсутність загальновизнаного на міжнародному рівні корінного для усієї сфери антитерористичної діяльності терміну, а саме - терміну "тероризм". Те ж саме можна сказати і про термін "тероризм з використанням зброї масового знищення".

Що стосується термінів "ядерний тероризм" та "радіаційний (радіологічний) тероризм", то на офіційному рівні співіснують різні підходи як до їх визначення, так і до співвідношення. Зокрема "Міжнародна конвенція про боротьбу з

актами ядерного тероризму” (2005 рік) для цілей Конвенції фактично об’єднала ці терміни, визначивши радіоактивний матеріал як ядерний матеріал та інші радіоактивні речовини. Натомість МАГАТЕ визначає термін “ядерний тероризм” як “тероризм, пов’язаний з ядерним матеріалом”, а “радіологічний тероризм” – як “тероризм, пов’язаний з радіоактивним матеріалом”.

За відсутності визнаних міжнародною спільнотою окремих термінів для видів тероризму з використанням, відповідно, хімічних речовин і біологічних агентів згаданий вище підхід МАГАТЕ може бути застосований, щонайменше тимчасово, для визначення термінів “хімічний тероризм” та “біологічний тероризм”.

Натомість український законодавець пішов іншим шляхом – терміни “ядерний тероризм” і “радіаційний тероризм” охоплені визначенням у Законі України “Про боротьбу з тероризмом” (2003 рік) терміном “технологічний тероризм”, який також включає усі інші види тероризму з використанням зброї масового знищення, засобів електромагнітної дії, а також тероризм, який зараз відносять до так званого кібер-тероризму.

Серед експертів також існують різні погляди щодо співвідношення ядерного та радіаційного (або радіологічного) тероризму. Деякі вважають, що радіаційний (радіологічний) тероризм є підвидом ядерного тероризму (Поттер, Фергюсон, 2004), а інші, наприклад, експерти російського ПІР-Центру, – що це близькі за сферою використання відповідних матеріалів і технологій, але різні за природою факторів ураження і масштабами наслідків види тероризму. Остання теза підкреслює характерні для цих видів тероризму особливості. Нижче наведені у перекладі визначення “ядерного тероризму” і “радіаційного тероризму”, які базуються на цьому підході.

Ядерний тероризм (Nuclear Terrorism) – “застосування або загроза застосування у терористичних цілях окремими особами або групами осіб ядерного вибухового пристрою (ЯВП) будь-якого типу”.

Радіаційний тероризм (Radiological Terrorism) – “застосування або загроза застосування у терористичних цілях радіоактивних речовин і матеріалів, розраховані на використання як вражаючого фактору іонізуючого випромінювання”.

Що стосується різних сценаріїв здійснення актів ядерного та радіаційного тероризму, то їх може бути достатньо багато, але усі вони, врешті-решт, зводяться до таких основних варіантів (Фергюсон і Поттер 2004):

1. Викрадення і підриг готових ядерних боєприпасів.
2. Викрадення або придбання ядерного матеріалу з подальшим виготовленням і підригом примітивного ядерного вибухового пристрою (improvised nuclear device).
3. Напад на ядерні установки і вчинення насильницьким шляхом дій, що спричинять викид великої кількості радіоактивності.
4. Несанкціоноване або незаконне придбання радіоактивних матеріалів із подальшим виготовленням і підригом радіологічного розпилювального пристрою, (radiological dispersal device), одним із варіантів якого є комбінація звичайної вибухівки і радіоактивного матеріалу (так званої “брудної бомби”).

Спираючись на наведені вище визначення, можна достатньо легко розрізнити, наприклад, дії, пов’язані із застосуванням або погрозою застосування примітивного ядерного вибухового пристрою, які слід віднести до ядерного тероризму, і такі самі дії, пов’язані з “брудною бомбою”, які вже слід кваліфікувати як радіаційний (радіологічний) тероризм.

Проведені оцінки можливих сценаріїв і загроз на сучасному етапі дали змогу експертам зробити висновок, що найімовірнішими є другий і четвертий варіанти, причому останній (застосування “брудної бомби” або подібних до неї пристроїв) частина експертів воліє відносити не до зброї масового знищення, а до так званої зброї масової паніки (weapons of mass disruption).

Основними ядерними матеріалами, які застосовуються для виготовлення ядерної зброї, є плутоній і високозбагачений уран (ВЗУ). При цьому необхідний для виготовлення

атомного боєзаряду плутоній одержати (шляхом переробки відпрацьованого ядерного палива) технічно дещо легше, ніж ВЗУ. Зате через певні параметри цих матеріалів атомну бомбу з ВЗУ виготовити легше, ніж бомбу на основі плутонію. При цьому до ВЗУ відносять уран зі збагаченням по ізотопу уран-235 більше 20 %. Чим вище збагачення, тим легше зробити ядерний вибуховий пристрій. Уран, збагачений до рівня, що перевищує 90 %, називають матеріалом збройової якості.

Ці міркування дають уявлення про те, чому міжнародне співтовариство намагається встановити контроль над технологіями збагачення урану і переробки відпрацьованого ядерного палива, які відносять до технологій, чутливих з погляду ядерного нерозповсюдження і протидії ядерному тероризму.

Нині більшість експертів вважають, що завдання виготовлення ядерного вибухового пристрою найпростішої конструкції із ВЗУ може виявитися цілком під силу деяким терористичним організаціям, що, як показала історія боротьби з тероризмом в останні десятиліття, можуть мати досить потужні фінансові, технічні і кадрові ресурси.

З урахуванням того, що для одержання ВЗУ необхідно використовувати складні і дорогі технології збагачення, а виготовлення плутонієвої атомної бомби, навіть за наявності необхідного матеріалу, вважається завданням, навряд чи здійсненним для недержавних суб'єктів, тобто терористів, найбільш реальним для останніх є варіант придбання або насильницького захоплення ВЗУ. На запобігання потраплянню ВЗУ до рук терористів мають бути спрямовані зусилля міжнародної спільноти, в т.ч. у сфері експортного контролю.

2.5.2. Усвідомлення загрози тероризму з використанням зброї та матеріалів масового знищення

Після розпаду Радянського Союзу та зламу двополусної світової системи починається різке загострення проблеми тероризму. У цей період, а саме на початку 1990-х років, світова спільнота зіштовхується із новим явищем – незаконним обігом ядерних та інших радіоактивних матеріалів, але його

небезпека сприймається спочатку лише крізь призму проблем режиму нерозповсюдження ядерної зброї, хоча саме до цього періоду, а точніше до 1993-94 років, як вказує Моєтт-Ларссен (Mowatt-Larssen), відноситься перший прояв інтересу терористичної організації “Аль-Каїда” до ядерної зброї, а саме — спроба придбати в Судані уран з метою виготовлення ядерного вибухового пристрою.

Відповідно, у цей же період починається формування міжнародних та національних інструментів для боротьби з ядерною контрабандою, зокрема створюється база даних МАГАТЕ щодо незаконного обігу ядерних та інших радіоактивних матеріалів. Кількість інцидентів, зареєстрованих у ній, сягає свого піку в 1994 році.

Перша половина 1990-х років є також періодом особливої активності японського релігійного культу “Аум-Сінрікьо”. З 1990 по 1995 роки його члени зробили 6 невдалих спроб застосувати біологічну та 12 спроб — хімічну зброю. Кульмінацією злочинної діяльності “Аум-Сінрікьо” став теракт 20 березня 1995 року, коли у кількох поїздах Токійського метро було застосовано хімічну зброю (газ зарин), в результаті чого 12 осіб померло і більш ніж 1000 постраждало від дії газу та внаслідок паніки, що виникла. Матеріальні збитки, за різними оцінками, становили від 300 млн. до 1 млрд. доларів США.

У другій половині 1990-х років спецслужби і правоохоронні органи провідних країн світу отримують інформацію про значне посилення зацікавленості терористів у заволодінні ядерною зброєю, а також іншою зброєю масового знищення.

На фоні цих процесів у квітні 1998 року за ініціативи Росії розпочинається робота над Міжнародною конвенцією про боротьбу з актами ядерного тероризму. У 1998 році США і Росія започатковують програму “Друга лінія захисту” (Second Line of Defense), спрямовану на запобігання ядерній контрабанді. У 1999 році за ініціативи США і під егідою МАГАТЕ розпочинається процес перегляду Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу (1980 рік) з метою підсилення її положень та розширення сфери застосування. Тим не менше, в офіційних документах, у т.ч. на міжнарод-

ному рівні, у цей період термін “ядерний тероризм” використовується рідко, а термін “радіаційний тероризм” практично не згадується взагалі.

Дійсно, наприклад, перша згадка про можливу зацікавленість терористів у заволодінні ядерними матеріалами у щорічних звітах МАГАТЕ з’являється лише у звіті за 2000 рік. У попередніх звітах термін “тероризм” і похідні від нього взагалі відсутні. Звичайно, це не означає, що МАГАТЕ та держави-члени не приділяли серйозної уваги, зокрема, питанням забезпечення фізичного захисту ядерних матеріалів та ядерних установок, але свідчить про те, що процес усвідомлення загроз ядерного та радіаційного тероризму і винесення цієї проблематики на вищий політичний рівень відбувався із суттєвим запізненням.

Терористичні акти 11 вересня 2001 року (9/11), в результаті яких у Нью-Йорку та Вашингтоні загинуло близько 3 тис. осіб, а ще понад 6 тис. було поранено, по суті, ознаменували собою початок нової ери в історії людства, в якій тероризм віднесено до числа найбільш небезпечних глобальних загроз. На думку одного з провідних американських експертів у сфері контролю над ядерними озброєннями і боротьби проти ядерного тероризму Метью Банна (Mathew Bunn), жахливі атаки 11 вересня 2001 року, що мали місце у Сполучених Штатах Америки, привели до чіткого усвідомлення того, що загрозу з боку великих, добре організованих глобальних терористичних груп, які зосереджені на масовому знищенні людей, вже не можна вважати гіпотетичною, бо вона стала реальністю. 11 вересня загроза виявилася більш небезпечною, більш витонченою, краще зорганізованою та більш смертоносною ніж ті, для захисту від яких була розрахована більшість систем безпеки у світі.

Невдовзі після 9/11, а саме у вересні-жовтні 2001 року, коли більшість американців все ще перебувала у стані шоку, викликаного терактами у Нью-Йорку та Вашингтоні, у країні були зафіксовані випадки застосування біологічної зброї – розсилки листів зі спорами сибірської виразки, які також мали важкі наслідки: людські жертви (5 летальних випад-

ків), захворювання (22 особи) і значні матеріальні збитки (перевищили 23 млн. доларів США). Все це ще більше погіршило психологічний стан американського суспільства.

9/11 та подальший розвиток подій у цій сфері призвели до глобальних безпекових змін, викликаних усвідомленням рівня загроз і ризиків, які несе із собою тероризм у всіх його проявах. Те, що терористична організація протягом тривалого часу готувала, а потім зуміла реалізувати складний багатостадійний план нападу, у підготовці якого брали участь десятки людей, а безпосередньо здійснювали 19 терористів, змусив світову спільноту не тільки докорінно переглянути загальні підходи до забезпечення безпеки, а й кардинально змінити погляди на загрози ядерного та радіаційного тероризму, тероризму з використанням зброї та матеріалів масового знищення.

Той факт, що майже два десятки підготовлених терористів-самогубців одночасно взяли участь у скоординованих атаках на США, засвідчив, що висока радіоактивність або інші шкідливі для здоров'я властивості певних матеріалів і речовин не можуть надалі вважатися для них суттєвим самозахисним бар'єром і, таким чином, бути серйозною перешкодою для їх зловмисного використання, адже для людини, готової на смерть, тимчасовий вплив шкідливих факторів не має значення, якщо тільки безпосередньо не впливає на виконання поставленого завдання. У подальшому тенденція до зростання кількості випадків суїцидального тероризму тільки посилювалася.

2.5.3. Розвиток міжнародних контртерористичних інструментів та експортний контроль після 11 вересня 2001 року

Починаючи з вересня 2001 року протидія загрозам тероризму з використанням ЗМЗ, насамперед ядерної зброї, стає одним із пріоритетів у діяльності національних урядів та міжнародних організацій у безпековій сфері. На усіх рівнях розпочинається активна робота з метою мобілізації необхідних ресурсів і створення нових правових і політичних ін-

струментів для протидії загрозам тероризму з використанням зброї та матеріалів масового знищення. Одночасно ті міжнародні інструменти, які раніше були призначені, в основному, для протидії нерозповсюдженню ЗМЗ, коригуються, доповнюються і вдосконалюються з метою підвищення їх ефективності та розширення сфери застосування шляхом урахування загроз тероризму.

При цьому для обох напрямів (започаткування нових та удосконалення чинних інструментів) відбувалося практичне злиття та взаємне підсилення (синергізм) заходів з протидії розповсюдженню ЗМЗ і тероризму. Відповідно до цієї тенденції, важливе місце у глобальних контртерористичних заходах відведено й експортному контролю.

Наприкінці 2003 року відбулася ще одна подія, яка спричинила великий вплив на подальший розвиток міжнародних та національних інструментів для протидії загрозам розповсюдження та тероризму, а також на експортний контроль. Йдеться про те, що у грудні 2003 року у світі стало відомо про функціонування упродовж близько двох десятиліть очолюваної пакистанським ядерником А. К. Ханом (A. Q. Khan) нелегальної мережі постачання ядерних товарів, включаючи ядерні технології.

Враховуючи викладене вище, представимо короткий огляд реагування започаткованих для протидії розповсюдженню ЗМЗ міжнародних режимів експортного контролю у період після 9/11.

Австралійська група

В офіційних документах Австралійської групи (АГ) перша згадка про загрозу використання хімічної та біологічної зброї (ХБЗ) у терористичних цілях з'явилася у 1995 році у повідомленні про засідання групи, яке відбулося 16–19 жовтня того ж року в Парижі (Франція). Очевидно, що це була реакція членів режиму АГ на теракти 1995 року у Токійському метро з використанням хімічної зброї, а також на інформацію про попередні спроби членів релігійного культу “Аум-Сінрікьо” застосувати хімічну та біологічну зброю. Зацікавленості терористів у заволодінні ХБЗ було

приділено увагу і в ході пленарних засідань 1996 та 1997 років.

До загрози застосування терористами ХБЗ члени режиму повернулися на засіданні 2001 року, яке відбулося 1-3 жовтня у Парижі (Франція), тобто лише через три тижні після 9/11. Засудивши жорстокі теракти в США, представники країн-членів режиму “висловили намір своїх урядів перешкоджати розповсюдженню ХБЗ, яке може здійснюватися або державними, або недержавними акторами” і, згадавши минулі спроби терористів застосувати “хімічні та біологічні агенти”, домовилися, що АГ повинна відігравати важливу роль у зменшенні загрози терактів з використанням ХБЗ і намітили для цього ряд заходів.

Важливим для посилення контртерористичної складової режиму стало пленарне засідання 2002 року (3-6 червня, Париж, Франція). Члени режиму вирішили “вжити більш жорстких заходів експортного контролю з метою запобігання розповсюдженню хімічної та біологічної зброї (ХБЗ), у тому числі серед терористичних груп”. Одним із заходів, узгоджених на цьому засіданні, стало те, що вперше для режиму експортного контролю положення про всеохоплюючий контроль (catch all) було включено в основоположні принципи.

З 2001 року протидія загрозі застосування терористами ХБЗ постійно знаходиться серед пріоритетних напрямів діяльності членів АГ. Після прийняття у 2004 році РБ ООН Резолюції 1540, яка передбачає виконання цілої низки заходів, в т.ч. у сфері експортного контролю, відповідна діяльність членів режиму АГ відбувається у рамках виконання зазначеної резолюції.

У чинній редакції Керівних принципів діяльності АГ (червень 2012 року) зазначено, що їх метою є “зниження ризиків розповсюдження і терористичної діяльності з використанням хімічної та біологічної зброї...”. Крім того, у документі вказано, що одним із факторів, які враховуються при оцінці заявок на отримання дозволу на експорт, є “інформація про розповсюдження і тероризм з використанням ХБЗ,

включаючи будь-яку пов'язану з розповсюдженням або тероризмом діяльність”.

Група ядерних постачальників і Комітет Цангера

На черговому після подій 11 вересня 2001 року пленарному засіданні Групи ядерних постачальників (ГЯП), яке було проведено у Празі (Чеська Республіка) у травні 2002 року, питання протидії терористичним загрозам не розглядалося, натомість для його розгляду 13 грудня 2002 року у Відні було скликано позачергове засідання, яке прийняло заяву для преси у зв'язку з безпековими викликами, що підривають основи глобального режиму нерозповсюдження, а також загрозою тероризму. У зв'язку з останньою уряди учасників режиму погодилися внести кілька всеохоплюючих поправок для посилення положень Керівних принципів з метою запобігання та протидії загрозі переключення експорту ядерних товарів на цілі ядерного тероризму. У заяві було підкреслено, що “ефективні режими експортного контролю є важливим інструментом у боротьбі проти ядерного тероризму”.

На своєму пленарному засіданні 1-2 червня 2006 року у м. Бразилія (Бразилія) ГЯП, як і інші міжнародні режими експортного контролю, висловила підтримку прийняттю РБ ООН Резолюції 1540, відзначивши її “вирішальну роль у розробці ефективного механізму для запобігання розповсюдженню зброї масового знищення, засобів її доставки і пов'язаних з нею матеріалів за участі як державних, так і недержавних акторів в усьому світі”. Комітет Цангера офіційно привітав прийняття Резолюції 1540 на своєму засіданні 19 жовтня 2004 року.

У подальшому ГЯП на своїх засіданнях неодноразово зверталася до проблематики протидії загрозам ядерного тероризму, розглядаючи її як безпосередньо (пленарні засідання 2009 та 2010 роках у Будапешті та Крайстчерчі відповідно), так і у формі підтримки заходів, спрямованих на підвищення рівня фізичної ядерної безпеки (2012 рік, Сіетл, США).

На останньому пленарному засіданні у Празі (Чеська Республіка) 13-14 червня 2013 року серед інших важливих рішень ГЯП погодила внесення змін до Керівних принципів

з метою урахування рекомендацій МАГАТЕ з фізичного захисту ядерних матеріалів та ядерних установок, а також розширення своєї співпраці поза межами членів режиму, в т.ч. з Комітетом 1540 РБ ООН.

Відповідно до рішень ГЯП, у частини I та II керівних принципів учасників режиму були внесені зміни. В основі змін до частини I покладено “принцип нерозповсюдження”, який полягає у тому, що “незалежно від інших положень керівних принципів дозвіл на поставку товарів або відповідних технологій з вихідного списку може бути наданий лише тоді, коли є впевненість, що передачі не зроблять внесок у розповсюдження ядерної зброї... або не будуть використані в актах ядерного тероризму”. Що стосується частини II керівних принципів, призначених для передач, пов’язаних з ядерною діяльністю обладнання, матеріалів, програмного забезпечення та відповідних технологій подвійного використання, то при розгляді заявок на такі передачі учасники режиму мають керуватися, серед іншого, таким базовим принципом – не надавати дозволу на таку передачу, якщо існує “неприйнятний ризик переключення на цілі, пов’язані з актами ядерного тероризму”.

Режим контролю за ракетними технологіями (РКРТ)

У 2001 році чергове пленарне засідання режиму проходило 25-26 вересня, тобто невдовзі після 9/11. В офіційному повідомленні для преси РКРТ про це засідання вперше з’являється згадка про тероризм: “У зв’язку з трагічними подіями 11 вересня 2001 року у Сполучених Штатах важливість діяльності РКРТ тільки збільшується”.

За результатами пленарного засідання 2002 року, яке проходило 24-27 вересня у Варшаві (Польща), було підготовлено офіційне повідомлення для преси, в якому підкреслена “необхідність у подальших зусиллях з метою обмеження ризику потрапляння контрольованих товарів і технологій їх виготовлення до рук терористичних організацій та окремих терористів”. У зв’язку з цим члени РКРТ, пам’ятаючи про трагічні події 11 вересня 2001 року, заявили про продовження зусиль, спрямованих на зниження ризиків потрапляння

контрольованих товарів і технологій до рук терористів, і закликали всі держави до вжиття аналогічних заходів. Члени режиму повідомили про продовження вивчення питання, яким чином зміни до керівних принципів РКРТ можуть зробити внесок у досягнення поставленої цілі.

На щорічному пленарному засіданні 2004 року (6-8 жовтня, Сеул, Південна Корея) було ухвалено офіційне повідомлення для преси, в якому знайшли відображення важливі події, що відбулися з часу попереднього зібрання: наприкінці 2003 року була оприлюднена інформація про діяльність очолюваної пакистанським ядерником А. К. Ханом нелегальної мережі поставки ядерних товарів; 28 квітня 2004 року РБ ООН одностайно прийняла Резолюцію 1540, спрямовану на запобігання потраплянню ЗМЗ до рук недержавних суб'єктів, насамперед терористичних організацій. Починаючи з цього засідання, усі офіційні повідомлення для преси режиму містять положення щодо підтримки зусиль, спрямованих на виконання Резолюції 1540 РБ ООН, у т.ч. шляхом надання допомоги країнам, які не є членами режиму, а також співпраці зі створеним Комітетом 1540 РБ ООН.

На завершення короткого огляду реагування РКРТ на загрозу тероризму з використанням ЗМЗ зазначимо, що відповідно до чинних керівних принципів режиму, серед факторів, які необхідно враховувати при оцінці заявок на передачу товарів, включених до контрольного списку, вказано “ризик потрапляння контрольованих товарів до рук терористичних організацій та окремих терористів”.

Вассенаарська домовленість

Держави-учасниці режиму відреагували на зростання терористичної загрози на пленарному засіданні режиму, яке проходило 6-7 грудня 2001р. В офіційній заяві держави-учасниці Вассенаарської домовленості (ВД) підкреслили важливість подальшого зміцнення режимів експортного контролю і погодилися у тому, що вони будуть продовжувати вживати заходів для запобігання придбанню звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання “терористичними групами і організаціями, а також окреми-

ми терористами”, усвідомлюючи, що такі “зусилля є складовою частиною глобальної боротьби проти тероризму”. З цією метою держави-учасниці прийняли рішення про включення додаткового параграфу до керівних принципів режиму (Початкових положень) і вжиття конкретних заходів для його реалізації.

У подальшому держави-учасниці ВД у своїх контртерористичних зусиллях приділяли особливу увагу експортному контролю за переносними зенітно-ракетними комплексами (ПЗРК).

Переходячи до короткого хронологічного огляду зусиль міжнародних організацій і нових міжнародних інструментів для протидії розповсюдженню і тероризму, започаткованих під впливом 9/11 і подальшої боротьби проти тероризму, слід підкреслити, що більшість з них, безпосередньо чи опосередковано, пов’язана з міжнародними режимами експортного контролю. У найбільш важливих випадках такі зв’язки будуть визначені окремо.

27 червня 2002 року: на саміті “Групи восьми, Г8” (або “Великої вісімки”) у Кананаскісі (Канада) започатковано програму “Глобального партнерства проти розповсюдження зброї та матеріалів масового знищення” (The G-8 Global Partnership Against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction), спрямовану на розв’язання проблем нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом та забезпечення експлуатаційної ядерної безпеки. Лідери країн Г8 погодили 6 принципів, спрямованих на запобігання доступу терористів до ЗМЗ і відповідним матеріалам, включаючи “підтримку багатосторонніх договорів та інших інструментів з метою нерозповсюдження ЗМЗ” та “розробку заходів з експортного контролю, надання допомоги державам, які не мають відповідної інфраструктури, досвіду та/або ресурсів, необхідних для контролю за експортом”. У рамках відповідних проектів, наприклад, ЄС та США надають фінансову і технічну допомогу іншим країнам (у т.ч. Україні).

Після 9/11 відбувається значна активізація діяльності МАГАТЕ у напрямі, який всередині “нульових років” термі-

нологічно й організаційно оформився у “фізичну ядерну безпеку” (ФЯБ). З 2002 року Агентство починає реалізацію комплексної програми з фізичної ядерної безпеки (ФЯБ), яка реалізується шляхом виконання 3-річних планів з фізичної ядерної безпеки (2002-05, 2006-09, 2010-13 роки), що стосуються, захисту матеріалів та установок, безпеки перевезень і безпеки кордонів, виявлення та припинення незаконного обігу ядерних та інших матеріалів, ядерної криміналістичної експертизи тощо. МАГАТЕ тісно співпрацює з ГЯП та Комітетом Цангера з питань експортного контролю. Зокрема керівні принципи цих режимів публікуються у форматі документів МАГАТЕ.

Січень 2004 року: МАГАТЕ публікує Кодекс поведінки щодо забезпечення безпеки та збереженості радіоактивних джерел і згодом - Керівництво з імпорту та експорту радіоактивних джерел (2005), яке доповнює згаданий кодекс.

28 квітня 2004 року: Рада Безпеки ООН одноголосно ухвалює Резолюцію 1540, спрямовану на недопущення потрапляння ЗМЗ та засобів її доставки до рук “недержавних суб’єктів”, тобто терористів. На сьогоднішній день ця резолюція є головним юридично обов’язковим документом, спрямованим проти тероризму з використанням ЗМЗ, і буде, очевидно, виконувати цю роль у коротко- і середньостроковій перспективі. Незважаючи на критицизм щодо цього документу, викликаний, в основному, домінуванням постійних членів РБ ООН у процесі його підготовки та прийняття, він став серйозним кроком на шляху до об’єднання зусиль міжнародного співтовариства у боротьбі проти тероризму з використанням ЗМЗ. Ряд пунктів резолюції безпосередньо спрямований на посилення експортного контролю. Зокрема, у пункті 3 сформульована вимога до усіх держав вживати ефективних заходів з метою встановлення національного контролю для запобігання розповсюдженню ядерної, хімічної або біологічної зброї та засобів її доставки і перелічені напрями їх реалізації, в т.ч. облік і контроль відповідних товарів і матеріалів, забезпечення їх фізичного захисту, ефективні заходи з прикордонного контролю, запобігання їх незаконному обігу тощо.

13 квітня 2005 року Генеральна Асамблея ООН одностайно прийняла Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму. Конвенція вступила в силу 7 липня 2007 року.

8 липня 2005 року дипломатична конференція, скликана МАГАТЕ, одноголосно ухвалила текст поправки до Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу з метою посилення положень і розширення сфери застосування Конвенції.

15 липня 2006 року під час Санкт-Петербурзького саміту “Групи восьми” (Г8), значна частина порядку денного якого була присвячена протидії розповсюдженню ЗМЗ і ядерному тероризму, президент РФ В. Путін і президент США Дж. Буш оприлюднили спільну заяву про започаткування “Глобальної ініціативи щодо боротьби з актами ядерного тероризму” (The Global Initiative To Combat Nuclear Terrorism). У документах саміту відзначена важливість виконання Резолюції 1540 РБ ООН.

5 квітня 2009 року президент США Барак Обама у своїй програмній промові у Празі заявив, що “іронія історії полягає у тому, що загроза ядерного протистояння держав зменшилася, тоді як загроза ядерного нападу збільшилася”, і оголосив про свою ініціативу скликати упродовж року глобальний саміт з фізичної ядерної безпеки.

12-13 квітня 2010 року лідери 47 країн та керівники ООН, ЄС і МАГАТЕ взяли участь у Вашингтонському саміті з фізичної ядерної безпеки, повністю присвяченому проблемам протидії ядерному тероризму. Цим заходом було започатковано процес проведення міжнародних самітів з тематики протидії ядерному тероризму і пов’язаним з цим питанням. Питання експортного контролю знайшли своє відображення у робочому плані саміту у неявному вигляді через визначення ряду напрямів діяльності держав-учасниць, спрямованої на повне виконання Резолюції 1540 РБ ООН.

26-27 березня 2012 року відбувся Сеульський саміт з фізичної ядерної безпеки, в якому взяли участь лідери

53 країн та керівники ООН, ЄС, МАГАТЕ та Інтерполу. Як і на попередньому саміті, у фокусі зібрання були питання протидії ядерному і радіаційному тероризму, а також взаємозв'язок фізичної ядерної безпеки (nuclear security) та експлуатаційної ядерної безпеки (nuclear safety) у зв'язку з ядерною кризою на АЕС “Фукусіма”. Питання експортного контролю на саміті не розглядалися.

Завершуючи розгляд загроз тероризму з використанням ЗМЗ, слід зазначити, що збройні конфлікти на Близькому Сході, особливо у Сирії, з 2011 року привертають до себе увагу міжнародної спільноти ще й тому, що значно підвищують ризики, пов'язані з можливим доступом терористичних та екстремістських угруповань до хімічної зброї.

Запитання для самоконтролю

1. *Який документ став першим кроком на шляху нерозповсюдження та експортного контролю та у чому полягала його сутність?*
2. *Назвіть принципову різницю у підходах США та колишнього СРСР у питаннях нерозповсюдження на прикладах “плану Баруха” та “плану Громика”.*
3. *Яким документом ініційовано створення Міжнародного агентства з атомної енергії та яка мета такого створення?*
4. *Назвіть мету та сутність Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.*
5. *Що стало правовою підставою створення систем експортного контролю у сфері ядерного нерозповсюдження?*
6. *Назвіть головну мету та витоки створення режиму контролю ракетних технологій.*
7. *Надайте характеристику передумов створення системи експортного контролю звичайних озброєнь та пов'язаних з ними товарів подвійного використання.*
8. *Поясніть різницю між ядерним та радіаційним (радіологічним) тероризмом.*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Ядерное нераспространение / Под общ. ред. В. А. Орлова и Н. Н. Сокова. – М. : ПИР-Центр политических исследований, 2000. – 501 с.
2. Тимербаев Р. М. Россия и ядерное нераспространение 1945–1968 / Р. М. Тимербаев. – М. : Наука, 1999. – 382 с.
3. Ядерное нераспространение : краткая энциклопедия. – М.: РОССПЭН ; ПИР-Центр, 2009.

Додаткова

4. Ядерный контроль. – М. : ПИР-Центр.
5. Labbe Marie-Helene Labbe. La Tentation Nucleaire. Documents Payot. Paris: Editions Payot & Rivages, 1995.
6. Richard A. Falkenrath, Robert D. Newman, and Bradley A. Thayer. America's Achilles' Heel. Nuclear, Biological, and Chemical Terrorism and Covert Attack. The Belfer Center for Social and International Affairs Studies in International Security. Cambridge, Mass., London: The MIT Press, 1998.
7. Глобальні виклики сучасності. Із засідання Наукової Ради МЗС України 10 жовтня 2001 р. // Політика і час. – 2001. – № 11.
8. Richard K. Betts. The New Threat of Mass Destruction// Foreign Affairs. – Vol. 77. № 1. – Jan./Feb. 1998.
9. Чумак В. М. Ядерна стратегія США: Від перевернення до нерозповсюдження / В. М. Чумак. – Київ, 1999. – 300 с.
10. Проблема создания в Центральной Азии зоны, свободной от ядерного оружия. – Алматы. 1998. – 71 с.
11. Україна і світовий ринок озброєнь / В. М. Чумак, В. М. Берма, О. Ф. Кукін, В. Л. Заборський. – К. : НІСД, 1997. – 107 с.
12. Charles D. Ferguson and William C. Potter (with Amy Sands, Leonard S. Spector and Fred L. Wehling), The Four Faces of Nuclear Terrorism, 2004. CNS, Monterey Institute of International Studies, Monterey, CA, U.S.A.
13. Rolf Mowatt-Larssen. AL QAEDA WEAPONS OF MASS DESTRUCTION THREAT: HYPE OR REALITY?. – <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/al-qaeda-wmd-threat.pdf>.
14. РБОООН, Резолюція 1540 (2004). – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/328/45/PDF/N0432845.pdf?OpenElement>

Тема 3.

МІЖНАРОДНО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ

- 3.1. Роль ООН у нерозповсюдженні ядерної зброї
- 3.2. Становлення та розвиток експортного контролю в Євросоюзі
- 3.3. Регіональні організації, що мають відношення до експортного контролю
- 3.4. Ініціативи щодо обмеження звичайних озброєнь та зміцнення режимів нерозповсюдження
- 3.5. Процес установлення експортного контролю у колишніх радянських республіках
- 3.6. Процес установлення експортного контролю в Україні

3.1. Роль ООН у нерозповсюдженні ядерної зброї

ООН відіграє провідну роль у зусиллях світової спільноти з нерозповсюдження ядерної та інших видів зброї масового знищення. Виходячи зі статутної мети ООН – підтримання миру та безпеки у світі, ООН робить значний внесок у справу нерозповсюдження ядерної зброї. Саме у цій галузі діяльність ООН проявилась найбільш яскраво та плідно.

Генеральна асамблея ООН обговорювала всі важливі ініціативи у галузі ядерної енергії та нерозповсюдження ядерної зброї, починаючи від “Плану Баруха”. ООН прийнято низку резолюцій про заборону ядерної зброї. ООН відіграла визначну роль у розробці та підписанні багатьох угод та договорів у галузі роззброєння та нерозповсюдження, включно із ДНЯЗ. У штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку раз

на п'ять років відбуваються конференції з розгляду дії ДНЯЗ та конференція 1995 року, що прийняла рішення про його безумовне й безстрокове продовження. ООН тісно співпрацює з організаціями, що відіграють помітну роль у підтриманні режиму нерозповсюдження. Так, МАГАТЕ, яка функціонує в системі ООН з 1957 року, щороку надсилає до Генеральної асамблеї ООН звіт про свою діяльність. Він обговорюється на пленарному засіданні ООН та містить огляд з нерозповсюдження ядерної зброї і дотримання ДНЯЗ державами-учасниками.

Згідно зі Статутом ООН (ст. 26), головним органом організації, що несе відповідальність за підтримання миру та безпеки у світі, є Рада Безпеки ООН. Ядерні держави погодились на прийняття резолюції РБ ООН щодо надання позитивних гарантій безпеки.

Особливе значення мало прийняття РБ ООН 19 червня 1968 року **резолюції 255 (1968)**, яка встановлювала, що агресія із застосуванням ядерної зброї або загроза такої агресії проти держави, що не володіє ядерною зброєю, вимагатиме від Ради Безпеки і, в першу чергу, від усіх її постійних членів – ядерних держав – негайних дій у відповідності з їх зобов'язаннями згідно зі Статутом ООН.

Ця резолюція мала ключове значення для підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Історія її прийняття свідчить про складну і тривалу дипломатичну роботу, що передувала такій резолюції. В ході такої роботи держави, що не володіють ядерною зброєю, наполегливо домагались включення у текст ДНЯЗ відповідних положень про зобов'язання держав, що володіють ядерною зброєю, негайно застосувати усі необхідні заходи для відсічі ядерній агресії проти таких держав.

У свою чергу, ядерні держави, особливо найпотужніші – СРСР та США, спочатку не були готові піти на надання таких гарантій. У результаті складного пошуку компромісів 12 червня 1968 року, у день схвалення ДНЯЗ Генеральною асамблеєю ООН, три ядерні держави – США, СРСР та Великобританія – внесли на розгляд Ради Безпеки ООН

проект резолюції щодо позитивних гарантій безпеки неядерних держав. Резолюцію щодо гарантій безпеки було схвалено РБ ООН 19 червня 1968 р. за № 255.

За таку резолюцію проголосували 10 членів РБ ООН, 5 членів РБ ООН утримались (Франція, Алжир, Індія, Пакистан та Бразилія). Прийняттю “резолюції 255” передували попередньо узгоджені ідентичні заяви трьох ядерних держав щодо змісту резолюції, які на практиці іноді називають “спільними гарантіями безпеки”. “Спільні гарантії безпеки” були надані односторонніми заявами ядерних держав у 1968 році і підтверджені ними у квітні 1995 року, перед конференцією щодо подовження ДНЯЗ.

11 квітня 1995 року РБ ООН одноголосно схвалила **резолюцію 984**, яка йшла далі резолюції 255 (1968), закликаючи держави, що володіють ядерною зброєю, здійснювати швидкі дії у відповідь на агресію із застосуванням ядерної зброї проти держав, що не володіють ядерною зброєю. Ця резолюція вимагала від усіх держав здійснювати ефективні заходи у напрямі ядерного роззброєння та підготовки договору щодо всеосяжного та повного роззброєння під суворим та ефективним міжнародним контролем.

Незважаючи на прийняття зазначених заяв та резолюцій, держави, що не володіють ядерною зброєю, особливо держави, що не приєдналися до ДНЯЗ, не були задоволені цими резолюціями і вимагали підписання міжнародної конвенції щодо гарантій безпеки.

Визначні спеціалісти у галузі нерозповсюдження ядерної зброї Дж. Банн та Р. Тімербаєв вказують, що негативні гарантії безпеки, які містяться в односторонніх заявах деяких ядерних держав, мали суттєві виключення і жодна з них не являє собою юридичного зобов’язання. Саме тому вони пропонують, щоб ООН прийняла резолюцію щодо надання гарантій безпеки державам, що не володіють ядерною зброєю.

За своїм змістом така резолюція повинна містити чіткі зобов’язання держав, що володіють ядерною зброєю, “не застосовувати та не загрожувати застосуванням ядерної зброї” проти держав-учасниць ДНЯЗ, що не володіють ядер-

ною зброєю, “без застережень або обмежень”. На жаль, ця ідея до цього часу не знаходить підтримки ядерних держав. Більш того, нова ядерна доктрина Росії свідчить про зниження “ядерного порогу” та зростання ролі ядерної зброї у захисті інтересів національної безпеки Росії.

Увесь час роботи у напрямку ядерного нерозповсюдження ООН активно діяла у кожному випадку виникнення загрози такого розповсюдження, порушення або підозри щодо можливого порушення окремими державами-учасницями ДНЯЗ положень цього Договору.

Дуже важливу роль відіграла РБ ООН у демонтажі ядерної програми Іраку, що могла привести до створення ядерної зброї. У відповідності до резолюції РБ ООН 687 (1991), схваленої 3 квітня 1991 року, було створено Спеціальну комісію з Іраку (UNSCOM) (далі – Спецкомісія).

Резолюція вимагала від Іраку “безумовного підтвердження його зобов’язань згідно із ДНЯЗ” та “безумовної відмови від набуття або створення ядерної зброї” і передачі усього ядерного матеріалу під контроль МАГАТЕ та вивезення ядерного матеріалу, придатного для виготовлення ядерної зброї. Резолюція надавала Спецкомісії право на інспекції для контролю за виконанням Іраком її вимог.

Резолюції РБ ООН 707 (1991) та 715 (1991) вимагали від Іраку виконання резолюції 687(1991) та співпраці із Спецкомісією по Іраку і МАГАТЕ. До кінця 1998 року Спецкомісія здійснила понад 250 інспекцій на виконання резолюції 687 (1991). Після того, як Ірак припинив 5 серпня 1998 року співробітництво зі Спецкомісією та МАГАТЕ, РБ ООН прийняла 9 вересня 1998 року резолюцію S/1194, яка закликала Багдад до виконання резолюції 687 (1991).

Внаслідок відмови Іраку 31 жовтня 1998 року співпрацювати зі Спецкомісією та МАГАТЕ РБ ООН прийняла 5 листопада резолюцію S/1205, яка засуджувала ці кроки Багдаду і вимагала безумовного і негайного відновлення співробітництва. Внаслідок того, що Ірак не виконав цих вимог, Спецкомісія 15 грудня відкликала свій персонал з іракської території.

На заміну Спецкомісії з Іраку резолюцією РБ ООН 1284 (1999) було створено Комісію з моніторингу, перевірки та інспекцій (UNMOVIC), метою якої було створення постійної системи перевірок та моніторингу виконання Іраком своїх зобов'язань припинити розробку ЗМЗ. Виконавчим головою комісії генсек ООН призначив Х. Блікса. Оцінюючи результати діяльності Спецкомісії з Іраку, варто відмітити, що, незважаючи на суттєві труднощі та незгоди між провідними державами щодо її діяльності, їй вдалося виконати головне завдання – зупинити програми створення ЗМЗ Іраку і знищити основну інфраструктуру розробки та виробництва хімічної, біологічної та ядерної зброї, запаси хімічної зброї та балістичні ракети.

Розслідуванням, проведеним після війни 1991 року, було встановлено, що Ірак порушив ДНЯЗ, не надавши повної інформації про свою ядерну діяльність та не поставивши її належним чином під міжнародний контроль, а також незаконно виготовляючи матеріали, що розщеплюються, та інші компоненти ядерної зброї.

Ця таємна воєнна ядерна програма Іраку існувала паралельно з офіційною, мирною ядерною програмою, що знаходилась під контролем МАГАТЕ. В ході операції “Буря в пустелі”, освяченої РБ ООН, та після її завершення були виявлені порушення зобов'язань Іраку згідно із ДНЯЗ. Ці порушення стали підставою для прийняття резолюції РБ ООН № 687 від 3 квітня 1991 року.

Завдання ліквідації ядерного потенціалу Іраку було покладено на Генерального директора МАГАТЕ. Агенство мало вирішувати його у співробітництві та з допомогою Спецкомісії ООН з Іраку (UNSCOM). Резолюція РБ ООН № 715, прийнята 11 жовтня 1991 року, вводила жорсткий контроль та перевірку дотримання Іраком своїх зобов'язань щодо нерозповсюдження ядерної зброї.

“Іракський казус” мав далекосяжні наслідки і для вдосконалення експортного контролю. Виявлені недоліки підштовхнули до розробки нових, більш жорстких форм контролю за експортом, що й були прийняті на Варшавській зустрічі ГЯП у

1992 р. Крім того, висновки, зроблені під впливом подій навколо Іраку, вплинули і на доопрацювання відповідних національних систем експортного контролю, особливо у державах ЄС, та до розвитку регіональних систем, перш за все – у Євросоюзі.

У 2002 році США висунули вимоги щодо завершення роззброєння Іраку, а обговорення вимог в ООН призвело до поновлення інспекцій на території Іраку. Згідно з резолюцією Ради Безпеки ООН № 1441 від 8.09.2002, з грудня 2002 року до березня 2003 р. на території Іраку відбувались інспекції UNMOVIC, які не виявили зброї масового знищення.

МАГАТЕ також не підтримала звинувачення на адресу Багдаду у продовженні спроб створення ядерної зброї. США та Великобританія, зі свого боку, наполягали на порушенні Іраком низки резолюцій Ради Безпеки ООН, включно із резолюцією № 1441.

Готувалась для прийняття у РБ ООН нова резолюція, що стала б юридичною підставою для проведення силової операції проти Багдаду під приводом покарання Саддама Хусейна за створення ЗМЗ, але загроза застосування права “вето” при голосуванні у Раді Безпеки з боку Росії та Франції, латентна протидія резолюції з боку КНР, змусили ініціаторів резолюції – США, Великобританію та Іспанію, – відмовитись від голосування, оскільки його провал загрожував вилитись у повномасштабну кризу Ради Безпеки ООН.

Як відомо, США та їхнім союзникам, попри всі зусилля, не вдалося знайти на території Іраку доказів відновлення ядерної програми чи програми створення інших видів ЗМЗ.

Одним із найбільш складних казусів у галузі нерозповсюдження ядерної зброї, до спроб вирішення якого була залучена ООН, є північнокорейський. Після зупинки 8 квітня 1994 року реактора у Ньонбйон міністр оборони США Вільям Перрі заявив 3 травня 1994 року про можливість вилучення із відпрацьованого палива достатньої кількості плутонію для виготовлення чотирьох або п'яти ядерних бомб. 14 травня 1994 року КНДР оголосила, що проводиться заміна палива у реакторі Ньонбйон, але інспекції МАГАТЕ не було відновлено.

Коли ж, на вимогу МАГАТЕ, його інспектори були нарешті допущені в Ньонбйон для спостереження за цією операцією, їм не надали можливості взяти зразки палива, щоб переконатись, що з нього не вилучали плутоній.

27 травня 1994 року Генеральний директор МАГАТЕ Ханс Блікс у листі до членів Ради Безпеки ООН попереджав, що КНДР проводить вивантаження палива з реактора прискореними темпами, і МАГАТЕ може втратити можливість винести вердикт щодо того, чи порушував Пхеньян ДНЯЗ, чи ні.

В адресованому Раді Безпеки ООН листі від 2 червня 1994 року Х. Блікс стверджував, що Агентство не зможе упевнитись у тому, що ядерний матеріал, що знаходиться під контролем КНДР, не використовувався не за призначенням, що дало підстави підозрювати КНДР у вилученні плутонію для виготовлення ядерних вибухових пристроїв.

Наступне загострення ситуації сталося 13 червня 1994 року, коли КНДР оголосила про намір вийти з МАГАТЕ. Мотивація Пхеньяна зводилась до звинувачення Агентства у припиненні технічної допомоги, що надавалась ряду північнокорейських проектів. МАГАТЕ посилалась на відмову КНДР допускати її інспекторів на ядерні об'єкти держави.

Американська преса і деякі республіканські політики виступали проти поступок КНДР і за готовність до війни, якщо це буде необхідним, щоб зупинити просування Пхеньяна шляхом створення ядерної зброї.

США намагались примусити Пхеньян до поступок за допомогою запровадження широких санкцій, до яких прагнули залучити Японію й КНР. Але Японія і Китай не підтримали ідею санкцій через побоювання, що північнокорейський режим, будучи загнаним у кут, розпочне акти терору або й війну.

Прорив було досягнуто в результаті місії колишнього президента США Дж. Картера до Пхеньяна у червні 1994 року. Північнокорейський лідер Кім Ір-Сен погодився не тільки на відновлення інспекцій МАГАТЕ, але й на демонтаж реакторів у Ньонбйоні в обмін на побудову легководних реакто-

рів та зобов'язання США не застосовувати ядерну зброю проти КНДР.

На жаль, ООН не вдалося розв'язати корейську проблему, і переговори було пізніше відновлено вже у 6-сторонньому форматі.

Окрему сторінку діяльності ООН у галузі нерозповсюдження ядерної зброї становить казус Ірану. Жодного порушення ДНЯЗ чи гарантій МАГАТЕ Тегераном доведено не було, але логіка дій Ірану, масштаб та спрямованість його ядерної програми, розробка балістичних ракет викликають у світового співтовариства, особливо у США та їхніх союзників, підозри щодо намірів іранського керівництва створити ядерну зброю.

Парадокс полягає у тому, що досі усі встановлені дії Тегерану формально не виходили за рамки Статті 4 ДНЯЗ, що стверджує право держав-учасниць, що не володіють ядерною зброєю, використовувати ядерну енергію у мирних цілях. При цьому Іран висуває амбітні плани щодо розвитку ядерної енергетики та виробництва медичних препаратів.

У вересні 2009 року відбулось обговорення проблеми під час вересневих заходів в рамках ООН. США намагались добитися введення жорстких санкцій проти Ірану за невиконання рішення Ради Безпеки ООН щодо призупинення ядерної діяльності. Ці санкції мали включати зокрема заборону на поставки очищеного бензину до Ісламської Республіки. Але прийняття нової резолюції РБ ООН, яка мала створити для цих санкцій юридичні підстави, гальмувалось позиціями двох постійних членів Ради Безпеки – Росії та КНР, що виступали за продовження переговорів з Іраном.

24 вересня 2009 року на надзвичайному засіданні РБ ООН на найвищому рівні було прийнято резолюцію РБ ООН № 1887 на підтримку нерозповсюдження ядерної зброї, що непрямо критикує Іран та КНДР. Вона містила заходи із посилення контролю і право держав-виробників вимагати повернення ядерних матеріалів та устаткування, якщо сторона, що отримала їх, порушує ДНЯЗ або виходить з нього.

Резолюція передбачала також посилення заходів безпеки зберігання ядерних матеріалів та більш жорсткий експортний контроль. Було також наголошено, що порушення ДНЯЗ тягне за собою відповідальність навіть у випадку виходу з нього. Резолюція є спробою створити юридичні підстави для можливих санкцій проти таких держав, як КНДР, що вже вийшла з ДНЯЗ, та Іран, який підозрюють у військових ядерних амбіціях на порушення Договору.

Іран намагався перешкодити прийняттю більш жорсткої резолюції Ради Безпеки ООН, підписавши угоду щодо збагачення урану з Туреччиною та Бразилією. Розрахунок Тегерану базувався на тому, що Туреччина і Бразилія на час розгляду резолюції були непостійними членами Ради Безпеки і це, як мінімум, мало б пригальмувати прийняття четвертої резолюції щодо санкцій проти Ірану.

І справді, Туреччина оголосила, що переговори щодо санкцій мають бути відкладені мінімум на 30 днів, а Бразилія заявила, що не братиме участі в обговоренні проекту резолюції. До того ж, проект резолюції не передбачав заборони на поставку Ірану російських зенітно-ракетних комплексів С-300, що могли створити загрозу ізраїльським чи американським ВПС у випадку прийняття рішення щодо нанесення авіаційного удару по ядерних об'єктах на іранській території.

Незважаючи на маневри Тегерану, на цей раз йому не вдалося вбити клин у відносини між США та Росією і Китаєм. Американо-російське “перезавантаження”, що розпочалось із приходом до влади у Вашингтоні адміністрації Б. Обами, призвело до низки взаємних поступок і до зміни загальної парадигми цих відносин. Москва і Вашингтон активно просувались на шляху зближення своїх позицій із широкого кола світових проблем.

Зокрема, більш обережна політика Сполучених Штатів на пострадянському просторі дозволила їм отримати сприяння Росії з афганського питання, що було однією із іманентних умов успіху афганської політики Б. Обами. Значення транзиту через територію Росії до Афганістану підвищувалось низкою масштабних нападів на американські військові кон-

вої на території Пакистану, що створювало потенційну загрозу життєво важливому постачанню сил НАТО в Афганістані.

Прийнята на конференції з огляду дії ДНЯЗ у травні 2010 року підсумкова декларація закликає до створення зони, вільної від ядерної зброї на Близькому Сході, та проведення з цією метою конференції з ядерної тематики за участі Ірану та Ізраїлю. Однак офіційний Тель-Авів від участі у конференції відмовився, бо у декларації, яку підтримали усі 5 офіційно визнаних ядерних держав, міститься заклик до Ізраїлю приєднатись до ДНЯЗ як держава, що не володіє ядерною зброєю, та допустити інспекторів МАГАТЕ на свої ядерні об'єкти.

США обумовили можливість проведення конференції встановленням міцного миру на Близькому Сході та дотримання усіма державами-учасниками зобов'язань згідно із ДНЯЗ. Про це заявив радник президента США з національної безпеки генерал Дж. Джонс. А Президент Б. Обама звинуватив Іран у відмові "виконувати зобов'язання у відповідності до ДНЯЗ". Фактично, це могло поставити під загрозу ідею проведення конференції, наміченої на 2010 рік.

РБ ООН 6 червня 2010 року було прийнято нову резолюцію, що передбачала посилення санкцій проти Ірану. Вона стала вже четвертою резолюцією РБ ООН по Ірану у зв'язку із його контрверсійною ядерною програмою.

Здійснюючи заходи з нерозповсюдження, ООН активно сприяла і вдосконаленню експортного контролю. Так у квітні 2004 року РБ ООН прийняла резолюцію 1540, згідно з якою держави-члени ООН повинні, серед іншого, подавати звіти про стан експортного контролю для розгляду у Комітеті 1540. Комітет, за результатами розгляду таких звітів, надає державам-членам рекомендації щодо поліпшення регулювання передач "чутливих" товарів та забезпечує технічну допомогу державам, що відчують труднощі у впровадженні такого регулювання.

3.2. Становлення та розвиток експортного контролю в Євросоюзі

Від часу створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) проблема гармонізації підходів до торгівлі зброєю, зокрема й експортного контролю, у цілому періодично викликала активні дискусії та спроби синхронізувати спільні зусилля у цій галузі. Стаття 223 Договору, що заснував ЄЕС, давала державам-членам право на здійснення власної політики у галузі торгівлі зброєю, боєприпасами та матеріалами для воєнних цілей. До 1993 року експортний контроль був виключною національною прерогативою держав-членів ЄЕС.

Після започаткування спільної оборонної та безпекової політики в Договорі про Європейський Союз, що було визнанням спільних інтересів у галузі безпеки, відбувається еволюція підходів до експортного контролю. Починаючи з грудня 1994 року, спільною групою урядових експертів держав ЄС вивчалися можливі варіанти **європейської політики озброєнь**, зокрема підходи до контролю експорту зброї. Експертами було визнано необхідним переглянути правила торгівлі як між державами ЄС, так і торгівлі держав ЄС із рештою держав світу.

Зокрема було запропоновано визнати політику озброєнь та їхнього експорту галуззю спільної діяльності держав-членів Євросоюзу. У цьому ж році Радою ЄС було ухвалено систему заходів з експортного контролю товарів подвійного використання, зокрема відповідною постановою Ради ЄС впроваджено режим контролю експорту таких товарів.

У грудні 1994 р. ЄС прийняв два рішення щодо регулювання експортного контролю у галузі товарів подвійного використання. Рішенням Єврокомісії № 3381/94 від 19 грудня 1994 року встановлювався режим ЄС щодо контролю над товарами подвійного використання. Це рішення було кроком до встановлення повного і цілісного режиму контролю за експортом товарів подвійного використання державами ЄС. Так ЄС було затверджено список товарів подвійного

використання, що підлягали контролю при експорті з Євросоюзу. Експорт цих товарів вимагав ліцензій, а відповідальність за їх надання покладалась на держави-члени ЄС. Рішення щодо надання ліцензії мало базуватись на спільних критеріях, що пропонувались у рамках ЄС.

12 травня 1995 р. ЄС прийняв рішення, що стосується експортного контролю, щодо спільних дій стосовно протипіхотних мін. ЄС ввів мораторій на експорт усіх мін, які не здатні самознищуватись і які неможливо виявити, до усіх держав та заборонив експорт усіх інших типів протипіхотних мін у держави, що не ратифікували Конвенцію ООН 1980 року з озброєнь.

З липня 1995 р. державами ЄС запроваджено частково гармонізовану систему експортного контролю товарів подвійного використання призначення в межах Співтовариства. Долучення до цієї системи визнано державами ЄС однією з передумов, які повинні виконати держави, що претендують на вступ у ЄС.

У травні 1998 року міністри закордонних справ держав ЄС схвалили *Кодекс поведінки експортерів озброєнь*. В ньому міститься перелік із восьми критеріїв, якими мають керуватися експортери ЄС, а також вимога проведення консультацій між членами Співтовариства, якщо один з них планує здійснити збройний контракт, від якого вже відмовився інший.

У 2000 році ЄС прийняв рішення 1334/2000, що засновувало орган, що мав контролювати “чутливий експорт” (*Community General Export Authorization, CGEA*) і яке передавало до Єврокомісії частину компетенції держав-членів у сфері експортного контролю. Згідно з новими правилами, для приблизно 60 % торгівлі, що відбувалось між державами ЄС та 20 % з “дружніми державами” процедура експортного контролю значно спрощувалась.

Таким чином, для експортерів лише біля 20 % зовнішньої торгівлі “чутливими” товарами підлягало експортному контролю, що без послаблення контролю мало здешевити експортні процедури держав ЄС. Однак це рішення викликало спротив національних урядів, і в результаті Єврокомісія

отримала лише право стати партнером при прийнятті рішень про експорт. На практиці це призвело до ускладнення ситуації і створило конкуренцію між Єврокомісією та державами-членами у галузі експортного контролю.

Серйозний вплив на подальшу еволюцію експортного контролю в ЄС справила війна в Перській затоці і результати інспекцій, що здійснювались у відповідності до резолюцій РБ ООН. Доповідь Х. Солани “Безпечна Європа у кращому світі” та документ Європейської Ради, прийнятий на саміті у Салоніках “План дій для втілення головних принципів для стратегії ЄС проти розповсюдження зброї масового знищення”, відомий також як “План дій Салоніки”, закликали до зміцнення міжнародних режимів, таких як ДНЯЗ та ГЯП, активної співпраці з МАГАТЕ та лідерства ЄС у зміцненні режиму експортного контролю. План закликав також до створення Єдиного глобального контрольного списку, надання допомоги новим членам ЄС у посиленні експортного контролю, посилення ролі Європейської комісії, поліпшення обміну інформацією тощо.

У цілому, в ЄС відбувається поступове зміщення ваги у функціонуванні експортного контролю від національних урядів до Єврокомісії. Цим змінам сприяла стурбованість казусами Іраку, Лівії, північної Кореї та мережею доктора А. Хана в Пакистані, що свідчили про реальність загрози розповсюдження ЗМЗ.

У фінальному Комюніке комісії щодо огляду функціонування експортного контролю ЄС у галузі товарів та технологій подвійного використання від 18 грудня 2006 року містилися рекомендації щодо поліпшення експортного контролю в Європі. Зокрема контроль транзиту та морських перевезень рекомендувалось здійснювати на базі “ad hoc” заявок.

Таким чином, нинішній стан експортного контролю у Євросоюзі характеризується делікатним балансом між Єврокомісією та державами-членами із поступовим зміщенням компетенції на користь Єврокомісії. Складний баланс інтересів склався між великими та малими, “старими” та “новими” членами ЄС, між інтересами безпеки та їх еконо-

мічними інтересами, але в цілому Євросоюз розглядає подальше зміцнення та вдосконалення експортного контролю як таке, що відповідає інтересам його членів.

ЄС, як організація, бере участь в діяльності режиму АГ та діяльності Комітету Цангера, а в режимі ГЯП він має статус спостерігача.

3.3. Регіональні організації, що мають відношення до експортного контролю

3.3.1. Європейська Спільнота з Атомної Енергії

Серед регіональних організацій, що мають стосунок до експортного контролю, виділяється **Європейська Спільнота з Атомної Енергії** (Євратом) [European Atomic Energy Community, (Euratom)]. Євратом являє собою галузеву інтеграційну організацію, створену з метою координації та фінансування спільних дій держав європейської економічної спільноти (ЄЕС) у галузі виробництва та використання атомної енергії.

Договір, яким було засновано Євратом, спочатку було підписано 25 березня 1957 року у Римі Бельгією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Францією та ФРН. Він набув чинності 1 січня 1958 року. 31 січня 1973 року до Євратому увійшли Великобританія, Данія, Ірландія, а з 1 січня 1981 року – Греція. У 2008 році членами Євратому були вже 15 західно-європейських держав.

Штаб-квартира організації Євратом розміщена у Брюсселі. Його фінансування здійснюється за рахунок коштів спільного бюджету ЄЕС, а також шляхом розміщення займів на ринку капіталів. Сфера діяльності Євратому – науково-технічні дослідження, розробка і поширення знань у галузі атомної енергії, розробка єдиних норм ядерної безпеки, сприяння інноваціям в атомну енергетику та здійснення контролю за використанням ядерних матеріалів.

Систему зобов'язань держав-учасниць Євратому у галузі ядерного нерозповсюдження формують ДНЯЗ, Статут МАГАТЕ, Угода Євратом-МАГАТЕ та Додатковий протокол до цієї угоди.

3.3.2. Аргентинсько-Бразильська Агенція з обліку та контролю ядерних матеріалів

Одним із найбільш успішних прикладів субрегіональної організації у сфері нерозповсюдження, причетної до експортного контролю, є Аргентинсько-Бразильська Агенція з обліку та контролю ядерних матеріалів (АБАКК) [*Brazilian – Argentine Agency for Accounting and Control of Nuclear Materials*].

АБАКК створено у відповідності до статей 6 та 7 Угоди між Аргентинською Республікою та Федеративною Республікою Бразилія про виключно мирне використання ядерної енергії (Гвадалахарської угоди), яку було підписано 18 липня 1991 року. Мета створення Агенції – управління та реалізація Спільної системи обліку та контролю ядерних матеріалів.

13 грудня 1991 р. між Аргентиною, Бразилією, МАГАТЕ та АБАКК було підписано 4-сторонню угоду про всеосяжні гарантії, що набула чинності 4 березня 1994 р.

28 травня 1993 р. було підписано угоду про співробітництво між АБАКК та Організацією із заборони ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (ОПАНАЛ), створеною у відповідності до Договору Тлателолко.

Співробітництво між АБАКК, Національною Комісією з ядерної енергії Бразилії та Національною комісією з атомної енергії Аргентини розвивається на основі угод, підписаних відповідно 27 жовтня 1993 року і 15 лютого 1994 року.

18 квітня 1994 року було підписано Угоду про співробітництво між АБАКК та Євратомом.

АБАКК регулярно здійснює контроль над ядерними об'єктами в Аргентині та Бразилії, інспектуючи, у взаємодії з МАГАТЕ, об'єкти на їх території. Значення АБАКК та Спільної системи обміну та контролю ядерних матеріалів для Аргентино-Бразильського взаєморозуміння було підтверджено у Спільній декларації про ядерну політику, прийнятій президентами обох держав 30 листопада 2005 року.

На ознаменування 15-річчя АБАКК 12 грудня 2006 року міністри закордонних справ двох держав підписали Спільну

декларацію, у якій відмічалась роль АБАКК, як інструмента транспарентності та двостороннього підходу до реалізації гарантій у ядерній діяльності.

Діяльність АБАКК являє собою приклад успішного функціонування субрегіональної організації у галузі ядерного нерозповсюдження, що позитивно відображається і на стані національних систем експортного контролю та міжнародному співробітництві у цій галузі.

3.4. Ініціативи щодо обмеження звичайних озброєнь та зміцнення режимів нерозповсюдження

Важливою ініціативою щодо обмеження звичайних озброєнь стала ***“Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва та передачі протипіхотних мін і про їх знищення”*** (Конвенція про ППМ), яка 3-4 грудня 1997 року була відкрита для підписання в Оттаві та 5 грудня 1997 р. – у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку.

Конвенція про ППМ забороняє протипіхотні міни, оскільки їх вибух спричиняє поранення однієї або більше осіб. Кожна зі сторін-учасників Конвенції зобов’язалася якомога швидше, але не пізніше чотирьох років після набуття Конвенцією чинності, знищити всі свої запаси протипіхотних мін. Крім того, кожна зі сторін зобов’язалася знищити всі протипіхотні міни в замінованих районах, що знаходяться під їх юрисдикцією або контролем, не пізніше 10 років після набуття Конвенцією чинності. Конвенція набула чинності 1 березня 1999 р. Депозитарієм Конвенції є Генеральний секретар ООН. Україна також є учасником Конвенції про ППМ.

Серед новітніх зусиль, що мають на меті посилення існуючих режимів експортного контролю, виділяється ***Ініціатива з безпеки у боротьбі із розповсюдженням зброї масового знищення (Proliferation Security Initiative, PSI)***. Вона була проголошена президентом США Дж. Бушем (мол.) 31 травня 2003 р. на міжнародній зустрічі у Кракові (Польща).

На другій зустрічі учасників у Парижі 4 вересня 2003 р. було утворено так зване “ядро” з 11 держав, що підтримали Ініціативу, і визначали порядок її реалізації на початковому етапі на базі сформульованих ними “принципів перехоплення”. Головною їх ідеєю було проголошено протидію розповсюдженню зброї масового значення шляхом ліквідації нелегальних шляхів поставок технологій, компонентів та устаткування для його виробництва, “що прямують до або з держав та недержавних суб’єктів, що викликають підозру у партнерів по Ініціативі як проліферанти”. Україна також приєдналась до згаданої Ініціативи.

З формальної точки зору Ініціатива не є організацією, а діє на основі узгоджених принципів, являючи собою новий інструмент для боротьби із розповсюдженням зброї масового знищення. Сфера діяльності учасників Ініціативи – виявлення, попередження та припинення незаконного обігу та транскордонного переміщення матеріалів та устаткування, призначених для створення зброї масового знищення, перш за все через “чорний ринок”. Ініціатива передбачає здійснення операцій з огляду та перехоплення підозрілих вантажів у просторах (на землі, у повітрі та на морі), що не перебувають під національним контролем.

Успіху ініціативи, особливо на першому етапі, перешкоджала невідповідність проголошених задач ряду основоположних міжнародно-правових документів, та відсутність відповідної національної правової бази у більшості держав.

З метою подолання цих труднощів за ініціативи США підписувались угоди із державами, під прапором яких здійснювалось мореплавство (наприклад, з Ліберією), що дозволяли здійснювати огляд суден у відкритому морі. По суті, це була спроба легітимізувати дії в рамках ініціативи таким чином, щоб вони не порушували міжнародне право, зокрема міжнародне морське право. Важливу роль у легітимізації акцій учасників Ініціативи була призначена відіграти Резолюція 1540 Ради Безпеки ООН від 28 квітня 2004 року.

Загалом свою підтримку Ініціативі у різній формі висловили близько 100 держав. У середньому чотири рази на рік в

рамках Ініціативи проходять зустрічі Групи експертів з оперативних питань. Найбільш очевидна співпраця в рамках Ініціативи відбувається у проведенні цільових навчань, особливо на морі. Вже впродовж 2003-2007 рр. у рамках Ініціативи проведено понад 30 повітряних, морських та наземних навчань з метою відпрацювання форм та методів співпраці з перехоплення підозрілих вантажів, що потенційно здатні містити компоненти зброї масового знищення, та засобів їх доставки.

Варто відмітити, що ця співпраця вимагає високого ступеня взаємної довіри між учасниками, включно із обміном розвідінформацією між найбільш активними учасниками Ініціативи.

Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї та матеріалів масового знищення (*Global Partnership Against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction*) було засновано “Великою вісімкою” та Європейським Союзом на саміті в Кананаскіс (Канада) 27 червня 2002 року. Термін дії програми встановлювався у 10 років. На її реалізацію мало бути виділено 20 млрд. долл. США (США – 10 млрд., Російська Федерація – 2 млрд., 8 млрд. – ЄС та інші учасники).

Глобальне партнерство – це міжнародна програма, метою якої є вирішення ряду питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом та забезпечення ядерної безпеки.

У Кананаскісі лідери “Вісімки” вирішили, що пріоритетними на початку дії програми стануть проекти в Російській Федерації, зокрема, знищення хімічної зброї та утилізація атомних підводних човнів, виведених зі складу ВМФ Росії. Фінансування у багатосторонньому форматі на утилізацію атомних підводних човнів виділяється через Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). У 2002-2007 рр. у рамках Глобального партнерства було утилізовано 69 атомних підводних човнів, виведених зі складу ВМФ Російської Федерації.

У 2008 році до Глобального партнерства приєдналися нові донори – Австралія, Бельгія, Данія, Ірландія, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Чехія, Фінляндія, Швейцарія Швеція, Південна Корея, американська Ініціатива зі зменшення ядерної загрози (Nuclear Threat Initiative). У 2004 році до Глобального партнерства приєдналася й Україна, як отримувач допомоги.

3.5. Процес установлення експортного контролю у колишніх радянських республіках

Процес установлення експортного контролю в колишніх радянських республіках почався із розпадом СРСР. Набувши самостійності, усі колишні радянські республіки проголосили відданість демократичному шляху розвитку, демілітаризацію та підтримку миру. Як наслідок проголошення демілітаризації та підтримки миру питання заборони зброї масового знищення виявилось одним з першочергових завдань становлення цих нових незалежних держав. Єдиною можливістю оперативного вирішення завдання був перехід до заборонної експортно-імпоротної стратегії по відношенню до “чутливих” до зброї масового знищення товарів.

У зв’язку із розпадом СРСР та наступною економічною кризою на пострадянському просторі, виникли сумніви у спроможності нових незалежних держав (колишніх радянських республік), на території яких було розміщено ядерну зброю на кінець 1991 року, виконувати свої зобов’язання згідно із Договором СНО-1, а також не було повної ясності й у тому, які з нових держав виступлять правонаступниками СРСР щодо цього Договору. Крім того, на Заході, перш за все у США, наростали непевність щодо здатності керівництва молодих держав контролювати радянські ядерні арсенали та стурбованість щодо можливості розповсюдження ядерної та інших видів зброї масового знищення.

З метою попередження загрози розповсюдження зброї масового знищення та сприяння реалізації Договору СНО-1 Конгресом США 12 грудня 1991 року було прийнято внесе-

ний сенаторами Семом Нанном (демократ від штату Джорджія) та Річардом Лугаром (республіканець від штату Індіана) **Закон “Про зменшення радянської ядерної загрози”** (*Soviet Nuclear Threat Reduction Act*), відомий також як **“Закон Нанна-Лугара”**.

Закон передбачав виділення коштів з бюджету США на здійснення програм сприяння знищенню ядерної та інших видів зброї масового знищення у колишніх республіках СРСР, забезпечення безпечного транспортування, зберігання та виведення з експлуатації цієї зброї та надання новим державам допомоги у попередженні розповсюдження зброї масового знищення. Закон встановлював, що в інтересах національної безпеки США у 1992 фінансовому році виділяється до 400 млн. дол. на програми сприяння знищенню ядерної та іншої зброї у державах колишнього СРСР, забезпечення безпечного транспортування, збереження та виведення з експлуатації цієї зброї, а також для надання допомоги цим державам у попередженні розповсюдження зброї масового знищення.

Внаслідок розпаду СРСР з'явилося чотири нові незалежні держави, на території яких було розташовано ядерну зброю, – Росія, Україна, Білорусь та Казахстан, що посилювало стурбованість впливових світових акторів, перш за все США, майбутнім режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

ДНЯЗ підписувався на 25 років. Оскільки Договір набув чинності у 1970 році, то у 1995 р. мала відбутися оглядова конференція у Нью-Йорку, на якій мало прийматися рішення щодо подовження ДНЯЗ. Можливість збільшення кількості ядерних держав після розпаду СРСР стала загрозою основоположному компромісу про кількість ядерних держав, на якому базувалося підписання ДНЯЗ у 1968 році.

Розширення кількості держав, що володіють ядерною зброєю згідно з ДНЯЗ, цілком реально могло підірвати консенсус, досягнутий при його підписанні, зірвати подовження Договору, що загрожувало безконтрольною ядерною гонитвою десятків держав, що були технологічно спроможні створити ядерну зброю і, як результат, – ситуацією “ядерного хаосу” у світі.

Сполучені Штати відігравали найбільш активну роль у намаганнях забезпечити подовження ДНЯЗ і збереження режиму нерозповсюдження ядерної зброї. У 1992 р. США вдалося переконати Росію, Білорусь, Казахстан та Україну підписати Лісабонський протокол, згідно з яким Білорусь, Казахстан та Україна мали вивести ядерну зброю на територію Російської Федерації і приєднатись до ДНЯЗ як держави, що не володіють ядерною зброєю.

У 1993 р. Закон “Про зменшення радянської ядерної загрози” доповнено Законом **“Про спільне зменшення загрози”** (*Cooperative Threat Reduction Act of 1993*), який було включено складовою частиною до Закону США “Про фінансування національної оборони” 1994 фінансового року.

Новий закон детально розписував програми допомоги. Законом було додатково передбачено сприяння у ліквідації хімічної зброї. Згідно з ним фінансування мало надаватись із коштів бюджету Міністерства оборони США і спрямовуватись у п’яти основних напрямках:

- транспортування, зберігання, демонтаж та знищення ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення та засобів її доставки;

- попередження розповсюдження ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення або її компонентів;

- сприяння попередженню витоку спеціалістів у галузі розробки та виробництва зброї масового знищення до третіх держав;

- сприяння конверсії оборонних підприємств держав СНД; розширення контактів між військовими відомствами колишнього СРСР та США.

Оскільки фінансування передбачених Законом заходів відбувалось за рахунок американських платників податків, Закон передбачав ряд умов надання коштів, зокрема контроль з боку Сполучених Штатів за їх використанням.

З метою визначення порядку реалізації передбачених цим Законом проектів на території Білорусі, Казахстану, Росії та України, Сполученими Штатами, відповідно 22 жовтня 1992 р., 12 грудня 1993 р., 17 червня 1992 р. та 25 жовтня 1993 р.,

було підписано з цими державами низку двосторонніх угод. Останні супроводжувались міжвідомчими угодами між установами США та відповідними установами Білорусі, Казахстану, Росії та України, щодо деталізації порядку реалізації передбачених Законом проектів кожною з зазначених держав.

У 1996 році, у зв'язку зі зростанням загрози здійснення терористичного акту із застосуванням зброї масового знищення (у 1995 році у токійському метро було здійснено терористичний акт із застосуванням хімічної зброї з людськими жертвами бойовиками секти “Аум Сінрікьо”), Конгрес США прийняв **Закон Нанна-Лугара–Доменічі**, який розширив можливості сприяння державам СНД у зниженні рівня загроз, перш за все у галузі біологічної безпеки.

У 2003 р. Конгрес Сполучених Штатів прийняв новий Закон (***Nann-Lugar Expansion Act***), що поширив дію попередніх законодавчих актів, дозволивши реалізацію проектів із нерозповсюдження за межами території колишнього СРСР. Серед отримувачів допомоги першим реципієнтом стала Албанія, якій були надані кошти для знищення запасів хімічної зброї.

3.6. Процес установлення експортного контролю в Україні

Процес установлення і розвитку України як незалежної держави потребував створення структури, яка була у змозі створити умови для захисту інтересів національної безпеки, додержання міжнародних зобов'язань України, пов'язаних з нерозповсюдженням зброї масового знищення, засобів її доставки та запобіганням розповсюдженню звичайних озброєнь, надлишкове накопичення яких може призвести до порушення регіональної і світової стабільності.

Після набуття державної незалежності Уряд України мав вирішити складне завдання: забезпечити у стислі строки і на належному рівні ефективний державний контроль за міжнародними передачами (експорт, імпорт, транзит) звичайних

видів озброєнь, а також товарів, які є “чутливими” у зв’язку з проблемою розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки.

Одним з головних елементів такої системи є встановлення ефективного державного контролю за здійсненням міжнародних передач озброєнь та військової техніки (далі – товари військового призначення), а також товарів, що можуть бути використані для створення звичайних озброєнь, зброї масового знищення та засобів її доставки (далі – товари подвійного використання). За аналогією з більшістю держав світу, які на цей час мали такий державний контроль, така система була названа “система експортного контролю”. Правовою підставою встановлення експортного контролю в Україні став Закон “Про зовнішньоекономічну діяльність”, ухвалений Верховною Радою України 17 квітня 1991 року.

Практична діяльність у галузі державного експортного контролю розпочалася після виходу Указу Президента України від 20 січня 1992 року № 45 та Постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 1992 року № 153, відповідно до яких було створено Урядову експертно-технічну комісію.

Ця Комісія мала відповідні функції та повноваження на прийняття рішень щодо можливості здійснення міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання. Одним з основних завдань Комісії було створення системи експортного контролю в нашій державі, а також сприяння розвитку міжнародного співробітництва України з іншими державами у цій галузі.

Майже рік роботи Комісії та набутий за цей час досвід роботи у галузі експортного контролю, а також вивчення відповідного міжнародного досвіду, показали необхідність удосконалення існуючої системи експортного контролю, перш за все шляхом надання системі міжвідомчого характеру. Цей досвід дозволив перейти до наступного етапу побудови національної системи експортного контролю України, який вирішив завдання щодо створення механізмів міжвідомчого узгодження та збільшення оперативності прийняття рішень у цій галузі.

У відповідності до Указу Президента України від 3 січня 1993 року № 3 “Про удосконалення державного експортного контролю” Урядова експертно-технічна комісія була перетворена на Урядову комісію з експортного контролю. Основним завданням цієї Комісії було “забезпечення належного контролю за експортом/імпортом зброї, військової техніки, окремих видів сировини, матеріалів, обладнання та технологій, що можуть використовуватися для створення зброї, військової та спеціальної техніки, додержання міжнародних зобов’язань України щодо нерозповсюдження зброї масового знищення і засобів її доставки”.

Основні функції та завдання Урядової комісії з експортного контролю, а також її персональний склад були затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 1993 року № 160. Водночас Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 1993 року № 159 був затверджений “Перелік видів сировини, матеріалів, обладнання та технологій, вивезення яких за територію України може здійснюватись тільки за спеціальним дозволом”.

Разом з Урядовою комісією з експортного контролю був створений Експертно-технічний комітет при Кабінеті Міністрів України, завданням якого було проведення відповідних експертиз та виконання функцій робочого органу Урядової комісії з експортного контролю.

У відповідності з положенням, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1993 року № 779, основним завданням Експертно-технічного комітету було “забезпечення належного державного контролю за експортом (імпортом) зброї, військової та спеціальної техніки, робіт та послуг, пов’язаних з ними, військового майна, окремих видів сировини, матеріалів, обладнання та технологій, що можуть використовуватись для виробництва (створення) всіх видів зброї, військової та спеціальної техніки, науково-технічної продукції військового призначення, дотримання Україною міжнародно-правових норм щодо нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки”.

За ініціативою Експертно-технічного комітету (довідна записка до Кабінету Міністрів України від 25.11.94 року № 77/8-509) вже у 1994 році на підставі відповідного доручення Кабінету Міністрів України від 28 листопада 1994 року № 19858/96 почалося активне створення нормативно-правової бази експортного контролю.

Ратифікація Україною Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підписання Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та США щодо передач ракетного обладнання і технологій, підписання документів щодо співробітництва з МАГАТЕ, підписання Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення хімічної зброї та її знищення, а також відповідної Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення бактеріологічної і токсинної зброї та її знищення, а також приєднання України до міжнародних режимів експортного контролю (Група ядерних постачальників, Комітет Цангера, Вассенаарська Домовленість) стали імпульсом до подальшого удосконалення системи державного експортного контролю.

Відповідно до Указу Президента України від 28 грудня 1996 року № 1279/96 “Про дальше вдосконалення державного експортного контролю” з метою забезпечення інтересів національної безпеки, додержання міжнародних зобов’язань України щодо нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, встановлення належного державного контролю за здійсненням міжнародних передач озброєнь, військової та спеціальної техніки, окремих видів сировини, матеріалів, обладнання та технологій, що можуть бути використані для створення зброї, військової і спеціальної техніки, а також підвищення відповідальності органів експортного контролю, Урядова комісія з експортного контролю була перетворена на Урядову комісію з політики експортного контролю, а Експертно-технічний комітет при Кабінеті Міністрів України – на Державну службу експортного контролю України.

Таким чином, було прийняте рішення про підвищення статусу державного органу експортного контролю, реформу-

вавши його на самостійну структуру зі статусом центрального органу виконавчої влади. Державна служба експортного контролю стала головним робочим органом системи державного експортного контролю України.

З метою подальшого вдосконалення системи державного експортного контролю України Указом Президента України від 4 лютого 1999 року № 121 Урядову комісію з політики експортного контролю було ліквідовано. Цим же Указом при Президентові України було створено Комісію з політики експортного контролю та військово-технічного співробітництва з іноземними державами.

У рамках проведеної наприкінці 1999 року адміністративної реформи, відповідно до Указу Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573, Державна служба експортного контролю України як центральний орган виконавчої влади була ліквідована, а її функції перейшли до утвореної як урядовий орган державного управління і підпорядкованої Міністерству економіки України Державної служби експортного контролю.

Разом з тим, з метою підвищення ефективності військово-технічного співробітництва України з іноземними державами, Указом Президента України від 8 липня 2000 року № 868 утворений Комітет з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю при Президентові України, на який були покладені функції розроблення пропозицій і рекомендацій щодо концептуальних засад, пріоритетних напрямів державної політики, з інших питань військово-технічного співробітництва з іноземними державами та експортного контролю, забезпечення політичних, економічних та військових інтересів України в цих сферах.

Підпорядкування Державної служби експортного контролю у якості урядового органу державного управління Міністерству економіки України значно ускладнило як механізми прийняття рішень у галузі експортного контролю, так і оперативність прийняття таких рішень, тому виходячи з відповідних завдань, затверджених Президентом України, за підсумками засідання РНБО України, що відбулося у чер-

вні 2001 року, з метою підвищення ефективності державного експортного контролю та забезпечення міжнародного авторитету України Указом Президента України від 27 грудня 2001 року № 1265 була утворена Державна служба експортного контролю України як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує реалізацію державної політики експортного контролю.

У зв'язку із проведенням у грудні 2010 року адміністративної реформи Указом Президента України від 8 квітня 2011 року № 448 затверджено оновлене “Положення про Державну службу експортного контролю України”. Зазначеним Положенням встановлено, що Держекспортконтроль є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку і торгівлі України.

До основних завдань Держекспортконтролю Президентом України віднесено такі завдання, як:

реалізація державної політики у галузі державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення, подвійного використання та інших товарів, що не внесені до списків товарів, що підлягають державному експортному контролю та щодо яких відповідно до законодавства можуть бути застосовані процедури державного експортного контролю (далі – товари), а також внесення пропозицій щодо її формування;

захист національних інтересів та зміцнення міжнародного авторитету України під час здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів шляхом забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України, пов'язаних із нерозповсюдженням зброї масового знищення, засобів її доставки та обмеженням передач звичайних видів озброєння для недопущення їх застосування у терористичних та інших протиправних цілях;

сприяння розвитку міжнародного співробітництва та взаємодії з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями з питань нерозповсюдження та експортного контролю.

Держекспортконтролем розроблені національні Списки товарів, що підлягають державному експортному контролю. Ці списки гармонізовані з контрольними списками міжнародних режимів експортного контролю “Австралійська група”, “Вассенаарська домовленість”, “Група ядерних поставальників”, “Режим контролю за ракетними технологіями”.

Процедури експортного контролю за міжнародними передачами товарів визначені Законом України від 20 лютого 2003 року № 549 “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” (із наступними змінами і доповненнями) та здійснюються відповідно до нормативно-правових актів, що затверджені відповідними постановами Кабінету Міністрів України.

Станом на 2013 рік Україна є єдиною державою серед держав СНД, яка є членом усіх без винятку міжнародних режимів експортного контролю.

Запитання для самоконтролю

1. *Назвіть головні питання, що обговорювалися ООН у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення.*
2. *Назвіть основні етапи становлення експортного контролю в Євросоюзі.*
3. *Наведіть приклади регіональних організацій, що мають відношення до експортного контролю, та назвіть їх головні характеристики.*
4. *Назвіть приклади ініціатив щодо обмеження звичайних озброєнь та зміцнення режимів нерозповсюдження, а також наведіть їх характеристики.*
5. *Надайте характеристику процесів установа експортного контролю у колишніх радянських республіках та Україні.*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Гришуткін О. М. Міжнародні аспекти експортного контролю / Гришуткін О. М. // Експортний контроль України : збірник / За загальною редакцією О. С. Легеїди ; НТЦ експорту та імпорту спеціальних технологій, техніки та матеріалів. – У двох томах. – Том I. – Київ, 2003.
2. Тимербаев Р. М. Россия и ядерное нераспространение 1945–1968 / Р. М. Тимербаев. – М. : Наука, 1999. – 382 с.
3. Ядерное нераспространение / Под общ. ред. В. А. Орлова и Н. Н. Сокова. – М. : ПИР-Центр политических исследований, 2000. – 501 с.

Додаткова

4. Глобальні виклики сучасності. Із засідання Наукової Ради МЗС України 10 жовтня 2001 р. // Політика і час. – 2001. – № 11.
5. Нерозповсюдження та контроль озброєнь. – К. : Центр досліджень проблем нерозповсюдження.
6. Проблема создания в Центральной Азии зоны, свободной от ядерного оружия. – Алматы, 1998. – 71 с.
7. Україна і світовий ринок озброєнь / В. М. Чумак, В. М. Бегма, О. Ф. Кукін, В. Л. Заборський. – К. : НІСД, 1997. – 107 с.
8. Чумак В. М. Ядерна стратегія США: Від перевершення до нерозповсюдження / В. М. Чумак. – Київ, 1999. – 300 с.
9. Ядерный контроль. – М. : ПИР-Центр.
10. Marie-Helene Labbe. La Tentation Nucleaire. Documents Payot. Paris: Editions Payot & Rivages, 1995.
11. Richard A. Falkenrath, Robert D. Newman, and Bradley A. Thayer. America's Achilles' Heel. Nuclear, Biological, and Chemical Terrorism and Covert Attack. The Belfer Center for Social and International Affairs Studies in International Security. Cambridge, Mass., London: The MIT Press, 1998.
12. Richard K. Betts. The New Threat of Mass Destruction // Foreign Affairs. – Vol. 77. – №1. – Jan. / Feb. 1998.

Тема 4.

МІЖНАРОДНІ РЕЖИМИ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ

- 4.1. Загальна сутність міжнародних режимів експортного контролю
- 4.2. Зміст міжнародних режимів експортного контролю
- 4.3. Україна в міжнародному режимі з експортного контролю

4.1. Загальна сутність міжнародних режимів експортного контролю

Експортний контроль є важливою складовою режиму міжнародної безпеки, що являє собою сукупність норм міжнародного права, договірних і політичних зобов'язань та заходів з контролю за міжнародними передачами “чутливих” товарів, орієнтованих на зниження ризику застосування військової сили, нерозповсюдження ЗМЗ, засобів її доставки та протидії тероризму. Саме нерозповсюдження ЗМЗ та зниження ризиків застосування військової сили є головною метою експортного контролю. Шляхом досягнення цієї мети є встановлення належного державного контролю за здійсненням міжнародних передач товарів військового призначення, товарів подвійного використання та інших товарів, щодо яких, відповідно до інтересів національної та міжнародної безпеки, можуть бути застосовані процедури державного експортного контролю (для визначення таких товарів застосовується термін “чутливі” товари). Актуальність експортного контролю обумовлюється двома чинниками: можливістю експортного контролю сприяти інтересам міжнародної безпеки та можливістю досягнення власних національних інтересів державами, що його застосовують.

Міжнародна система експортного контролю функціонує у вигляді міжнародних режимів експортного контролю, діяльність яких направлена на встановлення контролю за міжнародними передачами звичайних озброєнь та пов'язаних з ними товарів подвійного використання, а також товарів подвійного використання, “чутливих” до створення зброї масового знищення (ядерної, хімічної, біологічної, бактеріологічної та токсинної зброї) та ракетних засобів доставки такої зброї.

В основі багатьох режимів нерозповсюдження лежать юридично зобов'язуючі міжнародні документи, наприклад:

в основі режиму нерозповсюдження ядерної зброї – юридично зобов'язуючий “Договір про нерозповсюдження ядерної зброї”;

в основі режиму нерозповсюдження хімічної зброї – “Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та про її знищення”;

в основі режиму нерозповсюдження біологічної зброї лежить “Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про її знищення”.

Всі ці документи є юридично зобов'язуючими міжнародними договорами, підписаними й ратифікованими переважною більшістю держав. На виконання цих документів створені обмежувальні списки, пов'язані з експортом відповідних товарів, тим самим (разом з деякими іншими заходами) створена організаційна основа нерозповсюдження ЗМЗ. Відносно безпосередньо ракетних засобів доставки ЗМЗ юридично зобов'язуючих міжнародних договорів чи конвенцій не існує.

За організаційною структурою міжнародні режими експортного контролю є “неформальними” міжнародними організаціями, тобто свого роду клубами вибраних держав, які добровільно вирішили ввести обмеження на свій власний експорт товарів, “чутливих” у відношенні розповсюдження ЗМЗ та ракетних засобів її доставки.

Для кожного з режимів створений свій механізм консультацій і обміну інформацією між партнерами. Держави забезпечують одна одну інформацією про випадки відмови у

видачі ліцензій, про компанії та окремих осіб, у відношенні яких є інформація про їхню причетність до “чутливих” військових програм третіх держав, та іншою “чутливою” інформацією, застосування якої дозволяє приймати на національних рівнях всебічно обґрунтовані рішення про передачі “чутливих” товарів.

Завдяки цьому кожна держава має певну свободу дій відносно експортних операцій і здійснює їх регулювання у рамках національного законодавства та за допомогою власних адміністративних і контрольних органів.

Діючі міжнародні режими експортного контролю функціонують на основі таких базових принципів, як:

- керівні принципи здійснення експорту товарів, що охоплюються конкретним режимом;

- принципи взаємного обміну інформацією про передачі товарів до третіх держав;

- проведення взаємних консультацій та прийняття рішень за принципом консенсусу.

Принцип консенсусу означає, що прийняття відповідних рішень у рамках режиму здійснюється на підставі погодження такого рішення усіма державами-учасниками. Таким чином застосування у режимах принципу консенсусу дозволяє державам-учасникам виробляти такі правила, які, з одного боку, сприяють міжнародній безпеці та нерозповсюдженню, а з іншого – відповідають національним інтересам кожної держави.

4.2. Зміст міжнародних режимів експортного контролю

Міжнародна система експортного контролю функціонує у вигляді міжнародних режимів експортного контролю, діяльність яких спрямована на встановлення контролю за міжнародними передачами:

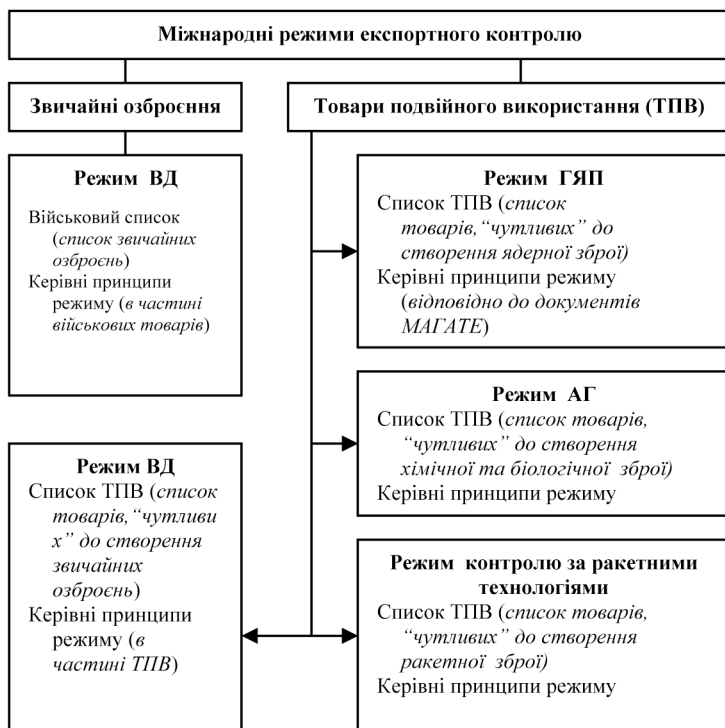
- звичайних озброєнь та пов’язаних з ними товарів подвійного використання – режим “Вассенаарська домовленість” (ВД);

- “чутливих до розповсюдження ядерної зброї” товарів подвійного використання – режим “Група ядерних постачальників” (ГЯП) та “Комітет Цангера” (КЦ);

“чутливих до розповсюдження ракет” товарів подвійного використання – Режим контролю за ракетними технологіями (РКРТ);

“чутливих до створення хімічної, біологічної (бактеріологічної) та токсинної зброї” товарів подвійного використання – режим “Австралійська група” (АГ).

Зазначені міжнародні режими експортного контролю не дублюють, а взаємно доповнюють одне одного, створюючи цілісні механізми контролю передач звичайних озброєнь і контролю “чутливих” до розповсюдження ЗМЗ та ракетних засобів її доставки товарів подвійного використання. Схема взаємозв’язку міжнародних режимів експортного контролю показана на мал. 4.1.

Мал. 4.1. Схема взаємозв’язку міжнародних режимів експортного контролю

4.2.1. Режим “Вассенаарська домовленість”

Режим “Вассенаарська домовленість” (ВД) є неформальною міжнародною організацією для контролю звичайних озброєнь (товарів військового призначення, далі – ТВП) та пов’язаних з ними товарів подвійного використання (далі – ТПВ).

Цей режим створений на заміну КОКОМ у грудні 1995 р. у м. Вассенаарі (пригороді Гааги). До складу цієї організації спочатку ввійшли 23 держави, що раніше були членами КОКОМ, а також Росія, Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина, Аргентина й Республіка Корея. Україна приєдналась до цього режиму у липні 1996 року як одна з держав-засновниць.

Режим “Вассенаарська домовленість” не спрямований проти якої-небудь конкретної держави або групи держав, не перешкоджає здійсненню сумлінної торгівлі й не утискає прав держав, передбачених статтею 51 Статуту ООН, на придбання засобів для власної оборони.

Держави-учасниці домовилися про те, що знову створений міжнародний режим експортного контролю не повинен мати будь-яких “чорних списків” держав, для яких повинні встановлюватися які-небудь експортні обмеження (якщо тільки такі обмеження не накладені Радою Безпеки ООН). Замість цього у рамках режиму запропоновано здійснювати моніторинг поводження держав, що не входять у даний режим, з метою своєчасного прийняття спільних рішень про правила експорту “військових” та “подвійних” товарів до таких держав.

Метою ВД стало сприяння регіональній та міжнародній безпеці та стабільності шляхом підвищення прозорості і посилення відповідальності у передачах звичайних озброєнь та пов’язаних з ними товарів подвійного використання, запобігаючи таким чином дестабілізуючим накопиченням таких озброєнь. У рамках діяльності цієї організації держави-учасниці, за допомогою своєї національної політики, прагнуть забезпечувати, щоб передачі озброєнь і пов’язаних з ними товарів подвійного використання не сприяли розвитку або посиленню військових спроможностей держав-отримувачів, якщо це суперечить цілям регіональної та міжнародної безпеки та стабільності.

Метою ВД стало також посилення співробітництва між державами-учасницями, спрямованого на запобігання придбання озброєнь та товарів подвійного використання для їх застосування у військових цілях у випадках, коли ситуація в державі-отримувачі чи у відповідному регіоні є причиною занепокоєння держав-учасниць.

ВД стала доповненням до вже існуючих міжнародних режимів контролю над звичайними озброєннями, а також інших заходів, спрямованих на досягнення прозорості та посилення відповідальності у передачах озброєнь та пов'язаних з ними товарів подвійного використання. Структура міжнародного режиму ВД наведена на мал. 4.2.

Мал. 4.2. Структура міжнародного режиму "Вассенаарська домовленість"

У рамках ВД контроль за міжнародними передачами звичайних озброєнь та пов'язаних з ними товарів подвійного використання здійснюється у відповідності до прийнятих під час засновницького пленарного засідання у липні 1996 року Керівних принципів (Початкових положень) та узгоджених переліків (контрольних списків) відповідних товарів.

Серед іншого Керівні принципи режиму “Вассенаарська домовленість” охоплюють:

- принципи прийняття рішень про видачу експортних ліцензій (дозволів) на передачі товарів подвійного використання;

- принципи внесення змін і доповнень до контрольних списків;

- принципи установлення й контролю кінцевих користувачів у державах-імпортерах;

- принципи контролю за реекспортом і передачами експортованих товарів третім особам;

- принципи та процедури обміну інформацією між державами-учасниками режиму.

Держави, що приєдналися до ВД, погодилися здійснювати на добровільній та конфіденційній основі обмін “чутливою” інформацією про експорт та імпорт товарів, здійснювати консультації щодо передач “військових” товарів та окремих категорій “подвійних” товарів, а також сприяти встановленню взаємопорозуміння при можливих ризиках таких передач.

Процедури ліцензування міжнародних передач товарів режиму ВД здійснюються на основі національних законодавств держав-учасниць.

Основою ВД є відповідні контрольні списки товарів військового призначення та пов'язаних з ними товарів подвійного використання.

Список товарів і технологій подвійного використання має три розділи:

- розділ 1 – базовий список,

- розділ 2 – список “чутливих” товарів і технологій,

- розділ 3 – список “дуже чутливих” товарів і технологій.

Обмін інформацією щодо “чутливих” та “дуже чутливих” товарів подвійного використання режиму ВД здійснюється на підставі взаємоузгоджених переліків до списків товарів подвійного використання. Відповідно до Первісних елементів ВД, залежно від конкретних товарів, визначена процедура обміну інформацією між державами-учасниками даного режиму, яка передбачає, що держава-учасниця у визначених Первісними елементами випадках:

повідомляє інші держави-учасниці про всі відмови у видачі ліцензій (дозволів) відносно номенклатури товарів, які включені в Список товарів і технологій подвійного використання тоді, коли причини відмов відповідають цілям домовленостей;

інформує інші держави-учасниці про всі відмови у видачі ліцензій (дозволів), на сукупній основі з періодичністю два рази в рік відносно товарів, які визначені у розділі 1 Списку товарів і технологій подвійного використання;

повідомляє інші держави-учасниці про всі відмови у видачі ліцензій (дозволів), на індивідуальній основі відносно товарів, які визначені у розділах 2 і 3 Списку товарів і технологій подвійного використання (тобто відносно “чутливих” і “дуже чутливих” товарів подвійного використання). Держави-учасниці погодилися з тим, що зазначені повідомлення будуть направлятися вчасно, переважно протягом 30, але не більше 60 днів з моменту відмови у видачі ліцензій (дозволів);

повідомляє інші держави-учасниці на сукупній основі двічі в рік про всі видані ліцензії або передачі, відповідно до мети домовленостей, відносно товарів, які визначені у розділах 2 і 3 Списку товарів і технологій подвійного використання.

Держави-учасниці, застосовуючи національне законодавство й критерії, з особливою увагою домовилися підходити до розгляду експортних операцій відносно “дуже чутливих” товарів і технологій, які визначені у розділі 3 Списку товарів і технологій подвійного використання, а також про те, що серйозна увага буде приділятися процедурі обміну інформацією зі звичайних озброєнь.

Під час прийняття рішень про передачі товарів, що охоплюються режимом, поряд з Керівними принципами діяльності ВД, держави-учасниці режиму погодилися з наступними принципами та процедурами, що застосовуються шляхом використання власного національного законодавства та політики:

“Елементи об’єктивного аналізу та консультацій з питань потенційно дестабілізуючих накопичень звичайних видів зброї”, що прийняті на пленумі ВД у грудні 1998 року;

“Заява про взаєморозуміння щодо нематеріалізованих передач програмного забезпечення та технологій”, що прийнята на пленумі ВД у грудні 2001 року;

“Краща практика експорту легких озброєнь та стрілецької зброї (ЛОСЗ)”, що прийнята на пленумі ВД у грудні 2002 року;

“Елементи експортного контролю за переносними зенітно-ракетними комплексами (ПЗРК)”, що прийняті на пленумі ВД у грудні 2003 року;

“Елементи впровадження дієвого законодавства у сфері посередницької діяльності при торгівлі зброєю”, що прийняті на пленумі ВД у грудні 2003 року;

“Заява про порозуміння щодо контролю над товарами подвійного використання, не внесеними до Контрольних переліків”, що прийняті на пленумі ВД у грудні 2003 року.

Станом на липень 2013 року участь у міжнародному режимі експортного контролю “Вассенаарська домовленість” бере 41 держава, а саме: *Австралія, Австрія, Аргентина, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Південно-Африканська Республіка (ПАР), Польща, Португалія, Республіка Корея (Південна), Російська Федерація, Румунія, Словаччина, Словенія, Сполучені Штати Америки (США), Туреччина, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція, Японія.*

4.2.2. Режим контролю за ракетними технологіями

Режим контролю за ракетними технологіями (РКРТ) був створений з ініціативи США в рамках політики нерозповсюдження ядерної зброї. Режим був заснований сімома державами (Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Великобританія та США) у 1987 році шляхом двостороннього обміну дипломатичними нотами. Метою створення цього “неформального” режиму було обмеження ризику розповсюдження балістичних ракет та безпілотних літальних апаратів, які спроможні бути носіями ЗМЗ (крім пілотованих авіаційних засобів).

Примітка:

“неформальний” режим – це такий режим експортного контролю, що не має у своїй основі юридично зобов’язуючого міжнародного документа і є свого роду клубом держав, які добровільно вирішили ввести контроль за експортом “чутливих” товарів.

Контроль за експортом товарів, застосовуваних при створенні ракетної зброї, регламентується Керівними Принципами РКРТ і здійснюється відповідно до взаємоузгодженого контрольного списку матеріалів, обладнання та технологій подвійного використання, що можуть бути використані для створення ракет.

Метою Керівних принципів режиму є обмеження ризику розповсюдження ЗМЗ шляхом здійснення контролю за поставками “чутливих” товарів, що можуть сприяти створенню систем доставки такої зброї. Такий контроль також спрямований на обмеження ризику потрапляння зазначених товарів до рук терористичних груп і терористів-одинаків. У той же час Керівні принципи не спрямовані на створення перешкод для розвитку національних космічних програм або міжнародного співробітництва за такими програмами, якщо їх реалізація не буде сприяти створенню ЗМЗ.

Структуру Режиму контролю за ракетними технологіями показано на мал. 4.3.

Мал. 4.3. Структура міжнародного режиму контролю за ракетними технологіями

Контрольний список РКРТ охоплює закінчені ракетні системи та безпілотні літальні апарати, які можуть доставляти корисне навантаження понад 500 кг на відстань більш ніж 300 км, а також виробничі потужності для таких систем. Крім того, Список охоплює деякі інші “чутливі” товари подвійного використання, що можуть бути використані для виробництва ракет з дальністю дії понад 300 км. Список товарів РКРТ складається із двох категорій таких товарів.

Категорія I Списку (складається з двох розділів) включає ракети з максимальною дальністю 300 км і більше при вазі

корисного навантаження в 500 кг і більше та їх закінчені підсистеми.

Товари Категорії I – це товари найбільшої “чутливості”, тому, якщо товар Категорії I включено до будь-якої системи, то ця система буде також вважатись такою, що належить до Категорії I (крім випадків, коли розміщений в системі предмет Категорії I не може бути вилучений або відокремлений від неї, або якщо його неможливо відтворити). З “чутливістю” товарів Категорії I пов’язано й інший принцип віднесення товарів до цієї Категорії, а саме принцип “розміну дальності на вагу”. Цей принцип охоплює випадки, коли за рахунок зменшення ваги корисного навантаження (наприклад з 1000 кг до 500 кг) дальність дії ракетної системи може бути значно збільшено, тому ракетна система, яка з корисним навантаженням 1000 кг не здатна подолати відстань у 300 км, шляхом зменшення такого навантаження буде у змозі подолати відстань, що значно перевищує 300 км.

Передача предметів, зазначених у Категорії I, як правило, забороняється. Як правило, також забороняється передача закінчених систем (двигуни, системи керування, програмне забезпечення, технології) та виробничого устаткування для них.

Категорія II Списку являє собою досить структурований контрольний список, де всі товари розподілені по розділах із численними, надзвичайно важливими примітками, у тому числі виключеннями із загальних правил. Кожний розділ цієї Категорії ставиться до того або іншого елемента ракет, до того або іншого процесу їхнього створення. Кожний розділ містить “чутливі” товари, які розподілені за такими групами:

- обладнання, агрегати і компоненти;
- обладнання для випробування і виробництва;
- матеріали;
- програмне забезпечення;
- технології.

Всі товари, що охоплені Категорією II списку РКРТ, можуть експортуватися, але тільки за певних умов. Оцінка заяв щодо передачі таких товарів здійснюється на національних рівнях з урахуванням таких головних чинників, як:

стурбованість із приводу розповсюдження ЗМЗ;
оцінка потенціалу і цілей ракетних та космічних програм держав-імпортерів;
значення передачі щодо можливого створення систем доставки ЗМЗ (крім пілотованих авіаційних засобів);
оцінка гарантій, наданих державою-імпортером, та оцінка кінцевого використання товарів.

Кожна держава, що бажає вступити в режим, одночасно з офіційною заявою повинна висловити побажання про готовність дотримуватися всіх норм і правила Режиму. Прийняття до членів режиму здійснюється на основі консенсусу держав-учасниць.

Залучення інших держав до участі у режимі робиться для того, щоб обмежити “розповзання” ракетної зброї по нашій планеті або, принаймні, сповільнити його, тому що сьогодні багато держав виконують самостійні ракетні програми, а 16 з них уже мають на озброєнні балістичні ракети наземного базування певних типів (з 16 держав, що мають на озброєнні балістичні ракети, 11 не входять у число держав-членів РКРТ). З обліком балістичних ракет інших типів, а також крилатих ракет, таких держав набагато більше.

В організаційному плані держави-члени РКРТ регулярно проводять пленарні засідання режиму, на які збираються всі держави-члени режиму. Порядок денний пленарного засідання формується заздалегідь.

У час між пленарними засіданнями у рамках РКРТ проводяться зустрічі експертів, на яких розглядаються питання внесення змін до списків режиму, обговорюються питання прийому нових членів, а також стратегії поведінки держав-членів режиму по відношенню до інших держав, що не є такими.

Важливого значення набувають матеріали інформаційного обміну, що здійснюється відносно ракетних програм у тій або іншій державі, а також з питань взаємин з тими державами, у які експортується або може експортуватися конкретний товар зі списку товарів, що охоплюються режимом. Крім того, важливим механізмом інформаційного обміну є враху-

вання інформації про відмови в поставці того або іншого товару можливого імпортеріві. Держава, що інформує про таку відмову, надає також й мотиви цієї відмови, а будь яка інша держава-учасниця, перш ніж надати згоду на аналогічну поставку, повинна провести відповідні консультації з іншими учасниками.

Станом на липень 2013 року участь у міжнародному режимі контролю за ракетними технологіями беруть 34 держави, а саме: *Австралія, Австрія, Аргентина, Бельгія, Болгарія, Бразилія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Південно-Африканська Республіка, Польща, Португалія, Республіка Корея (Південна), Російська Федерація, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія, Швеція, Японія.*

Крім зазначених держав-членів РКРТ такі держави як Ізраїль, Індія, Китай, Пакистан та Румунія також взяли на себе зобов'язання виконувати вимоги цього режиму.

Під час практичної роботи у рамках РКРТ держави-учасниці режиму прийшли до висновку, що неохоплення більшості інших держав світу (по кількості) якими-небудь зобов'язаннями щодо нерозповсюдження ракетних технологій та прагнення деяких із них бути "сильними" само собою являє певну загрозу розповсюдження ракет.

Із цієї причини держави-учасниці РКРТ виступили ініціаторами розробки **Міжнародного кодексу поведінки проти розповсюдження балістичних ракет**. Наприкінці 2002 року у Гаазі цей Кодекс прийняли 93 держави (після цієї зустрічі Кодекс одержав назву Гаазького кодексу поведінки проти розповсюдження балістичних ракет – ГКП). Кодекс, разом із РКРТ, значно зміцнює ракетне нерозповсюдження.

Основними цілями Кодексу є:

забезпечення довіри й транспарентності відносно програм балістичних ракет (БР) і космічних ракет-носіїв (КРН), у т. ч. на основі регулярних повідомлень про іспитові пуски ракет;

визнання державами, що прийняли ГКП, того факту, що прихильність до норм роззброєння та нерозповсюдження і повне дотримання таких норм зміцнює довіру відносно мирних намірів держав;

зобов'язання з боку держав, що прийняли ГКП, не сприяти яким-небудь програмам БР у країнах, які можливо розробляють ЗМЗ, використовуючи способи, несумісні з нормами, що встановлені договорами з роззброєння та нерозповсюдження.

4.2.3. Режим експортного контролю у сфері нерозповсюдження ядерної зброї

Відповідно до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (далі – ДНЯЗ), який набув чинності у 1968 році, офіційними ядерними державами, тобто державами, що офіційно володіють ядерною зброєю, визнані США, Великобританія, Франція, СРСР та Китай. Цей договір затвердив принцип непередачі ядерної зброї іншим державам, а також протидії його виробництву чи придбанню. Інші держави, що підписали цей договір, мають статус “неядерних”, під яким розуміється зобов'язання не придбавати і не виробляти ядерної зброї та встановити контроль Міжнародного агентства з ядерної енергії (далі – МАГАТЕ) стосовно всієї мирної ядерної діяльності. На цей час учасниками ДНЯЗ є близько 150 держав. Україна приєдналася до ДНЯЗ у 1994 році.

Відповідно до статті 3.2 ДНЯЗ кожна сторона “зобов'язується не постачати: (а) вихідний чи спеціальний матеріал, що розщеплюється, або устаткування чи матеріал, спеціально призначені чи підготовлені для обробки, використання або виробництва спеціального матеріалу, що розщеплюється, будь-якій неядерній державі для використання у мирних цілях”, до того часу, поки зазначені вихідні чи спеціальні матеріали, що розщеплюються, не матимуть гарантії безпеки їх використання.

Враховуючи, що ДНЯЗ безпосередньо не стосується контролю над ядерними технологіями, з метою виконання окре-

мих положень ДНЯЗ деякі держави-учасниці, що мають однакові погляди, створили неформальні об'єднання для проведення спільних дій щодо протидії розвитку ядерних програм в окремих державах. Ці неформальні об'єднання отримали назви **Комітет Цангера** (КЦ) та **Група ядерних постачальників** (ГЯП).

а) Комітет Цангера

Комітет Цангера був створений групою держав-учасниць ДНЯЗ після чотирьох років дискусій з приводу трактування їх зобов'язань, що визначені у статті 3.2. ДНЯЗ. Комітет став початковим елементом у створенні міжнародної системи контролю за “ядерним” експортом, він є неофіційною структурою та діє поза рамками ДНЯЗ.

Комітет Цангера взяв на себе зобов'язання визначити, що мається на увазі під “устаткуванням чи матеріалом, спеціально призначеним чи підготовленим для обробки, використання або виробництва спеціального матеріалу, що розщеплюється”. Комітет Цангера узгодив “вихідний перелік” (Trigger list), який держави-учасниці застосовують через національні системи експортного контролю. Завдяки таким спільним діям було створено список товарів і технологій, чутливих до розповсюдження ядерної зброї, та досягнуто домовленості щодо контролю міжнародних передач таких товарів, виходячи із взаємно узгоджених керівних принципів, у тому числі принципів, що впливають зі статті 3.2. ДНЯЗ, згідно з якими умовою поставок товарів “ядерного” експорту до всіх держав, що не приєдналися до ДНЯЗ, повинно бути встановлення для таких товарів повномасштабного режиму гарантій Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), яке передбачає три умови забезпечення таких гарантій:

розширення меж доступу МАГАТЕ до необхідної інформації відносно ядерної діяльності;

полегшення фізичного доступу до об'єктів, що підлягають інспекціям МАГАТЕ, включаючи погодження епізодичного доступу інспекторів МАГАТЕ у місця за межами ядерних установок;

раціоналізація системи гарантій шляхом більш тісного співробітництва МАГАТЕ з державами-учасницями, Європейським співтовариством з атомної енергії й іншими міжнародними організаціями.

Комітет Цангера двічі на рік проводить засідання, на яких розглядаються такі питання:

про досягнення взаєморозуміння того, що являють собою ядерні матеріали й устаткування або матеріали, спеціально розроблені або виготовлені для обробки, використання або виробництва матеріалів, що розщеплюються;

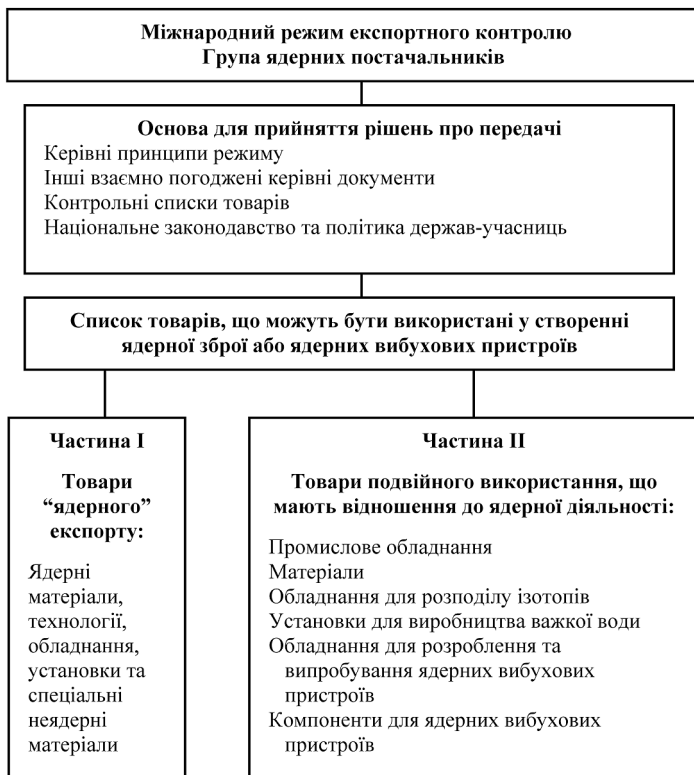
про процедуру експорту ядерних матеріалів і деяких видів устаткування.

Україна є членом Комітету Цангера та бере участь у його роботі з 1996 року.

б) Група ядерних постачальників

Групу ядерних постачальників (ГЯП) було створено у 1978 році як неформальне об'єднання держав-постачальників ядерних матеріалів (Великобританія, Канада, СРСР, США, Федеративна Республіка Німеччини, Франція, Японія), а в подальшому і інших держав, які досягли домовленості щодо спільних принципів експорту “ядерно чутливих” предметів та прагнуть запобігти розповсюдженню ядерної зброї. Керівні принципи ГЯП опубліковані у документі МАГАТЕ INFCIRC/254. Керівні принципи ГЯП та технічний список до них охоплюють промислові товари, що можуть бути використані для створення ядерної зброї. Керівні принципи ГЯП та додаток до них (списки товарів “ядерного” експорту) вперше були схвалені у 1992 році, що стало значним внеском у міжнародну систему експортного контролю. Структуру міжнародного режиму експортного контролю Групи ядерних постачальників наведено на мал. 4.4.

Керівні принципи ГЯП передбачають, що відносно “ядерних” передач для мирних цілей до будь-якої держави, що не володіє ядерною зброєю, повинні бути застосовані взаємно узгоджені принципи “ядерного” експорту, які передбачають:

Мал. 4.4. Структура міжнародного режиму
Група ядерних постачальників

застосування взаємно узгоджених списків товарів “ядерного” експорту;

заборону будь-яких ядерних вибухових пристроїв;

здійснення заходів “фізичного” захисту до усіх ядерних матеріалів та установок з метою запобігання їх несанкціонованого використання;

можливість передачі товарів “ядерного” експорту лише у випадках, коли держава-отримувач має чинну угоду з МАГАТЕ відносно усього “ядерного” матеріалу та іншого матеріалу, що розщеплюється;

встановлення спеціальних процедур контролю відносно передач “чутливих” установок, технологій і матеріалів, а також відносно установок, обладнання та технологій для збагачування;

встановлення контролю відносно матеріалу, придатного для виготовлення ядерних вибухових пристроїв, який було поставлено (або вироблено на обладнанні, що поставлено);

встановлення контролю за наступними передачами товарів “ядерного” експорту, які було поставлено;

надання згоди на експорт товарів “ядерного” напрямку виключно на основі застосування принципів нерозповсюдження, що виключають застосування цих товарів для створення ядерних вибухових пристроїв або їх використання для проведення актів ядерного тероризму.

Відносно передач товарів подвійного використання (обладнання, матеріалів, програмного забезпечення та технологій), що мають відношення до ядерної діяльності, держави-учасниці ГЯП погодились застосовувати такі принципи:

застосовувати взаємно узгоджені списки товарів подвійного використання, що мають відношення до ядерної діяльності;

відносно включених у списки товарів забезпечити прийняття на національних рівнях юридично обов’язкових процедур видачі дозволів на експорт, які враховують Керівні принципи ГЯП, а також застосування санкцій і штрафів за порушення процедур такого експорту;

відносно не включених у списки товарів забезпечити прийняття на національних рівнях юридично обов’язкових процедур, які передбачають видачу дозволів на експорт таких товарів у випадках, коли вони призначені або можуть бути призначені повністю або частково для їх використання у діяльності, пов’язаній з ядерними вибуховими пристроями;

не дозволяти передачі товарів подвійного використання, що мають відношення до ядерної діяльності, для їх використання у державі, яка не володіє ядерною зброєю, у діяльності, пов’язаній з ядерними вибуховими пристроями або не поставлений під гарантії МАГАТЕ діяльності ядерного паливного циклу;

не дозволяти передачі товарів подвійного використання, що мають відношення до ядерної діяльності, у випадках, коли є ризик їх переключення на діяльність, пов'язану з ядерними вибуховими пристроями або не поставлену під гарантії МАГАТЕ діяльність ядерного паливного циклу;

не дозволяти передачі товарів подвійного використання, що мають відношення до ядерної діяльності, у випадках, коли є ризик їх переключення для проведення актів ядерного тероризму.

Держави-учасниці ГЯП також домовились, що застосування зазначених принципів не повинне ускладнювати міжнародне співробітництво, якщо таке співробітництво не буде сприяти діяльності, пов'язаній з ядерними вибуховими пристроями, або не поставлений під гарантії МАГАТЕ діяльності ядерного паливного циклу, або здійсненню актів ядерного тероризму.

Станом на липень 2013 року участь у міжнародному режимі експортного контролю Група ядерних постачальників беруть 48 держав, а саме: *Австралія, Австрія, Аргентина, Бельгія, Білорусь, Болгарія, Бразилія, Великобританія, Греція, Данія, Естонія, Ісландія, Ірландія, Іспанія, Італія, Казахстан, Канада, Китай (КНР), Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Південно-Африканська Республіка, Польща, Португалія, Республіка Корея (Південна), Російська Федерація, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція, Японія.*

Крім зазначених держав-членів ГЯП такі держави, як Індія та Пакистан, також взяли на себе зобов'язання виконувати вимоги цього режиму.

Національний контроль за товарами подвійного використання “ядерного” напрямку здійснюється в Україні починаючи з 1993 року.

4.2.4. Режим експортного контролю у сфері нерозповсюдження хімічної та біологічної зброї

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та про її знищення (КХЗ) та Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про її знищення (КБТЗ) є міжнародно-правовою основою режиму експортного контролю у сфері нерозповсюдження хімічної, бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї, який має назву **“Австралійська група” (АГ)**.

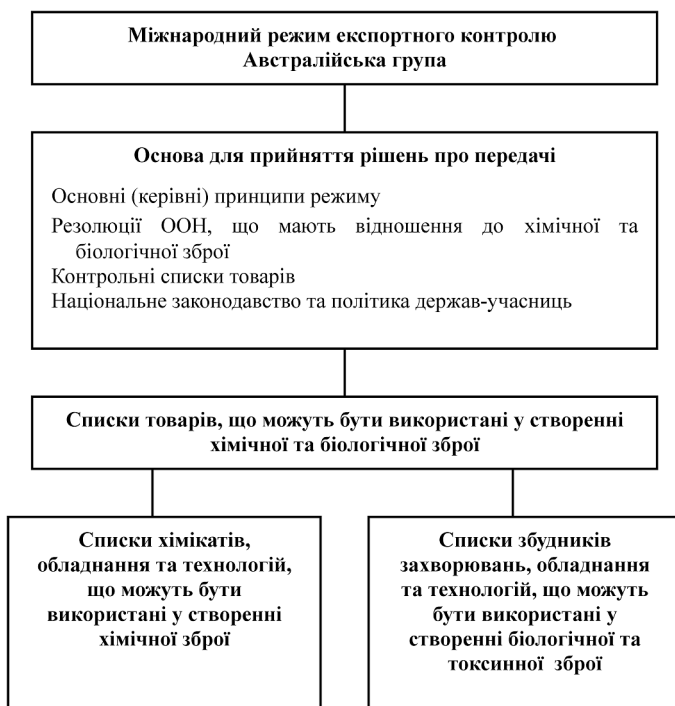
Австралійська група була створена як неформальне об'єднання держав у 1985 році, коли світова спільнота висловила занепокоєння з приводу використання хімічної зброї під час ірано-іракської війни 1980-1988 років, для здійснення державами-учасниками однакових правил щодо контролю за експортом над товарами, що можуть бути використані для створення хімічної, біологічної та токсинної зброї, у тому числі “агентів” та “прекурсорів” цієї зброї. Держави-учасниці цієї неформальної групи співпрацюють в питаннях підтримки та розвитку національних систем експортного контролю. Метою цієї співпраці є запобігання подальшому поширенню експорту товарів, що можуть бути використані або переключені на застосування в програмах створення хімічної, біологічної або токсинної зброї.

Всі держави-учасниці Австралійської групи є Сторонами КХЗ та КБТЗ. Зазначені Конвенції юридично зобов'язують всіх держав-учасниць, крім іншого, не робити будь-якого сприяння в розробці та виробництві хімічної, бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї будь-де. Держави-учасниці підтвердили, що центральну роль, у цьому контексті, відіграють національні системи експортного контролю.

Держави-члени АГ узгодили Основні (керівні) принципи діяльності Групи та низку Списків, що визначають хімічні прекурсори, біологічні речовини, хімічне та біологічне устаткування подвійного використання, а також відповідні технології. Держави-учасниці взяли на себе політичні зобов'язан-

ня забезпечити національний контроль над експортом зазначеної продукції.

Головною метою основних принципів діяльності Групи стало завдання обмежити ризики розповсюдження хімічної, біологічної та токсинної зброї та тероризму з її використанням шляхом контролю за передачами товарів, що можуть бути використані для створення такої зброї. Юридичною основою встановлення такого контролю стали відповідні положення статті I КХЗ та статті III КБТЗ, а також резолюції ООН, що мають відношення до цієї проблеми. Структура міжнародного режиму експортного контролю Австралійська група наведена на мал. 4.5.

Мал. 4.5. Структура міжнародного режиму Австралійська група

Основні принципи діяльності

Групи жодним чином не перешкоджають міжнародній торгівлі у хімічній та біологічній сфері, якщо така торгівля не сприяє діяльності, пов'язаній з хімічною або біологічною зброєю.

Основні принципи діяльності Групи застосовуються державами-учасниками через прийняття відповідного національного законодавства. Таке національне законодавство повинно мати як процедури здійснення експортного контролю, так і мати санкції за порушення такого законодавства. Ці принципи застосовуються до кожного випадку передачі товарів, що визначені у списках Групи.

Відповідно до Основних принципів, національні органи держав-учасниць повинні проявляти пильність під час розгляду заяв на експорт товарів, що визначені у списках АГ. У таких передачах повинно бути відмовлено, якщо на підставі усієї інформації, що має держава-учасниця, національні органи дійдуть до висновку, що отримувач має намір використання товарів, що контролюються АГ, у програмах з хімічної чи біологічної зброї, або має намір використання таких товарів у терористичних цілях з використанням хімічної чи біологічної зброї (ХБЗ).

Під час розгляду заяв про експорт товарів, що контролюються АГ, національні органи повинні взяти до уваги та здійснити оцінку таких головних факторів, як:

усієї наявної інформації щодо розповсюдження ХБЗ та тероризму з його використанням, а також участі сторін отримувача та споживача у незаконній діяльності з ХБЗ;

дійсної наявності у державі-отримувачі потенціалу та цілей, пов'язаних з “мирною” діяльністю у хімічній та біологічній галузях;

наявності достатнього обсягу гарантії кінцевого споживача та держави-отримувача, у тому числі гарантії, що пов'язані із реекспортом товарів;

наявності та ефективності системи експортного контролю у державі-отримувачі товарів та участь цієї держави у діяльності КХЗ та КБТЗ.

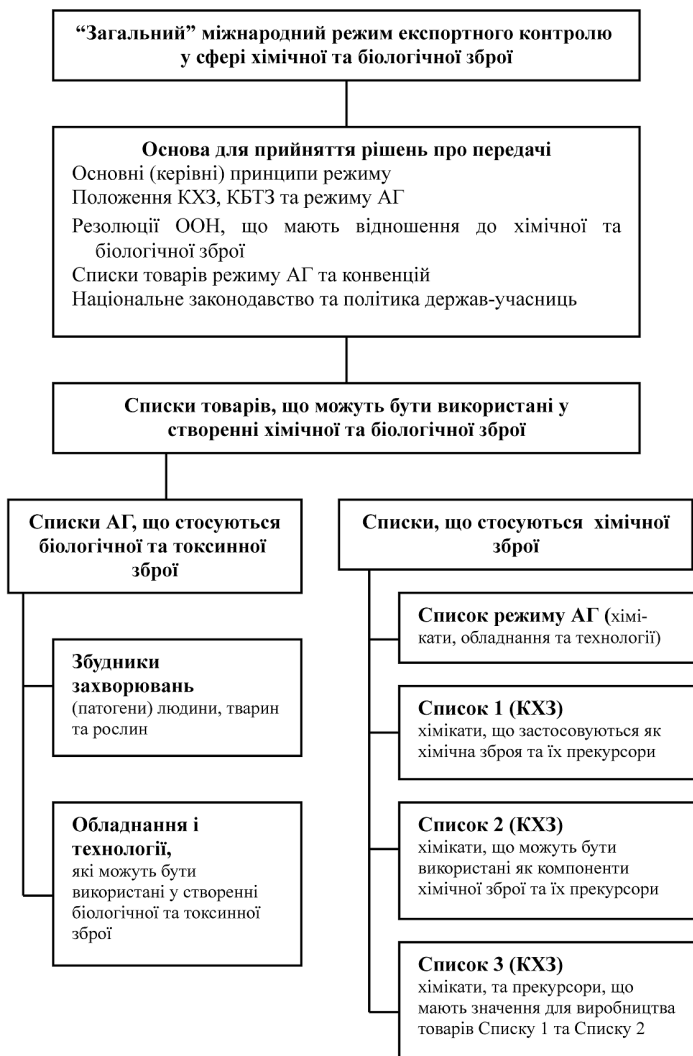
Держави-учасниці АГ забезпечують контроль за передачами товарів, що не включені у списки, за правилами “всеохоплюючого контролю”, які також застосовуються і в інших міжнародних режимах експортного контролю. Такі правила передбачають застосування дозвільної системи експортного контролю у випадках, коли експортер проінформований державними органами про те, що товари, які він має намір експортувати, можуть бути призначені для використання у діяльності, пов’язаній з ХБЗ. Ці правила також передбачають застосування дозвільної системи експортного контролю у випадках, коли експортер обізнаний будь-яким іншим чином про те, що товари, які він має намір експортувати, можуть сприяти діяльності, пов’язаній з ХБЗ.

Відносно “загального” режиму експортного контролю у сфері нерозповсюдження хімічної та біологічної зброї слід врахувати, що усі держави, що входять до режиму АГ, підписали й ратифікували КХЗ та КБТЗ. Саме тому “загальний” режим експортного контролю у сфері нерозповсюдження хімічної та біологічної зброї охоплюється правилами, процедурами та принципами, що викладені у зазначених конвенціях (включаючи списки, що визначені КХЗ), а також правилами, процедурами та принципами, що прийняті державами-членами АГ.

Структуру “загального” міжнародного режиму експортного контролю у сфері нерозповсюдження хімічної та біологічної зброї наведено на мал. 4.6.

Україна набула членства у режимі АГ у 2005 році, але національний контроль за товарами “хімічного” та “біологічного” напрямку здійснюється в Україні, починаючи з 1993 року, а з 1997 року на національному рівні впроваджено правила та списки, рекомендовані АГ.

Станом на липень 2013 року участь у міжнародному режимі експортного контролю Австралійська група беруть 40 держав, а саме: *Австралія, Австрія, Аргентина, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Данія, Естонія, Ісландія, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія,*

Мал. 4.6. Структура “загального” режиму експортного контролю у сфері хімічної та біологічної зброї

Норвегія, Польща, Португалія, Республіка Корея (Південна), Румунія, Словаччина, Словенія, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція, Японія.

Крім зазначених держав-членів АГ такі держави як Ізраїль та Пакистан також узяли на себе зобов'язання виконувати вимоги цього режиму.

4.3. Україна в міжнародному режимі з експортного контролю

Україна, як учасник усіх існуючих міжнародних режимів експортного контролю, прагне забезпечувати суворе дотримання зобов'язань за всіма режимами, виходячи при цьому з позиції відстоювання національних інтересів, нерозповсюдження та збереження міжнародного миру. Закон України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” є юридичною основою імплементації положень керівних принципів міжнародних режимів експортного контролю у національне законодавство.

Діючі в Україні процедури експортного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та відповідні списки таких товарів повністю відповідають керівним принципам режиму “Вассенаарська домовленість”. Зазначені процедури контролю та списки визначені у “Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення”, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2003 року № 1807 (з наступними змінами та доповненнями).

Діючі в Україні процедури експортного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання та відповідні списки таких товарів повністю відповідають керівним принципам режимів “Вассенаарська домовленість”, “Режим контролю за ракетними технологіями”, “Група ядерних постачальників” (у тому числі Комітет Цангера), “Австралійська група”, а також конвенціям з хімічної та біологічної зброї. Зазначені процедури контролю та списки визначені у “Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного

використання”, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 року № 86 (з наступними змінами та доповненнями).

4.3.1. Діяльність у режимі Вассенаарська домовленість

Україна з 1993 року забезпечує експортний контроль за передачами звичайних озброєнь та товарів подвійного використання. Як один з потужних світових експортерів озброєнь та військової техніки, Україна приділяє велику увагу діяльності у режимі **Вассенаарська домовленість** (ВД), дотриманню правил і процедур цього режиму та їх вдосконаленню.

Україна приєдналася до ВД у 1996 році як держава-засновниця. Виходячи з інтересів зміцнення міжнародної безпеки та стабільності, Україна дотримується виваженої та відповідальної політики у галузі міжнародних передач озброєнь та військової техніки.

ВД є єдиним міжнародним режимом експортного контролю, який має постійно діючий Секретаріат, розташований у Відні, до якого Україна, відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань, сплачує регулярні внески. Пленарні засідання ВД відбуваються щорічно, а у період між цими засіданнями, як правило, декілька разів на рік, проходять засідання Експертної групи, Робочої групи з політичних питань, в рамках якої також відбуваються засідання Групи з ліцензування та правозастосування. Делегації України на регулярній основі беруть участь у таких засіданнях.

Делегація України бере активну участь у Пленарних засіданнях ВД, що регулярно проводяться у м. Відень, Австрія. Відстоюючи державні інтереси, та з метою просування на світовому ринку продукції вітчизняних підприємств, у засіданнях експертної групи ВД, крім представників державних органів, беруть участь експерти від провідних виробників товарів подвійного використання.

У рамках діяльності у режимі ВД Україна, як член згаданого режиму експортного контролю, на постійній основі повідомляє секретаріат ВД про здійснені передачі звітних

категорій товарів військового призначення (за аналогією зі звітними категоріями, що визначені ГА ООН) та про відмови у наданні дозволів на експорт товарів подвійного використання, а також наданні дозволів щодо експорту “чутливих” та “дуже чутливих” товарів подвійного використання.

4.3.2. Діяльність у режимі контролю за ракетними технологіями

Україна з 1993 року забезпечує контроль за передачами товарів, що відносяться до ракетно-космічної сфери. Як один із потужних світових виробників ракетно-космічних комплексів, Україна приділяє велику увагу діяльності у **Режимі контролю за ракетними технологіями (РКРТ)**, дотриманню правил і процедур цього режиму та їх вдосконаленню.

Україна є членом РКРТ з 1998 року та, виходячи з принципу нерозповсюдження засобів доставки ЗМЗ, дотримується виваженої та відповідальної політики у галузі міжнародних передач товарів, що охоплюються режимом.

Україна на регулярній основі бере участь у засіданнях робочих органів режиму та Пленарних засіданнях держав-учасниць режиму. Під час згаданих заходів розглядається широке коло питань, пов'язаних із проблематикою нерозповсюдження засобів доставки ЗМЗ, обговорюються нові виклики у цій сфері, пов'язані з намаганнями ряду так званих “проблемних” держав отримати ракетні технології, а також шляхи подальшого удосконалення режиму в контексті зміцнення міжнародного миру та безпеки.

Участь українських фахівців у роботі експертних груп та пленарних засіданнях РКРТ дозволяє забезпечити відстоювання національних інтересів України під час підготовки підсумкових рішень режиму. За підсумками цієї роботи здійснюється внесення змін і доповнень до національних нормативно-правових актів, якими забезпечується експортний контроль у ракетно-космічній галузі.

4.3.3. Діяльність у режимі Група ядерних постачальників та у Комітеті Цангера

Україна добровільно відмовилась від ядерної зброї, що дісталася у спадщину від колишнього СРСР. Разом з тим Україна має значний потенціал у цивільній промисловості та в атомній енергетиці. Саме тому, починаючи з 1993 року, в Україні здійснюється експортний контроль за передачами товарів подвійного використання, що можуть бути використані для створення ядерної зброї.

Україна набула членства у режимі **Група ядерних постачальників** у квітні 1996 року та вперше взяла участь в роботі цього режиму у квітні 1996 року у м. Буенос-Айрес (Аргентина). Делегації з українських фахівців та експертів на постійній основі беруть участь у засіданнях експертних та консультативних груп режиму та Пленарних засіданнях ГЯП. Під час згаданих заходів обговорюються питання щодо внесення змін та доповнень до Керівних принципів та відповідних Контрольних переліків ГЯП, питання членства у ГЯП тощо.

Україна є також членом **Комітету Цангера** та бере участь у його роботі, починаючи з 1996 року.

4.3.4. Діяльність у режимі Австралійська група

Україна є повноправним учасником Режиму “Австралійська група” (АГ), оскільки вона є технологічно розвиненою державою, має хімічну, фармацевтичну, харчову та мікробіологічну промисловість, а також сучасні програми охорони здоров’я людей, тварин та збереження довкілля. Контроль за передачами товарів хімічного та біологічного напрямку забезпечується в Україні з 1993 року, а контроль за цими товарами в обсягах, що передбачені АГ, КХЗ та КБТЗ, забезпечується з 1997 року. Офіційного членства у режимі АГ Україна набула в 2005 році і, завдяки цьому, стала першою і до цього часу єдиною державою серед республік колишнього СРСР, яка є членом усіх п’яти міжнародних режимів експортного контролю.

Як повноправний член режиму, Україна в повному обсязі імплементувала контрольні списки АГ, адаптувала своє

національне законодавство до його вимог, запровадила ефективну систему експортного контролю, яка отримала визнання міжнародного співтовариства. Фахівці та експерти України у галузі експортного контролю проводять активну роботу з аналізу та обговорення пропозицій та зауважень до документів, що розглядаються у ході засідань робочих органів АГ. За підсумками цієї роботи опрацьовуються зміни до відповідних нормативно-правових актів та списків ТПВ, що можуть бути використані у створенні хімічної та біологічної зброї.

4.3.5. Діяльність у інших ініціативах з нерозповсюдження та обмеження звичайних озброєнь

Крім діяльності у міжнародних режимах експортного контролю, Україна також бере активну участь у розгляді проблем нерозповсюдження ЗМЗ та проблем правового впорядкування обігу зброї у світі.

На сьогодні Україна є учасницею двох міжнародних документів у сфері контролю над легкими озброєннями та стрілецькою зброєю – “Програми дій ООН із запобігання і викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю та легким озброєнням у всіх її аспектах та боротьбі з нею” та Документа ОБСЄ про легкі озброєння і стрілецьку зброю.

У ході міжнародних багатосторонніх заходів із проблематики незаконного розповсюдження вогнепальної зброї Україна наголошує, що лише спільними зусиллями міжнародне співтовариство зможе ефективно протидіяти неконтрольованому розповсюдженню цього виду зброї.

Зі свого боку, на виконання відповідного Указу Президента від 3 вересня 2001 року Міністерством закордонних справ України спільно з причетними міністерствами і відомствами було підготовлено та внесено на розгляд Кабінету Міністрів України проект Плану заходів з імплементації Документа ОБСЄ про легкі озброєння і стрілецьку зброю та “Програми дій ООН із запобігання і викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю та легким озброєнням у всіх її аспектах та боротьбі з нею”. Згаданий План заходів було погоджено та взято до виконання всіма причетними мініс-

терствами і відомствами. План покликаний забезпечити належне виконання Україною політичних зобов'язань, передбачених вищезгаданими міжнародними документами, а також доповнити і удосконалити існуючі в нашій державі нормативно-правові акти у цій сфері.

При прийнятті рішень щодо постачання озброєнь наша держава враховує положення Мораторію Економічного Співтовариства Держав Західної Африки (ЕКОВАС) на імпорт, експорт та виробництво стрілецької зброї, а також принципи Кодексу поведінки ЄС стосовно експорту звичайних озброєнь.

Україна чітко виконує рішення, ухвалені Радою Безпеки ООН, ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями, членом яких є Україна, відносно вдосконалення міжнародного режиму нерозповсюдження ЗМЗ та обмеження передач звичайних озброєнь. Резолюції РБ ООН, що запроваджують режими санкцій, є керівними настановами при ухваленні відповідних національних законодавчих і нормативних актів.

Запитання для самоконтролю

1. *Назвіть головну сутність міжнародних режимів експортного контролю.*
2. *Надайте характеристику міжнародного режиму експортного контролю “Вассенаарська домовленість” у частині сфери застосування та принципів діяльності.*
3. *Надайте характеристику міжнародному режиму контролю ракетних технологій в частині сфери застосування та принципів діяльності.*
4. *Надайте характеристику складовим режиму експортного контролю у сфері нерозповсюдження хімічної та біологічної зброї.*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Загальна інформація про організації міжнародних режимів експортного контролю. – Режим доступу: <http://www.dsecu.gov.ua/>
2. Звіт щодо діяльності Державної служби експортного контролю України за 2011 рік. – Режим доступу: <http://www.dsecu.gov.ua/>.
3. Комітет Цангера. – Режим доступу : <http://www.zanggercommittee.org/>.
4. КХЗ. – Режим доступу : <http://www.opcw.org/>.
5. Науково-практичний коментар до Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” / за редакцією Легейди О. С., Дмитрієва А. І., Гришуткіна О. М. – Київ : Видавнича компанія “КИТ”, 2005.
6. Режим АГ. – Режим доступу : <http://www.australiagroup.net/>.
7. Режим Вассенаарська домовленість. – Режим доступу : <http://www.wassenaar.org/>.
8. Режим ГЯП. – Режим доступу : <http://www.nuclearsupplitesgroup.net/>.
9. Режим РКРТ. – Режим доступу : <http://www.mtcr.info/>.

Додаткова

10. Вісник експортного контролю / Науково-технічний центр експорту та імпорту спеціальних технологій, техніки та матеріалів. – 2011. – №1, №2.
11. Литаврин П. Г. Россия и “Новый форум” на смену КОКОМ (Вассенаарские договоренности) : стаття // Московский Центр Карнеги, 1996.
12. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 461 с.
13. Тимербаев Р. М. Группа ядерных поставщиков: история создания (1974-1978) : монография. – Москва : ПИР-Центр, 2000.
14. Ядерное сдерживание и нераспространение / под редакцией Алексея Арбатова и Владимира Дворкина. – Режим доступу: http://gatchino.com/knogg/1_17.htm.

Тема 5.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ

- 5.1. Загальне поняття про галузь експортного контролю
- 5.2. Етапи розвитку законодавства України в галузі експортного контролю
- 5.3. Правові засади державного експортного контролю України
- 5.4. Вплив базових актів законодавства на здійснення процедур державного експортного контролю
- 5.5. Закон про експортний контроль

5.1. Загальне поняття про галузь експортного контролю

Щоденні події переконливо доводять, що контроль за нерозповсюдженням зброї масового знищення, засобів її доставки, обмеження передач звичайних озброєнь та протидія тероризму є одним з важливих напрямів міжнародної діяльності та національної політики багатьох держав світу. Реалізація цієї політики на міжнародному рівні здійснюється завдяки діяльності Організації Об'єднаних Націй, відповідних міжнародних організацій та міжнародних режимів експортного контролю. Натомість на національних рівнях вона здійснюється завдяки створенню національних систем експортного контролю у державах, що дотримуються такої політики. Реалізацію цілей експортного контролю на національних рівнях забезпечують державні органи з питань державного експортного контролю.

Основною метою існування національних систем експортного контролю є забезпечення того, щоб товари, які під-

лягають державному експортному контролю (ТВП, ТПВ та інші) передавалися визначеним кінцевим споживачам та використовувалися ними за призначенням. Разом з тим кожна з держав формує політику державного експортного контролю, виходячи з пріоритетності національних інтересів (політичних, економічних, військових) з урахуванням її міжнародних зобов'язань. Така політика передбачає врахування поточних та перспективних цілей розвитку цих держав та координацію їх дій у міжнародному співробітництві.

В результаті експорту “чутливих” товарів відбувається науково-технічний прогрес та економічний розвиток як держав-експортерів, так і держав-імпортерів, що відповідає колективним інтересам світового співтовариства.

Примітка:

Товари, щодо яких застосовуються процедури державного експортного контролю, є “чутливими” з погляду їх військового застосування або їх можливого застосування у створенні ЗМЗ чи засобів її доставки.

Термін “чутливі” товари використовується у цьому посібнику для скороченого визначення товарів, щодо яких застосовуються процедури державного експортного контролю.

Міжнародна система експортного контролю спрямована на координацію зусиль провідних держав світу у їх спільній боротьбі із загрозою дестабілізуючих накопичень озброєнь і пов'язаною з цим загрозою виникнення військових конфліктів, а також загрозою неконтрольованого розповсюдження товарів і технологій, що можуть бути використані у створенні ЗМЗ та засобів її доставки.

Глобальний розвиток світового суспільства значною мірою здійснюється саме з використанням товарів і технологій, що можуть бути використані у створенні звичайних озброєнь чи створенні ЗМЗ та засобів її доставки. Саме такі товари є “чутливими” та підлягають державному експортному контролю. “Чутливі” технології, що є складовою частиною “чутливих” товарів, втілюються у принципово нову про-

дукцію, послуги та науково-технічні розробки, які мають високий експортний потенціал. Завдяки тому, що “чутливі” товари є, як правило, високотехнологічними товарами, державам, які ними володіють, вдається сформулювати високотехнологічні галузі, що адаптовані до вимог світового ринку та спроможні швидко реагувати як на новітні технічні та технологічні потреби, так і на зміни зовнішньоекономічної кон’юнктури. Високотехнологічні “чутливі” технології призводять до виробництва високотехнологічної “чутливої” продукції в експорті відповідних держав, а враховуючи те, що така продукція має надзвичайно високу зовнішньоекономічну привабливість, її збільшення у структурі експорту сприяє прискоренню економічного зростання держав.

Тобто “чутливі” товари, що охоплюються галуззю експортного контролю, за великим рахунком сприяють економічному розвитку держав, але сама галузь є такою, що застосовує до передач таких товарів інструменти контролю, обмежень та заборон, що можуть призвести до значних зовнішньоекономічних збитків.

Під час здійснення процедур державного експортного контролю таке становище відображає суть конфлікту інтересів економічного розвитку, з одного боку та національної безпеки, виконання міжнародних зобов’язань і міжнародної координації з іншого.

Державні системи експортного контролю, у цілому, направлені на створення сприятливих умов для розвитку економіки і суспільства на довгострокову перспективу. Чим більш унікальна технологія, тим більш вона прибуткова, тим більше експортер зацікавлений в її експорті, але мета експортного контролю не завжди співпадає з такою зацікавленістю експортера. Це один із важливих факторів, який необхідно враховувати під час міжнародної торгівлі “чутливими” товарами.

Розвиток високих технологій призводить до загострення протиріч між економічними інтересами підприємств-експортерів і інтересами дотримання міжнародних зобов’язань та забезпеченням безпеки держав-експортерів.

Таким чином, під час здійснення процедур експортного контролю постійно вирішується завдання розв’язання протиріч між цілями національної та міжнародної безпеки й інтересами економічного розвитку.

В умовах міжнародної кооперації праці та існування загроз розповсюдження ЗМЗ значно посилюється необхідність координації дій держав із метою забезпечення міжнародної безпеки, що об’єктивно є передумовою створення відповідних міжнародних організацій чи домовленостей.

У міжнародній практиці держави-партнери обирають власні стратегії взаємовідносин, а також змінюють саму структуру цих відносин через створення міжнародних інституцій і механізмів, які втілюють окремі принципи, норми, правила і процедури з метою досягнення спільних цілей. Відповідні форми функціонування у сфері експортного контролю мають назву “міжнародний режим експортного контролю”.

Міжнародний режим експортного контролю – це сукупність керівних принципів, процедур та правил, що призначені для регулювання і контролю за здійсненням міжнародних передач “чутливих” товарів.

Ієрархічну модель міжнародного режиму експортного контролю показано на мал. 5.1.

Мал. 5.1. Ієрархічна модель міжнародного режиму експортного контролю

У цій моделі підприємства, які володіють “чутливими” товарами, представлені у вигляді базису. Ресурси цих підприємств (тобто відповідні товари) використовуються економіками різних держав, а владні структури кожної держави встановлюють той чи інший механізм експортного контролю.

5.2. Етапи розвитку законодавства України в галузі експортного контролю

Діяльність України у галузі експортного контролю спрямована на забезпечення захисту інтересів її національної безпеки, виконання міжнародних зобов'язань України, пов'язаних із нерозповсюдженням зброї масового знищення, засобів її доставки, обмеженням передач звичайних видів озброєння. Таким чином, експортний контроль України є невід'ємною складовою частиною її національної безпеки і виконує свої завдання відповідно до законодавства України та взятих на себе Україною міжнародних зобов'язань у сфері нерозповсюдження.

Система експортного контролю України створена з метою реалізації заходів, спрямованих на встановлення та забезпечення державного контролю за здійсненням міжнародних передач “чутливих” товарів, тобто товарів військового призначення, товарів подвійного використання та інших товарів, щодо яких відповідно до законодавства можуть застосовуватись процедури державного експортного контролю.

Процедури державного експортного контролю охоплюють не тільки моніторинг, аналіз і перевірку діяльності експортерів щодо дотримання ними правил та норм державного експортного контролю, але і передбачає прийняття відповідних рішень щодо можливості (або неможливості) здійснення ними міжнародних передач “чутливих” товарів, виходячи з міжнародних зобов'язань України, законодавчих та нормативно-правових актів у галузі експортного контролю.

Діяльність державної системи експортного контролю у нормативно-правовій сфері базується на принципах законності та гармонізації процедур і правил державного експортного контролю з міжнародно-правовими нормами та практикою.

Відповідно до законодавства України, державний експортний контроль є комплексом заходів, що здійснюються спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань державного експортного контролю, яким є Державна служба експортного контролю України, та іншими державними органами, з метою встановлення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення, товарів подвійного використання та інших товарів, щодо яких, відповідно до законодавства, можуть бути застосовані процедури державного експортного контролю, з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов'язань України.

Одним із принципів забезпечення національної безпеки Законом України “Про основи національної безпеки України” визначено “використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки”.

Україна є однією з держав-членів Організації Об'єднаних Націй, а також є членом усіх, без винятку, багатосторонніх міжнародних режимів експортного контролю, а саме: Вассенаарської домовленості, Групи ядерних постачальників, Комітету Цангера, Режиму контролю за ракетними технологіями та Австралійської групи.

Система експортного контролю України складається з:

- законодавчого та нормативного забезпечення;
- національних органів експортного контролю;
- інших державних органів, що здійснюють заходи в галузі експортного контролю;
- національних експортерів.

Процес становлення і розвитку України як незалежної держави потребував створення законодавчих підстав для забезпечення діяльності державної системи, яка була у змозі забезпечити умови для захисту інтересів національної безпеки, додержання міжнародних зобов'язань України, пов'язаних із нерозповсюдженням зброї масового знищення, засобів її доставки та запобіганням розповсюдженню звичайних озброєнь. За аналогією з більшістю країн світу, які на цей час

мали відповідні системи, така система була названа “системою експортного контролю”.

Основу системи експортного контролю України було створено ще у 1992 році. З того часу система пройшла тривалий випробувальний шлях – від формування у 1992–1998 роках перших контрольних списків та відповідних нормативних актів (перший етап), до її законодавчого закріплення у 2003 році (другий етап). Упродовж наступних 2003–2010 років було створено досконале на той час нормативно-правове забезпечення цієї системи (третій етап).

З прийняттям у останні роки змін і доповнень до Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” та прийняттям Закону України “Про центральні органи виконавчої влади”, а також прийняттям указів Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” та “Про заходи щодо підвищення ефективності діяльності оборонно-промислового комплексу України”, почався новий етап розвитку національної системи експортного контролю України (четвертий етап). Етапи розвитку законодавства у галузі експортного контролю показано на мал. 5.2.

Мал. 5.2. Етапи розвитку законодавства у галузі експортного контролю

У відповідності до Указу Президента України від 3 січня 1993 року № 3 “Про удосконалення державного експортного контролю” Урядова експертно-технічна комісія була перетворена на Урядову комісію з експортного контролю. Її основним завданням було “забезпечення належного контролю за експортом/імпортом зброї, військової техніки, окремих видів сировини, матеріалів, обладнання та технологій, що можуть використовуватися для створення зброї, військової та спеціальної техніки, додержання міжнародних зобов’язань України щодо нерозповсюдження зброї масового знищення і засобів її доставки”. Основні функції та завдання Урядової комісії з експортного контролю, а також її персональний склад були затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 1993 року № 160.

Водночас Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 1993 року № 159 був затверджений “Перелік видів сировини, матеріалів, обладнання та технологій, вивезення яких за територію України може здійснюватись тільки за спеціальним дозволом”, який за своєю суттю, став першим в Україні списком товарів, що підлягають державному експортному контролю.

Разом з Урядовою комісією з експортного контролю був створений Експертно-технічний комітет при Кабінеті Міністрів України, завданням якого було проведення відповідних експертиз та виконання функцій робочого органу Урядової комісії з експортного контролю. Саме за ініціативою Експертно-технічного комітету вже у 1994 році на підставі відповідного доручення Кабінету Міністрів України від 28 листопада 1994 року № 19858/96 почалося активне створення нормативно-правової бази експортного контролю.

Важливою проблемою того часу, яка, до речі, і на цей час не втратила своєї актуальності, було збереження та розвиток національного науково-промислового потенціалу. Але вирішити цю проблему без урахування реалій міжнародних відносин у “чутливих” сферах, насамперед ракетного та ядерного нерозповсюдження, було неможливо.

Виходячи з вимог міжнародного співробітництва у ракетно-космічній сфері, у 1995 році було підписано Меморандум між Україною та сполученими Штатами Америки щодо контролю ракетного обладнання та технології. Виконання вимог меморандуму дозволило вирішити питання збереження цивільного напрямку національної ракетно-космічної галузі та дало Україні можливість увійти у коло держав, що забезпечують запуски космічних апаратів цивільного призначення. Завдяки виконанню зобов'язань щодо контролю ракетних технологій Україна отримала відповідні “квоти” на проведення пусків іноземних космічних апаратів з використанням власної ракетної техніки.

На виконання вимог зазначеного меморандуму Кабінетом Міністрів України у липні 1995 року було прийнято постанову від 27 липня 1995 року № 563, якою встановлено процедури державного контролю подвійних товарів “ракетного” напрямку, а також затверджено список таких товарів. Таким чином, контроль повного обсягу “чутливих” товарів ракетного напрямку на практиці почався з липня 1995 року, хоча формально членом Режиму контролю за ракетними технологіями Україна стала лише у 1998 році.

Одним з важливих питань “ядерного” напрямку у 1993–1996 роках стало питання забезпечення діяльності ядерного енергетичного комплексу України. Але міжнародні взаємовідносини у цій сфері були неможливими без здійснення відповідних законодавчих та організаційних кроків у сфері “ядерного” нерозповсюдження.

Україна, як незалежна держава, у листопаді 1994 року приєдналася до “Договору про нерозповсюдження ядерної зброї”. Його ратифіковано Верховною Радою України Законом України від 16 листопаду 1994 року. На виконання вимог зазначеного договору Кабінетом Міністрів України у березні 1996 року було прийнято Постанову від 12 березня 1996 року № 302, якою встановлено процедури державного контролю подвійних товарів “ядерного” напрямку, а також затверджено список таких товарів. У тому ж році Україна стала членом міжнародного режиму експортного контролю “Група ядерних постачальників”.

Здійснення зазначених вище заходів у “ядерному” напрямку дало можливість забезпечити потреби національного енергетичного комплексу у паливі для атомних електростанцій, а також отримувати обладнання для забезпечення роботи останніх.

Не менш важливими, ніж чутливі з погляду нерозповсюдження “ракетний” чи “ядерний” сектори національної економіки, були і сектори виробництва інших високотехнологічних товарів, у тому числі товарів хімічного та біологічного спрямування. У той же час сектор виробництва високотехнологічних товарів, маючи значний експортний потенціал, потребував приведення національного законодавства відповідно до законодавства інших розвинутих держав світу, що давало можливість підвищити довіру до України та сприяло рівноправній торгівлі із такими державами.

У квітні 1996 року Україна приєдналася до міжнародного режиму експортного контролю “Вассенаарська домовленість” та протягом 1996–1997 років прийняла відповідні нормативно-правові акти щодо встановлення експортного контролю за передачами звичайних озброєнь та пов’язаних з ними товарів подвійного використання.

На виконання вимог керівних принципів цього режиму Кабінетом Міністрів України у серпні 1996 року було прийнято Постанову від 22 серпня 1996 року № 1005, якою встановлено процедури державного контролю подвійних товарів, що охоплюються цим режимом, а також затверджено список таких товарів. На початку наступного 1997 року Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову від 8 грудня 1997 року № 1358, якою встановлено процедури державного контролю товарів військового призначення, тобто “звичайних” озброєнь, що охоплюються цим режимом, а також затверджено список таких товарів.

Промисловість України, маючи потужні потенціали у хімічному та біологічному секторах, також потребувала і відповідної нормативної бази експорту “чутливих” товарів. Підприємства цього напрямку виробляють різноманітні товари, що мають сільськогосподарське, фармацевтичне та

загальнопромислове призначення. Але в той же час такі товари є “чутливими” з погляду “хімічного” та “біологічного” розповсюдження. Підприємства, що їх виробляють, також мають значний експортний потенціал, що потребувало приведення національного законодавства відповідно до законодавства інших розвинутих держав світу та давало можливість рівноправної торгівлі із такими державами.

Важливими міжнародними документами у сфері нерозповсюдження, які стосуються “хімічного” та “біологічного” напрямків, є Конвенція про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про її знищення, яка набула чинності у 1975 році, а також Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення, яку Верховною Радою України ратифіковано Законом України від 16 жовтня 1998 року № 187.

На виконання вимог, зазначених конвенцією, а також враховуючи керівні принципи та списки міжнародного режиму експортного контролю “Австралійська група” у квітні 1997 року було прийнято постанову від 22 квітня 1997 року, № 384, якою встановлено процедури державного контролю подвійних товарів “хімічного” та “біологічного” напрямків, а також затверджено відповідні списки таких товарів. Таким чином контроль повного обсягу “чутливих” товарів “хімічного” та “біологічного” напрямку на практиці почався з квітня 1997 року, хоча формально членом режиму “Австралійська група” Україна стала лише у 2005 році.

Разом зі створенням нормативно-правової бази, пов’язаної із встановленням процедур державного експортного контролю та затвердженням списків товарів, що підлягають державному експортному контролю, на першому етапі розвитку законодавства у галузі експортного контролю було створено нормативно-правову базу загального застосування для цієї галузі.

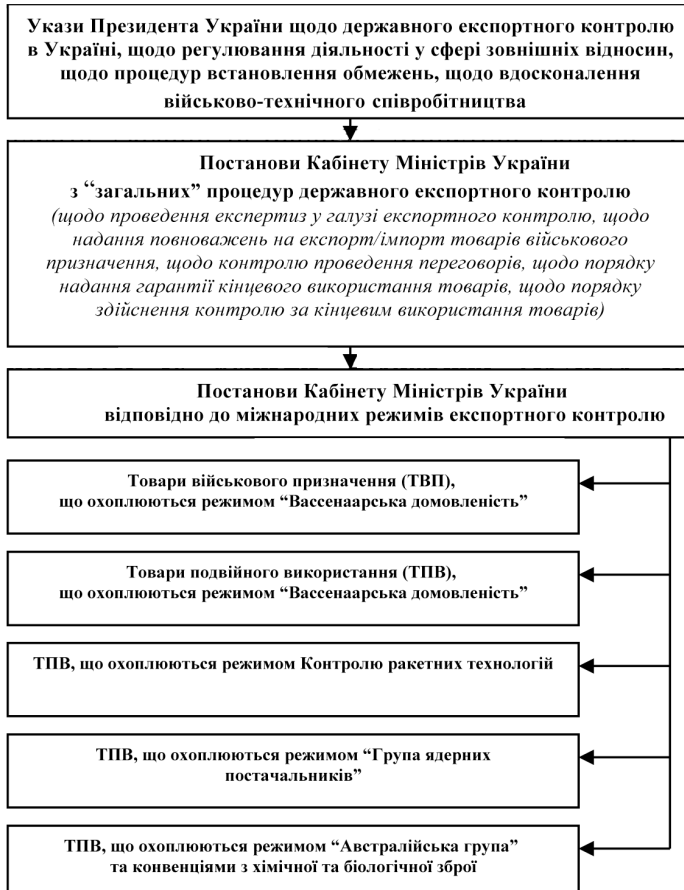
До такої нормативно-правової бази увійшли Указ Президента України від 13 лютого 1998 року № 117 “Про Положення про державний експортний контроль в Україні”

та низка інших указів, пов'язаних із регулюванням діяльності у сфері зовнішніх відносин, встановлення обмежень у зв'язку з виконанням міжнародних зобов'язань України, вдосконалення військово-технічного співробітництва з іноземними державами тощо. Крім того, до такої нормативно-правової бази увійшла низка постанов Кабінету Міністрів України, якими було врегульовано питання проведення експертиз у галузі державного експортного контролю, надання повноважень на експорт/імпорт товарів військового призначення, контролю проведення переговорів, порядку надання гарантії кінцевого використання товарів та порядку здійснення контролю за кінцевим використанням товарів.

Таким чином, до кінця першого етапу фактично було сформовано правову базу державного експортного контролю на рівні відповідних нормативно-правових актів Президента України та Кабінету Міністрів України. Структуру першого етапу створення нормативно-правової бази державного експортного контролю наведено на мал. 5.3.

Другий етап розвитку системи експортного контролю України (1998–2003 роки) можливо характеризувати як етап створення основ державної системи експортного контролю “жорсткого” типу, відпрацювання механізмів експортного контролю з використанням “жорстких” алгоритмів прийняття рішень, а також навчання фахівців промисловості та фахівців державних структур так званої “культури” експортного контролю. Цей етап розвитку законодавства у галузі експортного контролю умовно може бути названо як етап “відпрацювання досвіду”.

Важливим моментом розвитку законодавства на цьому етапі була розробка законодавства у галузі державного експортного контролю. Саме на цьому етапі був підготовлений та поданий до Верховної Ради України проект Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання”, який передбачав законодавче закріплення “жорсткої” системи державного експортного контролю.

Мал. 5.3. Структура першого етапу створення нормативно-правової бази державного експортного контролю

Примітка:

За своїм фактичним наповненням Закон України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” є законом про експортний контроль, тому у тексті посібника поряд з офіційною назвою Закону використовується його змістова назва – Закон “про експортний контроль”).

Крім цього закону було підготовлено зміни до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, що давало можливість здійснювати ефективне правозастосування у галузі державного експортного контролю.

На початок 2003 року Верховна Рада України прийняла зазначені вище закони. Таким чином, другий етап розвитку законодавства у галузі державного експортного контролю закінчився у 2003 році створенням законодавчої бази державного експортного контролю України. Структура законодавства у галузі державного експортного контролю наприкінці другого етапу його розвитку набула виду наведеного на мал. 5.4.

Мал. 5.4. Структура другого етапу розвитку законодавства у галузі державного експортного контролю

Третій етап розвитку системи експортного контролю України (2003–2010 роки) можливо характеризувати як етап нормативно-правового закріплення “жорстких” механізмів експортного контролю, створення процедур контролю військових товарів, створення єдиних процедур контролю для усіх подвійних товарів, створення стимулів для впроваджен-

ня на підприємствах-експортерах систем внутрішньофірмового експортного контролю, застосування “жорсткого” контролю, відпрацювання досвіду такого контролю та визначення ризиків “жорсткої” моделі експортного контролю.

Цей етап розвитку законодавства у галузі експортного контролю умовно може бути названо як етап законодавчого та нормативно-правового закріплення системи державного експортного контролю України. Важливим моментом розвитку законодавства на цьому етапі стало відпрацювання досвіду та визначення ризиків “жорсткої” моделі державного експортного контролю.

Період економічної кризи 2008–2009 роки підштовхнув провідні держави світу переглянути “класично-догматичні” підходи до експортного контролю у бік створення більш гнучких механізмів такого контролю. Саме у цей період почався ґрунтовний аналіз впливу “жорстких” процедур державного експортного контролю на показники безпеки та економічного розвитку нашої держави. За підсумками цього аналізу у 2010 році до Верховної Ради України було надано проект змін до Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання”, метою якого стало створення законодавчих підстав переходу від “класично-догматичної” жорсткої моделі експортного контролю до моделі “необхідного та достатнього” контролю. Водночас перехід до такої моделі передбачав посилення механізмів захисту міжнародного миру та безпеки.

У вересні 2010 року Верховна Рада України схвалила запропоновані Кабінетом Міністрів України підходи до моделі “необхідного та достатнього” контролю та прийняла Закон України “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання”.

З прийняттям цього закону закінчився третій етап розвитку законодавства у галузі державного експортного контролю та почався новий – четвертий етап, етап “модернізації” системи державного експортного контролю. В той же час

загальна структура третього етапу розвитку законодавства у галузі державного експортного контролю залишилась аналогічною структурі другого етапу, що наведена на мал. 5.4.

Четвертий етап розвитку системи експортного контролю України (з 2010 до цього часу) можливо характеризувати як етап “модернізації” системи державного експортного контролю. Метою такої “модернізації” є створення сприятливих для національних експортерів механізмів державного експортного контролю та посилення механізмів захисту міжнародного миру та безпеки.

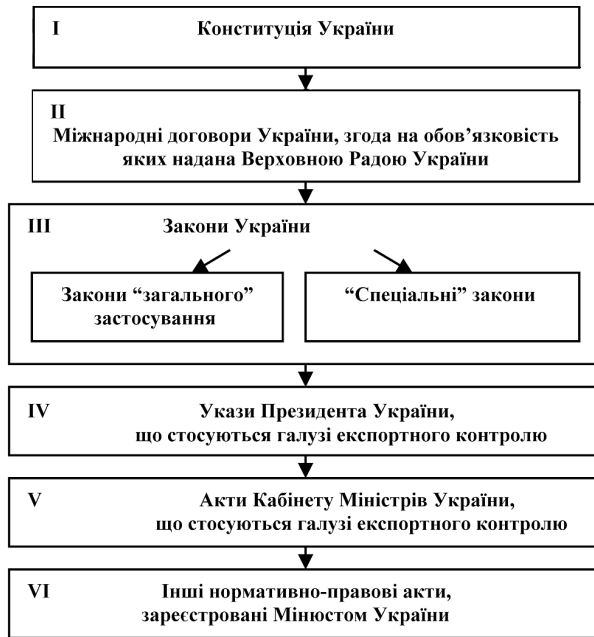
Законодавчою підставою такої “модернізації” є оновлений (у редакції 2010 року) Закон України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання”, закони України “Про Кабінет Міністрів України” (в оновленій редакції) та “Про центральні органи виконавчої влади”, а також низка Указів президента України з питань адміністративної реформи органів виконавчої влади.

Загальна структура четвертого (сучасного) етапу розвитку законодавства у галузі державного експортного контролю залишилась аналогічною структурі другого етапу, що наведена на мал. 5.4.

5.3. Правові засади державного експортного контролю України

Правову основу державного експортного контролю становлять Конституція України, Закон України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” (у редакції 2010 року), інші закони України, міжнародні договори України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, акти Президента України і Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти.

Ієрархію законодавства в галузі державного експортного контролю можливо представити у вигляді структури, що має шість рівнів, як це показано на мал. 5.5.

Мал. 5.5. Ієрархічна структура законодавства в галузі державного експортного контролю

Конституція України є базовим правовим документом у системі законодавства в галузі державного експортного контролю.

Міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є другим рівнем законодавства в галузі державного експортного контролю. Прикладом таких договорів є "Договір про нерозповсюдження ядерної зброї", до якого Україна приєдналася у листопаді 1994 року відповідно до прийнятого Верховною Радою України закону. Іншим прикладом є "Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення" яка у жовтні 1998 року ратифікована Верховною Радою України.

Закони України складають третій рівень законодавства в галузі державного експортного контролю. Цей рівень умовно можливо розділити на дві частини:

перша частина – це закони України “загального” застосування;

друга частина – це “спеціальні” закони, які визначають законодавчі основи конкретних сфер чи галузей діяльності.

Прикладом законів “загального” застосування може бути “Господарський кодекс України”, який встановлює правові основи господарювання в Україні. Іншим прикладом “загальних” законів є Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, який визначає загальні підходи та процедури здійснення зовнішньоекономічної діяльності у всіх сферах господарської діяльності.

Прикладом “спеціальних” законів є Закон України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення”, який визначає законодавчі основи діяльності у галузі державного експортного контролю.

Укази Президента України, що мають відношення до галузі державного експортного контролю складають четвертий рівень законодавства в галузі державного експортного контролю. Прикладом таких указів є Укази Президента України:

“Про Державну службу експортного контролю України”, яким визначено статус, права та обов’язки цієї служби як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю;

“Про розмежування повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері військово-технічного співробітництва з іноземними державами”, яким визначено повноваження державних органів у сфері військово-технічного співробітництва та експортного контролю;

“Про порядок встановлення (скасування) ембарго на експорт товарів відповідно до міжнародних зобов’язань України”, яким визначені процедури прийняття національних документів щодо встановлення (скасування) ембарго на експорт товарів (у тому числі товарів, що підлягають державному експортному контролю) відповідно до міжнародних зобов’язань України;

“Про додаткові заходи щодо вдосконалення контролю у сфері міжнародного військово-технічного співробітництва”, яким визначено процедури оперативного реагування державними органами на прийняті Радою Безпеки Організації Об’єднаних Націй резолюції щодо встановлення або скасування ембарго.

Акти Кабінету Міністрів України, що стосуються галузі державного експортного контролю, складають п’ятий рівень законодавства в галузі державного експортного контролю. Вони приймаються Кабінетом Міністрів України у вигляді відповідних постанов або розпоряджень. Саме цей рівень складають нормативно-правові акти, якими:

визначені порядки та процедури здійснення державного експортного контролю відповідно до конкретних категорій товарів, наприклад, порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення або порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання;

затверджені відповідні списки товарів військового призначення та списки товарів подвійного використання, які є предметом експортного контролю в Україні;

визначені процедури державного контролю за проведенням переговорів відносно експорту товарів військового призначення та подвійного використання;

затверджені порядки здійснення державного контролю за виконанням зобов’язань щодо кінцевого використання товарів, проведення експертиз у галузі державного експортного контролю, надання повноважень на експорт / імпорт товарів військового призначення тощо.

Тобто цей рівень є рівнем нормативно-правового визначення процедур здійснення державного експортного контролю в Україні.

Правові акти, затверджені відповідними державними органами та у встановленому порядку зареєстровані Міністерством юстиції України, якими здійснюється деталізація конкретних процедур, що застосовуються у системі державного експортного контролю, складають шостий рівень законодав-

ства в галузі державного експортного контролю. Як правило, такі правові акти затверджуються у вигляді відповідних інструкції, порядків або правил.

Правовими актами цього рівня встановлюються порядки оформлення та використання дозвільних документів у галузі державного експортного контролю, порядки спільної взаємодії окремих державних органів для вирішення завдань державного експортного контролю, правила правозастосування у галузі державного експортного контролю, порядки звітності суб'єктів за фактично здійснені операції експорту/імпорту товарів тощо. Цей рівень є рівнем галузевого нормативного регулювання відповідно до норм права, що визначені у правових актах вищого рівня.

5.4. Вплив базових актів законодавства на здійснення процедур державного експортного контролю

5.4.1. Конституція України

Конституція України є базовим правовим документом у системі законодавства в галузі державного експортного контролю. Державна політика в галузі державного експортного контролю є складовою частиною державної політики України.

Статтею 85 Конституції України передбачено, що визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики держави належить до повноважень Верховної Ради України.

Реалізація цих повноважень Верховною Радою України здійснюється шляхом прийняття відповідних законів. Враховуючи те, що метою державного експортного контролю є забезпечення захисту інтересів національної безпеки України, одним із таких законів, можна вважати Закон України “Про основи національної безпеки України”. Основи державної політики в галузі державного експортного контролю визначені також і в Законі України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання”, зокрема статтею 4 цього Закону визначені принципи державної політики в галузі державного експортного контролю.

Саме прийняттям відповідних законів у сфері безпеки, зовнішньої політики, економіки та оборони, у тому числі у галузі державного експортного контролю, Верховна Рада України забезпечує створення законодавчих основ (другий та третій рівні на мал. 5.6.) державного експортного контролю.

Пункти 1, 17-21 частини 1 статті 106 Конституції України окреслюють функції та повноваження Президента України у сферах національної безпеки та оборони України. Зокрема пунктом 1 частини 1 статті 106 Конституції України визначено що Президент України “забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави”. Саме за Конституцією Президент України здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави, до яких відноситься і галузь державного експортного контролю як така, що забезпечує пріоритетність національних інтересів України (політичних, економічних, військових), захист яких є необхідним для забезпечення національної безпеки.

Пункти 3-5 частини 1 статті 106 Конституції України окреслюють повноваження глави держави у сфері міжнародних відносин. Президент України представляє державу у міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України. Експортний контроль є елементом зовнішньополітичної діяльності держави, тому відповідно до Конституції Президент України здійснює загальне керівництво державною політикою в галузі експортного контролю.

Користуючись “номінаційними” повноваженнями щодо формування персонального складу органів державної влади, що визначені у пунктах 9–14 статті 106 Конституції, які полягають у підборі кандидатур, призначенні на посади та звільненні з посад в органах державної влади (у тому числі у спеціально уповноваженому органі експортного контролю України), Президент України має змогу контролювати реалізацію державної політики у галузі державного експортного контролю.

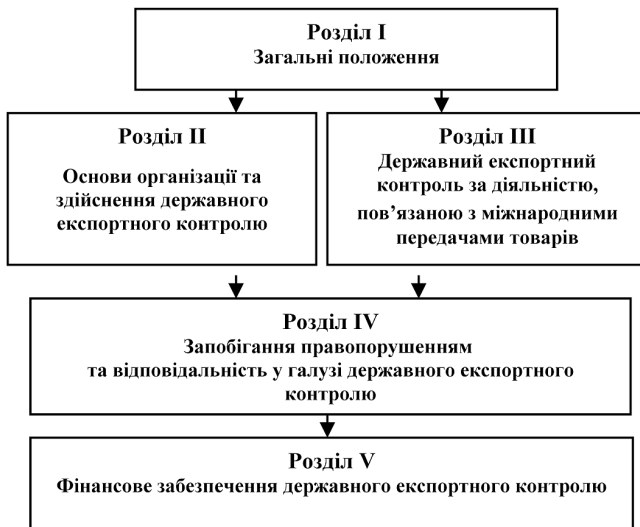
Відповідно до повноважень, визначених пунктами 15 і 23 статті 106 Конституції України, Президент України має повноваження щодо створення, реорганізації чи ліквідації певних органів державної влади, у тому числі органів державного експортного контролю.

Пункт 28 статті 106 Конституції України надає право Президентові України для здійснення своїх повноважень створювати консультативні дорадчі та інші допоміжні органи і служби. Такий консультативно-дорадчий орган у сферах військово-технічного співробітництва та експортного контролю створено Президентом України при Раді національної безпеки та оборони України, яку він очолює відповідно до Конституції.

Відповідно до Конституції, Президент України має право видавати відповідні укази, що регулюють напрямки діяльності, віднесені до його компетенції, у тому числі видавати обов'язкові для виконання укази, що стосуються галузі державного експортного контролю. Саме виданням Президентом України указів, що стосуються галузі державного експортного контролю, забезпечується регулювання певних питань у цій галузі (четвертий рівень законодавства на мал. 5.6).

Відповідно до частини 1 статті 113 Конституції України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, яку складають центральні і місцеві органи виконавчої влади. Як вищий колегіальний орган Кабінет Міністрів України здійснює владу як безпосередньо, так і через органи виконавчої влади, спрямовуючи та контролюючи їх діяльність. До цієї системи входить і Державна служба експортного контролю України.

Статус Кабінету Міністрів України як вищого органу серед органів виконавчої влади підтверджується зокрема пунктом 9 статті 116 Конституції України, згідно з яким Кабінет Міністрів України спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України є органом, який забезпечує виконання законів України та актів Президента України. Зміст функцій

Мал. 5.6. Структура Закону “про експортний контроль”

і повноважень Кабінету Міністрів України визначено у статті 116 Конституції України, до яких зокрема належать такі повноваження: забезпечення державного суверенітету й економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України, спрямування і координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання, зокрема видає постанови і розпорядження, які регулюють питання державного експортного контролю.

Саме виданням відповідних постанов та розпоряджень, які є елементами п'ятого рівня законодавчого забезпечення галузі державного експортного контролю (див. мал. 5.6), Кабінет Міністрів України регулює діяльність у цій галузі.

5.4.2. Міжнародні договори України

Міжнародні договори України є другим рівнем законодавства у галузі державного експортного контролю. Це обумов-

лено тим, що відповідно до Закону України “Про міжнародні договори України”, укладені і належним чином ратифіковані міжнародні договори України становлять невід’ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором, укладення якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України. Тобто норми належним чином оформлених міжнародних договорів України мають перевагу над нормами національного законодавства. Саме враховуючи зазначені положення міжнародні договори України, що стосуються галузі експортного контролю, складають другий рівень законодавства у цій галузі.

До міжнародних договорів України, що стосуються галузі державного експортного контролю, можливо віднести “Договір про нерозповсюдження ядерної зброї”, “Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення”, “Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань”, Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” тощо.

5.4.3. Закони України

Закони України є третім рівнем законодавства у галузі державного експортного контролю, який, у свою чергу, розподіляється на дві частини, а саме – закони “загального” застосування та “спеціальні закони”.

Серед законів “загального” застосування, перш за все, слід визначити “Господарський кодекс України”, “Митний кодекс України”, “Кримінальний кодекс України” (в частині, що стосується кримінальних злочинів в галузі державного експортного контролю), “Кодекс України про адміністративні правопорушення” (в частині, що стосується адміністративних правопорушень у галузі державного експортного контролю), Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, “Про міжнародні договори”, “Про державну таємницю”, а також інші закони.

Серед “спеціальних” законів головним є Закон України „Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” (у практичному застосуванні відомий як Закон “про експортний контроль”), яким визначено як понятійний апарат, так і процедури здійснення державного експортного контролю, а також такі закони, як Закон України “Про раду національної безпеки та оборони України”, Закон України “Про космічну діяльність”, Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” та інші.

5.5. Закон про експортний контроль

Закон України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” (Закон “про експортний контроль”) є базовим “спеціальним” законом у системі законодавства у галузі експортного контролю України. Він регулює діяльність, пов’язану з державним контролем за міжнародними передачами товарів військового призначення, товарів подвійного використання та інших товарів, щодо яких відповідно до цього закону можуть бути застосовані процедури державного експортного контролю.

За своєю структурою Закон “про експортний контроль” складається з шістьох розділів, якими визначаються загальні положення про експортний контроль, основи організації та здійснення державного експортного контролю, процедури державного експортного контролю, методи правозастосування у галузі державного експортного контролю, а також джерела фінансового забезпечення державного експортного контролю. Структура Закону “про експортний контроль” та взаємозв’язок його розділів показані на мал. 5.6.

Зазначеним Законом встановлено такі базові процедури державного експортного контролю, як:

попередня ідентифікація товарів суб’єктами господарювання;

реєстрація суб'єктів господарювання в Держекспортконтролі як суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів;

забезпечення державної монополії на здійснення експорту/імпорту товарів військового призначення шляхом надання Кабінетом Міністрів України відповідних повноважень суб'єктам господарювання на експорт/імпорт таких товарів;

врахування суб'єктами господарювання вимог щодо здійснення міжнародних передач товарів, установлених Кабінетом Міністрів України, під час укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів);

контроль за проведенням переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів);

отримання суб'єктами господарювання документів про гарантії кінцевого використання товарів;

здійснення міжнародних передач “чутливих” товарів на підставі відповідних дозвільних документів Держекспортконтролю;

митний контроль товарів;

проведення перевірок доставки та кінцевого використання товарів;

звітність суб'єктів за фактично здійснені міжнародні передачі товарів та про їх використання за призначенням;

застосування фінансових, адміністративних та кримінальних санкцій до суб'єктів, що порушують встановлені процедури міжнародних передач підконтрольних товарів.

Розділ I Закону “про експортний контроль” складається з сімох статей та містить:

визначення термінів, що вживаються в експортному контролі (стаття 1);

визначення сфер, на які поширюється дія державного експортного контролю та окремі операції міжнародних передач товарів, на які дія такого контролю не поширюється (стаття 2);

коло законодавчих актів, які є правовою основою державного експортного контролю (стаття 3);

основні принципи формування державної політики у галузі державного експортного контролю (стаття 4) та методи його здійснення (стаття 5);

повноваження органів державної влади (стаття 6) та процедури обміну інформацією (стаття 7) у галузі державного експортного контролю.

У цьому розділі зокрема визначено, що державний експортний контроль є комплексом заходів з контролю за міжнародними передачами товарів та їх використанням, що здійснюються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю та іншими державними органами з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов'язань України.

Примітка:

Для визначення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю за текстом навчального посібника використовується скорочена назва “орган експортного контролю”, або ОЕК.

Саме у цьому розділі визначено основні принципи державної політики в галузі державного експортного контролю, серед яких на перших місцях є принципи:

пріоритетності національних інтересів України – політичних, економічних та військових, захист яких є необхідним для забезпечення національної безпеки;

обов'язковості виконання міжнародних зобов'язань України щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки;

законності;

здійснення експортного контролю тільки тією мірою, що необхідна для досягнення його цілей;

узгодження процедур і правил державного експортного контролю з міжнародно-правовими нормами та практикою.

Серед визначених у розділі методів здійснення державного експортного контролю першим є “ідентифікація товарів”, тобто встановлення відповідності конкретних товарів, які є об'єктами міжнародних передач, найменуванню та опису

товарів, внесених до списків товарів, що підлягають державному експортному контролю. Слід розуміти, що експортному контролю підлягають не тільки товари, які є в затверджених списках, але і будь-які товари, щодо яких можуть бути застосовані процедури державного експортного контролю (так званий принцип “всеохоплюючого контролю” – “Catch all”). Застосування методу ідентифікації товарів дозволяє відокремити товари, що контролюються, від інших, щодо яких експортний контроль не застосовується.

Для товарів, щодо яких застосовується експортний контроль, передбачено метод їх міжнародних передач на підставі відповідних дозвільних документів ОЕК, а відносно суб’єктів господарювання, які порушили порядок здійснення таких передач, передбачено застосування відповідних санкцій.

До повноважень Верховної Ради України Законом віднесено повноваження щодо визначення основ державної політики експортного контролю.

Здійснення загального керівництва державною політикою в галузі державного експортного контролю відповідно до Конституції України віднесено до повноважень Президента України. Крім того до повноважень Ради національної безпеки і оборони України, яку очолює Президент України, віднесено здійснення координації діяльності та контролю за діями органів виконавчої влади.

До повноважень Кабінету Міністрів України віднесено забезпечення здійснення державної політики експортного контролю.

Повноваження щодо реалізації державної політики експортного контролю покладені на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю (ОЕК) та інші державні органи.

Слід особливо відмітити, що останньою частиною статті 8 закладена вимога до ОЕК та інших державних органів, щодо сприяння діяльності, пов’язаної з міжнародними передачами підконтрольних товарів, коли це відповідає національним інтересам України. Тобто у Законі “про експортний конт-

роль” фактично закладено принцип державного протекціонізму національних виробників. У той же час зазначені органи наділені повноваженнями щодо обмеження або заборони міжнародних передач у випадках, коли це суперечить національним інтересам України, її міжнародним зобов’язанням та цілям боротьби з тероризмом.

Статтею 7 Закону передбачені повноваження ОЕК та інших державних органів щодо отримання інформації про міжнародні передачі товарів, обмін та використання такої інформації для цілей експортного контролю, а також міжнародний обмін інформацією, завдяки чому створено правові підстави забезпечення режиму транспарентності у міжнародних передачах підконтрольних товарів. Звісно, міжнародний обмін інформацією про міжнародні передачі товарів не повинен суперечити національним інтересам України та її законодавству.

Розділ II Закону “про експортний контроль” визначає основи організації та здійснення державного експортного контролю та містить десять статей, якими унормовуються процедури організації та здійснення експортного контролю.

Перш за все, у низку статей цього розділу введені норми, які визначають право Кабінету Міністрів України видавати акти, що регулюють конкретні процедури здійснення державного експортного контролю. Так, Кабінет Міністрів України:

встановлює порядки здійснення контролю за міжнародними передачами підконтрольних товарів (стаття 8);

затверджує списки товарів, що підлягають державному експортному контролю (стаття 9) та порядок проведення експертизи в галузі експортного контролю (стаття 11);

затверджує порядок надання повноважень юридичним особам на здійснення діяльності щодо попередньої ідентифікації товарів (стаття 12) та повноважень на право експорту/імпорту товарів військового призначення (стаття 13);

визначає порядок здійснення атестації систем внутрішньо-фірмового експортного контролю, що створені суб’єктами господарювання;

встановлює вимоги щодо здійснення міжнародних передач підконтрольних товарів (стаття 17).

Таким чином, саме Кабінет Міністрів України встановлює вимоги щодо здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю.

З раніше визначених базових процедур державного експортного контролю у Розділі II визначаються такі процедури, як:

- попередня ідентифікація товарів суб'єктами господарювання;

- реєстрація суб'єктів господарювання в ОЕК у якості суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів;

- забезпечення державної монополії на здійснення експорту та імпорту товарів військового призначення шляхом надання Кабінетом Міністрів України відповідних повноважень суб'єктам господарювання на експорт/імпорт таких товарів;

- врахування суб'єктами господарювання вимог щодо здійснення міжнародних передач товарів, установлених Кабінетом Міністрів України, під час укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів);

- здійснення міжнародних передач підконтрольних товарів на підставі дозвільних документів, що надаються ОЕК.

У розділі II Закону особливо слід відмітити положення статті 10, за якою процедури державного експортного контролю можуть бути застосовані до будь-яких товарів у випадках, коли:

- товари ввозяться на територію України з наданням міжнародного імпортного сертифікату на вимогу держави-експортера;

- експорт або тимчасове вивезення товарів за межі України здійснюється до держав, стосовно яких резолюціями Ради безпеки Організації Об'єднаних націй, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна, чи національним законодавством установлене повне або часткове ембарго на постачання конкретних товарів.

Крім того, за нормами цієї статті, державний експортний контроль має застосовуватися у випадках, коли ОЕК чи екс-

портер мають інформацію про можливість використання будь-яких товарів для створення зброї масового знищення чи засобів її доставки.

Узагальненим принципом, який унормовано положеннями статті 10, фактично є принцип “всеохоплюючого контролю” (Catch all), який введено в практику діяльності організацій міжнародних режимів експортного контролю.

Статтею 11 Закону визначається один з базових принципів прийняття рішень у державному експортному контролі, а саме – будь-яке рішення про міжнародні передачі товарів повинно бути прийнято за підсумками експертизи в галузі державного експортного контролю.

Експертиза в галузі державного експортного контролю проводиться для вирішення питань про можливість:

- проведення реєстрації суб’єктів господарювання у ОЕК як суб’єктів здійснення міжнародних передач товарів;

- надання зазначеним суб’єктам повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю;

- надання відповідних дозвільних документів чи міжнародних імпортних сертифікатів.

Під час проведення експертиз ОЕК та інші державні органи здійснюють відповідні оцінки, пов’язані із необхідністю забезпечення захисту інтересів національної безпеки, дотримання міжнародних зобов’язань України у сфері нерозповсюдження, контролю передач звичайний озброєнь та протидії тероризму.

Статтею 12 Закону встановлена норма, за якою суб’єкти господарювання, які мають намір здійснювати міжнародні передачі підконтрольних товарів, повинні попередньо зареєструватись у ОЕК.

За підсумками експертизи ОЕК ідентифікує товари, визначає умови здійснення їх міжнародних передач до конкретних держав залежно від категорії товарів, видів міжнародних передач таких товарів тощо та видає зазначеним суб’єктам посвідчення про їх реєстрацію як суб’єктів здій-

снення міжнародних передач товарів разом з відповідними роз'ясненнями про особливості здійснення таких передач.

Введення законодавцем норми про попередню реєстрацію суб'єктів направлено на сприяння національним експортерам у їх зовнішньоекономічній діяльності за рахунок завчасного роз'яснення ним порядку і процедур здійснення міжнародних передач конкретних товарів до конкретних держав.

Належна організація роботи усіх рівнів національної системи експортного контролю неможлива без відповідної організації роботи в сфері експортного контролю її базової ланки – підприємства. Саме тому стаття 14 Закону унормовує необхідність та можливість створення на підприємствах систем внутрішньофірмового експортного контролю. Саме такі системи повинні сприяти підприємствам у виконанні вимог законодавства з експортного контролю на всіх етапах здійснення міжнародних передач товарів.

Оскільки створення систем внутрішньофірмового експортного контролю на підприємствах не є обов'язковим, законодавець визначив систему переваг, які отримують підприємства, що створили такі системи. До таких переваг відноситься можливість отримання багаторазових дозвільних документів (відкритих та генеральних) та можливість отримання повноважень на експорт/імпорт товарів військового призначення.

Статтями 15 та 16 Закону введені норми про типи дозвільних документів – дозвіл та висновок, а також їх різновиди – разові, генеральні та відкриті. Цими статтями також визначено граничні строки отримання дозвільних документів та умови їх припинення або скасування.

Законодавче підґрунтя для укладання та виконання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) з урахуванням вимог державного експортного контролю закладено у нормах статті 17 Закону. Цими нормами передбачено, що такі договори (контракти) повинні укладатися суб'єктами з урахуванням вимог, установлених Кабінетом Міністрів України для здійснення міжнародних передач підконтрольних товарів. У тому числі цими нормами передбачено заборону укла-

дати чи виконувати такі договори (контракти) у випадках, коли суб'єкту стало відомо, що товари можуть бути використані з метою створення зброї масового знищення чи засобів її доставки або можуть бути використані з відхиленням від заявленого кінцевого призначення.

Таким чином, у розділі II Закону унормовуються основні процедури організації та здійснення експортного контролю.

Процедури державного експортного контролю за діяльністю, пов'язаною з міжнародними передачами товарів, визначені у **розділі III** Закону “про експортний контроль”. Він містить п'ять статей, якими унормовуються процедури контролю за діяльністю, пов'язаною з міжнародними передачами товарів.

З раніше визначених базових процедур державного експортного контролю у розділі III визначаються такі, як:

- контроль за проведенням переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів);

- державний контроль за кінцевим використанням товарів;

- процедури державного експортного контролю при здійсненні міжнародних передач товарів у рамках міжнародних договорів України;

- митний контроль товарів;

- звітність суб'єктів за фактично здійснені міжнародні передачі товарів та про їх використання за призначенням.

На відміну від раніш існуючих норм, в оновленій у 2010 році редакції Закону залишено, але суттєво скорочено, норму про контроль за проведенням переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів). Статтею 18 чинного Закону передбачено застосування такого контролю лише по відношенню до переговорів щодо здійснення експорту товарів, на поставки яких до відповідної іноземної держави встановлено частково ембарго, виходячи з міжнародних зобов'язань України. При цьому, відповідно до визначення у Законі терміну “ембарго (повне або часткове)” як повної або часткової заборони, розуміється, що у випадках повного ембарго будь-які переговори та укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) не допускаються.

Установлення контролю переговорів у зазначених вище випадках є превентивною мірою, завдяки якій створюються умови врахування та повного виконання міжнародних зобов'язань України під час планування експорту товарів до так званих “проблемних” держав.

Процедури та норми державного експортного контролю за кінцевим використанням товарів встановлено у статті 19 Розділу III. Перш за все, нормами цієї статті встановлено низку обов'язків суб'єкта, пов'язаних зі здійсненням міжнародних передач товарів. Серед іншого встановлено обов'язок суб'єкта:

- надавати до ОЕК повну та достовірну інформацію про кінцеве використання товарів;

- вживати заходів для проведення перевірки доставки та кінцевого використання експортованих товарів;

- надавати державним органам інформацію про здійснення перевірки.

Саме норми цієї статті встановлюють важкі, але вкрай важливі для цілей експортного контролю положення, – відповідальність суб'єкта за здійснені ним міжнародні передачі товарів та за використання товарів у заявлених цілях. При цьому така відповідальність починається з моменту поставання товарів і надалі є безстроковою.

Раніше, у рамках розгляду системи та ієрархії законодавства з експортного контролю, вже було визначено роль міжнародних договорів у цій галузі. Статтею 20 Закону така роль знов підкреслюється. Норми статті 20 дають право державним органам застосовувати спрощені процедури державного експортного контролю у рамках міжнародних договорів України. Але застосування таких процедур можливо лише після врахування у таких договорах вимог експортного контролю. Тому треба підкреслити, що контекстом цієї статті є те, що “спрощення” процедур експортного контролю починається не з моменту виконання міжнародного договору, а з моменту його укладання, з урахуванням вимог експортного контролю.

Важливим, з погляду контролю та формування міжнародної звітності, є положення статті 22 розділу III Закону. Саме

норми цієї статті передбачають письмову звітність суб'єкта до ОЕК про:

підсумки проведення переговорів;

фактичний експорт та імпорту товарів;

використання експортованих або імпортованих товарів у заявлених цілях.

Наступна аналітична обробка отриманої від суб'єктів звітної інформації дає можливість ОЕК аналізувати дані про доставку та використання експортованих товарів, а також формувати відповідну звітність до міжнародних організацій, членом яких є Україна.

Розділ IV Закону “про експортний контроль” містить шість важливих у експортному контролі статей, якими унормовуються процедури запобігання правопорушенням у галузі державного експортного контролю, визначається перелік таких правопорушень та відповідальність за них юридичних та фізичних осіб.

Статтею 23 цього розділу визначаються процедури запобігання правопорушенням в галузі державного експортного контролю та повноваження державних органів з питань правозастосування. Статтею 24 визначається перелік правопорушень в галузі державного експортного контролю, а статтями 25 та 26 – розмір штрафів за такі порушення та процедури їх накладення.

Статтями 27 та 28 розділу III визначаються норми про відповідальність фізичних осіб та посадових осіб органів виконавчої влади за порушення вимог законодавства у галузі державного експортного контролю.

Питання фінансового забезпечення державного експортного контролю визначені у Розділі IV Закону. Так, стаття 29 передбачає, що здійснення державними органами заходів державного експортного контролю проводиться виключно в межах коштів, передбачених для таких органів у Державному бюджеті України. Фінансування таких заходів з інших джерел Законом не передбачено. Статтею 30 Закону передбачається справлення плати за оформлення та видачу документів у галузі державного експортного контролю,

тобто отримання дозвільних та інших документів, що передбачені системою державного експортного контролю, здійснюється суб'єктами після проведення ними сплати за такі документи. Кошти від зазначеної плати зараховуються до Державного бюджету України.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть головну мету створення національних систем експортного контролю.
2. Чи існують протиріччя між цілями безпеки та економічного розвитку під час здійснення заходів експортного контролю?
3. Які чинники є складовими прийняття рішень про доцільність міжнародної торгівлі „чутливими” товарами?
4. Що розуміється під терміном „державний експортний контроль”?
5. Надайте характеристику складовим ієрархічної структури законодавства України в галузі державного експортного контролю.
6. Назвіть базовий спеціальний закон у системі державного експортного контролю України та надайте його загальну характеристику.
7. Назвіть основні принципи державної політики в галузі експортного контролю.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Закон України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” № 549-IV від 20 лютого 2003 року із змінами, що внесено Законом України № 2561-VI від 23 вересня 2010 року.
2. Конституція України : науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Харків : Право ; Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 808 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
4. Науково-практичний коментар до Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” / під редакцією Легейди О. С., Дмитрієва А. І., Гришуткіна О. М. – Київ : Видавнича компанія “КИТ”, 2005. – 1039 с.

Додаткова

5. Основи зовнішньоекономічної діяльності : підручник / Г. С. Гуріна, М. Г. Луцький, Т. Л. Мостенська, В. О. Новак. – Київ : Сузір'я, 2007. – 372 с.
6. Про зовнішньоекономічну діяльність : закон України від 16 квітня 1991 року №959-XII (з наступними змінами та доповненнями).
7. Положення про Державну службу експортного контролю України / затверджене Указом Президента України від 8 квітня 2011 року № 448 (з наступними змінами та доповненнями).
8. Про міжнародні договори України: закон України від 19.07.2003 року № 964-IV (з наступними змінами та доповненнями).
9. Про Кабінет Міністрів України : закон України від 07.10.2010 р. № 2591-IV (з наступними змінами та доповненнями).
10. Про центральні органи виконавчої влади : закон України від 07.03.2011 р. № 3166-VI (з наступними змінами та доповненнями).
11. Про основи національної безпеки України : закон України від 19.07.2003 року № 964-IV.

Тема 6.

ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

- 6.1. Організація системи державного експортного контролю України
- 6.2. Прийняття рішень у системі експортного контролю
- 6.3. Базова термінологія експортного контролю
- 6.4. Процедури здійснення експортного контролю

6.1. Організація системи державного експортного контролю України

Метою створення державами національних систем експортного контролю є забезпечення національної безпеки цих держав, виходячи з політики нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, обмеження “дестабілізуючих” передач звичайних озброєнь та протидії тероризму. Разом з тим кожна з держав формує політику державного експортного контролю, виходячи з пріоритетності власних національних інтересів (політичних, економічних, військових) та відповідно до її міжнародних зобов’язань.

Основними завданнями національної системи експортного контролю України є формування та реалізація державної політики у сфері експортного контролю, зокрема щодо забезпечення національної безпеки, виконання міжнародних зобов’язань України стосовно нерозповсюдження ЗМЗ та засобів її доставки, обмеження “дестабілізуючих” передач звичайних озброєнь та протидія тероризму.

Реалізація зазначених завдань здійснюється шляхом:

встановлення державного контролю за провадженням діяльності, пов'язаної з міжнародними передачами “чутливих” товарів, контролю за використанням таких товарів згідно із заявленими цілями, зокрема недопущення їх застосування у терористичних та інших протиправних цілях;

обмеження або заборони діяльності, пов'язаної з міжнародними передачами “чутливих” товарів, якщо це суперечить національним інтересам України, її міжнародним зобов'язанням, завданням боротьби з тероризмом, а також у разі, коли є підстави вважати, що зазначені товари можуть сприяти створенню зброї масового знищення чи засобів її доставки.

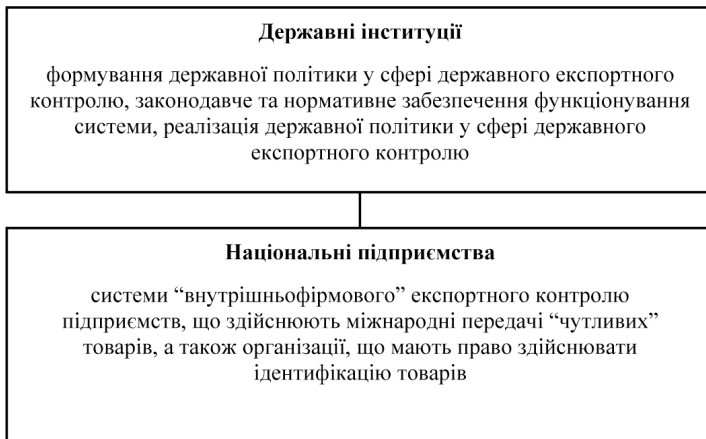
забезпечення механізмів виконання міжнародних договорів і спільної політики нерозповсюдження, у тому числі виконання санкцій Ради Безпеки ООН по відношенню до окремих країн та проти тероризму;

забезпечення взаємодії з міжнародними організаціями та іноземними державами в галузі державного експортного контролю з метою зміцнення міжнародної безпеки і стабільності, у тому числі з метою запобігання розповсюдженню зброї масового знищення та засобів її доставки.

Система державного експортного контролю України застосовується тільки тією мірою, що необхідна для досягнення цілей такого контролю. Завдяки постійній взаємодії з міжнародними організаціями та іноземними державами в галузі нерозповсюдження та експортного контролю, процедури і правила державного експортного контролю, що застосовуються Україною, враховують міжнародно-правові норми та практику у цій галузі.

Загальна структура національної системи експортного контролю України складається з рівня державних інституцій та рівня національних підприємств. Таким чином узагальнену структуру національної системи експортного контролю України можливо представити у вигляді, наведеному на мал. 6.1.

Державні інституції становлять основу державної системи експортного контролю України і виконують функції фор-

Мал. 6.1. Узагальнена структура національної системи експортного контролю України

мування державної політики у галузі експортного контролю, законодавчого та нормативно-правового забезпечення функціонування національної системи експортного контролю, а також здійснюють практичну діяльність з реалізації державної політики експортного контролю. До цих інституцій відносяться Верховна рада України, Президент України, Рада національної безпеки та оборони України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, у тому числі ОЕК, та інші державні органи. Узагальнена структура державних органів у національній системі експортного контролю України наведена на мал. 6.2.

Законодавчі основи державної політики в галузі експортного контролю визначає Верховна Рада України. Профільними комітетами, що розглядають питання державного експортного контролю у Верховній Раді України, є Комітет з питань національної безпеки та оборони, який готує проекти законодавчих актів у галузі державного експортного контролю для їх подання на розгляд Верховній Раді України, а також Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, який готує проекти законодавчих актів з правоохоронної діяльності в галузі державного експортного контролю.

Мал. 6.2. Структура державних органів у національній системі експортного контролю України

Загальне керівництво державною політикою в галузі експортного контролю, відповідно до Конституції України, здійснює Президент України.

Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО України) координує діяльність та здійснює контроль за діями органів виконавчої влади в галузі експортного контролю. З метою вирішення зазначених функцій при РНБО України створена Міжвідомча комісія з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю (МК).

Кабінет Міністрів України забезпечує здійснення державної політики у галузі експортного контролю.

Міністерство економічного розвитку та торгівлі України (Мінекономрозвитку) забезпечує формування державної політики у сфері експортного контролю, встановлення державного контролю за провадженням діяльності, пов'язаної з міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання, здійснює контроль за її реалізацією.

Реалізацію державної політики в галузі експортного контролю забезпечують Державна служба експортного контролю

України (Держекспортконтроль), а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, уповноважені згідно із законодавством здійснювати заходи в галузі експортного контролю. Крім Держекспортконтролю до числа таких органів відносяться Міністерство закордонних справ України (МЗС), Міністерство оборони України (Міноборони), Міністерство фінансів України (Мінфін), Міністерство доходів і зборів України (Міндоходів), Міністерство промислової політики України (Мінпромполітики), Державний комітет ядерного регулювання (Держатомрегулювання), Державне космічне агентство України (ДКАУ) та інші державні органи.

Зазначені органи виконавчої влади можуть також залучати до участі у здійсненні заходів експортного контролю інші центральні органи виконавчої влади, представництва України за кордоном та юридичних осіб, діяльність яких безпосередньо не пов'язана з експортним контролем, за згодою їх керівників.

Ефективне функціонування державної системи експортного контролю неможливе без її належного правоохоронного та розвідувального забезпечення, тому правоохоронні та розвідувальні органи є важливою складовою цією системи. До числа таких органів перш за все відносяться Служба безпеки України (СБУ), Служба зовнішньої розвідки України (СЗРУ) та відповідний підрозділ Міністерства оборони України.

Держекспортконтроль безпосередньо або за поданням інших державних органів обмежує або забороняє провадження діяльності, пов'язаної з міжнародною передачею товарів, у разі, коли її провадження суперечить національним інтересам України, її міжнародним зобов'язанням, цілям боротьби з тероризмом, а також у разі, коли є підстави вважати, що зазначені товари належать до зброї масового знищення чи призначені для створення такої зброї чи засобів її доставки або за відсутності належних гарантій (зобов'язань) щодо кінцевого використання товарів.

6.2. Прийняття рішень в системі експортного контролю

Експортний контроль є невід'ємною складовою національної безпеки України і виконує свої завдання відповідно до законодавства та прийнятих Україною міжнародних зобов'язань у сфері нерозповсюдження. Національні системи експортного контролю держав, які їх створили, у безпековому плані направлені на забезпечення інтересів національної безпеки, а в плані економічного розвитку – на створення сприятливих умов для розвитку економіки і суспільства на довгострокову перспективу. В той же час розвиток технологій призводить до загострення протиріч між економічними інтересами підприємств-експортерів, тобто інтересами економічного розвитку, і інтересами національної та міжнародної безпеки.

Доцільність міжнародної торгівлі “чутливими” товарами можливо визначить співвідношенням двох базових показників – економічної ефективності та інтересів національної безпеки. Вони покладені в основу прийняття рішень у системі державного експортного контролю. Але показник національної безпеки є досить багатовекторним показником, який включає в себе як суто національні інтереси, так і інтереси міжнародної безпеки.

Експортер, здійснюючи експорт “чутливих” товарів, наприклад зброї, бажає отримати якомога більший прибуток від такого експорту, тобто він бажає збільшити показник економічної ефективності експорту. Але такий експорт може стати фактором дестабілізації у регіоні, який отримує зброю, тобто це буде погіршувати міжнародну безпеку. Водночас такий експорт погіршуватиме і національну безпеку, насамперед її політичну складову. Таке становище відображає суть конфлікту інтересів економічного розвитку, національної безпеки і міжнародної координації під час здійснення заходів державного експортного контролю. Саме тому постійно вирішується завдання розв'язання протиріч між цілями національної та міжнародної безпеки і цілями економічного розвитку.

З метою прийняття обґрунтованих рішень про згоду на експорт “чутливих” товарів (надання чи ненадання дозволів

на експорт) у національних системах експортного контролю розглядаються як поточні, так і перспективні показники, які мають суттєвий вплив на такі рішення. Схема прийняття рішень про згоду на експорт “чутливих” товарів з урахуванням зазначених базових показників наведена на мал. 6.3.

Мал. 6.3. Схема прийняття рішень про згоду на експорт “чутливих” товарів з врахуванням показників безпеки та економічної

У показниках “економічного розвитку” враховується “поточна економічна ефективність”, тобто ефективність у короткостроковий період, та “перспективна економічна ефективність”, тобто ефективність на тривалий період після фактичного експорту товарів.

Показник безпеки складається з двох показників – національної безпеки та міжнародної безпеки, кожен з яких також має показники поточної та перспективної безпеки.

6.2.1. Моделі прийняття рішень

Процедури, що виконуються національним органом експортного контролю (далі – НОЕК) для прийняття рішень про надання дозвільних документів на міжнародні передачі

товарів, можливо представити у вигляді декількох базових формалізованих моделей. Рішення, які приймаються НОЕК, можуть бути прийнятими:

на підставі власної інформації, яка є у розпорядженні НОЕК (*модель прийняття рішень за власною інформацією*);

з використанням інформації, яка є у розпорядженні інших державних органів (*модель прийняття рішень з урахуванням інформації інших державних органів*);

з урахуванням інформації компетентних органів іншої держави, тобто скоординованими на двосторонньому між-державному рівні (*модель прийняття рішень з урахуванням інформації іншої держави*);

з урахуванням інформації компетентної міжнародної організації, тобто скоординованими на міжнародному рівні (*модель прийняття рішень з урахуванням інформації міжнародної організації*).

У моделі прийняття рішень за власною інформацією НОЕК розглядає заяву суб'єкта щодо здійснення відповідної міжнародної передачі товарів на підставі “власної” інформації, якою він безпосередньо володіє, та за підсумками аналізу такої інформації приймає рішення про надання дозвільного документа або відмову в його наданні.

Під “власною” інформацією мається на увазі інформація, якою володіє НОЕК на момент прийняття рішення про надання дозволу. Така інформація накопичується НОЕК у відповідних базах даних законодавчих та нормативно-правових актів, міжнародних договорів з питань нерозповсюдження, резолюцій Ради безпеки Організації Об'єднаних націй та національних актів з ембарго, а також базах даних про суб'єктів, про ідентифікацію товарів, про правозастосування тощо.

У моделі прийняття рішень з урахуванням інформації, яка є у розпорядженні інших державних органів, НОЕК розглядає заяву суб'єкта щодо здійснення відповідної міжнародної передачі товарів як на підставі “власної” інформації, якою він безпосередньо володіє, так і на підставі інформації, яка надана до НОЕК іншими державними органами. За під-

сумками аналізу такої “сукупної” інформації НОЕК приймає рішення про надання суб’єкту дозвільного документа або відмову в його наданні.

Під “власною” інформацією інших державних органів розуміється інформація, якою володіють державні органи, що беруть участь у заходах експортного контролю, на момент міжвідомчого узгодження рішення про надання дозволу. Така інформація накопичується відповідними державними органами у власних базах даних з питань, що віднесені до компетенції таких органів.

У моделях прийняття рішень з урахуванням інформації інших держав чи міжнародних організацій, НОЕК розглядає заяву суб’єкта щодо здійснення відповідної міжнародної передачі товарів як на підставі “власної” національної інформації, якою безпосередньо володіють він та інші державні органи України, так і на підставі інформації, яка надана до НОЕК компетентними органами інших держав чи міжнародними організаціями. За підсумками аналізу такої “сукупної” інформації НОЕК приймає рішення про надання суб’єкту дозвільного документа або відмову в його наданні.

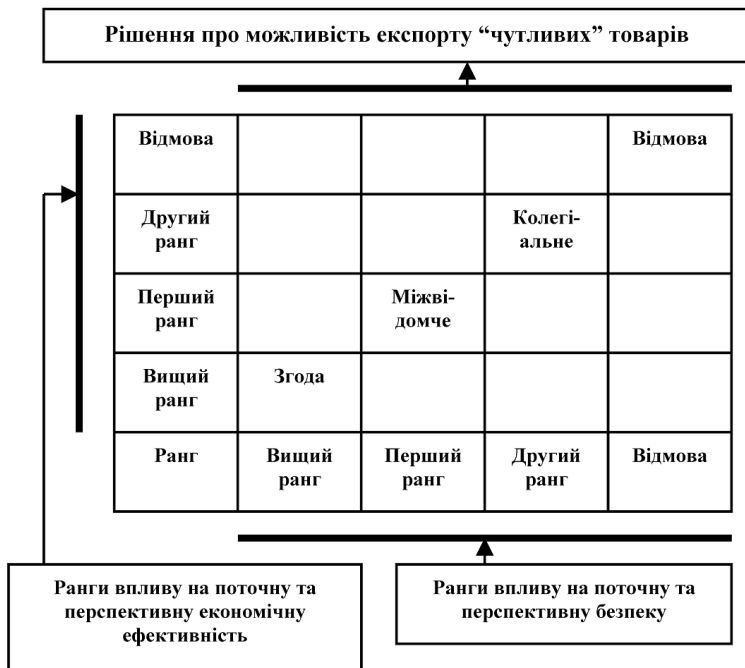
Під інформацією компетентних органів інших держав чи міжнародних організацій розуміється індивідуальна (специфічна) інформація, якою володіють такі органи інших держав чи міжнародні організації і яку вони добровільно надали до українських компетентних органів.

6.2.2. Комплексна оцінка прийняття рішень

Рішення, що приймаються у національних системах експортного контролю про згоду на експорт “чутливих” товарів (рішення щодо можливості надання дозвільних документів), ґрунтуються на основі відповідної комплексної оцінки показників економічної ефективності та показників безпеки, а також оцінки інших критеріїв, що застосовуються у таких системах.

Комплексна оцінка заяви суб’єкта є процедурою, яка застосовується національними органами експортного контролю з метою визначення відповідності конкретної міжнародної передачі “чутливих” товарів поточним та перспектив-

ним цілям держави у сферах економічного розвитку, національної та міжнародної безпеки. Визначення та застосування комплексної оцінки заяви суб'єкта створює “формалізовану” основу для прийняття рішень у галузі експортного контролю. Рівні прийняття рішень під час комплексної оцінки про можливість експорту “чутливих” товарів наведено на мал. 6.4.

Мал. 6.4. Рівні прийняття рішень під час комплексної оцінки рішення про можливість експорту “чутливих” товарів

Під час розгляду заяви про експорт НОЕК разом з іншими державними органами вирішує питання впливу конкретної міжнародної передачі “чутливих” товарів на показники національної та міжнародної безпеки, а також аналізує вплив такої передачі на фактори економічного розвитку.

Звісно, НОЕК та інші державні органи насамперед оцінюють фактори поточної та перспективної безпеки (національ-

ної та міжнародної). За підсумками такої оцінки зазначені органи можуть дійти таких висновків:

вищий ранг – загрози поточної та перспективної безпеки, пов'язані зі здійсненням експорту, відсутні. Такий рівень оцінки факторів безпеки свідчить про виконання усіх національних та міжнародних чинників експортного контролю та відсутність будь-яких міжнародних обмежень для реалізації експорту;

перший ранг – оцінка факторів поточної та перспективної безпеки на рівні національного органу експортного контролю позитивна, але остаточне рішення щодо відсутності загроз безпеки потребує аналізу інформації інших органів, тобто відсутність загроз повинна бути підтверджена за підсумками міжвідомчого узгодження;

другий ранг – остаточне рішення щодо оцінки факторів поточної та перспективної безпеки не може бути прийнято на рівні національного органу експортного контролю у зв'язку із виявленням суперечливих чинників, які потребують колегіального обговорення отриманої під час аналізу інформації, тобто відсутність загроз повинна бути підтверджена за підсумками міжвідомчого узгодження, колегіального обговорення та прийняття відповідного рішення;

нижчий ранг – оцінка факторів безпеки негативна, тобто здійснення експорту суперечить національним критеріям безпеки чи міжнародним зобов'язанням.

Ранг оцінки факторів безпеки, який надається заяві про експорт за підсумками оцінки поточних та перспективних факторів безпеки, є “безпековою” складовою комплексної оцінки заяви суб'єкта.

За аналогічною схемою розглядаються чинники поточної та перспективної економічної ефективності. Підсумками такого розгляду є віднесення заяви про експорт (з погляду економічної ефективності) до одного з наступних рангів:

вищий – коли поточна і перспективна економічна ефективність є високою, тобто є підстави для згоди НОЕК щодо надання дозвільного документа про можливість здійснення експорту;

перший – коли високою є перспективна економічна ефективність, а поточна ефективність не досягає високих показ-

ників, тобто це “робота на перспективу”, але згода НОЕК щодо надання дозвільного документа про можливість здійснення експорту може бути надана ним після проведення додаткових консультацій з іншими державними органами (проведення так званого “міжвідомчого узгодження”);

другий – коли високою є поточна економічна ефективність, а перспективна ефективність не досягає високих показників, тобто це “разове постачання з певним економічним прибутком”. Згода НОЕК щодо надання дозвільного документа про можливість здійснення експорту у такому разі може бути надана ним після проведення “міжвідомчого узгодження” та колегіального розгляду доцільності експорту;

низький – коли і перспективна, і поточна економічна ефективність є “сумнівними”, тобто реалізація заяви може призвести до негативних економічних наслідків.

Таким чином, комплексна оцінка заяви про експорт є формальною основою для створення процедур прийняття рішень про надання дозвільних документів на право міжнародних передач “чутливих” товарів. Спрощену процедуру прийняття рішення про надання дозвільного документа подано на мал. 6.5.

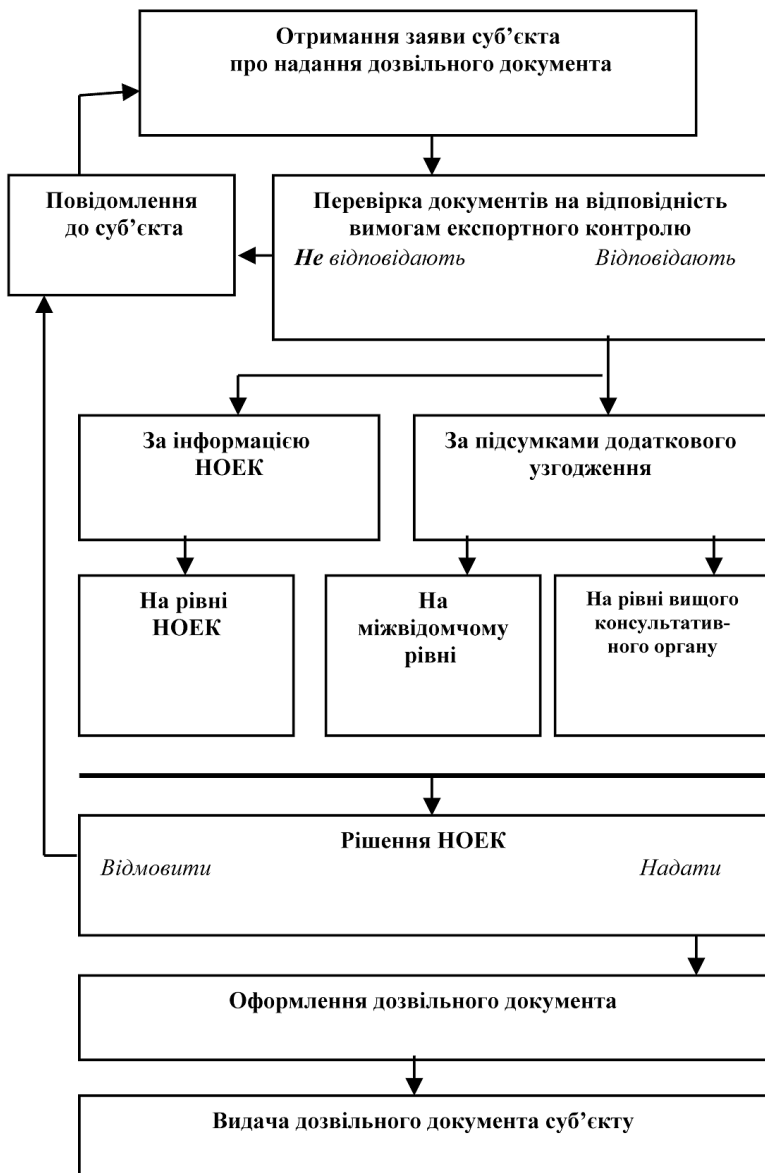
На підставі відповідних рангів “безпеки” та “економічної ефективності” та за підсумками комплексної оцінки заяви про експорт, НОЕК може прийняти наступні рішення:

надати дозвільний документ (якщо комплексна оцінка заяви про експорт має вищу категорію);

рішення про надання дозвільного документа прийняти за підсумками міжвідомчого узгодження з причетними державними органами (якщо комплексна оцінка заяви про експорт має першу категорію);

рішення про надання дозвільного документа прийняти за підсумками міжвідомчого узгодження та колективного обговорення (якщо комплексна оцінка заяви про експорт має другу категорію);

відмовити у наданні дозвільного документа (якщо комплексна оцінка заяви про експорт має категорію “відмова”).

Мал. 6.5. Спрощена процедура прийняття рішення про надання дозвільного документа

6.2.3. Ризики прийняття рішень про міжнародні передачі товарів

Загальною рисою кожної із зазначених вище формалізованих моделей прийняття рішень є те, що НОЕК приймає власне рішення про дозвіл на міжнародну передачу товару за підсумками аналізу отриманих від експортера документів, власної інформації, інформації інших державних органів, інформації центрів експортного контролю інших держав та інформації міжнародних організацій. За підсумками такого аналізу НОЕК підсумкове рішення про:

відсутність порушень національних процедур та прийнятих міжнародних зобов'язань і надання відповідного дозвільного документа;

наявність порушень національних процедур чи прийнятих міжнародних зобов'язань та відмову у наданні дозвільного документа.

Рішення про надання чи відмову у наданні дозвільного документа можливо графічно представити як віднесення цього рішення до однієї з двох областей:

перша область – “правильне” рішення про міжнародну передачу товару, тобто дотримання правил та критеріїв експортного контролю;

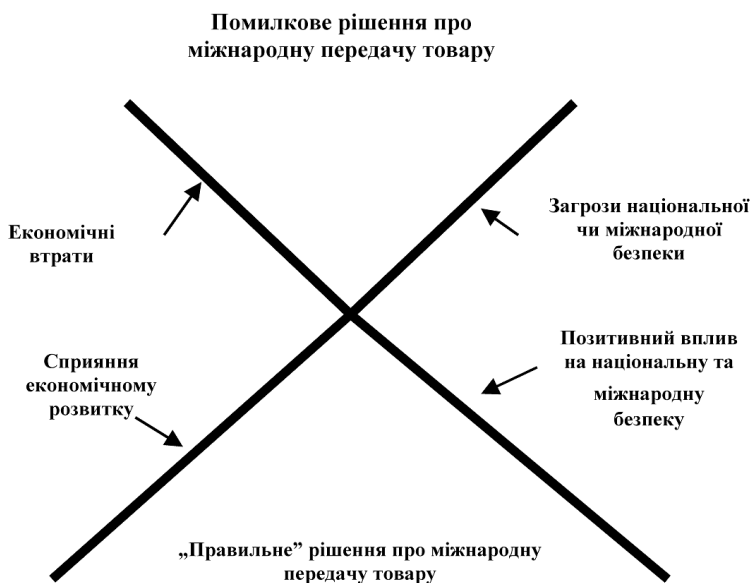
друга область – “помилкове” рішення про міжнародну передачу товару, тобто порушення правил чи критеріїв експортного контролю.

Примітка:

Під термінами “правила” та “критерії” експортного контролю мається на увазі виконання експортером встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів, відповідність такої передачі вимогам національної і міжнародної безпеки, а також її відповідність прийнятим міжнародним зобов'язанням.

Виходячи з цілей системи експортного контролю, як елементу захисту національних інтересів (економічних, політичних та військових), головними ризиками під час при-

йняття рішень про міжнародні передачі товарів є ризик прийняття помилкових рішень про такі передачі. У графічному вигляді такі рішення відображені на мал. 6.6.

Мал. 6.6. Ризики помилок у прийнятті рішень про міжнародні передачі товарів

Так помилкове рішення про заборону передачі в умовах, коли відсутні негативні чинники для здійснення такої передачі, призводить до економічних втрат, тобто стримує економічний розвиток.

У свою чергу помилкове рішення про згоду на здійснення міжнародної передачі в умовах, коли така передача може мати негативні наслідки для національної чи міжнародної безпеки, призводить до “безпекових” загроз та може нанести шкоду безпеці держави або міжнародному миру.

Тобто відсутність помилкових рішень (з погляду цілей державного експортного контролю) сприяє економічному розвитку держави, позитивно впливає на національну та

міжнародну безпеку та сприяє підтриманню позитивного іміджу нашої держави.

6.3. Базова термінологія експортного контролю

З метою створення однозначного розуміння термінів, що застосовуються у галузі експортного контролю, Законом “про експортний контроль” введено відповідну базову термінологію. Керуючись нормами цього закону, нижче наводяться деякі роз’яснення стосовно змістового наповнення таких термінів.

6.3.1. Міжнародні передачі товарів

Термін “міжнародні передачі товарів” означає експорт, імпорт, реекспорт товарів, їх тимчасове вивезення за межі України або тимчасове ввезення на її територію, транзит товарів територією України, а також будь-які інші передачі товарів, що здійснюються за межами України, за умови участі в них суб’єктів здійснення міжнародних передач товарів.

Цей термін вживається як узагальнююче значення для всіх форм передач товарів військового призначення, товарів подвійного використання та інших товарів, щодо яких відповідно до закону застосовуються процедури державного експортного контролю (стаття 10 Закону). Цей термін також охоплює і передачі управління чи володіння товаром, а також передачі майнових прав на товар.

За змістом до поняття “міжнародні передачі товарів” відносяться будь-які дії, що пов’язані з експортом, імпортом, реекспортом, транзитом товарів, тимчасовим вивезенням чи ввезенням товарів, за умови, що вони відбуваються за межами території України (тобто поза межами кордону України та поза межами об’єктів, що відносяться до території України) з обов’язковою участю у них суб’єктів здійснення міжнародних передач товарів.

6.3.2. Ембарго

Термін “ембарго (повне або часткове)” означає заборону чи обмеження експорту товарів до держав, визначених міжнарод-

ними організаціями, членом яких є Україна, або до держав, щодо яких проводиться відповідна національна політика.

6.3.3. Товари

Термін “товари” означає товари військового призначення та подвійного використання. Саме ці класи товарів визначені у преамбулі закону “про експортний контроль”. Але у статті 10 цього Закону визначено і такий клас товарів як “товари, не внесені до списків”, до яких, у випадках, визначених цією статтею Закону, також можуть бути застосовані процедури державного експортного контролю.

Під списками розуміються відповідні затверджені Кабінетом Міністрів України:

- список товарів військового призначення;

- списки товарів подвійного використання.

Таким чином у загальному вигляді для цілей експортного контролю термін “товари” слід трактувати у більш широкому значенні, саме тому у тексті цього посібника застосовується узагальнювальна форма визначення товарів, а саме “чутливі” товари.

6.3.4. Товари військового призначення

Термін “товари військового призначення” в сукупності чи окремо означає вироби військового призначення, послуги військового призначення чи технології військового призначення.

6.3.5. Товари подвійного використання

Термін “товари подвійного використання” означає окремі види виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій, спеціально не призначені для військового використання, а також послуги (технічна допомога), пов’язані з ними, які, крім цивільного призначення, можуть бути використані у військових або терористичних цілях чи для розроблення, виробництва, використання товарів військового призначення, зброї масового знищення, засобів доставки зазначеної зброї чи ядерних вибухових пристроїв, у

тому числі окремі види ядерних матеріалів, хімічних речовин, бактеріологічних, біологічних та токсинних препаратів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

Слід особливо підкреслити суттєву різницю саме між визначеннями термінів “товари військового призначення” та “товари подвійного використання”, тому що перші є товарами, що спеціально призначені для військового використання, а другі – товарами цивільного призначення, які спеціально не призначені для військового використання.

До товарів подвійного використання належать такі групи товарів:

- товари, що можуть бути використані у створенні звичайних видів озброєнь, військової чи спеціальної техніки;

- товари, що можуть бути використані у створенні ракетної зброї;

- товари, що можуть бути використані у створенні ядерної зброї;

- товари, що можуть бути використані у створенні бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї.

Крім зазначених вище товарів подвійного використання, до таких товарів (за процедурою здійснення державного експортного контролю) слід віднести і будь-які інші “товари, не внесені до списків” (такі товари визначені статтею 10 Закону “про експортний контроль”), а саме:

- щодо яких є дані про наміри або можливість їх використання у державах, що є їх кінцевими споживачами, для створення зброї масового знищення чи засобів її доставки;

- які ввозяться на територію України з наданням міжнародного імпорного сертифіката на вимогу держави-експортера;

- експорт або тимчасове вивезення яких за межі України здійснюється до держав, стосовно яких резолюціями Ради безпеки ООН, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна, чи національним законодавством установлене повне або часткове ембарго на постачання таких товарів.

6.3.6. Кінцеві споживачі

Термін “кінцеві споживачі” означає суб’єктів, які безпосередньо є споживачами товарів, відповідно імпортованих в Україну або експортованих з України.

6.3.7. Військове кінцеве використання

Термін “військове кінцеве використання” означає використання будь-яких товарів з метою розроблення, виробництва, складання, випробування, ремонту, технічного обслуговування, модифікації, модернізації, експлуатації, зберігання, виявлення, ідентифікації, придбання виробів військового призначення, у тому числі:

- використання виробничого, випробувального або технологічного обладнання та його компонентів;

- використання будь-яких складових частин зазначених товарів, а також обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій чи надання будь-яких послуг;

- включення таких товарів до складу виробів військового призначення.

Таке тлумачення цього терміна пов’язано з тим, що військове використання товарів є одним із найважливіших об’єктів експортного контролю, завдяки чому забезпечується державний експортний контроль у випадках національних чи міжнародних обмежень на експорт товарів військового призначення, товарів подвійного використання та інших товарів, щодо яких можуть застосовуються процедури державного експортного контролю.

6.3.8. Суб’єкт здійснення міжнародних передач товарів

Термін “суб’єкт здійснення міжнародних передач товарів” означає зареєстрованого в ОЕК суб’єкта господарювання України, який має намір здійснювати або здійснює міжнародні передачі товарів, включаючи посередницьку (брокерську) діяльність.

6.3.9. Дозвіл та висновок

Дозвіл чи висновок – це документ установленого зразка, що є підставою для прийняття до митного оформлення товару, але зазначений документ не звільняє суб'єкта від подання митному органу інших документів чи виконання суб'єктом інших процедур, пов'язаних зі здійсненням конкретної міжнародної передачі товарів.

Термін “дозвіл” означає документ, виданий ОЕК, який надає суб'єкту право на експорт чи імпорт товарів.

Термін “висновок” означає документ, виданий ОЕК, який надає суб'єкту право на тимчасове ввезення або вивезення товарів чи їх транзит, проведення переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про міжнародні передачі товарів військового призначення або про експорт товарів подвійного використання та інших товарів до держав, стосовно яких установлено часткове ембарго на поставки таких товарів.

Дозвіл та висновок можуть бути “разовими”, “генеральними” або “відкритими”:

разовий дозвіл чи висновок – дозвіл чи висновок, який надається суб'єкту для проведення відповідних переговорів або здійснення конкретної міжнародної передачі товарів визначеному кінцевому споживачу із зазначенням їх найменування, кількості, вартості, особливих умов поставки, назви іноземного суб'єкта господарської або іншої діяльності, держави призначення або походження товарів та їх кінцевого споживача;

генеральний дозвіл чи висновок – дозвіл чи висновок, який надається суб'єкту для неодноразового проведення відповідних переговорів чи здійснення міжнародних передач товарів визначеному кінцевому споживачу із зазначенням їх найменування, особливих умов поставки, назви іноземного суб'єкта господарської або іншої діяльності, держави призначення або походження товарів та їх кінцевого споживача;

відкритий дозвіл чи висновок – дозвіл чи висновок, який надається суб'єкту для неодноразового проведення відповідних переговорів чи здійснення міжнародних передач товарів

із зазначенням тільки їх найменування, особливих умов поставки та назви держави призначення або походження товарів.

6.3.10. Державний експортний контроль

Термін “державний експортний контроль” означає комплекс заходів з контролю за міжнародними передачами товарів, їх використанням юридичною чи фізичною особою, що здійснюються ОЕК та іншими державними органами з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов’язань України.

6.3.11. Система внутрішньofірмового експортного контролю

Термін “система внутрішньofірмового експортного контролю” означає комплекс заходів організаційного, правового, інформаційного та іншого характеру, що виконуються суб’єктом здійснення міжнародних передач товарів з метою дотримання ним та підпорядкованими йому структурними підрозділами вимог законодавства в галузі експортного контролю.

6.3.12. Документ про гарантію

Термін “документ про гарантію” означає документ, який містить письмове зобов’язання (підтвердження) уповноваженого на це державного органу України або іноземної держави щодо використання в заявлених цілях товарів і видається у формі міжнародного імпортного сертифіката, сертифіката підтвердження доставки чи іншого документа, що містить таке зобов’язання (підтвердження), а також документ, який містить письмове зобов’язання кінцевого споживача, що видається у формі сертифіката кінцевого споживача.

6.4. Процедури здійснення експортного контролю

6.4.1. Поняття “контролю” у системі експортного контролю

У загальному розумінні “державний контроль” – це система заходів, що направлені на перевірку виконання законів, нормативно-правових та інших актів та є однією із найважливіших функцій державного управління не тільки у галузі державного експортного контролю, а також і в інших галузях. Законом “про експортний контроль” термін “державний експортний контроль” визначено як комплекс заходів з контролю за міжнародними передачами товарів, їх використанням юридичною чи фізичною особою, що здійснюється ОЕК (Держекспортконтролем) та іншими державними органами з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов’язань України.

Функція контролю у системі державного експортного контролю здійснюється суб’єктом управління, яким є держава, завдяки діям відповідних державних органів. Такими органами є ОЕК (Держекспортконтроль), як спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань державного експортного контролю, та інші державні органи, що здійснюють заходи у галузі державного експортного контролю. Об’єктом управління в цій галузі є суб’єкти господарської діяльності України, інші суб’єкти України, що визначені Законом “про експортний контроль”, та іноземні суб’єкти господарської чи іншої діяльності (юридичні особи), що мають намір здійснювати або здійснюють міжнародні передачі товарів, а також суб’єкти (у тому числі фізичні особи), що використовують товари.

Визначене законодавством поняття “державний експортний контроль” включає і мету проведення контролю – забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов’язань України. Відповідно до Закону України від 19.06.03 № 964-ІУ “Про основи національної безпеки України” поняття “національна безпека України” визначено як захищеність життєво важливих інте-

ресів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Під “міжнародними зобов’язаннями” розуміються правовідносини, відповідно до яких одна сторона зобов’язана вчинити на користь іншої сторони певну дію або утриматись від вчинення певної дії, а інша сторона має право вимагати виконання зобов’язання.

У системі державного експортного контролю застосовуються такі методи, як:

- ідентифікація товарів, що передбачає встановлення відповідності конкретних товарів, які є об’єктами міжнародних передач, найменуванню та опису товарів, внесених до списків товарів, що підлягають державному експортному контролю;

- дозвільний порядок здійснення міжнародних передач товарів, або проведення переговорів відносно таких передач;

- здійснення митного контролю та митного оформлення товарів відповідно до законодавства;

- застосування санкцій до суб’єктів, які порушили встановлений порядок здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю.

6.4.2. Повноваження Держекспортконтролю

Указом Президента України від 8 квітня 2011 року № 448 затверджено „Положення про державну службу експортного контролю України” (Держекспортконтроль). Зазначеним Положенням встановлено, що Держекспортконтроль є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку і торгівлі України. Держекспортконтроль України входить до системи органів виконавчої влади.

Таким чином, Держекспортконтроль є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю.

До основних завдань Держекспортконтролю віднесено такі контрольні функції:

реалізація державної політики у галузі державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення, подвійного використання та інших товарів, що не внесені до списків товарів, що підлягають державному експортному контролю, щодо яких відповідно до законодавства можуть бути застосовані процедури державного експортного контролю (далі – “чутливі” товари);

захист національних інтересів та зміцнення міжнародного авторитету України під час здійснення державного контролю за міжнародними передачами “чутливих” товарів шляхом забезпечення виконання міжнародних зобов’язань України, пов’язаних із нерозповсюдженням зброї масового знищення, засобів її доставки та обмеженням передач звичайних видів озброєння для недопущення їх застосування у терористичних та інших протиправних цілях;

сприяння розвитку міжнародного співробітництва та взаємодії з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями з питань нерозповсюдження та експортного контролю.

Крім того Держекспортконтроль, відповідно до покладених на нього завдань, здійснює такі функції:

видає дозволи (висновки) на право здійснення міжнародних передач товарів (експорт, імпорт, тимчасове ввезення / вивезення, транзит) та контролює подання суб’єктами здійснення міжнародних передач товарів звітів про фактично здійснені експорт та імпорт товарів;

видає висновки на право проведення переговорів, пов’язаних із укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо здійснення експорту товарів, та контролює подання суб’єктами здійснення міжнародних передач товарів звітів про підсумки проведення переговорів;

видає міжнародні імпорتنі сертифікати або інші документи, які містять державні гарантії щодо використання у заявлених цілях товарів;

проводить реєстрацію суб’єктів господарювання як суб’єктів здійснення міжнародних передач товарів та видає відповідні посвідчення про їх реєстрацію;

проводить атестацію систем внутрішньофірмового експортного контролю, створених суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів, та видає відповідні свідоцтва про таку атестацію;

надає юридичним особам повноваження на здійснення діяльності щодо попередньої ідентифікації товарів у галузі державного експортного контролю та видає відповідні свідоцтва;

забезпечує контроль за здійсненням суб'єктами наданих їм повноважень та готує пропозиції щодо скасування в установленому порядку таких повноважень;

проводить експертизу у галузі державного експортного контролю для вирішення питання про можливість надання відповідних дозволів, висновків чи міжнародних імпорتنих сертифікатів, можливість проведення реєстрації суб'єктів господарювання у Держекспортконтролі України як суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів або надання таким суб'єктам повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю;

здійснює контроль за справлянням плати відповідно до законодавства за оформлення та видачу документів про реєстрацію суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів, видачу дозволів, висновків і міжнародних імпорتنих сертифікатів, кошти від якої зараховуються до державного бюджету;

здійснює заходи з виконання рішень Ради Безпеки ООН щодо встановлення (скасування) ембарго на експорт товарів;

бере участь у забезпеченні здійснення заходів з експортного контролю, передбачених Договором про нерозповсюдження ядерної зброї, Конвенцією про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення, Конвенцією про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї та про її знищення, іншими міжнародними зобов'язаннями;

готує відповідно до законодавства пропозиції щодо укладення та денонсації міжнародних договорів України, укладає

в межах своїх повноважень міжвідомчі міжнародні договори України і забезпечує виконання зобов'язань України за міжнародними договорами;

здійснює заходи щодо запобігання порушенням вимог законодавства у галузі державного експортного контролю, а саме:

здійснює заходи контролю та перевірки в установленому законодавством порядку, у випадках та у спосіб, що передбачені законом, відповідності законодавству документації, на підставі якої здійснено міжнародну передачу товарів, доставку товарів до кінцевих споживачів, кінцевого використання товарів у заявлених цілях;

проводить у передбачених законом випадках розслідування, пов'язані з порушенням суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів вимог законодавства у галузі державного експортного контролю, та за їх підсумками притягує таких суб'єктів до відповідальності у межах, визначених законодавством;

забезпечує у межах компетенції виконання законодавчих та інших нормативно-правових актів у галузі державного експортного контролю, контролює додержання вимог законодавства у цій галузі.

Крім визначеного Держекспортконтроль забезпечує щорічне інформування Верховної Ради України про обсяги міжнародних передач окремих категорій озброєнь за формою, що використовується при наданні відповідної інформації до ООН та ОБСЄ, а також про загальні обсяги експорту Україною товарів військового призначення.

Держекспортконтроль України є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах Державної казначейської служби України.

6.4.3. Етапи застосування процедур експортного контролю

Установлений законодавством загальний порядок контролю за міжнародними передачами товарів, щодо яких застосовуються процедури державного експортного контролю, визначає:

складання списків товарів, що підлягають державному експортному контролю;

визначення порядків державного експортного контролю залежно від конкретних груп товарів;

здійснення експертиз у галузі державного експортного контролю, що пов'язані із прийняттям рішень про міжнародні передачі товарів та інших рішень у цій галузі;

попередню реєстрацію в Держекспортконтролі суб'єктів господарської діяльності України, які мають намір здійснювати міжнародні передачі товарів, як суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів;

отримання суб'єктами господарювання України, які мають намір здійснювати експорт, імпорт товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, відповідних повноважень від Кабінету Міністрів України на право здійснення такого експорту чи імпорту;

отримання суб'єктами, які мають намір укласти зовнішньоекономічні договори (контракти) щодо експорту товарів на поставки яких до відповідної іноземної держави встановлено часткове ембарго, відповідних висновків про можливість проведення переговорів, пов'язаних з укладенням таких договорів (контрактів);

виконання суб'єктами господарювання відповідних вимог щодо змісту зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про здійснення міжнародних передач товарів, які встановлені Кабінетом Міністрів України;

отримання суб'єктами відповідних дозволів чи висновків Держекспортконтролю на право здійснення конкретних міжнародних передач стосовно визначених у зовнішньоекономічних договорах (контрактах) товарів, що підлягають державному експортному контролю;

проведення суб'єктами, а також відповідними державними органами України заходів щодо контролю доставки товарів до кінцевого споживача та їх використання цим споживачем у заявлених цілях;

митний контроль та митне оформлення товарів, що підлягають державному експортному контролю виключно на підставі відповідних дозволів чи висновків Держекспортконтролю;

надання до Держекспортконтролю звітів про фактично здійсненні міжнародні передачі товарів, визначених у дозволах, висновках чи міжнародних імпорتنих сертифікатах, що отримані суб'єктами, та про використання цих товарів у заявлених цілях;

притягнення до відповідальності суб'єктів, а також фізичних осіб за порушення встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів.

Здійснення міжнародних передач товарів можливо розподілити на три головні етапи – підготовка передачі, здійснення передачі та процедури, що здійснюються під час постачання та після постачання товарів. Процедури державного експортного контролю застосовуються на кожному з трьох зазначених етапів міжнародних передач товарів.

6.4.4. Дозвільні документи

Право суб'єкта на здійснення відповідної міжнародної передачі товарів підтверджується наданням такому суб'єкту Держекспортконтролем відповідного дозвільного документа. В залежності від характеру конкретної міжнародної передачі дозвільний документ надається у формі дозволу або висновку.

Дозвіл Держекспортконтролю засвідчує право суб'єкта на здійснення ним експорту чи імпорту зазначених у дозволі товарів.

Висновок Держекспортконтролю засвідчує право суб'єкта на здійснення тимчасового ввезення/вивезення чи транзиту зазначених у висновку товарів або право на проведення суб'єктом переговорів, пов'язаних із укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про експорт товарів до держав, стосовно яких встановлено часткове ембарго на постачання таких товарів.

Головна відмінність між двома різновидами дозвільних документів (дозволом і висновком) полягає у відсутності

цінових показників товарів у структурі форми висновку на відміну від форми дозволу.

Дозвільний документ може бути разовим, генеральним або відкритим.

Разовий дозвільний документ надається суб'єкту для: здійснення експорту або імпорту товарів згідно із зовнішньоекономічними договорами (контрактами);

здійснення тимчасового ввезення/вивезення чи транзиту товарів;

проведення переговорів, пов'язаних із укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про експорт товарів до держав, стосовно яких встановлено часткове ембарго на постачання таких товарів.

Разові дозвільні документи є дійсними протягом зазначеного у них строку, але не більш ніж один рік.

Генеральний дозвільний документ надається суб'єкту у разі, коли передбачається неодноразове:

здійснення експорту або імпорту товарів конкретним кінцевим споживачам на підставі зовнішньоекономічних договорів (контрактів), що укладаються протягом дії такого дозволу;

здійснення тимчасового ввезення/вивезення чи транзиту товарів.

Генеральні дозвільні документи є дійсними протягом зазначеного у них строку, але не більше ніж три роки.

Відкритий дозвільний документ надається суб'єкту у разі, коли передбачається неодноразове:

здійснення експорту або імпорту товарів кінцевим споживачам конкретної держави призначення на підставі зовнішньоекономічних договорів (контрактів), що укладаються протягом терміну дії такого дозволу в рамках відповідних міжнародних договорів, або в разі здійснення експорту таких товарів до держав, які є учасниками міжнародних режимів експортного контролю чи стосовно яких здійснюється відповідна державна політика;

здійснення тимчасового ввезення/вивезення чи транзиту товарів.

Відкриті дозвільні документи є дійсними протягом зазначеного у них строку, але не більш ніж три роки.

Надання Держекспортконтролем генеральних, а тим більше відкритих дозволів, кожен із яких може замінити собою декілька разових, передбачає перенесення значної частини визначених законодавством процедур державного експортного контролю безпосередньо на рівень суб'єктів (експортерів/імпортерів). Загалом, це відповідає найкращій практиці розвинених держав світу, хоча і потребує підвищеної відповідальності у галузі державного експортного контролю з боку таких суб'єктів, із додатковим виділенням ними необхідних фінансових та виконавчих ресурсів для здійснення відповідних організаційних і технічних заходів. Мова йде про передбачену законодавством можливість надання генеральних та відкритих дозволів лише за умови створення суб'єктом відповідної системи внутрішньофірмового експортного контролю (атестованої Держекспортконтролем із наданням відповідного свідоцтва), яка забезпечуватиме дотримання вимог державного експортного контролю у процесі здійснення конкретних міжнародних передач товарів, забезпечення належного зберігання пов'язаних із такими передачами документів та подання Держекспортконтролю звітності про фактичне використання отриманих суб'єктом дозволів.

Генеральні та відкриті дозвільні документи є досить прогресивним кроком, який введений у національне законодавство у галузі експортного контролю. Такі документи надають суб'єкту змогу швидко реагувати на потреби ринку, не отримуючи щоразу дозвільних документів.

6.4.5. Митний контроль

Нормами Закону “про експортний контроль” визначено, що митне оформлення та митний контроль товарів здійснюються в порядку, передбаченому Митним кодексом України.

Митні процедури виконуються відповідно до законодавства, основою якого є Митний кодекс України (далі – Кодекс). Митний Кодекс визначає поняття “митний контроль” як сукупність заходів, що здійснюються митними орга-

нами в межах своєї компетенції з метою додержання норм цього Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів із питань митної справи. Митний контроль передбачає проведення митними органами мінімуму митних процедур, необхідних для забезпечення додержання законодавства України. Обсяг таких процедур та порядок їх застосування визначаються відповідно до митного Кодексу, інших нормативно-правових актів, а також міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку.

Порядок здійснення митного контролю визначається Кабінетом Міністрів України відповідно до норм Кодексу.

Основною і найбільш поширеною формою митного контролю є перевірка документів та відомостей, необхідних для такого контролю, – документальний контроль. Під час здійснення такого контролю перевіряються документи та відомості, необхідні для здійснення митного контролю. При цьому встановлюється наявність документів, необхідних для митного контролю товарів відповідно до заявленого режиму та найменування товарів, перевіряється правильність заповнення товаротранспортних документів, відповідність зазначених у них відомостей відомостям, що містяться у зовнішньоекономічному договорі (контракті) та інших документах, наданих для митного контролю та митного оформлення, перевіряються відомості та документи, що стосуються нетарифних заходів регулювання (ліцензування, сертифікації, дозволу інших державних органів, у тому числі дозволу та висновки Держекспортконтролю відносно міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю), платіжні документи, сертифікати про походження товарів і інші документи.

Під час проведення митного контролю митні органи самостійно визначають форму та обсяг контролю, достатні для забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи та міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку, контроль за дотриманням яких покладено на митні органи.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть головні завдання національної системи державного експортного контролю України та шляхи, якими здійснюється реалізація цих завдань.
2. Назвіть державні структури, які складають основу системи експортного контролю України та їх головні функції у такій системі.
3. Назвіть показники, які є основою прийняття рішень у національних системах експортного контролю та рівні прийняття таких рішень.
4. Надайте характеристику головних ризиків, які враховуються під час прийняття рішень про міжнародні передачі товарів?
5. Надайте характеристику головних процедур та інструментів, що застосовуються у системі державного експортного контролю.
6. Який державний орган відповідно до законодавства має повноваження встановлювати порядки державного контролю за міжнародними передачами товарів?
7. Чи повинні бути враховані особливості експортного контролю під час переговорів щодо укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про здійснення експорту товарів?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Гришуткін О. М. Міжнародні аспекти експортного контролю // Експортний контроль України : збірник / під загальною редакцією О. С. Легейди ; НТЦ експорту та імпорту спеціальних технологій, техніки та матеріалів. – У двох томах. – Том І. – Київ, 2003. – 205 с.
2. Конституція України : науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; ред. кол.

- В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Харків: Право ; Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 808 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
 4. Науково-практичний коментар до Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” / під редакцією Легейди О. С., Дмитрієва А. І., Гришуткіна О. М. – Київ: Видавнича компанія “КИТ”, 2005. – 1039 с.
 5. Положення про державну службу експортного контролю України / затверджене Указом Президента України від 8 квітня 2011 року № 448 (з наступними змінами та доповненнями).
 6. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: закон України № 549-IV від 20 лютого 2003 року із змінами, що внесено Законом України № 2561-VI від 23 вересня 2010 року.

Додаткова

7. Про порядок встановлення (скасування) ембарго на експорт товарів відповідно до міжнародних зобов'язань України : указ Президента України від 15.07.1999 № 861 (з наступними змінами та доповненнями).
8. Про міжнародні договори України : закон України від 19.07.2003 року № 964-IV.
9. Про Кабінет Міністрів України : закон України від 07.10.2010 р. № 2591-IV.
10. Про центральні органи виконавчої влади : закон України “від 07.03.2011 р. № 3166-VI.
11. Про основи національної безпеки України : закон України “від 19.07.2003 року № 964-IV.

Тема 7.

ПРОЦЕДУРИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ

- 7.1. Застосування процедур державного експортного контролю
- 7.2. Загальні процедури
- 7.3. Процедури державного експортного контролю, пов'язані зі здійсненням міжнародних передач товарів
- 7.4. Процедури державного експортного контролю, що здійснюються під час постачання та після постачання товарів

7.1. Застосування процедур державного експортного контролю

Застосування процедур державного експортного контролю здійснюється на усіх його етапах. Такі процедури можливо розподілити на три основні блоки:

- загальні процедури;
- процедури, що пов'язані зі здійсненням міжнародних передач товарів;
- процедури, що пов'язані із використанням товарів.

Залежно від класів товарів, міжнародні передачі яких планується здійснювати, а саме товарів військового призначення чи товарів подвійного використання, застосовуються процедури державного експортного контролю, що відповідають конкретному класу товарів та групам товарів у межах цих класів. Так, право здійснення міжнародних передач товарів військового призначення, відповідно до національного законо-

давства, мають лише суб'єкти, які у встановленому порядку отримали на це відповідні повноваження. Здійснення міжнародних передач товарів подвійного використання не потребує “спеціальних” повноважень, проте залежно від груп товарів, які віднесено до конкретних міжнародних режимів експортного контролю, у процедурі державного експортного контролю таких товарів застосовуються особливості такого контролю, що обумовлені конкретним міжнародним режимом.

7.2. Загальні процедури

Загальні процедури державного експортного контролю передбачають:

а) складання списків товарів, що підлягають державному експортному контролю за відповідними групами таких товарів;

б) ідентифікацію та класифікацію товарів, тобто встановлення відповідності конкретних товарів, які є об'єктами міжнародних передач, найменуванню та опису товарів, внесених до списків товарів, що підлягають державному експортному контролю;

в) встановлення відповідних порядків здійснення державного контролю за міжнародними передачами “чутливих” товарів залежно від конкретних груп таких товарів;

г) здійснення експертиз, за підсумками яких вирішуються питання про надання суб'єктам:

дозвільних документів чи документів про гарантії;

повноважень на право експорту/імпорту товарів військового призначення;

повноважень на право здійснювати попередню ідентифікацію товарів;

д) реєстрацію у Держекспортконтролі суб'єктів господарювання України, які мають намір здійснювати міжнародні передачі “чутливих” товарів у якості суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів;

е) врахування вимог державного експортного контролю у зовнішньоекономічних договорах (контрактах).

7.2.1. Списки товарів

З метою створення належних умов контролю за міжнародними передачами визначених груп товарів, у рамках міжнародних режимів експортного контролю рекомендовані контрольні списки товарів відповідно до груп товарів, що є основними для цілей кожного з цих режимів. Зазначені списки та процедури (порядок) їх застосування Україна, як і кожна з держав-учасниць, впроваджує на національному рівні. Статтею 4 Закону “про експортний контроль” одним з основних принципів державної політики в галузі експортного контролю визначено “здійснення експортного контролю тільки тією мірою, що необхідна для досягнення його цілей”. Саме тому до списків товарів, що підлягають державному експортному контролю, вносяться не тільки їх найменування, а й докладний опис таких товарів.

Приклад:

Якщо у список внести тільки назву “верстат”, то експортному контролю будуть підлягати будь-які верстати, які знаходяться у будь-якому стані у будь-якому місці та мають будь-які характеристики.

Якщо термін “верстат” доповнити відповідним описом конкретних верстатів, то експортному контролю буде підлягати не будь-який верстат, а тільки такий, який має конкретні характеристики, що дозволяє використати такий верстат у процесі створення зброї масового знищення, засобів її доставки або у процесі створення звичайних озброєнь чи військової техніки. Тобто серед великої кількості інших верстатів експортному контролю будуть підлягати тільки такі верстати, які і є метою експортного контролю.

У цьому Законі визначено три базові класи товарів, а саме:

- товари військового призначення;
- товари подвійного використання;

товари, щодо яких, відповідно до статті 10 цього Закону, можуть бути застосовані процедури державного експортного контролю.

Клас “товари військового призначення” є одночасно і групою товарів, щодо яких застосовуються процедури державного експортного контролю.

Клас “товари подвійного використання” розподіляється на групи цих товарів відповідно до рекомендацій конкретного міжнародного режиму експортного контролю, а саме:

група “товари, що можуть бути використані у створенні звичайних видів озброєнь, військової чи спеціальної техніки”, до яких застосовується порядок здійснення контролю, рекомендований керівними принципами міжнародного режиму експортного контролю Вассенаарська домовленість;

група “товари, що можуть бути використані у створенні ракетної зброї”, до яких застосовується порядок здійснення контролю, рекомендований керівними принципами міжнародного режиму експортного контролю Режим контролю за ракетними технологіями;

група “товари, що можуть бути використані у створенні ядерної зброї”, до яких застосовується порядок здійснення контролю, рекомендований керівними принципами міжнародного режиму експортного контролю Група ядерних постачальників;

група “товари, що можуть бути використані у створенні хімічної зброї”, до яких застосовується порядок здійснення контролю, рекомендований керівними принципами міжнародного режиму експортного контролю Австралійська група та Конвенцією про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення;

група “товари, що можуть бути використані у створенні бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї”, до яких застосовується порядок здійснення контролю, рекомендований керівними принципами міжнародного режиму експортного контролю Австралійська група та Конвенцією про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення.

Національний **список товарів військового призначення** наведений у додатку до “Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового

призначення”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.11.03 № 1807 (з наступними змінами та доповненнями). Зазначений список охоплює товари військового призначення, визначені у “військовому” списку міжнародного режиму експортного контролю “Вассенаарська домовленість”.

Список містить 22 категорії товарів військового призначення, а саме: зброя та озброєння, боєприпаси, бомби, торпеди, ракети, апаратура керування вогнем та апаратура протидії, наземні транспортні засоби (у тому числі танки, броньовані машини тощо), хімічні та біологічні токсичні агенти, слъозоточиві гази, радіоактивні матеріали, військові вибухові речовини і паливо, військові кораблі, військові літальні апарати (у тому числі безпілотні), військове електронне обладнання, високошвидкісні системи зброї, броньоване чи захисне обладнання, обладнання для військової підготовки, обладнання і технології для виробництва виробів військового призначення, зброя спрямованої енергії, військове кріо-генне обладнання, а також програмне забезпечення і технології спеціально призначені для військового використання.

Сім категорій товарів із зазначеного списку підлягають звітності до Організації Об’єднаних націй та інших міжнародних організацій. До цих категорії відносяться: бойові танки, бойові бронемашини, артилерія великих калібрів, бойові літаки, бойові вертольоти, бойові кораблі, а також ракети, ракетні системи та безпілотні літальні апарати.

Національні **списки товарів подвійного використання** наведені у додатку до “Порядку здійснення державного контролю за товарами подвійного використання”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.04 № 86 (з наступними змінами та доповненнями). Списки товарів подвійного використання включають:

а) список товарів подвійного використання, що можуть бути використані для створення звичайних видів озброєнь, військової чи спеціальної техніки

Зазначений список охоплює товари подвійного використання, визначені у списку міжнародного режиму експортно-

го контролю “Вассенаарська домовленість”. Список надається у Додатку 1 до Порядку здійснення державного контролю за товарами подвійного використання та містить дев'ять категорій товарів, а саме:

матеріали, обладнання для обробки матеріалів, електроніка, комп'ютери, засоби зв'язку та захисту інформації, оптика і лазери, морська техніка, двигуни і їх компоненти, космічні апарати, компоненти морських, авіаційних і ракетних двигунів.

Крім того відповідні розділи цього списку містять товари “національного” контролю, контроль за передачами яких здійснюється, виходячи з інтересів національної безпеки та боротьби з тероризмом.

б) список товарів подвійного використання, що можуть бути використані у створенні ракетної зброї

Національний Список товарів подвійного використання, що можуть бути використані у створенні ракетної зброї, охоплює товари, що визначені у списку товарів міжнародного режиму “Режим контролю за ракетними технологіями”. Список надається у додатку 2 до Порядку здійснення державного контролю за товарами подвійного використання та складається з двох категорій товарів:

категорія I:

закінчені ракетні системи (включаючи балістичні ракети, ракети-носії космічних апаратів та дослідницькі ракети), що мають можливість доставляти не менш як 500 кг корисного навантаження на відстань не менш як 300 км;

закінчені атмосферні безпілотні літальні апарати (включаючи крилаті ракети, радіокеровані літаки-мішені та радіокеровані розвідувальні літаки), що мають можливість доставляти не менш як 500 кг корисного навантаження на відстань не менш як 300 км;

закінчені підсистеми, придатні до використання в закінчених системах доставки (окремі ступені ракет, головні частини та корисне навантаження, рідинні або твердопаливні ракетні двигуни, комплекси наведення та системи керування, засоби поразки або вибухові пристрої боеголовок ракет).

категорія II:

закінчені ракетні системи (включаючи балістичні ракети, ракети-носії космічних апаратів та дослідницькі ракети), а також закінчені атмосферні безпілотні літальні апарати (включаючи крилаті ракети, радіокеровані літаки-мішені та радіокеровані розвідувальні літаки), що мають максимальну дальність 300 км або більше;

двигуни; ракетне паливо та компоненти; обладнання для виробництва; агрегати і компоненти; конструкційні матеріали; системи навігації; системи керування польотом; радіоелектронне обладнання; системи забезпечення запуску; комп'ютери та перетворювачі; обладнання для випробувань; системи моделювання та імітації; технології "СТЕЛС"; системи захисту від факторів ядерного вибуху; окремі ступені ракет.

в) список товарів подвійного використання, що можуть бути використані у створенні ядерної зброї

Національний Список товарів, що можуть бути використані у створенні ядерної зброї, охоплює товари, що визначені списком товарів міжнародного режиму "Група ядерних постачальників". Список надається у додатку 3 до Порядку здійснення державного контролю за товарами подвійного використання та складається з двох частин.

До **частини I** Списку належать:

ядерні матеріали (вихідний та спеціальний матеріал, що розщеплюється, інші матеріали, що розщеплюються);

спеціальні неядерні матеріали; реактори і спеціально призначені або підготовлені обладнання та компоненти до них;

установки з переробки опромінених паливних елементів та спеціально призначене або підготовлене для цього обладнання; установки для виготовлення паливних елементів ядерних реакторів;

установки для виробництва важкої води та дейтерію;

установки для конверсії урану та плутонію; спеціально призначене або підготовлене обладнання для виробництва.

До **частини II** Списку належать:

промислове обладнання; матеріали; обладнання та комплектуючі для розподілу ізотопів урану (крім зазначених у частині

І); установки для виробництва важкої води (крім зазначених у частині І); обладнання для випробування, вимірювання та розроблення ядерних вибухових пристроїв; компоненти, що можуть бути використані у ядерних вибухових пристроях.

г) *список товарів, що можуть бути використані у створенні хімічної зброї*

Національний список товарів, що можуть бути використані у створенні хімічної зброї, надається у додатку 4 до Порядку здійснення державного контролю за товарами подвійного використання та містить товари, які визначені у списках “Конвенції про заборону розробки, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення”, а також визначені у списках міжнародного режиму експортного контролю “Австралійська група”. Список хімікатів складається з трьох частин:

Частина І Списку хімікатів містить три розділи:

до розділу 1 належать токсичні хімікати, які розроблялися, вироблялися, накопичувалися або використовувалися як хімічна зброя (або можуть використовуватися як хімічна зброя), а також прекурсори, які можуть бути використані на прикінцевій стадії виготовлення токсичного хімікату, що визначений у цьому розділі;

до розділу 2 належать токсичні хімікати, які не можуть бути використані як хімічна зброя, але можуть бути використані як її компоненти, а також прекурсори, які можуть бути використані на прикінцевій стадії виготовлення токсичного хімікату, що визначений у розділі 1 або цьому розділі;

до розділу 3 належать токсичні хімікати та прекурсори, які використовуються промисловістю у великих комерційних кількостях для цілей, що не заборонені Конвенцією.

Частина ІІ списку хімікатів містить обладнання та компоненти, що застосовуються для виробництва хімікатів, що визначені у частині 1 списку.

Частина ІІІ списку хімікатів містить технології, що можуть бути використані для розроблення, виробництва або використання хімікатів та обладнання, що визначені у частинах 1 та 2 списку.

д) список товарів, які можуть бути використані у створенні бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї

Національний список товарів, що можуть бути використані у створенні бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї, надається у додатку 5 до Порядку здійснення державного контролю за товарами подвійного використання та містить товари, які визначені у списках міжнародного режиму експортного контролю “Австралійська група”.

Список складається трьох частин:

Частина I списку містить збудники захворювань (патогени) людини, тварин і рослин, їх генетично змінені форми, фрагменти генетичного матеріалу, які можуть бути використані у створенні бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї;

Частина II списку містить обладнання та компоненти, які застосовуються для культивування (виробництва) збудників захворювань (патогенів) людини, тварин і рослин, що визначені у частині I списку.

Частина III списку містить технології, що можуть бути використані для розроблення, виробництва або використання матеріалів і обладнання, що включені до частин I та II Списку.

7.2.2. Контроль товарів, не внесених до списків

Крім товарів військового призначення та товарів подвійного використання, які визначені у списках товарів, що підлягають державному експортному контролю, є товари, щодо яких відповідно до статті 10 Закону “про експортний контроль” можуть бути застосовані процедури державного експортного контролю. До таких товарів, перш за все, належать товари, відносно яких є інформація, що вони призначені для використання у діяльності, пов’язаній зі створенням або виробництвом зброї масового знищення, ракетних засобів її доставки, або в іншій, пов’язаній із цим діяльності. До них належать і товари, які ввозяться на територію України з наданням міжнародного імпортного сертифіката, та товари,

експорт або тимчасове вивезення яких за межі України здійснюється до держав, стосовно яких резолюціями РБ ООН, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна, чи національним законодавством встановлене повне або часткове ембарго на постачання таких товарів.

Відповідно до термінів, які застосовуються у діяльності міжнародних організацій з експортного контролю, контроль за передачами товарів, не внесених до списків, має назву “всеохоплюючий контроль” (Catch-all). З метою створення механізму реалізації всеохоплюючого контролю, національним законодавством передбачено, що при отриманні центральними органами виконавчої влади, що здійснюють державний експортний контроль, інформації про наміри або можливість використання будь-яких товарів, не внесених до списків, у державах, що є їх кінцевими споживачами, для створення зброї масового знищення чи засобів її доставки, зазначені органи зобов’язані поінформувати про це Держекспортконтроль, який має право у зв’язку з цим застосовувати до таких товарів процедури державного експортного контролю.

Механізм оперативного реагування у випадках, коли Держекспортконтроль отримав “чутливу” інформацію щодо кінцевого використання товарів, що передбачені для експорту, та довів таку інформацію до експортера, або експортер отримав чи має таку інформацію, передбачає що цей суб’єкт зобов’язаний звернутися до Держекспортконтролю за отриманням дозволу на право здійснення експорту цих товарів незалежно від того, зазначені вони у списках чи ні. Таким чином, виходячи з вимог нерозповсюдження, кожен експортер повинен звернутися до Держекспортконтролю за отриманням дозволів на експорт будь-яких товарів у випадку, якщо йому відомо про те, що такі товари, призначені для використання у діяльності, пов’язаній зі створенням або виробництвом зброї масового знищення чи ракетних засобів її доставки, або в іншій, пов’язаній із цим діяльності, або в діяльності, яка суперечить вимогам відповідних резолюцій РБ ООН, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна, чи національному законодавству.

Примітка:

Під термінами “поінформований” та “йому відомо” розуміється, що експортер володіє відомостями (інформацією) про експортну операцію, які повинні викликати обґрунтовану підозру щодо ризику, по’язаного з розповсюдженням.

Застосування процедур державного експортного контролю у випадках, коли експорт або тимчасове вивезення товарів, не зазначених у списках, за межі України здійснюється до держав, стосовно яких резолюціями РБ ООН, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна, чи національним законодавством установлене повне або часткове ембарго на постачання таких товарів, реалізується шляхом підготовки причетними до цього державними органами відповідних актів Кабінету Міністрів України щодо встановлення обмежень на експорт товарів відповідно до міжнародних зобов’язань України. Порядок підготовки таких актів визначений у відповідних Положенні та Порядку, затверджених Указом Президента України від 15 липня 1999 року № 861 “Про порядок встановлення (скасування) обмежень на експорт товарів відповідно до міжнародних зобов’язань України”. Оприлюднення актів Кабінету Міністрів України щодо встановлення обмежень на експорт товарів відповідно до міжнародних зобов’язань України створює умови для обізнаності суб’єктів господарювання про встановлення обмежень чи заборон відносно конкретних груп не внесених до списків товарів та є підґрунтям для застосування процедур державного експортного контролю стосовно таких товарів.

7.2.3. Класифікація та ідентифікація товарів

Класифікація та ідентифікація товарів є одним із найбільш важливих елементів, завдяки якому як підприємства, так і державні органи приймають рішення про необхідність застосування процедур державного експортного контролю до конкретних товарів.

Примітка:

Під терміном “класифікація” розуміється віднесення конкретних товарів до відповідних груп, пов’язаних із різними процедурами здійснення державного експортного контролю відносно міжнародних передач таких товарів.

Під терміном “ідентифікація” розуміється встановлення відповідності конкретних товарів, які є об’єктами міжнародних передач, найменуванню та опису товарів, внесених до списків товарів, що підлягають державному експортному контролю.

За підсумками класифікації та ідентифікації товарів приймаються рішення про належність чи неналежність товарів до таких, що підлягають державному експортному контролю та про необхідність отримання відповідних дозвільних документів Держекспортконтролю відносно здійснення їх міжнародних передач.

Відповідно до законодавства попередня ідентифікація товарів є обов’язком суб’єкта господарської діяльності. Обґрунтовану технічну класифікацію та ідентифікацію товарів можуть виконати лише суб’єкти, які є розробниками або виробниками відповідних товарів. Основою здійснення таких робіт є наявність у суб’єкта відповідних фахівців, а також технічних даних та характеристик товарів, які можуть бути викладені у технічних умовах, технічних описах або у технологічній документації.

У випадках, коли відповідні конструкторсько-технологічні підрозділи відсутні, суб’єкт господарської діяльності має право доручити проведення попередньої ідентифікації товарів організації, яка отримала в установленому порядку повноваження на проведення ідентифікації товарів у галузі експортного контролю, отримати висновок такої організації щодо ідентифікації товарів та використати такий висновок під час підготовки довідки щодо ідентифікації товарів.

7.2.4. Установлення порядків здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів

Відносно товарів, що підлягають державному експортному контролю, у системі державного експортного контролю

встановлюються відповідні процедури такого контролю. Такі процедури визначаються у “порядках державного контролю за міжнародними передачами товарів”. Зазначені Порядки устанавлюються Кабінетом Міністрів України виходячи з норм Закону “про експортний контроль”, інших законів України, актів Президента України, залежно від конкретних груп товарів та видів їх міжнародних передач.

Базовими групами товарів, що підлягають державному експортному контролю, є група “товари військового призначення” (яка водночас є класом таких товарів) та групи “товарів подвійного використання” (які у сукупності є класом “товари подвійного використання”). Враховуючи, що законодавством установлені різні норми для міжнародних передач товарів військового призначення та для товарів подвійного використання, Кабінетом Міністрів України встановлено окремі порядки здійснення державного контролю за міжнародними передачами кожного з зазначених класів товарів, а також визначено особливості міжнародних передач конкретних груп таких товарів.

Так, відносно військових товарів Кабінет Міністрів України затвердив “Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення”, у додатку до якого надав список таких товарів.

Відносно товарів подвійного використання Кабінет Міністрів України затвердив “Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання”, у додатках до якого надав списки відповідних груп таких товарів.

Зазначеними “порядками” встановлюються процедури здійснення державного контролю за міжнародними передачами кожної з груп товарів, які:

передбачають здійснення міжнародних передач товарів виключно на підставі відповідних дозволів чи висновків Держекспортконтролю (далі – дозвільних документів), тобто дозвільний порядок передач таких товарів;

визначають переліки документів, що подаються суб'єктами для отримання дозвільних документів;

визначають процедури отримання дозвільних документів; встановлюють вимоги до здійснення міжнародних передач товарів залежно від груп товарів та видів їх міжнародних передач;

визначають процедури міжвідомчого узгодження рішень про надання дозвільних документів;

встановлюють специфічні вимоги до здійснення міжнародних передач конкретних груп товарів залежно від вимог міжнародних режимів експортного контролю;

визначають процедури подання звітів про використання дозвільних документів, про фактично здійснені міжнародні передачі товарів та про використання експортованих або імпортованих товарів у заявлених цілях.

Визначення товарів, щодо яких застосовуються процедури державного експортного контролю, а також визначення порядків застосування таких процедур, створює підґрунтя для застосування інструментів державного експортного контролю до міжнародних передач “чутливих” товарів.

7.2.5. Експертиза в галузі експортного контролю

Експертиза в галузі експортного контролю (далі – експертиза) є обов’язковою передумовою прийняття відповідних рішень у галузі експортного контролю. За підсумками експертизи Держекспортконтроль приймає рішення про надання суб’єктам відповідних дозволів, висновків чи міжнародних імпорتنих сертифікатів, а також рішення щодо інших питань, які потребують проведення експертизи та віднесені до компетенції Держекспортконтролю.

Експертиза в галузі державного експортного контролю здійснюється відносно товарів, що підлягають контролю, а також відносно суб’єктів, які мають намір здійснювати міжнародні передачі таких товарів, тобто зазначені товари та суб’єкти є об’єктами експертизи в галузі державного експортного контролю.

Питання, для вирішення яких Держекспортконтролем та іншими державними органами проводиться експертиза в галузі державного експортного контролю, визначені у Статті

11 Закону “про експортний контроль”. Основними серед цих питань є:

оцінка стану забезпечення захисту інтересів національної безпеки, дотримання міжнародних зобов'язань України, пов'язаних із нерозповсюдженням зброї масового знищення, засобів її доставки та обмеженням передач звичайних озброєнь, а також заходів щодо недопущення використання зазначених товарів у терористичних та інших протиправних цілях;

оцінка значення експорту товарів з точки зору можливості створення в державі, яка є кінцевим споживачем цих товарів, зброї масового знищення або засобів її доставки, звичайних видів озброєння та військової техніки або придбання будь-яких товарів, що можуть бути використані у створенні зброї масового знищення чи засобів її доставки;

визначення належності найменувань та описів товарів, поданих на експертизу, до найменувань та описів товарів, внесених до відповідних списків товарів, що підлягають державному експортному контролю;

визначення походження товарів;

перевірка наявності гарантій щодо доставки товарів заявленому кінцевому споживачу та їх використання у заявлених цілях;

оцінка стану додержання суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів законодавства в галузі державного експортного контролю, встановлення наявності в них відповідних систем внутрішньофірмового експортного контролю та організаційних документів, які регламентують роботу цих систем;

визначення можливості видачі дозволів на право експорту, імпорту товарів чи висновків на право транзиту товарів або проведення переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про здійснення міжнародних передач товарів, а також доцільності скасування або зупинення дії цих дозволів (висновків) у разі виявлення фактів порушення законодавства в галузі державного експортного контролю;

визначення можливості надання суб'єктам здійснення міжнародних передач товарів імпортних сертифікатів, а

також доцільності скасування або зупинення дії цих документів у разі виявлення фактів порушення законодавства в галузі державного експортного контролю;

визначення можливості проведення реєстрації суб'єктів господарювання, які мають намір здійснювати міжнародні передачі товарів, у тому числі реєстрації юридичних чи фізичних осіб України, що мають намір провадити посередницьку (брокерську) діяльність, пов'язану з міжнародними передачами товарів військового призначення, у спеціально уповноваженому органі виконавчої влади з питань державного експортного контролю;

визначення можливості внесення до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо надання ним суб'єктам господарювання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю;

визначення належності товарів до матеріальних носіїв секретної інформації та грифу секретності цих носіїв;

визначення інших чинників, які можуть сприяти обґрунтованому прийняттю рішень у галузі державного експортного контролю.

Проведення всіх видів експертиз у галузі державного експортного контролю здійснюється на підставі відповідних документів, які надають суб'єкти господарської діяльності, а також на підставі інформації та документів, наявних у Держекспортконтролі чи отриманих ним від інших державних органів, інших держав чи міжнародних організацій.

Процедури проведення експертиз у галузі державного експортного контролю викладені у “Положенні про порядок проведення експертизи в галузі державного експортного контролю”, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 15.07.97 р. № 767 (з наступними змінами і доповненнями).

7.2.6. Реєстрація

Реєстрація суб'єктів господарювання України в Держекспортконтролі у якості суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експор-

тному контролю, є обов'язковою передумовою для надання таким суб'єктам відповідних дозвільних документів на право здійснення міжнародних передач таких товарів або міжнародних імпорتنих сертифікатів.

Відповідно до чинного законодавства, пройти реєстрацію в Держекспортконтролі та отримати статус суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів повинні:

суб'єкти господарювання України, які мають намір здійснювати міжнародні передачі товарів військового призначення та подвійного використання;

суб'єкти господарювання України, у тому числі юридичні чи фізичні особи України, що мають намір провадити посередницьку (брокерську) діяльність, пов'язану з міжнародними передачами товарів військового призначення.

Реєстрація суб'єктів господарювання України в Держекспортконтролі, здійснюється за підсумками проведення попередньої експертизи у галузі державного експортного контролю, та є досить важливим кроком у процедурах державного експортного контролю. Саме на етапі реєстрації здійснюється класифікація товарів щодо їх віднесення до списків товарів, міжнародні передачі яких підлягають державному контролю, та їх ідентифікація відповідно до конкретних позицій цих списків.

Реєстрації в Держекспортконтролі передуює робота суб'єктів господарювання, яка включає, але не обмежується, такими основними етапами, як:

оцінка можливостей підприємства здійснювати самостійну зовнішньоекономічну діяльність;

вивчення нормативно-правової бази з питань державного експортного контролю;

попередня ідентифікація товарів, які можуть бути об'єктами міжнародних передач;

визначення держав, до яких (із яких) плануються міжнародні передачі товарів;

підготовка відомостей та документів для реєстрації.

Порядок проведення попередньої експертизи, за підсумками якої здійснюється реєстрація, викладений у "Положен-

ні про порядок проведення експертизи в галузі державного експортного контролю”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 15 липня 1997 року № 767 (із наступними змінами і доповненнями).

Для здійснення реєстрації суб’єкт подає до Держекспортконтролю, крім загально визначених документів (статуту, установчого договору, свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи та інших), відомості та документи, необхідні для проведення попередньої експертизи товарів. Такими документами є:

довідка щодо попередньої ідентифікації товарів, у якій визначена відповідність найменувань та описів конкретних товарів (груп товарів), зазначених у заяві, найменуванню та опису товарів, внесених до списків товарів, міжнародні передачі яких підлягають державному експортному контролю;

довідка щодо наявності чи відсутності у суб’єкта системи внутрішньофірмового експортного контролю, а в разі наявності такої системи – копія відповідного свідоцтва про атестацію системи Держекспортконтролем разом із зазначеною довідкою;

довідка щодо належності (неналежності) товарів (груп товарів), які надано для попередньої експертизи, до матеріальних носіїв секретної інформації (матеріальних носіїв інформації, що містять державну таємницю) та ступеня секретності цієї інформації;

перелік держав, до яких або з яких передбачається здійснити експорт, імпорт, тимчасове вивезення чи ввезення товарів, міжнародні передачі яких підлягають державному експортному контролю;

відомості (прізвище, ім’я, по батькові та посада) про посадових осіб, які організують та забезпечують додержання суб’єктом вимог законодавства з питань експортного контролю.

Наявність зазначених документів дає можливість здійснити відповідні процедури контролю ідентифікації товарів, наявності або відсутності обмежень на постачання товарів до визначених держав, рівня організації підприємством власної системи експортного контролю тощо.

За підсумками попередньої експертизи, пов'язаної з реєстрацією, Держекспортконтроль видає суб'єктам господарювання посвідчення про їх реєстрацію в Держекспортконтролі у якості суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів, а також надає відповідне роз'яснення про ідентифікацію товарів та про особливості здійснення міжнародних передач таких товарів.

7.2.7. Зовнішньоекономічні договори (контракти)

Зовнішньоекономічний договір (контракт) стосовно міжнародних передач товарів є одним з важливих документів, що застосовуються у системі державного експортного контролю. Відповідно до законодавства такий договір (контракт) повинен бути укладений з урахуванням вимог державного експортного контролю щодо міжнародних передач конкретних товарів, тому крім інших положень у нього рекомендується вносити положення, що стосуються особливостей здійснення конкретної міжнародної передачі товарів, а також відповідні зобов'язання та гарантії іноземного імпортера щодо виконання умов поводження з товарами, що імпортуються, та надання про це відповідних документів українському експортеру.

У Законі України від 16.04.91 № 959-XII “Про зовнішньоекономічну діяльність” (з наступними змінами та доповненнями) під терміном “зовнішньоекономічний договір (контракт)” розуміється “матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності”. Статтею 6 зазначеного Закону встановлені загальні вимоги до зовнішньоекономічних договорів (контрактів) та право, що застосовується до них, а саме:

“Суб'єкти, які є сторонами зовнішньоекономічного договору (контракту), мають бути здатними до укладання договору (контракту) відповідно до цього та інших законів України та/або закону місця укладання договору (контракту). Зовнішньоекономічний договір (контракт) складається

відповідно до цього та інших законів України з урахуванням міжнародних договорів України. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності при складанні тексту зовнішньоекономічного договору (контракту) мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо та у виключній формі цим та іншими законами України”.

Форми зовнішньоекономічних договорів (контрактів), а також умови, які повинні бути передбачені в договорі (контракті), визначені у Положенні про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів), затвердженому наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09.01 р. № 201 (з наступними змінами та доповненнями). Відповідно до цього Положення до умов, які повинні бути передбачені в договорі, відносяться назва, номер договору (контракту), дата та місце його укладення; преамбула; предмет договору (контракту); кількість та якість товару (обсяги виконання робіт, надання послуг); базисні умови поставки товарів (прийому-здачі виконаних робіт або послуг); ціна та загальна вартість договору (контракту); умови платежів; умови здачі (приймання) товару (робіт, послуг); упаковка та маркування; форс-мажорні обставини; санкції та рекламації; арбітраж; юридичні адреси, поштові та платіжні реквізити сторін.

Цим же Положенням передбачено, що “за домовленістю сторін в договорі (контракті) можуть визначитись додаткові умови:

страхування, гарантії якості, умови залучення субвиконавців договору (контракту), агентів перевізників, визначення норм навантаження (розвантаження), умови передачі технічної документації на товар, збереження торгових марок, порядок сплати податків, мит, зборів, різного роду захисні застереження, з якого моменту договір (контракт) починає діяти, кількість підписаних примірників договору (контракту), можливість та порядок внесення доповнень та змін до договору (контракту) та інше”.

Саме в цьому розділі зовнішньоекономічного договору (контракту) рекомендується визначати додаткові вимоги,

що пов'язані із виконанням процедур державного експортного контролю відносно здійснення міжнародних передач товарів, які встановлені Кабінетом Міністрів України.

Рекомендації щодо змісту зазначених вимог наведені у “Порядку державного експортного контролю за проведенням переговорів, пов'язаних з укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо здійснення експорту товарів”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.06.2012 р. № 500 (з наступними змінами та доповненнями), а також у “Положенні про порядок надання гарантій та здійснення державного контролю за виконанням зобов'язань щодо використання у заявлених цілях товарів, які підлягають державному експортному контролю”, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 1999 року № 920 (з наступними змінами та доповненнями).

Відповідно до вимог державного експортного контролю до зовнішньоекономічних договорів (контрактів) рекомендується включати:

- відомості про кінцевого споживача товарів, найменування та кількість товарів, а також їх кінцеве призначення;

- зобов'язання іноземного суб'єкта господарської діяльності залежно від категорії та груп товарів щодо: кінцевого використання товарів у заявлених цілях; надання необхідних документів (сертифікатів кінцевого споживача, сертифікатів підтвердження доставки, імпорتنих сертифікатів, тощо); права експортера та державних органів відносно проведення перевірок;

- положення щодо: умов набрання чинності зовнішньо-економічним договором (контрактом); охорони прав інтелектуальної власності; страхування ризиків, тощо.

У визначених Держекспортконтролем випадках до зовнішньо-економічного договору (контракту) повинні бути включені зобов'язання іноземного суб'єкта надавати експортеру або відповідним державним органам України право на здійснення контролю за доставкою товарів кінцевому споживачу та/або проведення перевірок використання за при-

значенням товарів, що експортуються з України.

Виходячи з принципів державної політики в галузі державного експортного контролю, викладених у статті 4 Закону “про експортний контроль” відносно нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, стаття 17 цього Закону передбачає відповідні заборони на укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів), а саме:

суб'єкту господарювання України забороняється укладати зовнішньоекономічні договори (контракти) стосовно міжнародних передач будь-яких товарів або брати участь у їх виконанні в будь-який інший спосіб, ніж це передбачено цим Законом, якщо їм стало відомо, що такі товари можуть бути використані іноземною державою або іноземним суб'єктом господарської діяльності з метою створення зброї масового знищення чи засобів її доставки;

суб'єкт господарювання зобов'язаний відмовитися від виконання зовнішньоекономічного договору (контракту) стосовно здійснення міжнародної передачі будь-якого товару, якщо йому стало відомо, що товар буде використано в інших цілях або іншим кінцевим споживачем, ніж це було визначено в такому договорі (контракті) чи пов'язаних з ним документах, на підставі яких отримано дозвіл, висновок або міжнародний імпортерський сертифікат.

Введення такої законодавчої норми дозволяє запобігати можливому несанкціонованому використанню товарів, що підлягають державному експортному контролю.

7.3. Процедури державного експортного контролю пов'язані із здійсненням міжнародних передач товарів

Державний експортний контроль на етапі здійснення міжнародної передачі товарів забезпечується шляхом:

- контролю проведення переговорів;
- контролю наявності гарантій щодо кінцевого використання товарів;
- контролю під час надання дозвільних документів.

Для здійснення контролю використовуються такі процедури, як:

а) надання суб'єктам повноважень на право здійснення міжнародних передач товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю;

б) надання суб'єктам дозвільних документів щодо можливості проведення переговорів;

в) надання суб'єктам дозвільних документів на право здійснення міжнародних передач товарів;

г) здійснення митного контролю і митного оформлення товарів відповідно до митного законодавства України.

7.3.1. Повноваження на здійснення експорту чи імпорту товарів військового призначення

Відповідно до законодавства для здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, суб'єкти господарювання повинні отримати від Кабінету Міністрів України відповідні повноваження. Завдяки зазначеним нормам законодавства забезпечується установа державної монополії на експорт та імпорт товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю. Призначення уповноважених суб'єктів господарювання належить до компетенції Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України Постановою від 08.06.1998 р. № 838 (з наступними змінами та доповненнями) затвердив “Положення про порядок надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю”. Відповідно до встановленого законодавством порядку загальні процедури прийняття рішень про надання повноважень передбачають:

реєстрацію суб'єктів в Держекспортконтролі в якості суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів;

створення суб'єктом системи внутрішньофірмового експортного контролю та атестацію такої системи Держекспортконтролем;

надання суб'єктом до Держекспортконтролю документів, які є необхідними для прийняття рішення про можливість надання повноважень;

міжвідомче узгодження можливості надання повноважень, до якого, крім Держекспортконтролю, залучаються, Мінекономрозвитку, СБУ, СЗРУ, МОУ, МЗС та, у разі потреби, інші державні органи;

розгляд документів про можливість надання повноважень Міжвідомчою комісією з політики ВТС та ЕК при РНБО України та прийняття нею відповідного рішення;

підготовку та подання в установленому порядку проекту відповідної постанови до Кабінету Міністрів України;

прийняття Кабінетом Міністрів України постанови про надання повноважень;

видачу суб'єктам господарювання документального підтвердження про надані повноваження;

виконання суб'єктом, який отримав повноваження, обов'язків, що встановлені Кабінетом Міністрів України.

Повноваження надаються суб'єктам господарювання строком до трьох років та продовжуються автоматично на наступні три роки, якщо Держекспортконтроль чи інші державні органи влади не подадуть Кабінетові Міністрів України мотивоване клопотання про припинення таких повноважень.

Суб'єкти, яким надані повноваження, крім іншого, зобов'язані:

подавати СБУ та СЗРУ звіти про підсумки переговорів з іноземними партнерами з питань військово-технічного співробітництва незалежно від того, чи завершилися такі переговори укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів), чи ні, а також інформувати СБУ про будь-які інші контакти з іноземними юридичними або фізичними особами з питань передач товарів військового призначення;

не допускати порушень міжнародних зобов'язань України щодо нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів

її доставки, а також щодо міжнародних передач звичайних озброєнь та товарів подвійного використання;

не допускати дій, внаслідок яких може бути заподіяна шкода політичним або економічним інтересам України, її національній безпеці або обороні;

забезпечувати виконання визначених Держекспортконтролем умов контролю та підтвердження доставки товарів військового призначення кінцевому споживачеві.

Перелік підприємств, яким надані повноваження, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 12.07.1999 року № 1228 (з наступними змінами та доповненнями).

7.3.2. Контроль за проведенням переговорів

Під час пошуку іноземних замовників суб'єкти проводять переговори, що пов'язані зі здійсненням маркетингових досліджень ринків збуту, а також проводять відповідні переговори з суб'єктами господарської діяльності інших держав, метою яких є:

визначення намірів сторін щодо експорту або імпорту товарів (у тому числі послуг та технологій);

визначення видів товарів, їх цінових, технічних та якісних показників, а також можливості та умови здійснення їх експорту або імпорту за визначеними умовами;

укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо експорту або імпорту товарів.

Встановлення контролю за проведенням переговорів є превентивною мірою, завдяки якій держава контролює випадки, коли є загроза порушення міжнародних зобов'язань, прийнятих Україною. До сфери експортного контролю належить установа державного контролю за проведенням переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про здійснення експорту товарів, на поставки яких до іноземної держави встановлено часткове ембарго. Контроль за проведенням переговорів поширюється також і на випадки проведення переговорів, за підсумками яких укладаються договори (контракти)

про експорт відповідних послуг з ремонту, випробувань тощо, а також на будь-які інші випадки експорту послуг, наприклад, навчання іноземців незалежно від території, на якій таке навчання проводиться.

Статтею 6 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” визначено, що для підписання зовнішньоекономічного договору (контракту), як звичай, не потрібен дозвіл будь-якого органу державної влади, управління або вищої організації, за винятком випадків, передбачених законами. Саме таким передбаченим Законом “про експортний контроль” випадком, є встановлення статтею 18 цього Закону дозвільного порядку проведення переговорів, пов’язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів). Але такий “дозвільний порядок” обмежується лише окремими випадками, коли укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) здійснюється з метою експорту товарів, на поставки яких до відповідної іноземної держави встановлено часткове ембарго, виходячи з міжнародних зобов’язань України.

Право встановлювати порядок державного експортного контролю за проведенням переговорів, пов’язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) належить Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України визначив порядок державного контролю за проведенням переговорів у “Порядку державного експортного контролю за проведенням переговорів, пов’язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо здійснення експорту товарів” затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 06.06.2012 р. № 500 (з наступними змінами та доповненнями).

Установлений Кабінетом Міністрів України відповідно до зазначеного положення порядок державного контролю за проведенням переговорів передбачає:

- отримання суб’єктами господарювання висновків Держекспорт-контролю щодо можливості проведення переговорів;

- укладення суб’єктами господарювання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) з іноземними суб’єктами гос-

подарської діяльності з урахуванням вимог експортного контролю щодо здійснення міжнародних передач товарів;

подання суб'єктами, які отримали зазначені вище висновки, звітів до Держекспортконтролю про підсумки проведення переговорів з іноземними суб'єктами господарської діяльності;

відповідальність суб'єктів за порушення встановленого порядку проведення переговорів.

7.3.3. Контроль гарантій щодо кінцевого використання товарів

Гарантія є специфічним засобом забезпечення виконання зобов'язань шляхом їх письмового підтвердження. У разі експорту товарів документи про гарантії надаються відповідними органами держави, яка є споживачем експортованих з України товарів. У разі імпорту товарів в Україну документи про гарантії надаються відповідними органами України, а також споживачем імпортованих в Україну товарів. Термін “документ про гарантію” означає документ, який містить письмове зобов'язання (підтвердження) уповноваженого на це державного органу України або іноземної держави щодо використання в заявлених цілях товарів і видається у формі міжнародного імпортного сертифіката, сертифіката підтвердження доставки чи іншого документа, що містить таке зобов'язання (підтвердження), а також документ, який містить письмове зобов'язання кінцевого споживача, що видається у формі сертифіката кінцевого споживача. Документ про гарантію містить державні гарантії або гарантії кінцевого споживача щодо використання товарів у заявлених цілях. Він підтверджує зобов'язання суб'єкта, що його видав, виконати певні дії чи утриматись від їх вчинення.

(а) Міжнародний імпортний сертифікат

Міжнародний імпортний сертифікат є документом, що видається уповноваженим на це державним органом держави-імпортера, який підтверджує зобов'язання імпортера імпортувати товари до своєї держави, а якщо товари не будуть до неї імпортовані, то не відправляти їх в інше місце

без дозволу зазначеного державного органу. У зміст терміна “міжнародний імпортерний сертифікат” вкладено зобов’язання державного суб’єкта, що його видав. Зобов’язання, які закріплені у змісті міжнародного імпортерного сертифіката, носять альтернативний характер, а саме:

імпортувати товар до своєї держави, що характеризується як сукупність дій по ввезенню товарів іноземного походження на митну територію своєї держави;

у разі, коли товари не будуть імпортовані в державу-імпортер, імпортер зобов’язаний утриматись від відправлення товарів в інше місце без дозволу уповноваженого державного органу, що видав цей документ.

Міжнародний імпортерний сертифікат видається уповноваженим державним органом держави-імпортера. В Україні міжнародний імпортерний сертифікат видається Держекспортконтролем. Якщо умовою поставки товарів в Україну є оформлення українською стороною інших державних гарантій чи зобов’язань щодо використання імпортованих товарів у заявлених цілях, такі гарантії чи зобов’язання можуть бути оформлені як додаток до зазначеного міжнародного імпортерного сертифіката або як окремий документ.

(б) Сертифікат підтвердження доставки

Сертифікат підтвердження доставки є документом, що видається уповноваженим на це державним органом держави-імпортера, який підтверджує, що зазначені в ньому товари доставлено до цієї держави і прийнято під режим експортерного контролю України.

Сертифікат підтвердження доставки надається тільки на імпортовані в Україну товари, на які Держекспортконтролем видано імпортерний сертифікат або інший документ. Оформлення та видача сертифіката підтвердження доставки здійснюється Держмитслужбою за заявою українського імпортера.

(в) Сертифікат кінцевого споживача

Сертифікат кінцевого споживача є документом, яким кінцевий споживач визначає місце та мету кінцевого використання (встановлення) товарів і гарантує, що вони не будуть використані в інших цілях, ніж зазначені в сертифікаті, не

будуть передані іншому суб'єкту підприємницької діяльності на території держави призначення або реекспортовані без дозволу відповідного державного органу, а також бере на себе інші гарантії (зобов'язання) щодо імпортованих товарів, передбачені умовами зовнішньоекономічного договору (контракту) чи вимогами держави – експортера товару.

У разі імпорту товарів до України під терміном “кінцевий споживач” розуміються суб'єкти господарювання України, державні органи України, Збройні сили України та інші військові формування, правоохоронні органи, а також іноземні суб'єкти господарської та іншої діяльності, що знаходяться під юрисдикцією України, які безпосередньо є споживачами товарів, імпортованих в Україну.

У разі експорту товарів з України під терміном “кінцевий споживач” розуміються іноземні суб'єкти господарської та іншої діяльності, що знаходяться під юрисдикцією, держави-імпортера, які безпосередньо є споживачами товарів, що експортовані з України.

За своїм змістом “сертифікат кінцевого споживача” носить як констатуючий (інформаційний) характер, так і зобов'язуючий. Констатуючими (інформаційними) нормами сертифіката є визначення у ньому:

місця кінцевого використання товарів, тобто надання інформації про географічне розташування або адміністративну належність товарів;

мети кінцевого використання товарів, змістом чого є констатація цілеспрямованого використання товарів та очікуваного результату від їх розташування чи використання.

Зобов'язальним характером сертифіката є прийняття суб'єктом на себе кола обов'язків (гарантій), а саме:

використовувати товари виключно в цілях, що зазначені в сертифікаті;

не передавати товари іншим суб'єктам підприємницької діяльності на території держави призначення без дозволу відповідного державного органу;

не здійснювати реекспорт товарів без дозволу відповідного державного органу;

виконувати інші обов'язки, що передбачені умовами зовнішньоекономічних договорів та вимогами держави-експортера товарів.

Оформлення сертифіката кінцевого споживача здійснюється кінцевим споживачем. Сертифікат кінцевого споживача скріплюється підписом керівника і печаткою відповідного підприємства, організації, яка є кінцевим споживачем товару. У випадках, коли здійснюється експорт чи імпорт товарів військового призначення “сертифікат кінцевого споживача” повинний бути оформленим відповідним державним органом держави-імпортера товарів.

7.3.4. Контроль наявності та достатності гарантії

Порядками здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та товарів подвійного використання передбачено подання суб'єктом до Держекспорт-контролю (разом з відповідною заявою щодо отримання дозвільного документа) документів про гарантії, що відповідають конкретній міжнародній передачі товарів. Цими Порядками передбачено подання оригіналів документів про зобов'язання та гарантії іноземного суб'єкта-кінцевого споживача стосовно імпортованих ним товарів. Такі документи можуть бути надані у вигляді сертифіката кінцевого споживача або іншого документа, в якому містяться:

відомості про кінцевого споживача товарів, їх експортера, найменування та кількість товарів, кінцеве призначення та місце використання товарів;

зобов'язання іноземного суб'єкта-кінцевого споживача не реекспортувати і не передавати будь-кому отримані товари. У випадках наміру реекспорту чи передачі отриманих товарів іншому кінцевому споживачу у сертифікаті повинно бути визначено зобов'язання про здійснення таких операцій лише за наявності письмової згоди на це українського експортера та Держекспортконтролю.

Крім визначеного вище у сертифікаті повинні бути визначені інші зобов'язання та гарантії, залежно від категорій та груп товарів, що передаються. Необхідність подання таких

додаткових зобов'язань та гарантії обумовлена вимогами відповідних міжнародних режимів експортного контролю, членом яких є Україна.

У випадках, коли сертифікат кінцевого споживача чи інший документ видано структурою, яка не є державним органом, разом з таким документом може бути надано імпортерний сертифікат, що оформлений уповноваженим на це державним органом. Наявність такого документа свідчить про те, що уповноважений державний орган є обізнаним про імпорт товарів до його держави та підтверджує гарантію про ввезення товару.

Саме контроль наявності, а також контроль достатності зазначених вище відомостей та зобов'язань, і є одним з головних предметів експортного контролю під час розгляду питань про можливість надання дозвільних документів.

7.3.5. Контроль під час надання дозвільних документів

Під час здійснення експертиз, пов'язаних із прийняттям рішень про надання дозвільних документів, здійснюються численні операції з конкретних питань державного експортного контролю. За змістом операцій контроль під час надання дозвільних документів можливо розподілити на етапи:

- загального розгляду документів;

- контролю щодо дотримання міжнародних зобов'язань;

- “загальних” експертиз у галузі державного експортного контролю.

Етап загального розгляду документів об'єднує як формальні операції контролю, наприклад перевірки повноти та достатності наданих суб'єктом документів, так і операції контролю, пов'язані із визначенням правового статусу експортера, імпортера, посередників, кінцевого споживача, а також правового статусу товарів, що є об'єктом конкретної міжнародної передачі. За підсумками загального розгляду документів готуються відповідні пропозиції щодо можливих процедур наступного розгляду заяви суб'єкта.

На цьому етапі здійснюються контроль та перевірки, пов'язані із визначенням таких важливих показників, як: від-

повідності обсягу та змісту наданих суб'єктом документів вимогам нормативних актів; можливої наявності суб'єктів, що згадані у документах, у переліках порушників правил експортного контролю; достатності документів про гарантії та їх повноти; відсутності заборон щодо експорту чи реекспорту зазначених суб'єктом товарів тощо.

Етап контролю щодо дотримання міжнародних зобов'язань є досить важливим етапом у процесі прийняття рішень про надання дозвільних документів. Саме на цьому етапі визначається статус конкретної міжнародної передачі товарів з точки зору міжнародних зобов'язань України та визначаються можливі процедури прийняття рішення з урахуванням міжнародних зобов'язань.

На цьому етапі здійснюються контроль та перевірка, пов'язані із: віднесенням визначених у заяві товарів до відповідного міжнародного режиму контролю; наявності обмежень на постачання товарів до визначеної держави; необхідності проведення міжнародних консультацій для прийняття узгодженого рішення; достатності зобов'язань та гарантії, виходячи з вимог конкретного міжнародного режиму експортного контролю тощо.

Етап “загальних” експертиз у галузі державного експортного контролю є головним та вирішальним у системі експортного контролю. Саме на цьому етапі враховуються підсумки контролю, що зроблені на попередніх етапах, визначається і виконується остаточна процедура підготовки рішення відносно заяви суб'єкта та готується рішення про надання дозвільного документа.

На цьому етапі здійснюються контроль та перевірки: реєстрації суб'єкта у Держекспортконтролі; контроль класифікації та ідентифікації товарів; контроль щодо врахування наявних обмежень на міжнародну передачу, виходячи зі статусу експортера, імпортера, посередника та кінцевого споживача; контроль щодо врахування інформації інших державних органів відносно конкретної міжнародної передачі тощо.

7.4. Процедури державного експортного контролю, що здійснюються під час постачання та після постачання товарів

Державний контроль, що здійснюється під час постачання та після постачання товарів, є головним елементом, який забезпечує отримання достовірної інформації про фактичне постачання та використання експортованих чи імпортованих товарів.

Враховуючи, що у зовнішньоекономічній діяльності відносно “звичайних” товарів зазвичай не використовуються процедури контролю постачання та використання товарів, такий контроль є відмінною особливістю зовнішньоекономічної діяльності з товарами, щодо яких застосовуються процедури державного експортного контролю.

Державний контроль, що здійснюється під час постачання та після постачання товарів, складається як із формалізованих процедур контролю звітності, так і з процедур “фізичного” контролю доставки та використання товарів за призначенням. Базовими процедурами такого контролю є:

- контроль звітності про використання дозвільних документів та про фактичне використання товарів;
- контроль доставки товарів;
- перевірки щодо використання товарів у заявлених цілях.

7.4.1. Контроль звітності про використання дозвільних документів та про фактичне використання товарів

Питання звітності про фактично здійснений експорт чи імпорт товарів є одним із базових положень експортного контролю. Зазначене питання має особливу важливість не тільки через впровадження міжнародними організаціями з нерозповсюдження, учасницею яких є Україна, порівняльного аналізу звітних відомостей, які надаються як державою-експортером, так і державою-імпортером, але, перш за все, саме звітність дає можливість контролю виконання зобов'язань імпортерів щодо використання товарів у заявлених цілях.

З метою встановлення державного контролю за використанням дозволів, висновків чи міжнародних імпортних сер-

тифікатів Законом “про експортний контроль” введено норму про те, що суб’єкт, який отримав дозвіл, висновок чи міжнародний імпортерний сертифікат, подає до Держекспортконтролю письмові звіти про фактично здійснені міжнародні передачі товарів, визначених у цих документах, та про використання цих товарів у заявлених цілях.

Цією нормою установлені два види інформації, яка надається суб’єктами до Держекспортконтролю, а саме:

про фактично здійснені міжнародні передачі товарів;

про використання зазначених товарів у заявлених цілях.

З метою контролю за підсумками проведення переговорів, “Порядком державного експортного контролю за проведенням переговорів, пов’язаних з укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо здійснення експорту товарів”, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 06.06.2012 р. № 500 (з наступними змінами та доповненнями) встановлено, що суб’єкт господарювання, який отримав висновок на право проведення переговорів, подає до Держекспортконтролю звіт про підсумки переговорів. Терміни подання звіту визначаються під час оформлення відповідного висновку.

Крім звітності щодо проведення переговорів законодавством також передбачено звітність щодо використання отриманих дозвільних документів. Така звітність передбачена у “Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення”, та “Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання”. Зазначені Порядки також передбачають, що звіти про використання отриманих дозволів чи висновків на право здійснення міжнародних передач товарів суб’єкт подає Держекспортконтролю за встановленою ним формою. Строки подання звітів визначаються під час реєстрації цього суб’єкта в Держекспортконтролі або оформлення дозволів чи висновків.

Форми усіх звітів є формалізованими та мають на меті визначення у них суттєвої інформації, що може бути вико-

ристана Держекспортконтролем та іншими державними органами для аналізу та контролю підсумків міжнародної передачі товарів. Звіти, як правило, передбачають надання інформації щодо: найменування товару; кількості та вартості товару; реквізитів митної декларації; виду транспорту, яким здійснено перевезення; реквізитів сертифіката підтвердження доставки тощо.

7.4.2. Контроль доставки товарів

Відповідно до норм Закону “про експортний контроль” український суб’єкт – експортер товарів, що підлягають державному експортному контролю, повинен вживати заходів для перевірки доставки та кінцевого використання експортованих товарів і про її результати інформувати Держекспортконтроль. Експортер також повинен сприяти уповноваженим державним органам України у проведенні ними зазначеної перевірки, а у разі потреби залучати ці органи до участі у перевірках доставки товарів до кінцевого споживача та/або використання цим споживачем експортованих товарів у заявлених цілях. Якщо такий експортер отримав будь-яку інформацію про порушення умов доставки товарів до кінцевого споживача або використання цих товарів у супереч заявленим цілям або іншим споживачем, він зобов’язаний негайно повідомити про це Держекспортконтроль і СБУ.

Як правило, контроль за доставкою товарів до кінцевого споживача може здійснюватися експортером шляхом отримання від іноземного суб’єкта господарської діяльності та надання Держекспортконтролю сертифіката підтвердження доставки або іншого документа, оформленого або підтвердженого уповноваженим на це органом держави призначення, який містить відповідні підтвердження про доставку товарів на територію цієї держави та їх одержання кінцевим споживачем (далі – документ про підтвердження доставки).

Відносно товарів різних категорій, а саме відносно товарів військового призначення та відносно товарів подвійного використання, законодавством передбачено різні підходи до контролю доставки таких товарів.

Так, відносно товарів військового призначення український експортер зобов'язаний подати до Держекспортконтролю документи про підтвердження доставки таких товарів у будь-якому випадку їх експорту. Гарантії експортера щодо надання документів про підтвердження доставки товарів військового призначення та терміни надання цих документів повинні бути викладені у листі-зверненні, який експортер подає Держекспортконтролю разом із заявою про надання відповідного дозволу на право експорту товарів.

Відносно товарів подвійного використання, документи про підтвердження доставки таких товарів надаються лише в окремих випадках “чутливого” експорту. Необхідність надання таких документів та відповідних гарантій про це визначається Держекспортконтролем під час прийняття рішення про надання висновку щодо можливості проведення переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) про експорт товарів подвійного використання, або про надання відповідного дозволу на експорт таких товарів. Про таке рішення Держекспортконтроль письмово повідомляє експортера.

(а) “Фізичний” контроль доставки

Експортер є відповідальним за доставку товарів до кінцевого споживача, тому він має право прийняти рішення про “фізичне” супроводження товарів під час їх доставки. У такому разі він повинний визначити перелік осіб, уповноважених ним супроводжувати товари, та їх повноваження та підтвердити це відповідними документами. У разі потреби на письмове прохання експортера до “фізичного” супроводження товарів та здійснення контролю за їх доставкою до кінцевого споживача можуть залучатися представники СБУ, СЗРУ, Держекспортконтролю, Держмитслужби та інших державних органів. Повноваження представників зазначених органів визначаються керівниками цих органів або їх заступниками та підтверджуються відповідними документами.

З метою сприяння експортеру у здійсненні контролю за доставкою товарів до кінцевого споживача та/або у здійснен-

ні перевірки їх використання у заявлених цілях можуть бути залучені представники закордонних дипломатичних установ України у державах – одержувачах товарів (за згодою керівників цих установ). Для забезпечення участі представників зазначених установ у здійсненні такого контролю чи перевірки експортер повинен завчасно звернутись через Держекспортконтроль до МЗС із проханням про залучення відповідних представників до участі у здійсненні цих заходів.

(б) Документи про підтвердження доставки товарів іноземному споживачу

Загальною нормою законодавства є те, що експортер, після здійснення експорту товарів, повинен подати до Держекспортконтролю документ про підтвердження їх доставки. Відповідно до цієї норми, після доставки товарів до кінцевого споживача, експортер подає Держекспортконтролю документ про підтвердження доставки товарів з посиланням на відповідний зовнішньоекономічний договір (контракт), за яким товари експортовані з України, наданий або підтверджений уповноваженим державним органом країни призначення.

На відміну від України, у багатьох державах документ про підтвердження доставки товарів не має жорстко регламентованої форми, тому наданий у довільної формі, повинен містити відомості, що є достатніми для здійснення аналізу та перевірок доставки. Серед них повинні бути визначені: місце доставки товарів; найменування кінцевого споживача та його підтвердження про отримання товарів відповідно до раніше наданого сертифіката кінцевого споживача; номенклатура та кількість отриманих товарів; реквізити особи, яка підтвердила документ, та державного органу, який видав документ, а також дату оформлення документа та його номер.

У разі, коли контроль за доставкою товарів до кінцевого споживача здійснювався шляхом супроводження транспортування, разом з документом про підтвердження доставки товарів експортер подає до Держекспортконтролю звіт про здійснення такого контролю, у якому зазначає відомості, що є достатніми для здійснення аналізу та перевірок доставки, а саме: осіб, які супроводжували товари та здійснювали кон-

троль за їх доставкою; номенклатуру та кількість товарів; спосіб доставки вантажу, тип та реєстраційний номер транспортного засобу, його власника (держава, фірма, особа), компанію перевізника та замовника перевезення; заявлений та фактично виконаний маршрут доставки товарів; дату і пункт доставки товарів (місто, аеропорт або морський порт, країна); представників кінцевого споживача та державних органів, які отримали товари і видали документ про підтвердження доставки товарів; іншу інформацію, яка підтверджує доставку товарів.

Зазначені вище вимоги закріплені у “Положенні про порядок надання гарантій та здійснення державного контролю за виконанням зобов’язань щодо використання у заявлених цілях товарів, які підлягають державному експортному контролю”, що затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 1999 року № 920 (з наступними змінами та доповненнями).

7.4.3. Контроль використання товарів у заявлених цілях

Товари, які охоплюються державною системою експортного контролю, є товарами підвищеного ризику у зв’язку з можливістю їх переключення у діяльність, пов’язану зі створенням зброї масового знищення та засобів її доставки або з можливістю використання таких товарів у терористичних цілях. Саме тому кінцеве використання товарів повинно відповідати цілям, які були заявлені кінцевим споживачем під час укладання зовнішньоекономічного договору (контракту) та визначені у відповідному документі про гарантії (сертифікаті кінцевого споживача, імпортному сертифікаті чи іншому документі).

Примітка:

Термін “заявлена ціль” означає напрям використання товару згідно з його призначенням, про який офіційно повідомлено іноземного чи українського експортера відповідно суб’єктом зовнішньоекономічної діяльності України або іноземним суб’єктом господарської діяльності.

З метою контролю кінцевого використання товарів суб'єкт, який отримав дозвільний документ, повинен вживати заходів для перевірки доставки та кінцевого використання товарів і про її результати інформувати Держекспортконтроль. Крім того суб'єкт повинен сприяти уповноваженим державним органам України у проведенні ними зазначеної перевірки, а також, у разі потреби, залучати ці органи до участі у перевітках доставки товарів до кінцевого споживача та/або використання цим споживачем отриманих ним товарів у заявлених цілях.

(а) Державний контроль за виконанням кінцевими споживачами в Україні зобов'язань за гарантіями щодо використання імпортованих товарів у заявлених цілях

Відповідно до законодавства державний контроль за виконанням кінцевими споживачами в Україні зобов'язань за виконанням гарантій щодо використання імпортованих товарів у заявлених цілях здійснюється на підставі аналізу звітів суб'єктів підприємницької діяльності – кінцевих споживачів про фактичне використання товарів, а також шляхом планових вибіркового перевірок фактичного використання товарів за призначенням їх кінцевими споживачами. Такі перевірки можуть здійснюватися уповноваженими посадовими особами Держекспортконтролю або відповідними контрольними комісіями. У разі потреби здійснення міжвідомчої перевірки такою комісією Держекспортконтроль формує таку комісію та долучає до її складу представників Держекспортконтролю, СБУ, СЗРУ, Держмитслужби та інших державних органів. Держекспортконтроль, за погодженням із зазначеними органами, визначає терміни та затверджує план проведення перевірки фактичного використання кінцевим споживачем товарів, які були імпортовані в Україну з наданням державних гарантій щодо їх використання у заявлених цілях.

(б) Організація перевірок використання кінцевими споживачами в Україні товарів, які були імпортовані з наданням державних гарантій щодо їх використання у заявлених цілях, за участю іноземних партнерів

Перевірки фактичного використання кінцевими споживачами в Україні товарів, які були імпортовані з наданням державних гарантій щодо їх використання у заявлених цілях, за участю представників іноземних експортерів та/або компетентних державних органів держави експортера є “специфічним” видом перевірок, який пов’язано із виконанням низки додаткових процедур щодо участі іноземців у таких перевірках. Тому зазначені перевірки можуть здійснюватися тільки у випадках, передбачених зовнішньоекономічними договорами (контрактами), або коли це обумовлено міжнародними договорами, учасниками яких є держава іноземного експортера та Україна. Здійснення таких перевірок повинно відповідати законодавству України про державну таємницю.

У разі наміру проведення таких перевірок з боку іноземного партнера та виконання зазначених вище умов про перевірки у контрактах або міжнародних договорах, повідомлення про це повинно бути подано іноземним партнером у встановленому порядку дипломатичними каналами. Після отримання такого повідомлення МЗС подає його до Держекспортконтролю та іншого державного органу, до сфери управління якого належить підприємство, установа, організація-імпортер.

(в) Перевірки використання іноземними кінцевими споживачами товарів, які були імпортовані з України, з наданням державних гарантій щодо їх використання у заявлених цілях

Проведення перевірок використання іноземними споживачами товарів, які імпортовані ними з України, повинно відповідати законодавству держави, під юрисдикцією якої знаходиться такий споживач. Проведення таких перевірок на території держав іноземних імпортерів може здійснюватися лише у разі, коли здійснення таких перевірок передбачено зовнішньоекономічними договорами (контрактами), згідно з якими товари імпортовано з України або у разі, коли це обумовлено міжнародними договорами, учасниками яких є держава іноземного імпортера та Україна. Підставою для проведення таких перевірок є відповідні письмові гарантії уповно-

важених на це державних органів держави іноземного імпортера (кінцевого споживача), надані у зв'язку з імпортом товарів з України.

Зазначені перевірки проводяться за місцем встановлення (використання) імпортованих з України товарів уповноваженими посадовими особами Держекспортконтролю, посольства України у відповідній державі або комісією, до складу якої можуть входити представники підприємства чи організації, що є експортером цих товарів, МЗС або посольства України у відповідній державі, СБУ, СЗРУ, Держмитслужби та Держекспортконтролю.

У разі наміру проведення таких перевірок повідомлення про це подається Держекспортконтролем через МЗС до відповідних державних органів держави іноземного імпортера. Питання, пов'язані з проведенням перевірки (узгодження термінів перевірки з іноземним імпортером, оформлення віз тощо), узгоджуються дипломатичними каналами.

У разі, коли за підсумками зазначених перевірок виявлені порушення зобов'язань, узятих на себе іноземними імпортерами або кінцевими споживачами, МЗС (за поданням Держекспортконтролю) дипломатичними каналами повідомляє компетентні державні органи держави іноземного імпортера про виявлені порушення. Іноземний імпортер та/або кінцевий споживач товару, що порушили прийняті на себе зобов'язання, заносяться Держекспортконтролем до списку іноземних суб'єктів господарської діяльності, з якими забороняються або обмежуються ділові стосунки щодо товарів, які підлягають державному експортному контролю.

Запитання для самоконтролю

1. *На яких етапах зовнішньоекономічної діяльності застосовуються процедури державного експортного контролю?*

2. *Назвіть мету запровадження попередньої експертизи та здійснення реєстрації суб'єктів у Держекспортконтролі.*
3. *На які випадки розповсюджується механізм контролю переговорів?*
4. *Назвіть базові процедури контролю, що здійснюється під час постачання та після постачання товарів.*
5. *Чи можуть бути застосовані процедури державного експортного контролю до товарів, які не внесені до списків?*
6. *У яких випадках експортер зобов'язаний звернутися за дозвільним документом відносно експорту товарів, які не внесені до списків?*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Гришуткін О. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств в умовах експортного контролю / Вісник експортного контролю. – 2011. – № 4.
2. Науково-практичний коментар до Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” / під редакцією Легейди О. С., Дмитрієва А. І., Гришуткіна О. М. – Київ : Видавнича компанія “КИТ”, 2005. – 1039 с.
3. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : закон України № 549-IV від 20 лютого 2003 року із змінами, що внесено Законом України № 2561-VI від 23 вересня 2010 року.
4. Про зовнішньоекономічну діяльність : закон України від 16 квітня 1991 року №959-XII (з наступними змінами та доповненнями).

Додаткова

5. Положення про державну службу експортного контролю України / затверджене Указом Президента України від 8 квітня 2011 року № 448 (з наступними змінами та доповненнями).

6. Положення про порядок надання гарантій та здійснення державного контролю за виконанням зобов'язань щодо використання у заявлених цілях товарів, які підлягають державному експортному контролю / затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27.05.1999 р. № 920 (з наступними змінами та доповненнями).
7. Положення про порядок надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю / затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 08.06.1998 р. № 838 (з наступними змінами та доповненнями).
8. Положення про порядок проведення експертизи в галузі державного експортного контролю / затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 15.07.1997 р. № 767 (з наступними змінами та доповненнями).
9. Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) / затверджене наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09.01 № 201, зареєстрований Міністерством юстиції України 21.09.2001 р. за № 833/6024 (з наступними змінами та доповненнями).
10. Порядок державного експортного контролю за проведенням переговорів, пов'язаних з укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо здійснення експорту товарів / затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 06.06.2012 р. № 500 (з наступними змінами та доповненнями).
11. Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення / затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 р. № 1807 (з наступними змінами та доповненнями).
12. Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання / затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 р. № 86 (з наступними змінами та доповненнями).
13. Про порядок встановлення (скасування) ембарго на експорт товарів відповідно до міжнародних зобов'язань України : указ Президента України від 15.07.1999 № 861 (з наступними змінами та доповненнями).

Тема 8.

СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОФІРМОВОГО ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ ПІДПРИЄМСТВ

- 8.1. Загальні положення впровадження систем експортного контролю на підприємствах
- 8.2. Організаційні засади створення системи внутрішньофірмового експортного контролю підприємства
- 8.3. Функціонування системи внутрішньофірмового експортного контролю підприємства
- 8.4. Система виявлення ризиків
- 8.5. Інструменти забезпечення функціонування СВФЕК

8.1. Загальні положення впровадження систем експортного контролю на підприємствах

8.1.1. Мета створення систем експортного контролю на підприємствах

Україна має потужний промисловий та науково-технічний потенціал у таких високотехнологічних галузях, як авіаційна, ракетна, суднобудівна, хімічна, машинобудівна, радіоелектронна, атомної енергетики тощо. Частина товарів, що розробляються чи виробляються підприємствами цих галузей, є вкрай “чутливими” з погляду створення зброї масового знищення чи засобів її доставки або просто є “військовими товарами”. Виходячи з того, що нерозповсюдження, національна безпека та міжнародні зобов’язання мають перевагу над “простим” бажанням підприємств мати якомога

більший прибуток, під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємства повинні повною мірою виконувати правила та процедури, що передбачені системою державного експортного контролю. Саме тому перша річ, яку повинен усвідомити “далекоглядний” підприємець, це необхідність створення на підприємстві такої системи, яка дасть змогу максимально захистити підприємство від можливих “нега-раздів”, пов’язаних з експортом “чутливих” товарів. Така система захисту у термінах експортного контролю має назву “система внутрішньofірмового експортного контролю” підприємства (СВФЕК). Створення підприємствами таких систем має на меті:

- сприяння ефективному здійсненню підприємством зовнішньоекономічної діяльності;

- зменшення ризиків підприємств при здійсненні міжнародних передач “чутливих” товарів;

- забезпечення виконання процедур експортного контролю підприємствами на усіх етапах здійснення міжнародних передач “чутливих” товарів;

- сприяння виявленню та припиненню міжнародних передач товарів, які можуть нанести збиток державі або порушують відповідні міжнародні зобов’язання щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки, звичайних озброєнь та товарів, що можуть бути використані для їх створення;

- захист підприємств від можливих порушень чинного законодавства з експортного контролю та пов’язаних з такими порушеннями адміністративних, кримінальних та економічних санкцій, які можуть бути застосовані до підприємства та його персоналу.

Звісно, що створення підприємством власної СВФЕК є “додатковою” витратою, але відсутність такої системи та пов’язані з цим ризики застосування санкцій за невиконання процедур експортного контролю можуть призвести до значно більших економічних втрат, ніж додаткові витрати підприємства на створення та функціонування СВФЕК.

Створення підприємством СВФЕК у цілому є рекомендаційною нормою законодавства, але враховуючи специфіку

міжнародних передач “чутливих” товарів, підприємствам, які мають намір здійснювати на міжнародному ринку відповідні операції з такими товарами, створення такої системи є вигідним як з економічного погляду, так і з погляду безпеки існування підприємства.

З метою заохочення підприємств у створенні ними власних СВФЕК законодавством з експортного контролю передбачено, що підприємства, які створили такі системи, можуть мати переваги порівняно з підприємствами, які таких систем не мають. Серед переваг є:

право використання “спрощених” процедур експортного контролю за рахунок оформлення генеральних чи відкритих дозвільних документів Держекспортконтролю (замість відповідних разових документів), що значно зменшує поточні втрати коштів та часу порівняно із отриманням відповідних разових документів та, завдяки цьому, проводити більш ефективну маркетингову політику з розширення зовнішніх ринків збуту товарів;

право отримати від Кабінету Міністрів України повноваження на експорт/імпорт товарів військового призначення (у випадках, коли підприємство є виробником таких товарів) та, завдяки цьому, відмовиться від додаткових витрат, пов’язаних зі здійсненням експорту/імпорту таких товарів за допомогою посередників, що мають такі повноваження.

Зверніть увагу!

Якщо підприємство не має СВФЕК, воно може отримувати лише разові дозвільні документи на кожну міжнародну передачу товару протягом одного року.

Якщо підприємство має СВФЕК, воно може отримувати генеральні та відкриті дозвільні документи на необмежену кількість міжнародних передач товарів протягом до трьох років.

Таким чином, “вигода” підприємства полягає у скороченні поточних витрат, зменшенні собівартості товарів та збільшенні за цей рахунок конкурентоспроможності власних товарів на зовнішньоекономічних ринках. Безумовно, слід

мати на увазі, що отримання відповідних вигод та переваг повинно бути пов'язано із відповідальним ставленням підприємства до заходів експортного контролю.

8.1.2. Нормативно-правове підґрунтя створення СВФЕК

Правовим підґрунтям створення СВФЕК на підприємствах є відповідні норми статті 14 Закону “про експортний контроль”, якими визначено, що з метою забезпечення виконання вимог законодавства з експортного контролю на всіх етапах здійснення міжнародних передач “чутливих” товарів підприємства створюють системи внутрішньофірмового експортного контролю. Цим Законом також унормовано, що СВФЕК є комплексом заходів організаційного, правового, інформаційного та іншого характеру, що виконується підприємством з метою дотримання ним та підпорядкованими йому структурними підрозділами вимог законодавства з експортного контролю. Саме розуміння того, що СВФЕК є “комплексом заходів”, створює основу для розбудови на підприємстві робіт із практичного наповнення такої системи відповідними підрозділами, організаційними документами, законодавчою та нормативно-правовою базою, а також необхідною кількістю інформаційних баз відповідно до напрямів діяльності підприємства.

Стаття 14 Закону “про експортний контроль” передбачає, що СВФЕК створюється підприємством згідно з рекомендаціями Держекспортконтролю, який сприяє створенню такої системи і надає підприємству інформаційно-методичну допомогу.

Створена підприємством СВФЕК повинна бути адекватна сфері комерційних інтересів підприємства, його економічним можливостям і діловій активності на міжнародних ринках.

Якщо підприємство створило СВФЕК, то така система буде сприяти підприємству у його зовнішньоекономічній діяльності, але для повного використання переваг такої системи підприємство повинно здійснити її атестацію в Держекспортконтролі, як це передбачено статтею 14 Закону “Про експортний контроль”. Процедура здійснення такої

атестації визначається “Порядком державної атестації системи внутрішньофірмового експортного контролю, створеної суб’єктом здійснення міжнародних передач товарів”, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 року № 1080 (з наступними змінами та доповненнями).

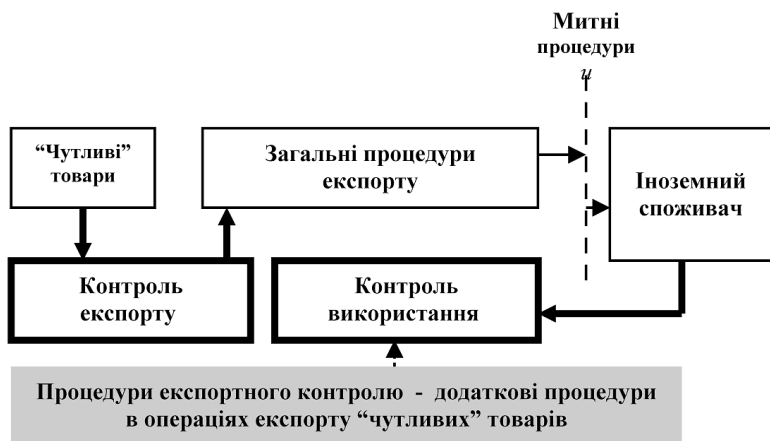
Таким чином, правова основа СВФЕК складається з Закону “про експортний контроль”, нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правових документів Мінекономрозвитку та рекомендаційних документів Держекспортконтролю України.

8.1.3. Роль керівництва підприємства у створенні СВФЕК

Здійснення зовнішньоекономічних операцій із “чутливими” товарами та отримання прибутків від цього є надзвичайно складним та відповідальним напрямом діяльності підприємств. Порівняно із загальними процедурами здійснення зовнішньоекономічної діяльності, які застосовуються до “звичайних” товарів, до “чутливих” товарів застосовується низка складних додаткових процедур державного експортного контролю, які мають додатковий регуляторний вплив на зовнішньоекономічну діяльність підприємств із зазначеними товарами.

Таким чином, підприємці, що мають намір отримувати прибуток від здійснення зовнішньоекономічних операцій із “чутливими” товарами, повинні здійснювати значно більше кроків для досягнення цієї мети, ніж підприємці, що працюють зі звичайними товарами. Під час планування та здійснення експорту “чутливих” товарів підприємство, крім загальновідомих процедур зовнішньоекономічної діяльності, змушене здійснювати низку додаткових процедур, як це показано на мал. 8.1., тому вирішальна роль у організації робіт підприємства з виконання зазначених додаткових процедур належить керівництву підприємства.

Процедури державного експортного контролю, що застосовуються відносно “чутливих” товарів, є елементом додат-

Мал. 8.1. Додаткові процедури, пов'язані з експортним контролем, в операціях експорту “чутливих” товарів

кової регуляції зовнішньоекономічної діяльності з боку держави. З огляду на таку додаткову державну регуляцію застосування експортного контролю впливає на фактор вартості товарів та прибуток підприємства. Вирішення проблеми розумного балансу між можливими прибутками та витратами на створення СВФЕК належить до компетенції керівництва підприємства.

Головна роль у виконанні підприємством законодавства з державного експортного контролю належить керівнику підприємства, який повинен зрозуміти необхідність СВФЕК для підприємства та створити прозору і чітку систему правил, які вимагають від персоналу підприємства виконувати законодавство в галузі експортного контролю. Під час планування організаційних заходів, необхідних для функціонування СВФЕК, керівництвом підприємства враховуються профіль діяльності підприємства, його виробнича структура, наявність філій і дочірніх компаній, потенційна можливість використання товарів для створення зброї масового знищення, засобів її доставки або для створення звичайних видів озброєнь та військової техніки, а також обсяги і географія діяльності підприємства на міжнародних ринках та інші чинники.

Впровадження та забезпечення виконання вимог експортного контролю є обов'язком керівництва підприємства, тому що саме воно створює умови та виділяє відповідні ресурси для належного виконання персоналом підприємства вимог експортного контролю, а також забезпечує контроль за такою діяльністю. Керівництво підприємства здійснює заходи для впровадження прозорої і чіткої системи правил, які організовують персонал підприємства на належне виконання законодавства у галузі державного експортного контролю.

Основою побудови СВФЕК підприємства є впровадження такого підходу до зовнішньоекономічних операцій з “чутливими” товарами, коли будь-які контракти чи інші роботи не можуть виконуватися, якщо вони будь-яким чином порушують законодавство у галузі державного експортного контролю, незалежно від комерційної вигоди підприємства. Такі правила керівництво підприємства впроваджує на усіх організаційних рівнях підприємства, особливо на тих, що пов'язані з експортом, імпортом (ввезенням, вивезенням), реекспортом, збутом, наданням послуг, доставкою товарів чи іншою діяльністю, на яку поширюється дія експортного контролю.

Організаційну структуру СВФЕК підприємства, як правило очолює керівна посадова особа (наприклад, директор підприємства, його перший заступник, заступник з питань економічної безпеки підприємства, заступник з питань експортного контролю тощо), яка має відповідні владні повноваження, у тому числі такі, що забезпечують їй координацію діяльності з питань експортного контролю в усіх підрозділах підприємства, та яка на достатньому рівні володіє знаннями законодавства у галузі державного експортного контролю, досконало знає товари (вироби, технології, послуги), міжнародні передачі яких здійснює підприємство, та вимоги до здійснення таких передач.

Такі повноваження одного з керівників та його посада значно підсилюють філософію підприємства відносно експортного контролю та надають можливість дієвого функціо-

нування СВФЕК підприємства. Разом з тим керівна посадова особа, відповідальна за експортний контроль, несе відповідальність за встановлення та виконання процедур експортного контролю на підприємстві. Саме такий керівник забезпечує введення в дію організаційних інструкцій з питань експортного контролю, врахування цих інструкцій персоналом підприємства, складає кваліфікаційні вимоги до персоналу підприємства (персоналу, що залучений до питань експортного контролю) та створює умови для навчання такого персоналу, а також забезпечує контроль виконання заходів експортного контролю персоналом підприємства.

Керівники середньої ланки повинні забезпечувати виконання правил експортного контролю у підрозділах, пов'язаних із міжнародними передачами товарів та їх доставкою. Кожен із таких керівників повинен мати для цього відповідні повноваження.

8.2. Організаційні засади створення системи внутрішньофірмового експортного контролю підприємства

8.2.1. Організація СВФЕК на підприємстві

Створення СВФЕК підприємствами не є обов'язковою нормою законодавства, тому розгляд організаційних засад створення СВФЕК на підприємстві здійснюється, виходячи з відповідних рекомендацій державних органів, та у формі, що застосовується у таких рекомендаціях.

Організаційна структура СВФЕК підприємства повинна бути централізованою настільки, наскільки це можливо. Перш за все слід дотримуватися правила, що впровадження та забезпечення виконання вимог державного експортного контролю є справою керівника підприємства.

Для забезпечення поточної діяльності підприємства у галузі експортного контролю на підприємстві бажано створити відповідний підрозділ експортного контролю (підрозділ ЕК), дотримуючись при цьому принципу його максимальної централізації. З метою забезпечення цього принципу

пу підрозділ ЕК рекомендується організовувати як самостійну штатну одиницю, що підпорядкована безпосередньо керівнику підприємства відповідальному за здійснення заходів експортного контролю на підприємстві (керівник підприємства, що відповідає за ЕК).

Підрозділ ЕК потребує певного рівня незалежності на підприємстві. Такий підрозділ не повинен підпорядковуватися іншим підрозділам підприємства, особливо тим, які здійснюють маркетинг ринків збуту, займаються збутом товарів, проводять переговори, укладають контракти або здійснюють митне оформлення товарів. У будь-якому разі керівництво підприємства повинно гарантувати, що під час виконання заходів експортного контролю не виникне будь-якого конфлікту інтересів між підрозділами, завдяки чому будуть порушені вимоги експортного контролю. Якщо співробітники підрозділу експортного контролю відповідають одночасно і за експортний контроль і за, наприклад, продаж, то конфлікт інтересів особливо очевидний. Найкращий шлях – зробити підрозділ ЕК настільки незалежним, наскільки це можливо. Виходячи з визначеного, державні органи рекомендують створити на підприємстві саме окремий підрозділ з питань ЕК або забезпечити відповідний статус відповідальному за експортний контроль у випадках, коли створення окремого підрозділу недоцільно (маються на увазі невеликі за обсягом зовнішньоекономічних операцій підприємства, на яких створення підрозділу ЕК недоцільно, виходячи з економічних міркувань).

На посаду керівника підприємства, що відповідає за ЕК, повинен бути призначений працівник, який має відповідні повноваження вирішувати питання експортної політики підприємства та відповідні адміністративні питання, у тому числі такі, що забезпечують йому координацію діяльності з експортного контролю в усіх підрозділах підприємства та дають йому право припиняти експортні контракти у випадку виникнення будь-яких обставин, що можуть призвести до порушення законодавства в галузі державного експортного контролю або невиконання відповідних міжнародних

зобов'язань України. Такий керівник повинен досконало знати законодавство в галузі експортного контролю, правила та порядок його виконання. Крім того, він повинен досконало знати товари (вироби, технології, послуги), які можуть бути об'єктами зовнішньоекономічної діяльності підприємства та вимоги до здійснення міжнародних передач таких товарів.

Правила, процедури та посадові інструкції з експортного контролю на підприємстві повинні бути формалізовані таким чином, щоб їх дотримання було забезпечено незалежно від кадрових змін. Керівник підприємства, що відповідає за ЕК, повинен забезпечувати постійне навчання персоналу, у тому числі, забезпечити розробку відповідних довідкових матеріалів, які надають персоналу достатні знання для виконання процедур експортного контролю.

Керівник підприємства, що відповідає за ЕК, повинен звернути особливу увагу на відбір службовців, що матимуть справу з експортним контролем. Він повинен гарантувати, що працівники з необхідними професійними знаннями (юридичними та конструкторсько-технологічними) здійснюють експертизу в усіх підрозділах підприємства, діяльність яких пов'язана з зовнішньоекономічною діяльністю, та що ці працівники є надійними. Він також повинен вжити заходів, щоб нові службовці підприємства, які пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю, пройшли навчання з метою ознайомлення їх з організацією СВФЕК підприємства, що надасть їм змогу діяти відповідно до законодавства у галузі експортного контролю.

8.2.2. Підрозділ експортного контролю підприємства

Підрозділ експортного контролю підприємства (підрозділ ЕК) є головним структурним підрозділом підприємства, який спеціально створюється з метою забезпечення функціонування СВФЕК на підприємстві. Підрозділ ЕК є головною ланкою СВФЕК підприємства та повинен виконувати такі основні функції:

розробку заходів щодо експортного контролю і перевірку їх реалізації;

здійснення контролю за виконанням вимог законодавчих та нормативно-правових актів у галузі експортного контролю на всіх етапах зовнішньоекономічної діяльності підприємства;

забезпечення взаємодії з підрозділами, що виготовляють товари та зі службами, що здійснюють підготовку та міжнародні передачі товарів;

участь у підготовці наказів та інших керівних документів з питань зовнішньоекономічної діяльності підприємства;

навчання працівників підприємства, що займаються питаннями зовнішньоекономічної діяльності, вимогам законодавчих та нормативно-правових актів у галузі експортного контролю;

здійснення аналізу зовнішньоекономічних операцій підприємства щодо їх відповідності вимогам експортного контролю;

здійснення контрольних функцій на всіх етапах маркетингу, укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів), відвантаження та доставки товарів;

забезпечення взаємодії з Держекспортконтролем щодо отримання дозвільних документів та контролю за використанням таких документів;

підготовку та подання до Держекспортконтролю звітних матеріалів щодо доставки товарів та їх використання у заявлених цілях;

впровадження програм навчання співробітників підприємства у галузі експортного контролю та підготовка необхідних навчальних матеріалів для цього;

розробку та адміністрування програми експортного контролю підприємства;

координацію діяльності зі співробітниками, відповідальними за експортний контроль у причетних до цього підрозділах підприємства;

ведення документації, пов'язаної з отриманням та використанням дозвільних документів та документів про гарантії.

проведення регулярних перевірок роботи підрозділів підприємства, що займаються діяльністю, пов'язаною з міжнародними передачами товарів.

З метою належного виконання завдань у СВФЕК підприємства підрозділ ЕК повинен мати відповідні права та повноваження. Так, цей підрозділ повинен мати право отримувати від усіх підрозділів підприємства інформацію, необхідну для виконання завдань, покладених на СВФЕК підприємства, та звертатися до керівництва підприємства щодо призупинення будь-яких угод про міжнародні передачі товарів у випадках виникнення обставин, які можуть призвести до порушення законодавства України в галузі експортного контролю чи порушення прийнятих нею міжнародних зобов'язань.

Підрозділ ЕК повинний бути координуючим центром з питань експортного контролю для інших підрозділів підприємства та інформувати їх про нові нормативні акти та положення, зміни у внутрішніх процесах, коригування процесів, пов'язаних з експортним контролем тощо. Зазначена інформація повинна бути доведена до відповідних службовців якнайшвидше. Крім того, персонал підприємства повинен бути обізнаним, до кого звертатися у разі виникнення питань, що стосуються законодавства у галузі експортного контролю. Список контактних осіб підрозділу ЕК повинен бути доступний усім службовцям підприємства та регулярно перевірятися керівником підрозділу ЕК та керівником підприємства, що відповідає за ЕК.

Експортний контроль є необхідним у багатьох часткових процесах, пов'язаних із діяльністю підприємства, тому, створюючи підрозділ ЕК та механізми взаємодії цього та інших підрозділів, діяльність яких має відношення до зовнішньоекономічної діяльності підприємства, керівництво підприємства повинно виходити з того, що СВФЕК єдине усі ці підрозділи, а підрозділ ЕК є координаційним центром діяльності з експортного контролю. Як правило, до зовнішньоекономічної діяльності підприємства мають відношення підрозді-

ли, до функцій яких віднесено маркетинг продукції, економічна безпека підприємства, продаж або закупівля товарів, логістика, розроблення нового продукту, виробництво, а також фінанси.

8.2.3. Державна атестація СВФЕК підприємства

Підприємства, які створили власні СВФЕК, можуть скористатися перевагами, що дає таке створення, лише у випадках, коли вони здійснили державну атестацію таких систем.

Державна атестація СВФЕК проводиться з метою підтвердження виконання підприємством комплексу заходів організаційного, правового, інформаційного та іншого характеру щодо дотримання ним та підпорядкованими йому структурними підрозділами вимог законодавства в галузі державного експортного контролю, встановлення готовності підрозділів та посадових осіб підприємства забезпечити виконання вимог законодавства в галузі експортного контролю на всіх етапах здійснення міжнародних передач товарів. Державну атестацію СВФЕК здійснює Держекспортконтроль.

Процедури здійснення державної атестації визначено “Порядком державної атестації системи внутрішньофірмового експортного контролю, створеної суб’єктом здійснення міжнародних передач товарів”, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 року № 1080 (з наступними змінами та доповненнями). Цей порядок передбачає:

- підготовку та подання підприємством до Держекспортконтролю комплекту документів для здійснення атестації;

- розгляд документів, наданих підприємством, Держекспортконтролем та спеціальною міжвідомчою Комісією, до складу якої залучені представники МЗС, Мінекономрозвитку, СБУ, Держмитслужби та інших державних органів;

- перевірку Держекспортконтролем та членами міжвідомчої комісії наявності та функціонування створеної підприємством СВФЕК безпосередньо на підприємстві;

- видання наказу Держекспортконтролю про атестацію СВФЕК, створеної підприємством;

оформлення Держекспортконтролем та видачу підприємству свідоцтва про державну атестацію СВФЕК, створеної підприємством.

Якщо державну атестацію здійснено і підприємство отримало про це відповідне свідоцтво, таке підприємство отримує і зазначені вище додаткові можливості з отримання генеральних чи відкритих дозвільних документів та отримання від Кабінету Міністрів України повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю.

Однак у випадках, коли підприємство порушує законодавство у галузі експортного контролю, реорганізоване, ліквідоване чи визначене банкрутом, державна атестація СВФЕК такого підприємства скасовується Держекспортконтролем, унаслідок чого зазначені вище можливості підприємством втрачаються.

8.3. Функціонування системи внутрішньofіrmового експортного контролю підприємства

8.3.1. Стадії функціонування СВФЕК підприємства

Питання та вимоги експортного контролю повинні враховуватися персоналом підприємства практично на всіх етапах роботи підприємства з “чутливими” товарами від маркетингової та проектної діяльності до виготовлення, реалізації та використання таких товарів. Саме СВФЕК, як довгострокова інвестиція підприємства у власну зовнішньоекономічну діяльність, повинна забезпечувати виконання вимог експортного контролю під час роботи з “чутливими” товарами.

Основою функціонування СВФЕК на підприємстві є аналіз усіх етапів роботи підприємства з “чутливими” товарами, визначення таких етапів, які потребують врахування вимог експортного контролю, визначення підрозділів, які можуть впроваджувати вимоги експортного контролю на кожному такому етапі та ретельне планування такої роботи. В основі такого аналізу та планування лежить принцип визначення конкретних підрозділів (виконавців) та визначення питань,

за які вони відповідають. У такій роботі досить важливим є те, щоб усі організаційні моменти були викладені у точних інструкціях та методичних матеріалах, які дозволяють персоналу орієнтуватися у важливих ситуаціях або надають інформацію, до кого звертатися у разі виникнення сумнівів. Крім того, досить важливим є те, щоб підрозділи, що задіяні у СВФЕК підприємства, мали досконалі бази даних з усіх питань, що віднесені до їх компетенції.

Планування роботи СВФЕК підприємства повинно бути орієнтованим на виконання передбачених законодавством обов'язкових процедур державного експортного контролю, до яких відносяться:

- реєстрація підприємства в Держекспортконтролі у якості суб'єкта здійснення міжнародних передач товарів;

- визначення процедур експорту/імпорту "чутливих" товарів;

- врахування вимог експортного контролю під час проведення переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів);

- врахування вимог щодо міжнародних передач товарів під час укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів);

- отримання від іноземних суб'єктів документів про гарантії;

- отримання дозвільних документів в Держекспортконтролі;

- участь у здійсненні передач товарів;

- контроль доставки товарів кінцевому споживачу;

- контроль кінцевого використання товарів;

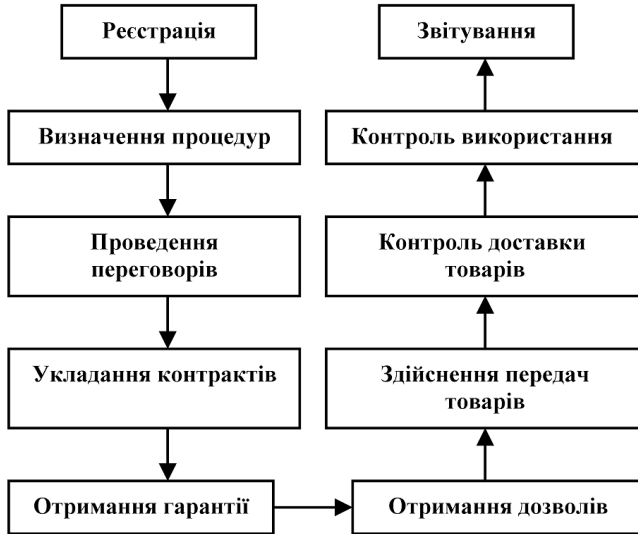
- звітність підприємства відносно передач "чутливих" товарів.

У випадках, коли підприємство має намір здійснювати експорт чи імпорт товарів військового призначення, до зазначених вище процедур додається процедура отримання відповідних повноважень на здійснення такого експорту чи імпорту.

Основні процедури експортного контролю, виконання яких повинне забезпечити СВФЕК підприємства, показані на мал. 8.2.

З метою належного виконання зазначених процедур експортного контролю підрозділ ЕК підприємства повинен

СВФЕК підприємства

Мал. 8.2. Процедури експортного контролю, що виконуються СВФЕК підприємства

брати участь у ранніх стадіях підготовки комерційної пропозиції та прийняття замовлення. Підприємство може зберегти час та гроші, якщо ще на цьому етапі у СВФЕК підприємства буде вирішено, чи застосовується експортний контроль до передач конкретного товару, чи потрібно отримання дозвільного документа на міжнародну передачу такого товару, та наскільки отримання цього документа є реальним.

Якщо такої роботи не зроблено, то отримання дозвільного документа на етапі, коли поставка вже є обов'язковою в певний часовий строк, може затримати усі процеси підприємства, пов'язані із замовленням, не говорячи вже про проблеми з укладеним контрактом, якщо з'ясується, що на міжнародну передачу такого товару дозвільний документ не може бути наданий.

8.3.2. Роботи СВФЕК підприємства, що передують реєстрації

Міжнародні передачі товарів охоплюють різні операції, такі як експорт, імпорт, тимчасове ввезення чи вивезення та транзит, але лише до операцій експорту повною мірою застосовуються процедури державного експортного контролю, тому у подальшому доцільно розглядати роботу СВФЕК підприємства саме на прикладах експорту товарів.

Експортний контроль здійснюється відносно товарів, відносно держав, що отримують такі товари та відносно кінцевих споживачів цих товарів. Саме у таких напрямках і повинна здійснюватись попередня робота СВФЕК підприємства.

(а) товари

Для кожного окремого виду товару, що передбачається підприємством для експорту, підрозділ ЕК підприємства разом з іншими підрозділами, що задіяні у СВФЕК, повинен створити бази даних щодо класифікації товарів, наявності товарів у затверджених Кабінетом Міністрів України контрольних Списках та їх ідентифікації відповідно до конкретних позицій цих списків.

Проведення такої роботи починається з отримання підрозділом ЕК найменувань, описів та призначення конкретних товарів. Маючи таку інформацію, підрозділ ЕК (можливо за допомогою фахівців технічних підрозділів) визначає:

класифікацію товарів, які можуть бути військовими, подвійними або суто цивільними (тобто такими, що у будь-якому випадку не можуть бути використані з військовою метою чи з метою створення зброї масового знищення або засобів її доставки);

наявність товарів у відповідному, затвердженому Кабінетом Міністрів України, списку товарів, що підлягають державному експортному контролю;

ідентифікацію товарів по відношенню до конкретних позицій зазначених списків.

(б) держави

Обмеження на поставки конкретних найменувань товарів до конкретних держав визначаються підрозділом ЕК на під-

ставі інформації, що визначається Кабінетом Міністрів України у відповідних постановах про обмеження (заборони) експорту певних товарів, пов'язані із виконанням міжнародних зобов'язань України або виходячи з національних інтересів України. Крім того, такі обмеження можуть впливати з власних знань фахівців підприємства відносно кінцевого використання товарів або з інформації, яку отримує підприємство від державних органів, що здійснюють заходи у системі експортного контролю України.

(в) кінцеві споживачі

Наявність обмежень на поставки конкретних найменувань товарів до конкретних кінцевих споживачів визначених держав з'ясовується підрозділом ЕК на підставі інформації, що визначається у згаданих вище постановах Кабінету Міністрів. Крім того такі обмеження можуть впливати з власних знань фахівців підприємства відносно кінцевих споживачів чи кінцевого використання товарів або з інформації, яку отримує підприємство від державних органів, що здійснюють заходи у системі експортного контролю України.

На підставі підготовленої інформації щодо товарів, держав-отримувачів та кінцевих споживачів підрозділ ЕК створює відповідну базу даних товарів (так звану “матрицю товарів”), у якій визначає:

найменування товарів із розподілом їх за категоріями (товари військового призначення; товари подвійного використання; товари, не включені до списків, щодо яких можуть застосовуватися процедури державного експортного контролю; товари, що не підлягають експортному контролю);

обмеження на поставки конкретних найменувань товарів до конкретних держав;

обмеження на поставки конкретних найменувань товарів до конкретних споживачів визначених держав.

“Матриця товарів” є одним із ключових елементів прийняття рішень щодо порядку здійснення експорту товарів і повинна постійно доповнюватися підрозділом ЕК по мірі отримання ним додаткової інформації. Копії такої матриці повинні бути розповсюджені серед усіх підрозділів підпри-

ємства, що мають відношення до маркетингу, економічної безпеки підприємства, планування, укладання контрактів та здійснення міжнародних передач товарів. Зазначена “матриця” є одним із важливих інформаційних джерел для формування документів щодо реєстрації підприємства.

8.3.3. Реєстрація підприємства в Держекспортконтролі

Реєстрація підприємства в Держекспортконтролі є першим кроком у процедурах державного експортного контролю. Саме на цьому етапі Держекспортконтролем підтверджується або уточнюється класифікація та ідентифікація товарів, яку підприємство зробило під час підготовки заяви для реєстрації на підставі власної “матриці товарів”. Для виконання процедур реєстрації фахівці підрозділу ЕК та інших задіяних у СВФЕК підрозділів підприємства повинні добре знати вимоги та правила, що визначені у статті 12 Закону “про експортний контроль”, та у “Положенні про порядок проведення експертизи в галузі державного експортного контролю”, що затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 15.07.1997 р. № 767 (з наступними змінами та доповненнями).

За підсумками реєстрації в Держекспортконтролі підприємство отримує статус суб’єкта здійснення міжнародних передач товарів та відповідне посвідчення про це. У додатку до зазначеного посвідчення підприємство отримує роз’яснення щодо зробленої Держекспортконтролем класифікації та ідентифікації заявлених товарів, а також особливостей здійснення їх міжнародних передач до визначених держав.

Інформація відносно зробленої Держекспортконтролем класифікації та ідентифікації товарів, а також інформація відносно особливостей здійснення їх міжнародних передач до визначених держав, повинна бути врахована підрозділом ЕК підприємства для уточнення “матриці товарів”.

Отримання підприємством статусу суб’єкта здійснення міжнародних передач товарів є обов’язковою передумовою для подальшої роботи підприємства відповідно до визначених у системі державного експортного контролю процедур та здійснення ним міжнародних передач “чутливих” товарів.

8.3.4. Визначення процедур експорту товарів

Особливістю національного законодавства з експортного контролю є наявність у ньому різних процедур експорту/імпорту товарів залежно від класу товарів (“військові” або “подвійні”) та наявності заборон чи обмежень на експорт товарів до конкретної держави.

(а) процедури залежно від класу товарів

Якщо за підсумками реєстрації товари віднесено до:

таких, що не підлягають державному експортному контролю, то їх експорт/імпорт здійснюється без застосування дозвільних процедур експортного контролю;

товарів подвійного використання, то їх експорт/імпорт здійснюється із застосуванням дозвільних процедур за загальною схемою експортного контролю;

військових товарів або таких, що є матеріальними носіями секретної інформації, то до їх експорту/імпорту застосовуються дозвільні процедури, а умовою здійснення такого експорту/імпорту є отримання підприємством спеціальних “повноважень” на таку діяльність.

(б) процедури залежно від наявності обмежень

Якщо за підсумками реєстрації визначено наявність обмежень на експорт товарів до конкретної держави, то укладання контракту на їх експорт може здійснюватись лише після отримання підприємством відповідного дозвільного документа (висновку) Держекспортконтролю на право проведення переговорів, пов'язаних із укладанням такого контракту.

(в) процедури залежно від типу дозвільного документа

Якщо підприємство лише “час від часу” здійснює міжнародні передачі “чутливих” товарів, воно може здійснювати це за загальними процедурами експортного контролю шляхом отримання разових дозвільних документів.

У той же час, якщо підприємство є постійним “гравцем” на зовнішньоекономічних ринках “чутливих” товарів, воно має право спростити собі життя в умовах експортного кон-

тролю. Йдеться про можливість отримання генеральних та відкритих дозвільних документів. (Можливість отримання таких документів є своєрідним привілеєм та потребує від підприємства додаткового кроку у вигляді створення власної СВФЕК та її державної атестації).

Виходячи з класифікації товарів, наявних обмежень щодо їх експорту та передбаченого типу дозвільного документа, фахівці підрозділу ЕК та інших підрозділів СВФЕК підприємства повинні визначити необхідні процедури подання заяв та отримання дозвільних документів.

8.3.5. Проведення переговорів, пов'язаних з укладанням контрактів

Під час проведення переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів), фахівці підрозділу ЕК та інших підрозділів СВФЕК підприємства повинні здійснити заходи щодо недопущення укладання таких договорів (контрактів) відносно експорту товарів до держав чи споживачів, щодо яких установлені відповідні заборони.

У випадках, коли відносно експорту товарів до визначених держав чи споживачів встановлені часткові обмеження, підрозділ ЕК та інші підрозділи СВФЕК підприємства повинні здійснити заходи щодо проведення переговорів, пов'язаних з укладанням таких договорів (контрактів) лише після отримання позитивного висновку Держекспортконтролю про можливість їх проведення.

З метою належного виконання вимог державного експортного контролю відносно переговорів, фахівці підрозділу ЕК та інших підрозділів СВФЕК підприємства повинні керуватись вимогами статті 11 Закону “про експортний контроль”, “Порядком державного експортного контролю за проведенням переговорів, пов'язаних з укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо здійснення експорту товарів,” затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 06.06.2012 р. № 500 (з наступними змінами та доповненнями).

8.3.6. Врахування вимог щодо міжнародних передач товарів під час укладання контрактів

Зовнішньоекономічний договір (контракт) стосовно міжнародних передач товарів є визначальним у зовнішньоекономічній діяльності підприємства. Контракт також є важливим у системі експортного контролю. Але ця система застосовує додаткові вимоги відносно міжнародних передач товарів та відносно документів, що пов'язані з такими передачами, а саме:

низку специфічних інструментів у вигляді дозвільної системи (з її можливістю відмов) та системи перевірок використання товарів за призначенням (як документальних – на підставі звітності підприємства, так і “фізичних” – шляхом здійснення “фізичного” контролю на території кінцевого споживача);

низку додаткових документів у вигляді сертифікатів кінцевого споживача, імпортних сертифікатів, сертифікатів підтвердження доставки тощо.

Так, за відсутністю дозволу експорт зробить неможливо, тому підприємство буде вимушене сплатити штрафні санкції за невиконання контракту. У такому випадку кращим шляхом для підприємства застрахуватись від штрафних санкцій є умова контракту щодо набуття ним чинності лише після отримання дозвільного документа.

Наявність сертифікатів чи інших документів про гарантії є умовою надання дозволів на експорт товарів, тому підприємству доцільно заздалегідь домовитися з іноземним споживачем про надання сертифікатів та визначить положення про це у контракті.

Підприємству також (для впевненості) необхідно повідомити іноземного споживача про вимоги та механізми (документальні та “фізичні”) перевірок кінцевого використання товарів за призначенням, тому що відсутність згоди іноземного споживача на такі перевірки може стати підставою відмови у наданні дозвільного документа. Згоду про можливість проведення таких перевірок також потрібно визначити у контракті.

Необхідність письмового визначення згоди іноземного кінцевого споживача про надання зазначених вище документів, або про здійснення перевірок, повинна бути врахована фахівцями СВФЕК підприємства під час укладання контракту.

З метою належного виконання вимог державного експортного контролю відносно врахування вимог експортного контролю щодо міжнародних передач товарів під час укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів), фахівці підрозділу ЕК та інших підрозділів СВФЕК підприємства повинні керуватись вимогами статті 17 Закону “про експортний контроль” та “Порядком державного експортного контролю за проведенням переговорів, пов’язаних з укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо здійснення експорту товарів”, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 06.06.2012 р. № 500 (в частині, що стосується рекомендацій відносно контрактів).

8.3.7. Отримання від іноземного суб’єкта документів про гарантії

“Документи про гарантії” є вкрай важливими і специфічними інструментами експортного контролю. Такі документи, як правило, мають форму відповідних сертифікатів (сертифікатів кінцевого споживача, імпорتنих сертифікатів, сертифікатів підтвердження доставки тощо) та є невід’ємною складовою заявки підприємства про отримання дозвільного документа. Саме тому, перш ніж подати заявку на отримання дозвільного документа, підприємство повинно:

- отримати від кінцевого споживача сертифікат кінцевого споживача;

- у визначених Держекспортконтролем випадках отримати міжнародний імпорتنий сертифікат від уповноваженого на це державного органу (*України – під час імпорту, або іноземної держави – під час експорту*).

Крім зазначеного, якщо за підсумками експертизи заяви на дозвіл та інших документів підприємства Держекспортконтроль буде мати дані про можливість відхилення товарів від заявленого кінцевого використання, він може запропонувати

вати підприємству надати письмові гарантії кінцевого споживача про можливість перевірок використання товарів за призначенням на території кінцевого споживача товарів. Враховуючи, що відповідно до законодавства України такі гарантії можуть бути прийняті до розгляду лише у випадку, коли вони є частиною зовнішньоекономічного договору (контракту), фахівці СВФЕК підприємства повинні вжити заходів, які забезпечать надання таких гарантій у контракті або в іншому документі, який є невід’ємною частиною контракту.

Іншою умовою про надання дозвільного документа може бути умова надання сертифіката підтвердження доставки товарів до кінцевого споживача чи умова про здійснення “фізичних” перевірок використання товарів за призначенням на території держави-кінцевого споживача, тому фахівцям СВФЕК підприємства буде потрібно отримати письмові гарантії іноземного споживача про надання таких документів чи проведення перевірок. Відповідно до законодавства такі гарантії можуть бути прийняті до розгляду лише у випадку, коли вони є частиною зовнішньоекономічного договору (контракту), тому фахівці СВФЕК підприємства повинні вжити заходів, які забезпечать внесення до контракту необхідних гарантій про надання сертифіката підтвердження доставки чи про згоду на проведення перевірок.

З метою належного виконання вимог державного експортного контролю відносно надання іноземним споживачем документів про гарантії чи про згоду на проведення перевірок, фахівці підрозділу ЕК та інших підрозділів СВФЕК підприємства повинні керуватись вимогами статті 1 та статті 16 Закону “Про експортний контроль” та “Положенням про порядок надання гарантій та здійснення державного контролю за виконанням зобов’язань щодо використання у заявлених цілях товарів, які підлягають державному експортному контролю”, що затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27.05.1999 р. № 920 (з наступними змінами та доповненнями).

8.3.8. Отримання дозвільних документів

Якщо задіяні у СВФЕК фахівці підприємства здійснили усі необхідні кроки, що зазначені у попередніх підпунктах, підприємство може звертатися до Держекспортконтролю за отриманням відповідних дозвільних документів.

Для отримання дозвільних документів підрозділ ЕК разом з іншими підрозділами СВФЕК підприємства готують і подають до Держекспортконтролю заяву встановленого зразка та інші пов'язані з нею документи. Типи таких документів та їх кількість залежать від виду конкретної міжнародної передачі товарів та бажаного виду дозвільного документа (разовий, генеральний, відкритий).

Конкретні обсяги та види документів, що подаються до Держекспортконтролю, визначені у “Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення”, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 р. № 1807 (з наступними змінами та доповненнями) та у “Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання”, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 р. № 86 (з наступними змінами та доповненнями).

Відносно будь-яких інших товарів, які не визначені у списках, але відносно яких можуть бути застосовані процедури експортного контролю, документи доцільно подавати відповідно до Порядку, що передбачений для товарів подвійного використання.

З метою належного виконання вимог державного експортного контролю відносно подання заяв для отримання дозвільних документів, фахівці підрозділу ЕК та інших підрозділів СВФЕК підприємства повинні керуватись вимогами статті 1, 15 та 16 Закону “про експортний контроль”, зазначеними вище Порядками щодо товарів військового призначення або товарів подвійного використання.

Держекспортконтроль приймає рішення про видачу дозвільних документів (або про відмову в їх наданні), як правило, протягом 30 діб. За видачу дозвільних документів стя-

гується плата, тому перш ніж їх отримати, фінансовий підрозділ підприємства повинен сплатити необхідні кошти на рахунок Державного казначейства України, а підрозділ ЕК підприємства надати підтвердження про таку сплату до Держекспортконтролю. З метою належного виконання вимог державного експортного контролю відносно сплати за видачу дозвільних документів, фахівці фінансового підрозділу та підрозділу ЕК підприємства повинні керуватись вимогами статті 30 Закону “про експортний контроль”, а також “Порядком справляння плати за надання платних адміністративних послуг з оформлення та видачі документів у галузі державного експортного контролю і переліку платних адміністративних послуг, що надаються Державною службою експортного контролю, та розміру плати за їх надання”, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13.06.2011 р. № 746 (з наступними змінами та доповненнями).

8.3.9. Здійснення міжнародної передачі товарів

Дозвільні документи Держекспортконтролю, які отримало підприємство, є однією з підстав для митного оформлення товарів та надають підприємству право здійснювати визначені в цих документах міжнародні передачі товарів. За формальними ознаками міжнародна передача може вважатися здійсненою з моменту виконання умов доставки товарів, що визначені у зовнішньоекономічному договорі (контракті) згідно з Міжнародними правилами інтерпретації комерційних термінів (ІНКОТЕРМС). Разом з тим, завершення доставки товарів згідно з умовами контракту не звільняє українське підприємство від інших процедур, що передбачені вимогами експортного контролю (контроль доставки товарів кінцевому споживачу та контроль кінцевого використання товарів за призначенням, а також звітування до Держекспортконтролю про підсумки контролю).

Саме виходячи з вимог експортного контролю, під час здійснення передачі товарів іноземному споживачу фахівці СВФЕК та інші фахівці підприємства повинні вжити заходів для проведення необхідних дій та отримати необхідні доку-

менти, які можуть бути підтвердженням доставки товарів іноземному споживачу.

З метою належного виконання вимог державного експортного контролю щодо контролю доставки товарів, фахівці підрозділу ЕК підприємства та фахівці інших підрозділів підприємства, які задіяні у доставці товарів до кінцевого споживача, повинні керуватись вимогами статті 19 Закону “про експортний контроль”, а також “Положенням про порядок надання гарантій та здійснення державного контролю за виконанням зобов’язань щодо використання у заявлених цілях товарів, які підлягають державному експортному контролю”, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27.05.1999 р. № 920 (з наступними змінами та доповненнями).

8.3.10. Контроль кінцевого використання товарів

Підприємство, яке здійснило відповідну міжнародну передачу товарів та отримало підтвердження про доставку товарів кінцевому споживачу, може вважати таку передачу завершеною “за фактом”.

Проте завершення передачі не є гарантією наступного використання товарів за їх призначенням, яке визначено у відповідних сертифікатах кінцевого споживача. Саме тому законодавством з експортного контролю передбачено, що у разі експорту товарів підприємство-експортер повинно вжити заходів для проведення перевірки кінцевого використання товарів і надавати про це інформацію до Держекспортконтролю, а також сприяти державним органам України у проведенні таких перевірок.

Таким чином, фахівці СВФЕК українського підприємства-експортера повинні з’ясувати з іноземним імпортером та кінцевим споживачем процедури такого контролю під час фактичного використання цих товарів іноземним споживачем. З метою належного виконання вимог державного експортного контролю щодо контролю кінцевого використання товарів, фахівці підрозділу ЕК підприємства та фахівці інших підрозділів підприємства, які задіяні у такому контро-

лі, повинні керуватись вимогами статті 19 та 22 Закону “про експортний контроль”, а також “Положенням про порядок надання гарантій та здійснення державного контролю за виконанням зобов’язань щодо використання у заявлених цілях товарів, які підлягають державному експортному контролю”, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27.05.1999 р. № 920 (з наступними змінами та доповненнями).

8.3.11. Звітність

Завдяки впровадженню системи звітності Держекспортконтроль та інші державні органи мають зворотний зв’язок з підприємствами, які отримали дозвільні документи.

Звітність підприємства до Держекспортконтролю є одним із важливих інструментів системи експортного контролю, тому фахівці підрозділу ЕК та інших підрозділів СВФЕК підприємства повинні на усіх етапах підготовки та здійснення міжнародної передачі товарів вживати заходів щодо отримання необхідної інформації та документів, які для цього потрібні.

Підприємства, що отримали дозвільні документи, подають до Держекспортконтролю звітну інформацію про:

- підсумки проведення переговорів, під час яких укладено зовнішньоекономічний договір (контракт) про експорт товарів, на поставки яких до відповідної іноземної держави встановлено часткове ембарго;

- фактичне використання дозволів на право експорту/імпорту товарів;

- підсумки перевірки доставки та кінцевого використання товарів, що експортовані з України.

Наданням звітної інформації СВФЕК підприємства фактично замикає коло кроків, пов’язаних із плануванням міжнародної передачі товарів, її здійсненням, контролем доставки товарів та їх використанням за призначенням. З метою належного виконання вимог державного експортного контролю щодо звітності, фахівці підрозділу ЕК підприємства

та фахівці інших підрозділів СВФЕК підприємства, повинні керуватись вимогами статті 19 та 22 Закону “про експортний контроль”, “Порядком здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення”, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 р. № 1807 (з наступними змінами та доповненнями) та “Порядком здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання”, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 р. № 86 (з наступними змінами та доповненнями).

8.4. Система виявлення ризиків

8.4.1. Обізнаність персоналу підприємства

Низка так званих “критичних” держав як і раніше зацікавлена у придбанні товарів (у тому числі технологій) для розроблення чи виробництва зброї масового знищення (ЗМЗ) та засобів їх доставки чи у придбанні звичайних озброєнь. Це створює загрози як міжнародному миру та безпеці, так і національній безпеці. Як правило, спроби такого придбання товарів, робляться представниками “критичних” держав з докладанням значних логістичних зусиль, які часто дуже важко розкрити. Саме тому фахівці СВФЕК підприємства повинні ретельно з’ясовувати кожен міжнародну передачу “чутливих” товарів з точки зору її “надійності” щодо розповсюдження ЗМЗ чи засобів її доставки, або загроз неправомірного використання звичайних озброєнь.

Обізнаність та розуміння цього фахівцями підприємства грає ключову роль у досягненні цієї мети. Державний експортний контроль в цілому, та функціонування СВФЕК підприємства, можуть бути ефективними тільки у випадку, коли усі фахівці підприємства роблять свій вклад та підтримують такий контроль. Треба зазначити, що боротьба проти розповсюдження ЗМЗ та засобів її доставки потребує тісної взаємодії СВФЕК підприємств та державних органів. Відповідна обізнаність та розуміння ризиків, пов’язаних із

“чутливими” товарами та їх використанням не за призначенням, є необхідною умовою якісної та ефективної роботи підприємства.

Важливою передумовою будь-якого відповідального експорту в рамках підприємства повинно бути розуміння, що виконуватись може тільки такий зовнішньоекономічний договір (контракт), який побудовано на достовірних фактах. Достовірність таких фактів та сумлінне виконання вимог державного експортного контролю є однією з головних складових економічної безпеки підприємства.

8.4.2. “Червоні прапорці” виявлення ризиків

Підприємство, що постачає “чутливі” товари, може бути ненавмисно втягнутим до планування або виконання програм інших держав, пов’язаних із виробництвом зброї масового знищення чи засобів її доставки. Наведена нижче інформація повинна допомогти фахівцям СВФЕК підприємства у з’ясуванні прийняття можливих помилкових рішень щодо експорту “чутливих” товарів, а також допомогти з’ясувати випадки, що потребують додаткових консультацій з державними органами.

(а) спроби незаконного придбання товарів

Щоб розкрити спроби незаконного придбання “чутливих” товарів фахівці СВФЕК підприємства повинні ретельно аналізувати будь-яке постачання таких товарів, особливу увагу слід приділити аналізу таких питань у випадках, коли:

замовники надають інформацію про товари, яка не дає можливості однозначної ідентифікації товарів, або вони ухиляються від такої ідентифікації, або не надають переконливої інформації для прийняття рішення;

фахівці СВФЕК підприємства мають підозру відносно замовника: він невідомий у промислових колах, він не внесений до телефонних та торговельних довідників, він не представлений на жодному веб-сайті або в іншому інформаційному ресурсі, або є підозра відносно того, що тип бізнесу замовника не відповідає зробленому ним замовленню, або взагалі є підозра щодо легального існування замовника;

замовник не надає документів стосовно кінцевого призначення чи місця використання товарів або надає документи, які не містять інформації, що може бути достатньою для визначення їх кінцевого використання;

замовник вимагає надмірної конфіденційності щодо призначення чи місця використання товару, або надмірної конфіденційності щодо інших деталей, які стосуються товару, що має бути поставленим, або щодо надмірних заходів безпеки, пов'язаних із запланованим використанням товару;

замовник не надає відповіді або надає недостатні відповіді на питання комерційного або технічного характеру, які зазвичай обговорюються протягом комерційних переговорів;

замовник відмовляє фахівцям підприємства у доступі до підприємств-споживачів товарів за обставинами, що викликають підозру;

відносно держави призначення товарів фахівці СВФЕК підприємства мають інформацію про те, що вона була залучена до розповсюдження зброї масового знищення чи засобів її доставки.

(б) спроби незаконної переадресації товарів

З метою виявлення “значного” ризику незаконної переадресації “чутливих” товарів фахівці СВФЕК підприємства повинні “просіювати” інформацію, що надається замовниками, та інформацію, яку вони отримують з інших джерел, звертаючи увагу на такі дані та ретельно їх аналізуючи:

замовлення отримано від раніше не знайомих замовників або замовників, які не вступають у прямі контакти;

комерційна діяльність замовників має відношення до військової індустрії чи знаходиться під контролем збройних сил;

міжнародна передача товару є незвичайною з огляду на звичайну комерційну діяльність замовника чи технологічний рівень замовника (кінцевого споживача);

замовник пропонує незвичайно “вигідні” підприємству умови платежів, такі як: сплата за ціною, що перевищує ринкову, прийняття пільгових умов кредитування, акордна оплата чи оплата готівкою;

замовник не висуває вимог щодо: гарантії якості, гарантійного чи сервісного обслуговування, навчання персоналу чи надання технічних консультацій;

у замовленні виявлено невідповідність між методами упаковки чи переробки вантажів та способом їх транспортування, або виявлено незвичайні вимоги замовника стосовно способу поставки чи маркування товарів;

замовник відмовляється або ухиляється від надання гарантій від кінцевого споживача щодо підтвердження доставки товарів чи кінцевого використання товарів;

замовник відмовляється або ухиляється від надання гарантій від кінцевого споживача (або надання їх державного підтвердження) щодо можливості перевірок використання товарів у заявлених споживачем цілях безпосередньо у місці використання товарів.

Наявність одного чи більшої кількості “червоних прапорців” в запропонованій замовником операції є сигналом для фахівців СВФЕК підприємства щодо підвищеного ризику протизаконного використання товарів та пов’язаних з цим правопорушень в галузі експортного контролю.

У разі виявлення будь-якого з зазначених “прапорців” чи у разі отримання будь-якої іншої інформації, яка може свідчить про наміри замовника переключити товар на інші цілі, ніж офіційно ним заявлені, підрозділ ЕК підприємства повинен негайно вжити заходів щодо інформування про це Держекспортконтролю, а також здійснити заходи щодо зупинення запланованої міжнародної операції до з’ясування усіх обставин, що викликають підозру.

8.5. Інструменти забезпечення функціонування СВФЕК

Для належного функціонування створеної підприємством СВФЕК така система повинна бути забезпечена необхідними кадровими, організаційними, матеріально-технічними, інформаційними, фінансовими та іншими ресурсами.

8.5.1. Кадровий ресурс

За сучасним станом у вищих навчальних закладах України практично відсутня система цільової підготовки кадрів для систем експортного контролю. Винятком з цього є введений з 2011 року в Інституті міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка навчальний курс з експортного контролю, який є складовою освітньо-професійної програми підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр” зі спеціальності “міжнародні відносини”.

Враховуючи відсутність цільової підготовки кадрів для систем експортного контролю у вищих навчальних закладах, підприємства вимушені здійснювати самостійну підготовку фахівців для власних СВФЕК. Часткову допомогу у підготовці таких фахівців здійснює Держекспортконтроль, який щорічно проводить декілька семінарів з різних аспектів експортного контролю для представників підприємств. Саме такі семінари є засобом навчання та перепідготовки фахівців, що мають на підприємствах відношення до операцій, пов'язаних із міжнародними передачами “чутливих” товарів або задіяних у СВФЕК підприємств.

Законодавча та нормативно-правова база державної системи експортного контролю регулярно оновлюється відповідно до національних потреб та прийнятих Україною міжнародних зобов'язань. Виходячи з цього, керівництво підприємства повинне визначити для фахівців підприємства необхідні обсяги перепідготовки (при цьому також повинен бути врахований фактор плинності кадрів у підрозділах), враховуючи при цьому ступінь та рівні участі таких фахівців в операціях здійснення міжнародних передач товарів та операціях їх контролю. Під час проведення перепідготовки особливу увагу слід приділяти питанням розповсюдження технологій (і особливо у випадках, коли науково-технічні працівники підприємства беруть участь у міжнародних семінарах, зустрічах та інших заходах).

8.5.2. Організаційний ресурс

Для належного функціонування СВФЕК на підприємстві повинні бути виконані необхідні для цього організаційні заходи, такі як:

- визначення структури СВФЕК та підрозділів, які до неї віднесені;

- призначення одного з керівників підприємства особою, яка відповідає за експортний контроль на підприємстві та координує роботу підрозділів СВФЕК підприємства;

- визначення та затвердження функцій кожного підрозділу СВФЕК;

- визначення та затвердження регламенту роботи СВФЕК;

- визначення та затвердження посадових інструкцій персоналу СВФЕК;

- визначення та затвердження регламентів роботи відносно кожного питання, яке вирішується у СВФЕК підприємства.

Вирішення зазначених та інших організаційних питань, які є основою надійної, оперативної та ефективної роботи СВФЕК підприємства.

8.5.3. Матеріально-технічний ресурс

Підрозділ ЕК та інші підрозділи, що задіяні у СВФЕК підприємства, повинні мати належне матеріально-технічне забезпечення, яке дозволить ефективно виконувати завдання із забезпечення експортного контролю на підприємстві. До таких ресурсів відносяться належним чином обладнані приміщення, засоби оргтехніки, робочі місця фахівців, засоби зв'язку, транспортні засоби тощо.

8.5.4. Інформаційний ресурс

Підрозділи, що задіяні у СВФЕК підприємства, повинні мати необхідне для виконання їх завдань інформаційне забезпечення. До нього відносяться:

- бази документів;

- бази законодавчих, нормативних та відомчих актів;

- електронні бази даних.

(а) бази документів

У рамках роботи СВФЕК підприємства повинна бути розроблена програма ведення облікової документації. Метою такої програми є створення умов для належного зберігання усіх документів, які мають відношення до конкретних операцій планування та здійснення міжнародних операцій з товарів (замовлень, контрактів, даних про посередників та кінцевих споживачів, документів про зобов'язання та гарантії, документів про перевізників, маршрути та способи доставки, сертифікати підтвердження доставки, фінансові документи тощо). Зазначені документи повинні зберігатися не менше п'яти років з дати виконання конкретного контракту і повинні надаватися до органів експортного контролю чи інших компетентних державних органів за їх вимогою.

Відносно отримання кожного дозвільного документа підрозділом ЕК підприємства повинні бути оформлені окремі справи. Слід врахувати, що незважаючи на можливості електронних засобів та наявність відповідних електронних баз даних, справи з повними комплектами документів повинні бути оформлені на паперових носіях і містити оригінали (у разі неможливості – засвідчені копії) усіх документів, які були підставою для подання заяви для отримання дозволу.

Підрозділ ЕК підприємства повинний зберігати копії усієї кореспонденції відносно кожної держави, з якою підприємство має зовнішньоекономічні стосунки, незалежно від того, здійснювалися чи ні поставки товарів до цієї держави. Цей підрозділ також повинний зберігати копії усієї кореспонденції з кожним із замовників, вантажовідправників, урядовими органами, а також кореспонденцію з класифікації та ідентифікації товарів за кожним видом чи найменуванням продукції.

Найбільш важливою, з погляду експортного контролю, є така документація підприємства, як:

зовнішньоекономічний договір (контракт) або письмове замовлення на постачання товарів (послуг) за підписом замовника;

копії (чи оригінали) контрактів з визначенням реквізитів замовників, переліків товарів, їх вартості, особливих умов

постачання та інших даних, що рекомендується вносити до контрактів;

документи про посередників та кінцевих споживачів;

документи про зобов'язання та гарантії;

документи (довідки) про ступінь таємності товарів;

технічні довідки, за якими можна однозначно ідентифікувати товар за відповідною позицією контрольних Списків;

засвідчені копії сертифікатів кінцевого споживача, імпортерних сертифікатів та сертифікатів підтвердження доставки;

звіти про вжиті підприємством заходи щодо контролю доставки товарів;

звіти про вжиті підприємством заходи щодо контролю використання товарів кінцевим споживачем у заявлених цілях.

звіти до органів експортного контролю про використання дозвільних документів чи документів про гарантії;

документи про перевізників, маршрути та способи доставки, у тому числі документи, підписані капітаном, власником чи агентом морського судна, які є письмовим підтвердженням транспортування товарів, та договір про їх доставку, або документи, що оформлюються авіакомпаніями для перевезень товарів за кордон, які містять необхідну з погляду експортного контролю інформацію.

(б) бази законодавчих, нормативних та відомчих актів

Підрозділ ЕК та інші підрозділи СВФЕК підприємства повинні мати необхідні для їх роботи бази законодавчих, нормативних та інших актів. Контрольні екземпляри таких актів повинні бути віднесені до ведення підрозділу ЕК, який повинен здійснювати їх постійне оновлення відповідно до змін і доповнень, що приймаються відносно таких актів. Підрозділ ЕК повинен забезпечити дотримання персоналом підприємства норм цих актів, а також доведення змісту таких актів до кожного фахівця СВФЕК підприємства.

(в) електронні бази даних

Враховуючи всебічне використання комп'ютерної та іншої електронної оргтехніки найбільш розповсюдженим типом баз даних є саме електронні бази.

У рамках роботи СВФЕК підприємства може бути забезпечено функціонування різних електронних баз даних, але перш за все повинні бути створені та структуровані за окремими базами електронні копії усієї документальної бази зовнішньоекономічної діяльності, законодавчої та нормативно-правової бази, а також створено електронні бази щодо товарів, держав-отримувачів, замовників, покупців, споживачів та посередників. Окремо слід звернути увагу на створення електронних баз даних щодо заборон, обмежень чи застережень, а також баз, які підтримують вирішення питань зменшення ризиків зовнішньоекономічної діяльності з “чутливими” товарами.

Однак, незважаючи на величезні можливості електронних засобів та наявність відповідних електронних баз даних, справи з повними комплектами документів повинні бути оформленими і на паперових носіях.

Запитання для самоконтролю

1. *Назвіть мету впровадження внутрішньофірмових систем експортного контролю на підприємствах.*
2. *Які переваги та вигоди отримує підприємство, що створило внутрішньофірмову систему експортного контролю?*
3. *Кому повинна бути підпорядкована внутрішньофірмова система експортного контролю підприємства і чому повинно бути саме так?*
4. *Які підрозділи (за функціональною ознакою) повинні бути охоплені внутрішньофірмовою системою експортного контролю підприємства?*
5. *Яким документом передбачено атестацію системи внутрішньофірмового експортного контролю підприємства?*
6. *Назвіть напрямки перевірок замовників та споживачів товарів щодо з'ясування спроб незаконного придбання товарів.*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Гришуткін О. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств в умовах експортного контролю // Вісник експортного контролю. – 2011. – № 4.
2. Науково-практичний коментар до Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” / під редакцією Легейди О. С., Дмитрієва А. І., Гришуткіна О. М. – Київ : Видавнича компанія “КИТ”, 2005. – 1039 с.
3. Порядок державної атестації системи внутрішньофірмового експортного контролю, створеної суб'єктом здійснення міжнародних передач товарів / затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 р. № 1080 (з наступними змінами та доповненнями).
4. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : закон України № 549-IV від 20 лютого 2003 року із змінами, що внесено Законом України № 2561-VI від 23 вересня 2010 року.

Додаткова

5. Міжнародна торгова палата. Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів (ІНКОТЕРМС).
6. Положення про порядок надання гарантій та здійснення державного контролю за виконанням зобов'язань щодо використанню у заявлених цілях товарів, які підлягають державному експортному контролю / затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27.05.1999 р. № 920 (з наступними змінами та доповненнями).
7. Положення про порядок надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю / затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 08.06.1998 р. № 838 (з наступними змінами та доповненнями).

8. Положення про порядок проведення експертизи в галузі державного експортного контролю / затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 15.07.1997 р. № 767 (з наступними змінами та доповненнями).
9. Порядок державного експортного контролю за проведенням переговорів, пов'язаних з укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо здійснення експорту товарів / затверджений постановою Кабінету Міністрів України від від 06.06.2012 р. № 500 (з наступними змінами та доповненнями).
10. Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення / затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 р. № 1807 (з наступними змінами та доповненнями).
11. Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання / затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 р. № 86 (з наступними змінами та доповненнями).
12. Порядок справляння плати за надання платних адміністративних послуг з оформлення та видачі документів у галузі державного експортного контролю і переліку платних адміністративних послуг, що надаються Державною службою експортного контролю, та розміру плати за їх надання / затверджений постановою Кабінету України від 13.07.20011 р. № 746 (з наступними змінами та доповненнями).

Тема 9.

ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ

- 9.1. Загальний підхід до правозастосування у галузі державного експортного контролю
- 9.2. Формалізовані моделі застосування санкції до суб'єктів, що порушили правила експортного контролю
- 9.3. Процедури правозастосування у галузі державного експортного контролю
- 9.4. Накладання штрафів за порушення вимог законодавства в галузі державного експортного контролю та їх сплата
- 9.5. Застосування додаткових санкцій
- 9.6. Адміністративна відповідальність у галузі державного експортного контролю
- 9.7. Кримінальна відповідальність у галузі державного експортного контролю

9.1. Загальний підхід до правозастосування у галузі державного експортного контролю

Експортний контроль розповсюджується на вкрай “чутливу” сферу діяльності – міжнародні передачі товарів, що можуть бути використані у створенні зброї масового знищення, засобів її доставки, а також “військових” товарів, які за своєю природою призначені для ведення бойових дій. Несанкціоновані або здійсненні з певними порушеннями міжнародні передачі зазначених вище товарів створюють реальну загрозу міжна-

родній стабільності, миру та безпеці, тому міра відповідальності за порушення законодавства у галузі державного експортного контролю є надзвичайно високою.

Такі порушення караються величезними штрафами, що накладаються на юридичних осіб, а також кримінальною та адміністративною відповідальністю фізичних осіб. Це означає великий ступінь ризику як для підприємств, що здійснюють міжнародні передачі “чутливих” товарів, так і для персоналу таких підприємств, тому що саме вони несуть відповідальність за такі порушення.

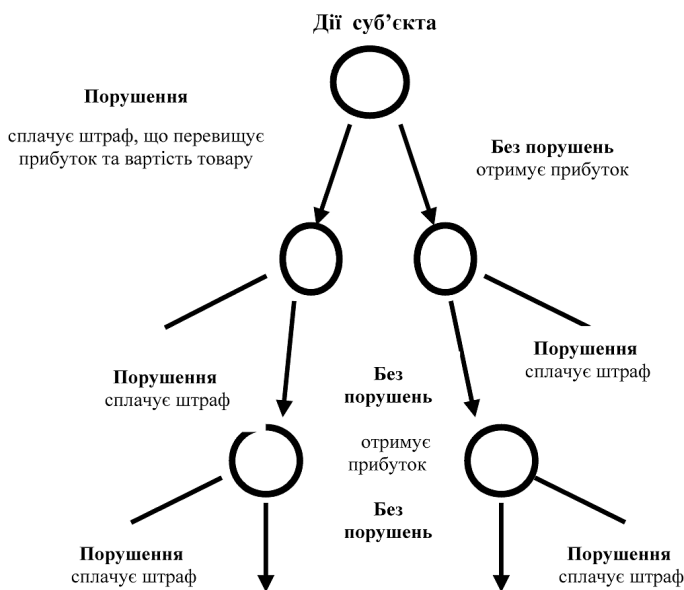
Так, за незаконне здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають експортному контролю, до підприємств можуть бути застосовані штрафні санкції розміром до 150 відсотків вартості товарів, а до конкретних фізичних осіб підприємства та причетних до порушень інших фізичних осіб можуть бути застосовані санкції у вигляді кримінального або адміністративного покарання. Кримінальні санкції можуть включати до 12 років ув’язнення, а адміністративні – штраф у розмірі до 1000 гривень.

9.2. Формалізовані моделі застосування санкцій до суб’єктів, що порушили правила експортного контролю

За порушення юридичними та фізичними особами (далі – суб’єктами) законодавства в галузі державного експортного контролю, Держекспортконтроль чи інші державні органи можуть застосовувати до суб’єктів примусові дії з правозастосування у вигляді відповідних санкцій. Можливість застосування таких санкцій має на меті стимулювання суб’єкта до безумовного виконання вимог експортного контролю. Виходячи з того, що цільовою функцією суб’єкта є отримання прибутку як у конкретній поточній операції міжнародної передачі, так і в майбутніх його діях на міжнародному ринку, законодавство з експортного контролю містить норми, які забезпечують “стимулювання” суб’єкта за “лояльні” рішення та його “покарання” за скоєні порушення.

(а) основні санкції (штрафи)

Основною санкцією, що застосовується до суб'єктів-юридичних осіб, які порушили законодавство у галузі державного експортного контролю, є грошове стягнення – штраф. На якісному рівні застосування штрафів можливо представити простою моделлю у вигляді так званого дерева рішень, як це показано на мал. 9.1., та обґрунтувати це наступним чином:

Мал. 9.1. Модель застосування основних (штрафних) санкцій

штрафи повинні бути відсутні у випадках, коли суб'єкт виконує норми експортного контролю;

штрафи повинні накладатися у випадках, коли суб'єкт не виконує встановлених норм експортного контролю.

У представленій моделі показано, що у випадках, коли суб'єкт "не порушив" вимог експортного контролю, він має можливість отримання прибутків як у поточній операції здійснення міжнародної передачі товарів, так і в подальших операціях з таких передач. У разі, якщо суб'єкт здійснив

“порушення” у будь-якій наступній операції, державний орган повинен накласти на нього штраф, який перевищує очікуваний прибуток суб’єкта від операції, здійсненої з порушенням. Таким чином, державний орган створює умови для мотивації суб’єкта здійснювати міжнародні передачі товарів без порушень вимог експортного контролю.

(б) додаткові санкції

На відміну від санкцій у вигляді штрафів, які хоча і є “чутливими” для суб’єкта, але не призводять до зупинення його зовнішньоекономічних операцій на міжнародному ринку, додаткові санкції є вкрай “жорсткою” мірою, яка застосовується саме з метою припинення зовнішньоекономічних операцій суб’єкта на міжнародному ринку. Додаткові санкції можуть бути застосовані у різних формах, але найбільш розповсюджені такі санкції:

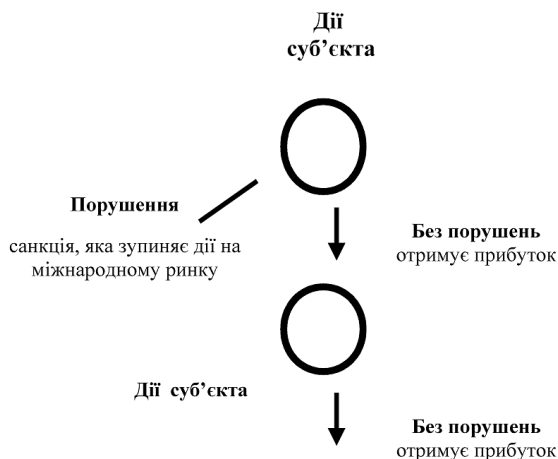
- скасування чи припинення дії дозволів на виконання конкретних операцій здійснення міжнародних передач товарів;

- скасування реєстрації суб’єкта в Держекспортконтролі, що автоматично призводить до скасування усіх наданих Держекспортконтролем документів (дозвільних, про повноваження, про атестацію тощо);

- скасування повноважень суб’єкта на право здійснення міжнародних передач визначених категорій товарів (наприклад, стосовно товарів військового призначення).

Просту модель застосування додаткових санкцій можна представити так званим деревом рішень, як показано на мал. 9.2.

Незважаючи на визначену законодавством можливість застосовувати до суб’єктів-порушників додаткові санкції у вигляді скасування реєстрації або скасування повноважень, на практиці така норма використовується достатньо рідко. Це обумовлено тим, що сама вірогідність їх застосування є для суб’єкта важливим фактором, який стримує його від учинення порушень. Така поведінка суб’єкта обумовлена тим, що він, як “далекоглядний” елемент, не має бажання зупиняти свій бізнес через застосування санкцій, а навпаки, відповідно до своєї цільової функції бажає стабільно працю-

Мал. 9.2. Модель застосування додаткових санкцій

вати і отримувати прибуток як у поточній операції з міжнародних передач товарів, так і в усіх майбутніх операціях з таких передач.

9.3. Процедури правозастосування у галузі державного експортного контролю

Загальним порядком правозастосування у галузі експортного контролю передбачено, що з метою запобігання правопорушенням у галузі експортного контролю Держекспортконтроль, а також інші державні органи у межах своїх повноважень, визначених законодавством, мають право проводити розслідування, пов'язані з порушеннями законодавства у галузі експортного контролю, в тому числі здійснювати перевірки доставки до кінцевих споживачів товарів, відповідності їх фактичного використання заявленим цілям та відповідності законодавству документації, на підставі якої здійснено міжнародну передачу товарів. У разі виявлення порушень законодавства у галузі експортного контролю зазначені органи інформують про це Держекспортконтроль. За наявності достатньої інформації про намір вчинення або вчинення злочинів, предметом яких є товари, що підлягають

державному експортному контролю, Держекспортконтроль інформує про це відповідні органи дізнання та досудового слідства.

Статтею 24 Закону “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” до порушень вимог законодавства в галузі державного експортного контролю віднесено такі порушення:

здійснення міжнародних передач товарів без отримання в установленому порядку дозволів, висновків чи документів про гарантії або здійснення таких передач на підставі дозволів, висновків чи документів про гарантії, отриманих шляхом подання підроблених документів чи документів, що містять недостовірні відомості;

укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів) стосовно міжнародних передач будь-яких товарів або участь у їх виконанні в будь-який інший спосіб, ніж передбачений цим Законом, якщо суб’єкту господарювання стало відомо, що такі товари можуть бути використані іноземною державою або іноземним суб’єктом господарської діяльності з метою створення зброї масового знищення чи засобів її доставки;

здійснення міжнародної передачі товару, незважаючи на те, що суб’єкту господарювання стало відомо, що товар буде використано в інших цілях або іншим кінцевим споживачем, ніж це було визначено в зовнішньоекономічному договорі (контракті) чи пов’язаних з ним документах, на підставі яких було отримано дозвіл, висновок або міжнародний імпортерний сертифікат;

навмисне приховування відомостей, які мають значення для вирішення питання про надання дозволу, висновку чи міжнародного імпортерного сертифіката;

здійснення міжнародних передач товарів із порушеннями умов, визначених у дозволах, висновках чи міжнародних імпортерних сертифікатах, у тому числі після внесення без погодження із Держекспортконтролем змін до зовнішньоекономічного договору (контракту), що стосуються наймену-

вань та реквізитів експортерів, імпортерів, посередників та кінцевих споживачів, а також найменувань товарів, зобов'язань про їх кінцеве використання та надання відповідних документів про гарантії;

проведення переговорів, пов'язаних з укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) стосовно здійснення експорту товарів, на поставки яких до відповідної іноземної держави встановлено часткове ембарго, виходячи з міжнародних зобов'язань України, без отримання відповідного позитивного висновку Держекспортконтролю;

неподання або несвоєчасне подання до Держекспортконтролю звітів та відповідних документів про підсумки проведення переговорів, а також про фактично здійснені експорт та імпорт товарів на підставі отриманих дозволів, висновків чи міжнародних імпортних сертифікатів, а також про використання цих товарів у заявлених цілях;

створення перешкод для виконання службових обов'язків посадовими особами Держекспортконтролю та інших державних органів, що здійснюють державний експортний контроль, під час виконання ними своїх службових зобов'язань або невиконання законних вимог цих осіб;

безпідставна відмова в наданні інформації та документів, які вимагаються Держекспортконтролю або іншим державним органом, що здійснює державний експортний контроль у межах своїх повноважень, їх навмисне викривлення або приховування;

навмисне знищення документів, пов'язаних з укладанням та виконанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) стосовно здійснення міжнародних передач товарів, на підставі яких були отримані дозволи, висновки чи міжнародні імпортні сертифікати, до закінчення встановленого законом строку їх зберігання.

За порушення вимог законодавства у галузі державного експортного контролю винні в таких порушеннях фізичні особи можуть бути притягнуті до кримінальної та адміністративної відповідальності, а до юридичних осіб можуть бути застосовані передбачені законодавством санкції (основ-

ні – у вигляді штрафів, та додаткові – у вигляді позбавлення певних прав). У разі виявлення зазначених вище порушень Держекспортконтроль має право накладати на суб'єктів – юридичних осіб, залежно від скоєного ними порушення, штрафи у розмірах від 100 до 1000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або в розмірах від 100 до 150 відсотків вартості товарів, які були об'єктом відповідної міжнародної передачі.

Введення законом таких жорстких санкцій по відношенню до суб'єктів-юридичних осіб, як величезні штрафи, на практиці створює умови щодо виключення навмисних порушень з боку таких суб'єктів завдяки тому, що зазначені штрафи значно перевищують можливий прибуток цих суб'єктів від експорту товарів. Тобто здійснення будь-якої міжнародної передачі товарів з порушенням закону є економічно невигідним суб'єкту. Таким чином створено умови щодо економічної зацікавленості суб'єктів-юридичних осіб у безумовному виконанні законодавства в галузі державного експортного контролю.

Крім накладання зазначених штрафів законодавством передбачено право Держекспортконтролю встановлювати по відношенню до суб'єктів-юридичних осіб додаткові санкції, а саме:

- скасовувати або зупиняти дію відповідно дозволу, висновку чи міжнародного імпортного сертифіката;

- скасовувати реєстрацію суб'єкта в Держекспортконтролі, що автоматично тягне за собою зупинення або скасування усіх наданих суб'єкту дозвільних документів та документів про гарантію, або скасування наданих йому відповідних повноважень.

У випадках, коли правопорушення у галузі державного експортного контролю вчинені суб'єктом, якому Кабінетом Міністрів України надані повноваження на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення або товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, Кабінет Міністрів України за поданням Держекспортконтролю може скасувати раніше надані такому суб'єкту

повноваження, якщо внаслідок таких правопорушень завдано значної шкоди політичним або економічним інтересам держави, її національній безпеці або обороні.

Слід особливо підкреслити, що відповідно до законодавства держава не несе перед суб'єктом-юридичною особою відповідальності за збитки, яких цей суб'єкт може зазнати внаслідок застосування до нього основних чи додаткових санкцій, якщо така особа вчинила порушення законодавства у галузі експортного контролю, або у разі, коли такі дії впливають із необхідності забезпечення захисту національних інтересів чи дотримання міжнародних зобов'язань України щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки та обмеження передач звичайних видів товарів військового призначення.

У разі, коли суб'єкт – український імпортер або кінцевий споживач вчинили зазначені вище порушення, вони заносяться Держекспортконтролем до списку порушників правил експортного контролю. Аналогічні заходи здійснюються також і відносно іноземних імпортерів або кінцевих споживачів, що порушили прийняті на себе зобов'язання, які визначені у зовнішньоекономічному договорі (контракті) або у наданих цими особами документах про гарантії чи інших документах. Крім того, за поданням Держекспортконтролю, МЗС дипломатичними каналами повідомляє компетентні державні органи держави іноземного суб'єкта про виявлені порушення.

Внесення суб'єкта до списку порушників не обмежує прав такого суб'єкта, але в той же час суттєво ускладнює отримання дозвільних документів відносно зовнішньоекономічних операцій у яких бере участь такий суб'єкт. Як правило, відносно таких суб'єктів у максимально можливому обсягу виконуються усі передбачені законом процедури перевірок, міжвідомчих узгоджень та з'ясування обставин поставок із відповідними державними органами держав-імпортерів, держав-кінцевих споживачів та держав-учасниць міжнародних режимів експортного контролю.

У разі вчинення суб'єктом зазначених вище правопорушень Держекспортконтроль, відповідно до законодавства, накладає на такого суб'єкта штраф у розмірі до 150 відсотків вартості товарів, які були об'єктом відповідної міжнародної передачі. Значний розмір встановлених законом штрафних санкцій свідчить про небезпеку та тяжкість таких правопорушень, а також їх шкоду для держави та її національної безпеки.

Закон “про експортний контроль” чітко визначає розмір штрафів у випадках конкретних правопорушень, тому наявність обтяжуючих чи пом'якшуючих вину порушника обставин не впливає на встановлення його розміру.

Рішення Держекспортконтролю про накладання штрафів є актом правозастосування. Цей акт юридично констатує, тобто визначає, що конкретна юридична особа допустила конкретне правопорушення, крім того такий акт встановлює юридичний обов'язок суб'єкта-порушника сплатити штраф. Таке рішення Держекспортконтролю може бути оскаржено в суді.

9.4. Накладання штрафів за порушення вимог законодавства в галузі державного експортного контролю та їх сплата

Накладання штрафів за порушення вимог законодавства в галузі державного експортного контролю здійснюється Держекспортконтролем у порядку і спосіб, визначені Законом “про експортний контроль” та Положенням про Державну службу експортного контролю України.

Завданням провадження у справах про порушення юридичними особами вимог законодавства у галузі державного експортного контролю (далі – справа) є своєчасне, повне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її відповідно до чинного законодавства, забезпечення виконання винесеного рішення, виявлення причин та умов, що сприяють учиненню порушень та запобігання таким порушенням. Виходячи із зазначеного, посадові особи Держекспортконтролю у межах своїх повноважень у кожному випадку виявлення ознак порушення вживають усіх необхідних заходів для встановлен-

ня факту порушення, його документального закріплення, а також своєчасного застосування передбачених законодавством санкцій (штрафів).

Підготовка справ до розгляду здійснюється уповноваженими посадовими особами відповідального підрозділу Держекспортконтролю. Рішення про накладення штрафів приймається Головою Держекспортконтролю чи його заступником відповідно до розподілу функціональних обов'язків. Таке рішення приймається протягом десяти днів із дня отримання матеріалів, необхідних для вирішення справи.

Справа не підлягає розгляду в Держекспортконтролі у разі відсутності події порушення, відсутності у діях особи складу порушення, припинення юридичної особи, щодо якої порушено справу, або коли справа не належить до компетенції Держекспортконтролю, чи унаслідок змін законодавства вчинені дії втратили ознаки порушення. Слід звернути увагу, що юридична особа може бути притягнена до відповідальності лише протягом шести місяців із дня виявлення порушення, але не пізніше як через рік із дня порушення установлених Законом вимог.

Штрафи накладаються на підставі протоколу про порушення юридичною особою вимог законодавства у галузі державного експортного контролю, який складається уповноваженою посадовою особою Держекспортконтролю. До розгляду справи Держекспортконтроль має право залучати експертів, фахівців із необхідних напрямів діяльності, третіх осіб, а також використовувати їх письмові висновки та пояснення, що стосуються справи. Справа про правопорушення щодо юридичної особи розглядається у присутності керівника або представника юридичної особи, яка притягується до відповідальності. Повноваження такої особи засвідчуються довіреністю.

Керівник Держекспортконтролю при розгляді справи з'ясовує відомості щодо наявності або відсутності факту вчинення порушення, вини юридичної особи у вчиненні порушення, відповідальності юридичної особи за вчинене порушення, інших обставин, що мають значення для прийняття законного, об'єктивного рішення за справою. Під час розгля-

ду справи керівник або представник юридичної особи має право: бути заслуханим, давати пояснення, надавати докази, заявляти клопотання, оскаржити рішення уповноваженої особи за справою.

Накладення штрафу на юридичну особу за порушення законодавства в галузі державного експортного контролю не звільняє цю юридичну особу від обов'язків усунути порушення законодавства.

Законодавством передбачено, що штраф підлягає сплаті суб'єктом-юридичною особою в п'ятнадцятиденний термін з дня його накладення. Штраф може бути сплачено добровільно, шляхом перерахування грошових сум до державного бюджету на відповідні рахунки, або примусово державним виконавцем шляхом звернення стягнення на майно правопорушника.

Законодавством передбачено, що рішення про накладення штрафу може бути оскаржено в суді, а також передбачено можливість оскарження постанови про накладення штрафу у органі, який її видав, тобто у Держекспортконтролі. Подання в установленний строк скарги зупиняє виконання постанови про накладення на юридичну особу штрафу за порушення вимог законодавства у галузі державного експортного контролю на період її розгляду до прийняття відповідного рішення за справою. У разі подання скарги до Держекспортконтролю розгляд такої скарги здійснюється Держекспортконтролем в тримісячний строк з дня її надходження.

9.5. Застосування додаткових санкцій

Крім накладання штрафів до колективних суб'єктів (юридичних осіб) відповідними державними органами можуть бути застосовані такі санкції, як скасування або зупинення дії відповідно дозволу, висновку чи міжнародного імпорного сертифіката, скасування його реєстрації як суб'єкта здійснення міжнародних передач товарів, а також скасування раніш наданих такому суб'єкту повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення або товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю.

9.5.1. Повноваження Держекспортконтролю

Законом “про експортний контроль” встановлено право Держекспортконтролю, крім накладання штрафів, застосовувати до суб’єктів такі додаткові санкції:

скасування дії відповідно дозволу, висновку чи міжнародного імпортного сертифіката, який Держекспортконтроль надав суб’єкту, що допустив правопорушення;

зупинення дії відповідно дозволу, висновку чи міжнародного імпортного сертифіката, які Держекспортконтроль надав суб’єкту, що допустив правопорушення;

скасування реєстрації суб’єкта-порушника в Держекспортконтролі як суб’єкта здійснення міжнародних передач товарів.

Скасування дії відповідно дозволу, висновку чи міжнародного імпортного сертифіката є фактом офіційного визнання їх нечинними, тобто такими, на підставі яких не може здійснюватись діяльність з міжнародної передачі товарів.

Зупинення дії відповідно дозволу, висновку чи міжнародного імпортного сертифіката не є фактом офіційного визнання їх нечинними. Зупинення дії зазначених документів здійснюється Держекспортконтролем лише на час проведення додаткової експертизи чи на час усунення суб’єктом порушень, що стали приводом для зупинення. Після усунення суб’єктом порушень, що стали приводом для зупинення, дія зазначених документів поновлюється, а у випадку, коли порушення не усунені – приймається рішення про скасування дії таких документів.

Скасування реєстрації суб’єкта в Держекспортконтролі як суб’єкта здійснення міжнародних передач товарів, здійснюється у відповідному порядку.

Першим етапом скасування реєстрації суб’єкта є тимчасове припинення дії посвідчення про реєстрацію, а у разі, якщо суб’єкт не усунув факти, які призвели до тимчасового припинення дії посвідчення, таке посвідчення, а значить і реєстрація суб’єкта, скасовується. Суб’єкт, дію реєстрації якого було скасовано, має право звернутися із заявою про понов-

лення її дії посвідчення тільки в разі усунення причин, що призвели до тимчасового припинення реєстрації.

Скасування реєстрації суб'єкта в Держекспортконтролі як суб'єкта здійснення міжнародних передач товарів має своїм наслідком неможливість продовження цим суб'єктом здійснення такої діяльності, а також неможливість його наступного звернення за отриманням дозволу, висновку чи міжнародного імпортного сертифіката. Крім того, таке скасування автоматично тягне за собою скасування всіх виданих суб'єкту дозвільних документів, навіть якщо про це не зазначено в рішенні про скасування реєстрації.

На відміну від накладання штрафів, Законом не передбачено, у якому саме випадку правопорушення Держекспортконтроль може застосовувати скасування або зупинення дії відповідно дозволу, висновку чи міжнародного імпортного сертифіката або скасування його реєстрації в цьому органі як суб'єкта здійснення міжнародних передач товарів. Виходячи з цього, ці заходи застосовуються Держекспортконтролем, відповідно до фактичних обставин порушення суб'єктом законодавства, характеру допущеного ним порушення, з урахуванням можливих наслідків цього порушення, особи порушника (наприклад, порушення законодавства ним допускається повторно).

Рішення Держекспортконтролю про скасування або зупинення дії дозволу, висновку чи міжнародного імпортного сертифіката або скасування реєстрації суб'єкта, є правозастосовним актом, який юридично констатує, що конкретна юридична особа допустила конкретне правопорушення, а також встановлює новий юридичний обов'язок суб'єкта щодо припинення діяльності, на яку було надано дозвіл, висновок, міжнародний імпортний сертифікат або посвідчення про реєстрацію суб'єкта. Таке рішення Держекспортконтролю може бути оскаржено в суді.

9.5.2. Повноваження інших державних органів

Законом “про експортний контроль” передбачено, що у разі здійснення суб'єктом міжнародних передач товарів –

юридичною особою, яка має повноваження на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення або товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, правопорушень, передбачених цим Законом, або у разі, коли внаслідок таких правопорушень завдано значної шкоди політичним або економічним інтересам держави, національній безпеці або обороні держави, Кабінет Міністрів України може скасувати раніше надані такій особі зазначені повноваження.

Таке рішення Кабінет Міністрів України приймає за поданням Держекспортконтролю як органу, який забезпечує контроль за використанням суб'єктом повноважень, наданих йому Кабінетом Міністрів України. Суб'єкти, повноваження яких скасовано Кабінетом Міністрів України, можуть звернутися із заявою про відновлення дії або повторне надання повноважень тільки у разі усунення причин, через які такі повноваження було скасовано. Можливості оскарження в суді рішення про скасування Кабінетом Міністрів України раніше виданих ним повноважень законодавством не передбачено.

9.5.3. Відповідальність за збитки, які суб'єкти зазнають унаслідок застосування додаткових санкцій

Законом “про експортний контроль” встановлено, що держава не несе перед суб'єктом відповідальності за збитки, яких він може зазнати внаслідок скасування або зупинення дії дозволу, висновку чи міжнародного імпортного сертифіката, а також скасування повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення або товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, якщо така особа вчинила порушення законодавства, визначені цим Законом, або у разі коли такі дії впливають із необхідності забезпечення захисту національних інтересів чи дотримання міжнародних зобов'язань України щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки та обмеження передач звичайних видів товарів військового призначення.

Ця норма Закону базується на загальних принципах підприємницької діяльності, визначених у законодавстві

України, зокрема в Господарському кодексі України, а саме: підприємництво – це господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання на власний ризик, а також на засадах здійснення ними своєї діяльності, які полягають зокрема у тому, що суб'єкти господарювання повинні здійснювати свою діяльність у межах установленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства. Під збитками, яких може зазнати суб'єкт-правопорушник, у даному випадку маються на увазі витрати, зроблені цією особою у зв'язку з укладанням договорів на міжнародну передачу товарів, не одержані нею доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби вона не допускала дій, що призвели до скасування або зупинення дії дозволу, висновку чи міжнародного імпорного сертифіката, а також скасування повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення або товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю.

9.6. Адміністративна відповідальність у галузі державного експортного контролю

Адміністративна відповідальність фізичних осіб за порушення законодавства у галузі експортного контролю визначена Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Статтею 188¹⁷ Кодексу передбачено таку адміністративну відповідальність:

невиконання законних вимог посадових осіб спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань державного експортного контролю (ред. – Держекспортконтролю) щодо усунення порушень законодавства в галузі державного експортного контролю або створення перешкод для виконання покладених на них обов'язків

тягне за собою накладення штрафу на громадян від 15 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від 20 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того Статтею 212⁴ Кодексу передбачено, що до адміністративних порушень віднесено такі порушення у галузі експортного контролю:

(1) проведення переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) стосовно здійснення експорту товарів військового призначення, а також товарів подвійного використання, на поставки яких до відповідної іноземної держави встановлено часткове ембарго, без отримання відповідного позитивного висновку спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань державного експортного контролю (ред. – Держекспортконтролю);

(2) неподання або несвоєчасне подання спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань державного експортного контролю (ред. – Держекспортконтролю) звітів та відповідних документів про підсумки проведення переговорів, а також про фактично здійснені міжнародні передачі товарів військового призначення та подвійного використання на підставі отриманих дозволів чи висновків, а також для використання цих товарів у заявлених цілях;

(3) навмисне знищення документів, пов'язаних з укладанням чи виконанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) стосовно здійснення міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання, на підставі яких були отримані дозволи, висновки чи міжнародні імпорتنі сертифікати, до закінчення строку їх зберігання, передбаченого законом, –

тягне за собою накладення штрафу на громадян від 15 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від 20 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

9.6.1. Загальні питання адміністративного правозастосування у галузі державного експортного контролю

Адміністративне правозастосування у галузі державного експортного контролю здійснюється Держекспортконтролем у порядку і спосіб, визначені відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону “про

експортний контроль” та Положення про Державну службу експортного контролю України.

Адміністративне стягнення у галузі державного експортного контролю є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законодавства України у галузі державного експортного контролю, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами. Слід зазначити, що стягнення за адміністративні правопорушення у галузі державного експортного контролю накладаються виключно в межах, що передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення. Іншими законами України стягнення за адміністративні правопорушення у галузі державного експортного контролю не передбачені.

Адміністративним правопорушенням у галузі державного експортного контролю визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на встановлений порядок державного управління у цій галузі і за яку Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено адміністративну відповідальність. Наприклад, правопорушення, передбачене частиною третьою статті 212⁴ Кодексу, можливо віднести до “навмисного”, тобто вчиненого умисно, у випадку, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків. У той же час, правопорушення, передбачені частинами першою та другою статті 212⁴ Кодексу, можливо віднести до “вчинених з необережності”, у випадках, коли особа, яка вчинила таке порушення, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити.

Зазначеними вище статтями 187¹⁷ та 212⁴ Кодексу передбачений різний ступінь відповідальності громадян та посадових осіб за адміністративні правопорушення у галузі держав-

ного експортного контролю. Це пов'язано з тим, що посадові особи за характером своєї діяльності зобов'язані дотримуватися встановлених у експортному контролі правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків, тому адміністративні стягнення відносно цих осіб є більш "суворими", ніж стягнення відносно громадян.

Примітка:

Під терміном "посадова особа" зазвичай розуміється особлива категорія службовців державних і громадських органів, установ, організацій та підприємств, які займають постійно або тимчасово, за призначенням, вибором чи в іншому встановленому порядку, передбачені штатним розписом посади і правомочні здійснювати юридично значимі дії, спрямовані на встановлення, зміну або припинення правовідносин. Зміст і обсяг таких дій різні і визначаються займаною посадою. Залежно від обсягу посадових повноважень розрізняють посадових осіб, повноваження яких мають внутрішньо-організаційний характер (керівний склад підприємств, установ, організацій) та публічний характер, тобто поширюються за межі державних органів на організації та громадян, безпосередньо не підпорядкованих їм по службі. Службові обов'язки цих посадових осіб зафіксовані в положеннях про структурні підрозділи (щодо керівників підрозділів), посадових інструкціях працівників і передбачають виконання робіт, які спрямовані на реалізацію повноважень цих органів, установ, організацій чи підприємств.

У загальному вигляді Кодекс передбачає можливість застосовувати різні види адміністративних стягнень (попередження, штраф, вилучення предметів, позбавлення відповідних прав тощо), проте у галузі державного експортного контролю передбачено лише стягнення у вигляді штрафу. Штраф є грошовим стягненням, що накладається на громадян і посадових осіб за зазначені адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, установлених Кодексом. При

накладенні штрафу враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність. Під обставинами, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення, може бути визнано щире розкаяння винного, добровільне відшкодування ним збитків або усунення заподіяної шкоди тощо. Кодексом передбачено, що посадова особа, яка вирішує справу про адміністративне правопорушення, може визнати пом'якшувачими і обставини, не зазначені в законі. Під обставинами, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, може бути визнано продовження протиправної поведінки, незважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її, повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню; вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила злочин, тощо. Кодексом передбачено, що посадова особа, яка вирішує справу про адміністративне правопорушення, залежно від характеру адміністративного правопорушення може не визнати дану обставину обтяжуючою. При вчиненні однією особою двох або більше адміністративних правопорушень адміністративне стягнення накладається за кожне правопорушення окремо, а у випадках, якщо особа вчинила кілька адміністративних правопорушень, справи про які одночасно розглядаються однією і той же посадовою особою Держекспортконтролю, стягнення накладається в межах санкції, встановленої за більш серйозне правопорушення з числа вчинених.

Справи про адміністративні правопорушення у галузі державного експортного контролю відповідно до статті 221 Кодексу підвідомчі суду. Адміністративне стягнення за такі правопорушення відповідно до частини третьої статті 38 Кодексу може бути накладено не пізніше як через три місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніш як через три місяці з дня його виявлення. Слід підкреслити, що посадові особи Держекспортконтролю, які уповноважені розглядати справи про адміністра-

тивні правопорушення, можуть накладати адміністративні стягнення за визначені Кодексом правопорушення у галузі державного експортного контролю у межах наданих їм повноважень і лише під час виконання службових обов'язків.

9.6.2. Справи про адміністративні правопорушення

Розгляд справ про адміністративні правопорушення здійснюється уповноваженими на це посадовими особами Держекспортконтролю. Така особа зобов'язана здійснити всебічний аналіз доказів, на підставі яких визначається наявність чи відсутність адміністративного правопорушення. Доказами в зазначених справах є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку посадова особа Держекспортконтролю встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність конкретної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, висновком експерта, речовими доказами, а також іншими документами.

Зазначена посадова особа Держекспортконтролю оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в сукупності, керуючись законом і правосвідомістю.

У випадках, коли виникає потреба в спеціальних знаннях, Держекспортконтроль призначає для розгляду доказів відповідного експерта, який зобов'язаний дати об'єктивний висновок у поставлених перед ним питаннях. Експерт має право знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета експертизи, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для дачі висновку, а також з дозволу посадової особи, в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, ставити особі, яка притягається до відповідальності, запитання, що стосуються предмета експертизи, та бути присутнім при розгляді справи.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Під час відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи, і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи.

Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі.

За підсумками розгляду справи про адміністративне правопорушення уповноважена на це посадова особа Держекспортконтролю складає протокол про адміністративне правопорушення та надсилає цей протокол до суду за місцем розташування Держекспортконтролю. За підсумками судового розгляду справи про адміністративне правопорушення у галузі державного експортного контролю судом приймається відповідна постанова. Постанова судді у справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржена особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником, потерпілим, його представником або на неї може бути внесено протест прокурора протягом десяти днів з дня винесення постанови. Постанова судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги.

Постанова про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу є обов'язковою та підлягає виконанню посадовими особами і громадянами не пізніш як через п'ятнадцять днів з дня вручення постанови такій особі, а в разі оскарження або опротестування такої постанови – не пізні-

ше як через п'ятнадцять днів з дня повідомлення про залишення скарги або протесту без задоволення.

У разі несплати правопорушником штрафу у п'ятнадцятиденний строк, постанова про накладення штрафу надсилається для примусового виконання до відділу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника, роботи або за місцем знаходження його майна в порядку, встановленому законом. У випадках примусового виконання постанови про стягнення штрафу за вчинення адміністративного правопорушення з правопорушника стягується подвійний розмір штрафу.

9.7. Кримінальна відповідальність у галузі державного експортного контролю

Кримінальним кодексом України встановлено сувору відповідальність фізичних осіб-громадян за порушення законодавства у галузі державного експортного контролю.

Безпосередньо порушення законодавства у галузі державного експортного контролю, вчинення яких тягне за собою кримінальну відповідальність, визначені у статті 333 Кримінального кодексу України (порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю). Зазначена стаття передбачає, що:

(1) Порушення встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, –

карається штрафом від ста до двохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

(2) Те саме діяння, вчинене повторно або організованою групою, –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Під час розгляду питань про “кримінальні” правопорушення у галузі державного експортного контролю застосовуються також і інші статті Кримінального кодексу, перш за все, стаття 201 (контрабанда), яка передбачає, що:

(1) Контрабанда, тобто переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах, а також незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а так само контрабанда стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією предметів контрабанди.

(2) Ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до двадцяти років з конфіскацією предметів контрабанди та з конфіскацією майна.

Крім зазначених статей Кодексу, до статей, що пов'язані із правопорушеннями у галузі державного експортного контролю слід віднести статтю 265 (незаконне поводження з радіоактивними матеріалами) та статтю 440 (розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення).

Так, статтею 265 передбачено, що:

(1) придбання, носіння, зберігання, використання, передача, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу –

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

(2) Ті самі дії, вчинені з метою спричинення загибелі людей, шкоди здоров'ю людей, майнової шкоди у великому розмірі або значного забруднення довкілля, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

(3) Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони спричинили загибель людей, майнову шкоду у великому розмірі, значне забруднення довкілля чи інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Згідно з цією статтею майнова шкода вважається заподіяною у великому розмірі, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Статтею 440 передбачено, що:

Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

За ступенем тяжкості, відповідно до статті 12 Кодексу, злочини, що пов'язані із товарами, які підлягають державному експортному контролю, відносяться до середньої тяжкості (стаття 333), тяжких (стаття 440) та особливо тяжких (статті 201 та 265).

9.7.1. Загальні питання кримінальної відповідальності у галузі державного експортного контролю

Покарання у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими осо-

бами. Підставою кримінальної відповідальності за вчинення фізичною особою злочину у галузі державного експортного контролю є суспільна небезпечність діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України. Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Слід підкреслити, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

До поняття злочину відноситься передбачене Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. При цьому Кодекс не відносить до злочину дію або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Зазначеними вище статтями Кодексу, що мають безпосереднє відношення до галузі державного експортного контролю, передбачено застосування таких видів основних покарань як:

- штраф від ста до двохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян (стаття 333);

- обмеження волі на строк від двох до п'яти років (стаття 333);

- позбавлення волі на строк від двох до п'ятнадцяти років (статті 201, 265, 333 та 440);

- конфіскація предметів контрабанди та конфіскація майна (стаття 201).

Крім того зазначеними статтями передбачено також можливість застосування таких додаткових покарань, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років (стаття 333).

Штраф, як вид покарання, за вчинення злочину у галузі державного експортного контролю, є грошовим стягненням,

що накладається судом у випадках і межах, установлених статтею 333 Кодексу. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного. З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф з розстрочкою виплати певними частинами строком до трьох років. У разі неможливості сплати штрафу суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за чотири встановлені законодавством неоподатковувані мінімуми доходів громадян, але на строк не більше двох років.

У якості додаткового покарання статтею 333 передбачена можливість позбавлення винної особи права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Обмеження волі на строк до п'яти років, як вид покарання за вчинення злочину у галузі державного експортного контролю, передбачений статтею 333 Кодексу. Таке покарання полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.

Позбавлення волі, як вид покарання за вчинення злочину у галузі державного експортного контролю або пов'язаного з цією галуззю, передбачений статтями 201, 265, 333 Кодексу. Відповідно до них покарання у вигляді позбавлення волі може бути встановлено судом на строк від двох до п'ятнадцяти років. Таке покарання полягає в ізоляції засудженого та поміщення його на певний строк до кримінально-виконавчої установи.

9.7.2. Особливості визначення кримінальної відповідальності у галузі державного експортного контролю

Стаття 333 Кримінального кодексу України “Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю” є базовою статтею, що встановлює кримінальну відповідальність у галузі державного експортного контролю. Диспозиція статті 333 Кримінального кодексу сконструйована як бланкетна, тому для визначення тих чи інших ознак складу злочину необхідно звертатися до відповідних нормативно-правових актів, передусім Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання”. Статтею 24 цього Закону визначено вичерпний перелік порушень вимог законодавства у галузі державного експортного контролю.

Суспільна небезпека злочину, визначеного у статті 333 Кодексу, полягає у тому, що його вчинення створює умови для безконтрольного розповсюдження різних видів зброї у світі, зокрема в державах з нестабільною політичною ситуацією, для озброєння екстремістських, терористичних угруповань тощо, і таким чином впливає на стан виконання Україною своїх міжнародних зобов’язань щодо нерозповсюдження зброї масового знищення та звичайних видів озброєння і на стабільність міжнародних відносин України з іншими державами.

Об’єктом злочину, визначеного у статті 333 Кодексу, є встановлений порядок здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю.

Предметом злочину, визначеного у статті 333 Кодексу, є товари, що підлягають державному експортному контролю.

Об’єктивна сторона злочину, що визначено у статті 333 Кодексу, полягає у будь-якому порушенні встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю. *Суб’єктивна* сторона зазначеного злочину характеризується умислом або необережністю (залежно від конкретної форми цього злочину). *Кваліфікуючими ознаками* злочину є вчинення його: 1) повторно або 2) організованою групою.

Під час визначення “предмету” злочину враховується, що таким предметом можуть бути не тільки товари військового призначення чи подвійного використання, які визначені у преамбулі Закону “Про експортний контроль”, але і будь-які інші товари, що передбачаються для експорту або тимчасового вивезення до інших держав з метою створення зброї масового знищення чи засобів її доставки, або для військового кінцевого використання у державах, стосовно яких резолюціями Ради безпеки Організації Об’єднаних Націй, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна, чи національним законодавством установлене повне або часткове ембарго на постачання таких товарів, як це визначено у статті 10 зазначеного Закону. Відносно зазначених у статті 10 Закону товарів суб’єкт (експортер через його службових осіб) зобов’язаний звернутися до Держекспортконтролю за отриманням дозволу на право здійснення експорту цих товарів незалежно від того, зазначені вони у списках товарів, що підлягають державному експортному контролю, чи ні.

Під час визначення “суб’єкту” злочину враховується, що таким суб’єктом звичайно (але не обов’язково) є фізичні особи, які є службовими особами відповідних юридичних осіб: підприємств, установ, організацій (у тому числі державних органів), що здійснюють міжнародні передачі товарів або залучені до прийняття рішень про міжнародні передачі товарів у галузі державного експортного контролю.

Запитання для самоконтролю

1. Поясніть принцип застосування штрафних санкцій на прикладі моделі штрафних санкцій.
2. Поясніть принцип застосування додаткових санкцій на прикладі моделі додаткових санкцій.
3. У якому законодавчому акті визначено перелік порушень вимог законодавства з експортного контролю?
4. Назвіть приклади порушень вимог законодавства з експортного контролю.
5. Який максимальний розмір штрафів може бути накладений на колективного суб'єкта?
6. Які додаткові санкції можуть бути застосовані по відношенню до колективного суб'єкта?
7. По відношенню до яких осіб передбачено адміністративну відповідальність за порушення у галузі експортного контролю та яка установа має право складання протоколів про такі правопорушення?
8. Яка кримінальна відповідальність передбачена за порушення встановленого порядку здійснення міжнародних передач "чутливих" товарів?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (з наступними змінами та доповненнями).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар / Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін. – 2-ге вид. – Київ: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2008. – 655 с.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (з наступними змінами та доповненнями).

4. Науково-практичний коментар до Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання” / під редакцією Легейди О. С., Дмитрієва А. І., Гришуткіна О. М. – Київ: Видавнича компанія “КИТ”, 2005. – 1039 с.

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 3-тє вид., переробл. та доповн. – Київ: Атіка, 2004. – 1056 с.

6. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: закон України № 549-IV від 20 лютого 2003 року із змінами, що внесено Законом України № 2561-VI від 23 вересня 2010 року.

Додаткова

7. Положення про державну службу експортного контролю України / затверджене Указом Президента України від 8 квітня 2011 року № 448 (з наступними змінами та доповненнями).

Тема 10.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ В ЕКСПОРТНОМУ КОНТРОЛІ

- 10.1. Загальний підхід до експортного контролю держав-членів Європейського Союзу
- 10.2. Процедури експортного контролю ЄС відносно товарів військового призначення
- 10.3. Процедури експортного контролю ЄС відносно товарів подвійного використання
- 10.4. Контрольний список товарів подвійного використання ЄС
- 10.5. Заходи правозастосування
- 10.6. Вдосконалення системи експортного контролю ЄС

10.1. Загальний підхід до експортного контролю держав-членів Європейського Союзу

Обов'язковим для усіх держав-членів Європейського Союзу (ЄС) є використання ними законодавчо-правових актів ЄС у сфері контролю за товарами військового призначення і подвійного використання. Такий підхід реалізується державами ЄС як шляхом прямого посилання на законодавчі акти ЄС та їх використання у рамках національного законодавства, так і шляхом адаптації норм законодавства ЄС у відповідні норми національного законодавства.

Частина держав ЄС не є учасниками деяких багатосторонніх угод з нерозповсюдження та не є членами усіх режимів експортного контролю. Так тільки два режими, а саме Австралійська група (АГ) та Група ядерних постачальників

(ГЯП), є режимами у яких беруть участь усі держави-члени ЄС. Кіпр, який є членом ЄС, не є членом режиму Вассенаарська домовленість (ВД), а такі держави як Кіпр, Естонія, Латвія, Литва та Мальта не є членами Комітету Цангера (КЦ). Зазначені держави, а також Румунія, Словаччина та Словенія станом на 2012 рік не є членами Режиму контролю за ракетними технологіями (РКРТ). Питання щодо їх приєднання до цього режиму знаходиться у стадії прийняття остаточного рішення державами-членами РКРТ.

Незважаючи на те, що частина держав ЄС не є учасниками деяких багатосторонніх угод з нерозповсюдження та не є членами усіх режимів експортного контролю, завдяки використанню ними законодавства ЄС з експортного контролю та списків ЄС відносно військових та подвійних товарів, такі держави виконують усі правила та процедури, передбачені зазначеними угодами та режимами.

Ян Девіс у книзі “Регулювання експорту звичайних озброєнь та товарів подвійного використання Німеччини, Швеції та Сполученого королівства” (SIPRI, Oxford University press, 2002, pp. 6-7) показав узагальнену модель політичної системи експортного контролю звичайних озброєнь та товарів подвійного використання як систему, що включає державну політику, політику державних та наднаціональних органів, політику ринкових відносин та національну політику експортного контролю, як це показано на мал. 10.1.

Відповідно до узагальненої моделі складовими політики держав ЄС є дотримання міжнародних правил відповідно до рішень РБ ООН, ОБСЄ, правил режимів експортного контролю (ВД, РКРТ, ГЯП, АГ, КХЗ і т. п.), транспарентність, фактори національної та міжнародної політики та фактори безпеки.

Політика державних та наднаціональних органів включає врахування урядових рішень, позиції політичних партій, промисловості та інших зацікавлених груп, а також урахування відповідних рішень організацій ЄС та НАТО.

Політика ринкових відносин включає врахування стану національного та міжнародного ринку військових та подвій-

них товарів, інтересів учасників цього ринку, інтересів економічної інтеграції держав ЄС, а також вплив факторів лібералізації міжнародної торгівлі.

Національна політика держав ЄС у сфері експортного контролю визначається структурами, які приймають політичні рішення, а реалізується відповідними національними виконавчими структурами. Під час реалізації такої політики враховуються юридично обов'язкові норми та процедури, що застосовуються всередині ЄС.

Як правило, діяльність національних систем експортного контролю держав ЄС забезпечується незалежними національними органами експортного контролю. У деяких випадках роль таких органів виконують відповідні міністерства або інші урядові організації, а для прийняття всебічно обґрунтованих рішень про передачі “чутливих” товарів створені відповідні міжвідомчі комісії або інші консультативні ради. Таким чином структури національних систем експортного контролю держав ЄС мають власні адміністративні та правові особливості, але усі такі структури поєднує одна загальна риса – це правові традиції та законодавство ЄС.

10.2. Процедури експортного контролю ЄС відносно товарів військового призначення

10.2.1. Правова база військового контролю

Держави ЄС протягом багатьох років відіграють провідну роль у сфері контролю за експортом звичайних озброєнь. Так, ще у 1998 році Рада Європи прийняла Кодекс поведінки ЄС щодо експорту озброєнь (Кодекс), яким встановлено вісім критеріїв щодо прийняття рішень відносно експорту звичайних озброєнь.

13 червня 2000 року Рада ЄС ухвалила Загальний військовий список ЄС, який має статус політичного зобов'язання в рамках Спільної політики у сфері зовнішніх відносин та безпеки. Цей Список регулярно оновлюється і є базовим документом, на підставі якого створюються юридично

зобов'язуючі документи ЄС та національні документи держав-членів, що пов'язані з контролем експорту звичайних озброєнь. Зазначений Список співпадає із військовим списком режиму “Вассенаарська домовленість”. Офіційна версія Загального військового списку ЄС розміщується в офіційних друкованих виданнях Ради Європи та на відповідній веб-сторінці Ради Європи.

Застосування критеріїв, що визначені у Кодексі, до військових товарів, що визначені у Загальному військовому списку ЄС, дозволило значною мірою гармонізувати підходи держав ЄС до експорту зброї.

Крім зазначених документів, у наступні роки Радою ЄС було прийнято низку інших юридично зобов'язуючих документів, що пов'язані із проблемами контролю за розповсюдженням звичайних озброєнь. Серед таких документів перш за все слід відмітити Спільний план дій 2002/589/CFSP, який ухвалено Радою Європи 12 липня 2002 року, котрим визначаються спільні дії держав ЄС відносно боротьби з дестабілізуючим накопиченням та розповсюдженням стрілецької зброї та легкого озброєння, а також Спільну позицію 2003/468/CFSP, яку Рада Європи ухвалила 23 червня 2003 року, якою визначаються спільні підходи до контролю за посередницькою діяльністю у сфері торгівлі зброєю. Продовженням політики спільних підходів до експорту військових товарів стало затвердження Радою ЄС у грудні 2005 року стратегії боротьби з незаконним накопиченням та торгівлею стрілецькою зброєю та легким озброєнням і боєприпасами.

Подальшим кроком на шляху гармонізації підходів держав ЄС до військового експорту стало прийняття Радою Європи 8 грудня 2008 року Спільній позиції відносно експорту зброї (Common Position on Arms Export 2008/944/CFSP). З прийняттям Спільної позиції здійснено важливі заходи з оновлення та вдосконалення інструментів, що раніш були впроваджені Кодексом, а самі критерії Кодексу стали частиною позиції. Так, у Спільній позиції визначено декілька нових елементів, які посилюють та розширюють підходи до розгляду заяв на військовий експорт.

Ці елементи включають контроль за брокерською діяльністю, транзитом та невідчутними передачами технологій. Спільна позиція впроваджує:

- необхідність індивідуального розгляду заяв на експорт товарів, що зазначені у Військовому списку, на підставі визначених у позиції критеріїв;

- механізм обміну інформацією відносно відмов у військовому експорті;

- механізм урахування відмов у військовому експорті;

- механізм взаємних консультацій відносно військового експорту.

Спільна позиція також установлює, що Спільний військовий список ЄС є рекомендаційним для створення відповідних національних військових списків, але не визначає необхідності безпосереднього керівництва ним. Крім зазначеного, Спільна позиція встановлює, що держави ЄС мають працювати у рамках Спільної зовнішньої політики безпеки (СЗПБ) щоб зміцнити своє співробітництво та сприяти зближенню підходів до експорту військових товарів.

Таким чином, станом на цей час Спільна позиція є базовим документом, яким держави ЄС керуються під час прийняття рішень про військовий експорт.

10.2.2. Спільні критерії прийняття рішень щодо експорту військових товарів

Національні органи експортного контролю держав ЄС розглядають заяви щодо надання дозволу про експорт військових товарів виходячи з юридично зобов'язуючих міжнародних зобов'язань цих держав, актів законодавства ЄС, національного законодавства та спільно узгоджених критеріїв, що визначені у Спільній позиції відносно експорту зброї (Common Position on Arms Export 2008/944/CFSP) від 8 грудня 2008 року. Загалом Спільна позиція має вісім наведених нижче базових критеріїв, які застосовуються державами ЄС під час прийняття рішень про надання дозвільних документів відносно військового експорту до держав, які не є членами ЄС, а саме:

Критерій 1: *Повага держав-учасниць до міжнародних зобов'язань, а саме санкцій, ухвалених Радою Безпеки ООН або ЄС, домовленостей щодо нерозповсюдження та інших питань, а також інших міжнародних зобов'язань.*

Критерій 2: *Повага до прав людини в державі кінцевого призначення, а також дотримання цією державою положень міжнародного гуманітарного права.*

Критерій 3: *Існування в державі, яка є останнім пунктом призначення, напруженої внутрішньої ситуації або збройного конфлікту.*

Критерій 4: *Підтримання миру, безпеки та стабільності в регіоні.*

Критерій 5: *Національна безпека держав-учасниць ЄС та територій, чії зовнішні відносини є відповідальністю іншої держави-учасниці, так само як і дружніх та союзницьких держав.*

Критерій 6: *Поведінка держави-покупця відносно світової спільноти, особливо її ставлення до тероризму; що являють собою союзи, членом яких вона є та її повага до міжнародного права.*

Критерій 7: *Існування ризику подальшої передачі військових товарів у самій державі-одержувачі або реекспорту за небажаних умов.*

Критерій 8: *Необхідність відповідності військових товарів, що експортуються, технічним та економічним можливостям держави-одержувача, враховуючи бажаність того, що держава-експортер повинна аналізувати законні потреби держави-одержувача в сфері безпеки і оборони з останніми змінами людських та економічних ресурсів в цій державі.*

Кожен із зазначених критеріїв визначає цілу низку питань, що мають бути предметом аналізу, пов'язаного з прийняттям рішень про можливість експорту конкретних військових товарів до визначеної держави-споживача.

За переважною кількістю питань, що розглядаються у рамках конкретних критеріїв, їх можна розподілити на політичні критерії, критерії безпеки, гуманітарні критерії та критерії, що пов'язані з ризиком несанкціонованих передач військових товарів. Однак кожен із критеріїв взаємно доповнює одне одного, тому такий розподіл є умовним.

Політичні критерії. Політичні питання, пов'язані з експортом військових товарів, переважно аналізуються у рамках критеріїв 1 та 6 Статті 2 Спільної позиції, тому ці критерії можна вважати політичними. Саме зазначені критерії визначають необхідність урахування таких переважно політичних питань як:

повага держав-експортерів до прийнятих ними міжнародних зобов'язань;

поведінка держави-споживача відносно світової спільноти, особливо її ставлення до тероризму, її повага до міжнародного права та що являють собою союзи, членом яких вона є.

Критерій 1 стосується політичних факторів, пов'язаних із повагою держав ЄС до прийнятих ними міжнародних зобов'язань. Виходячи з вимог цього критерію держави ЄС, під час прийняття рішень відносно надання дозволів на військовий експорт, передбачають обов'язковість виконання прийнятих ними міжнародних зобов'язань у рамках відповідних міжнародних договорів, конвенцій, рішень РБ ООН, ОБСЄ та ЄС.

Для гарантії єдиної інтерпретації санкцій ООН різними державами ЄС відповідні резолюції РБ ООН включені до законодавства ЄС у формі загальної позиції Ради Європи, а також Регламенту Ради, де це необхідно. При виникненні сумнівів щодо інтерпретації юридично обов'язкових примусових санкцій ООН це дозволяє державам ЄС звертатися до списку санкцій ЄС для з'ясування узгоджених підходів ЄС до конкретних питань такої інтерпретації. З метою уникнення суперечностей щодо міжнародних зобов'язань держави ЄС погодились дотримуватися найсуворіших обмежень, що визначені такими зобов'язаннями.

Крім зобов'язань у рамках ООН та ОБСЄ державами ЄС обов'язково розглядаються зобов'язання у рамках міжнародних договорів та конвенцій (ДНЯЗ, КБТЗ, КХЗ), міжнародних режимів експортного контролю (АГ, РКРТ, ГЯП, ВД, КЦ), Гаазького кодексу поведінки проти розповсюдження балістичних ракет (ГКП) та Кодексу щодо ППМ.

Критерій 6 також стосується політичних факторів, але такими факторами є інформація про поведінку держав-спо-

живачів військових товарів відносно світової спільноти. Під час аналізу такої поведінки держави ЄС, перш за все, звертають особливу увагу на ті держави-споживачі, відносно до яких є стурбованість щодо їх ставлення до тероризму, щодо їх поваги до міжнародного права, а також щодо їх участі у відповідних союзах, що викликають занепокоєння. У рамках такого аналізу держави ЄС беруть до уваги такі політичні фактори відносно держави-споживача, як:

підтримка нею тероризму або сприяння йому;

підтримка нею міжнародної організованої злочинності;

її участь у економічних, військових, оборонних та інших союзах з іншими державами чи групами держав, у тому числі союзах, що ставлять спільні політичні цілі, а також відношення таких союзів до принципів ООН, міжнародного права та міжнародної безпеки;

виконання нею своїх міжнародних зобов'язань, особливо стосовно незастосування сили у відношенні до міжнародних та неміжнародних конфліктів;

прихильність до нерозповсюдження ЗМЗ та інших сфер контролю за зброєю, зокрема підписання, ратифікація та виконання відповідних конвенцій із контролю за озброєнням та роззброєнням.

Під час розгляду зазначених факторів особлива увага звертається на загальну поведінку держави-споживача відносно визначених напрямів, а не на ризик, пов'язаний з передачею конкретних товарів, у тому числі і товарів подвійного використання, до такої держави.

Критерії безпеки. Безпекові питання присутні майже у всіх критеріях Кодексу, але переважна частина безпекових питань аналізується у рамках аналізу за критеріями 3, 4 та 5 Статті 2 Спільної позиції. Під час прийняття рішень відносно надання дозволів на військовий експорт держави ЄС на підставі критеріїв безпеки аналізують такі питання, як:

забезпечення національної безпеки держав-учасниць ЄС, їх дружніх та союзницьких держав;

забезпечення миру, безпеки та стабільності в регіоні до якого здійснюється військовий експорт;

існування напруженої внутрішньої ситуації або збройного конфлікту в державі-споживачі військових товарів.

Запобігання негативному впливу військового експорту на національну безпеку держав-учасниць ЄС, їх дружніх та союзницьких держав є метою критерію 5. Для врахування зазначених чинників держави ЄС беруть до уваги:

- потенційний вплив військових товарів, які експортуються, на інтереси у сфері безпеки та оборони як держави-експортера, так і дружніх і союзницьких з нею держав;

- ризик використання військових товарів, що експортуються, проти військових сил держави-експортера або інших держав ЄС та їх дружніх і союзницьких держав;

- ризик випадкової передачі технічної та технологічної інформації з негативними для держав ЄС наслідками.

У загальному розумінні термін “національна безпека” має багато складових, але для цілей експортного контролю під національною безпекою розуміється здатність держав ЄС забезпечити свою територіальну цілісність, захистити населення, а також захистити ресурси і запаси, які ці держави вважають необхідними для їх існування і незалежності перед будь-якою загрозою чи нападом. Забезпечення національної безпеки безпосередньо пов'язано з безпекою в Європі, тому ще у 2003 році Рада Європи визначила спектр загроз безпеці ЄС. До таких загроз віднесено тероризм у всіх його проявах, поширення ЗМЗ, регіональні конфлікти, організовану злочинність, у т. ч. контрабанду зброї, морське піратство тощо.

Під час аналізу потенційного впливу конкретних військових товарів на інтереси безпеки та оборони держави ЄС виходять з позиції сприяння національній безпеці та її зміцнення, тому під час такого аналізу вони звертають увагу на необхідність збереження стратегічної рівноваги, природу експортованого обладнання (оборонне чи наступальне) та його чутливість, можливе посилення військово-оперативних можливостей держави-одержувача, наслідки експорту для безпеки своїх сил, що розміщені у регіоні постачання тощо. У рамках такого аналізу велика увага приділяється питанням передач військових виробів, які містять чутливу техніч-

ну чи технологічну інформацію, тому що несанкціоноване розкриття такої інформації та її використання з метою розробки чи вдосконалення військових виробів може мати негативні наслідки для національної безпеки держав-експортерів чи їх союзників.

Необхідність підтримання миру, безпеки та стабільності в регіоні, до якого здійснюється військовий експорт, є метою критерію 4, який також є “безпековим”. Під час оцінки можливості військового експорту за цим критерієм враховується те, щоб такий експорт не заохочував, не посилював, не провокував і не сприяв продовженню конфліктів чи напруженості в регіоні, де знаходиться держава-отримувач товарів. Але під час застосування цього критерію робиться різниця між наміром використати пропонований експорт для цілей агресії або наміром використати його для цілей оборони. Застосування критерію не ставить перешкод у дозволі на експорт у держави, які є жертвами агресії або потенційно можуть стати такими. Проте, якщо за підсумками всебічної оцінки буде виявлено намір держави-одержувача використати пропоновані для експорту військові товари для нападу, потенційного нападу чи загрози нападу на іншу державу, цей критерій є підставою для відмови у дозволі на такий експорт.

Напружена внутрішня ситуація або збройний конфлікт у державі-споживачі військових товарів, є негативним “безпековим” фактором. Саме наявність таких факторів у державі-споживачі військових товарів є предметом оцінки можливості експорту таких товарів за критерієм 3. У разі, коли у державі призначення військових товарів існує внутрішня напруженість, ретельно аналізується ризик того, що запропонований експорт може спровокувати чи продовжити конфлікт, або він може посилити існуючу напруженість, яка може перерости у поширення конфлікту. Аналіз внутрішньої ситуації в державі-споживачі військових товарів стосується економічних, політичних та соціальних подій і стабільності в межах такої держави. Під час аналізу особлива увага приділяється визначенню ролі кінцевого користувача військових товарів у цьому конфлікті.

Таким чином аналіз, пов'язаний із прийняттям рішень відносно надання дозволів на військовий експорт, виходячи з критеріїв безпеки, дозволяє державам ЄС забезпечити захист власної національної безпеки та безпеки дружніх і союзницьких держав, протидіяти дестабілізації миру у регіоні, до якого передбачається постачання військових товарів, а також протидіяти ескалації напруженості внутрішньої ситуації або збройного конфлікту в державі-споживачі таких товарів.

Гуманітарні критерії. Дотримання державою-споживачем відповідних принципів, запроваджених механізмами міжнародного гуманітарного права, є важливим фактором прийняття рішень про можливість експорту військових товарів до такої держави. Саме гуманітарні фактори є предметом аналізу, що здійснюється в рамках критерію 2 Статті 2 Спільної позиції. Крім того гуманітарні питання є складовими аналізу про можливість експорту військових товарів за низкою інших критеріїв Статті 2 Спільної позиції.

Під час оцінки можливості експорту військових товарів за гуманітарними критеріями приймається до уваги наявність фактів порушень прав людини та її фундаментальних свобод у державі-споживачі, можливість використання експортованих товарів для внутрішніх репресій, ставлення такої держави до міжнародного гуманітарного права (зокрема право на життя; свобода і безпека особи; рівність перед законом; справедливий суд; свобода слова та інформації; свобода думки, совісті та релігії; економічні, соціальні та культурні права тощо). Важливим фактором аналізу в рамках гуманітарних критеріїв є визначення кінцевого споживача та його ставлення до гуманітарних принципів.

Критерії, що пов'язані з ризиком несанкціонованих передач військових товарів. Несанкціоновані передачі військових товарів у межах держави-споживача або несанкціоновані передачі таких товарів у третю державу становлять великий ризик використання цих товарів у супереч цілям національної безпеки держав-експортерів, міжнародного миру, регіональної безпеки та стабільності, боротьби з теро-

ризмом нерозповсюдження ЗМЗ, дотримання гуманітарних прав і свобод тощо. Саме тому, під час розгляду питань експорту військових товарів, держави ЄС приділяють велику увагу аналізу ризиків несанкціонованих передач таких товарів. Такий аналіз здійснюється у рамках розгляду питань, що визначені у критерії 7 Статті 2 Спільної позиції. Під час такого аналізу приймаються до уваги такі фактори, як: відповідність експорту законним інтересам внутрішньої безпеки та оборони держави-споживача; технічні можливості держави використовувати військові товари, які до неї експортуються; здатність такої держави застосовувати ефективний експортний контроль; наявність даних про можливі несанкціоновані передачі товарів, у тому числі їх потрапляння до терористичних організацій або окремих терористів тощо.

Оцінюючи факт відповідності експорту законним інтересам внутрішньої безпеки та оборони держави-споживача держави ЄС виходять з базових принципів Уставу ООН, за якими усі нації мають право захищати себе. Однак під час такого оцінювання підлягають аналізу наявні загрози безпеці держави-споживача, які виправдовують запланований нею імпорт, а також фактична спроможність її збройних сил протистояти таким загрозам.

Технічна здатність держави-споживача використовувати отримане нею військове обладнання є одним із важливих ключових індикаторів існування ризику несанкціонованих передач обладнання до інших споживачів у межах держави-споживача або до третіх держав. Оцінка “технічної здатності” здійснюється за такими факторами як: технологічний рівень обладнання; наявність систем та персоналу для його обслуговування чи наявність замовлень на технічну підтримку обладнання; відповідність замовленого обладнання оборонному профілю держави-споживача; наявність в державі систем, до замовлених нею деталей чи запасних частин до таких систем, тощо.

Важливим фактором, який запобігає несанкціонованим передачам обладнання до інших споживачів або до третіх держав, є наявність у держави-споживача ефективної системи експортного контролю, тому під час оцінювання ризиків

несанкціонованих передач військових товарів здійснюється аналіз наявності та ефективності функціонування такої системи. Під час такого аналізу розглядаються питання участі держави-споживача у ключових міжнародних угодах з експортного контролю (наприклад, режим ВД чи інші режими), наявність регулярної звітності держави-споживача до Реєстру звичайних озброєнь ООН, наявність та відповідність законодавства з експортного контролю міжнародним нормам, наявність ефективних правових та адміністративних інструментів боротьби з корупцією, наявність випадків передач військового обладнання до “проблемних” держав, наявність зв’язків з терористичними угрупованнями тощо.

Критерій щонайменшого відвертання на озброєння людських і економічних ресурсів. Військова складова не повинна бути надмірно обтяжливою для функціонування держави-споживача, тому її військовий імпорт не повинен відвертати обмежені і без того державні ресурси від соціальних та інших суспільних витрат. Саме тому під час розгляду питань про експорт військових товарів держави ЄС враховують бажаність того, щоб імпорт таких товарів державою-споживачем для забезпечення її законних потреб в галузі безпеки і оборони здійснювався з щонайменшим відвертанням на озброєння людських і економічних ресурсів. Аналіз зазначеного здійснюється в рамках розгляду низки всеохоплюючих питань, що визначені у критерії 8 Статті 2 Спільної позиції. Серед таких питань розглядається: сумісність експорту зброї з технічним та економічним потенціалом держави-споживача; законні потреби держави-споживача в галузі безпеки та оборони; бажаність щонайменшого відвертання на озброєння людських і економічних ресурсів у державі-споживачі тощо.

Під час аналізу економічної можливості держави-споживача імпортувати конкретне військове обладнання розглядається вплив такого імпорту на фінансові та економічні ресурси держави-споживача, які були призначені для інших цілей, з урахуванням витрат на придбання озброєнь, навчання персоналу та наступне технічне обслуговування. Аналізу підлягають спосіб фінансування імпорту, вплив такого

фінансування на сплату зовнішніх боргів та на ситуацію з балансом платежів.

Аналіз технічної можливості держави-споживача ефективно використовувати імпортоване обладнання здійснюється як у матеріальному, так і в людському вимірах. У цьому випадку розглядаються такі питання як: наявність в державі-споживачі військової інфраструктури, яка забезпечить ефективне використання обладнання; наявність та технічний стан подібного обладнання у військовій інфраструктурі; наявність та рівень підготовки персоналу, здатного використовувати та обслуговувати імпортоване обладнання, тощо.

Потреби держави-споживача в озброєннях повинні бути законними та повинні відповідати належному рівню безпеки та захисту такої держави. Оцінюючи цей фактор держави ЄС здійснюють аналіз таких питань як: наявність реальних загроз безпеці держави-споживача, які виправдовують запланований нею імпорт озброєнь; достатність оснащення збройних сил для протистояння такій загрозі; правдоподібність запланованого імпорту існуючим загрозам тощо.

Розглядаючи питання експорту військових товарів держави ЄС враховують бажаність щонайменшого відвертання на озброєння людських і економічних ресурсів в державі-споживачі. Для оцінки цього фактору розглядаються багато питань, у тому числі: рівень військових витрат порівняно з соціальними; прозорість формування військового бюджету та військових витрат; наявність визначених потреб держави у сфері безпеки; наявність позабюджетних військових витрат; співвідношення військових витрат та валового внутрішнього продукту; залежність держави від зовнішньої допомоги; загальний вплив імпорту озброєнь на економіку держави тощо.

Розглянуті вище критерії створюють базу для прийняття національними органами експортного контролю держав ЄС рішень про експорт військових товарів виходячи зі спільних підходів до здійснення такого експорту.

10.2.3. Загальний підхід до розгляду заяв про військовий експорт

Кожна держава ЄС самостійно, на підставі власного законодавства, визначає випадки, коли дозвіл на здійснення експорту потрібен. Загальні підходи до розгляду заяв про експорт військових товарів (військовий експорт) визначені у Спільній позиції відносно експорту зброї (Common Position on arms export 2008/944/CFSP) від 8 грудня 2008 року, але ця Спільна позиція не впливає на право держав-учасниць вживати більш жорсткішу національну політику.

Спільною позицією визначено, що заяви щодо надання дозволу на військовий експорт мають включати:

заяви щодо надання дозволу для фізичного експорту, включаючи заяви щодо надання дозволу на ліцензійне виробництво військового обладнання в третіх країнах;

заяви щодо надання дозволу на посередницьку діяльність;

заяви щодо надання дозволу на транзит або на транспортування з перевантаженням;

заяви щодо надання дозволу на будь-які невідчутні передачі програмного забезпечення та технології за допомогою таких засобів як факс або телефон.

Дозвіл на експорт може бути надано лише після ретельного аналізу можливого кінцевого використання військових товарів у державі кінцевого призначення. Для досягнення цієї мети ретельно перевіряються сертифікат кінцевого споживача (СКС) та/або інша документація, що видана державою-споживачем. При цьому прийнято, що в СКС щонайменше повинно бути визначено наступну інформацію:

реквізити експортера;

реквізити кінцевого споживача;

державу-споживача;

опис товарів або посилання на контракт з державним органом держави-споживача;

кількість та вартість товарів;

підпис, прізвисько та посада уповноваженої особи кінцевого споживача;

дата надання СКС.

Крім того у СКС повинно бути визначено кінцевого споживача товарів та зобов'язання про: не здійснення реекспорту товарів (якщо це потрібно); використання товарів у заявлених цілях; не використання товарів у розробці, виробництві або застосуванні ЗМЗ чи ракетних засобів доставки такої зброї.

З метою всебічного аналізу можливості експорту конкретних військових товарів держава-експортер може на свої розсуд запросити й іншу інформацію. Така інформація серед іншого може визначати заборону чи можливість реекспорту військових товарів або певні умови для його здійснення, містить повну інформацію про посередника, містить зобов'язання про можливість перевірок та/або надання СПД (на вимогу держави-експортера) тощо.

При розгляді заяви щодо надання дозволу на експорт військової технології або обладнання для ліцензійного виробництва військових товарів у третіх країнах, держави ЄС приділяють особливу увагу потенційному використанню вироблених товарів у державі-виробнику таких товарів, а також вивченню ризику їх подальшої передачі або їх експорту до небажаного кінцевого споживача. Враховуючи, що вироблені товари є військовими, аналіз таких ризиків є надзвичайно важливим для запобігання дестабілізуючим накопиченням озброєнь або для запобігання використанню таких товарів у терористичних цілях.

Якщо це доцільно, держави ЄС спільно в рамках Загальної зовнішньої політики та безпеки ЄС оцінюють ситуацію, пов'язану з потенційними або існуючими одержувачами військових товарів, що експортуються з цих держав. Крім того, коли це доречно, держави також беруть до уваги вплив експорту, стосовно якого надійшла заявка, на свої економічні, соціальні, комерційні та промислові інтереси.

За підсумками розгляду заяв на військовий експорт кожна держава ЄС конфіденційно надає іншим державам-учасникам щорічний звіт про експорт таких товарів. Крім того, кожна держава-учасниця, яка експортує товари із Єдиного військового списку ЄС, публікує національний звіт

щодо свого експорту таких товарів. Цей звіт готується на підставі положень національного законодавства, що застосовується у цій сфері.

10.2.4. Врахування відмов у військовому експорті

Рішення надати дозвіл або відмовити у передачі військових товарів є виключною компетенцією держави-учасниці ЄС. Проте у випадках, коли одна з держав ЄС відмовила у наданні дозволу на експорт конкретних військових товарів, потрібно створення умов, за яких аналогічні за своєю суттю військові товари не будуть придбані шляхом їх імпорту з іншою державою ЄС. З цією метою у Спільній позиції відносно експорту зброї (Common Position on Arms Export 2008/944/CFSP) від 8 грудня 2008 року передбачено, що держава, якою надано “відмову” в експорті конкретного військового товару, повинна інформувати інші держави ЄС про подробиці заяви, щодо якої було відмовлено, шляхом надання відповідного повідомлення про відмову за встановленою формою.

Перед тим, як кожна з держав ЄС надасть дозвіл, у якому було відмовлено іншою державою або державами на ідентичну по суті операцію, вона повинна спочатку проконсультуватись з державою або державами, що відмовили. Якщо після таких консультацій держава-експортер все ж таки вирішить надати дозвіл, вона повинна повідомити про це державу/держави, що відмовили у наданні дозволу, з наданням детального роз’яснення до свого рішення.

Вважається, що відмова у наданні дозволу має місце, коли держава відмовила:

- у наданні дозволу на фактичний продаж або експорт військових товарів і продаж або експорт яких би відбувся;

- у наданні дозволу на укладання відповідного контракту (тобто відмовила на етапі переговорів). У такому разі повідомлення про відмову може, у відповідності до національної процедури, містити відмову про надання дозволу почати переговори або негативну відповідь стосовно початкового офіційного запиту про конкретне замовлення.

Відмова за умовчанням діє три роки та її дію може бути продовжено з інформуванням інших держав-учасниць.

Інформація про наміри експорту та інформація про “відмови” є чутливою з погляду її можливого використання третьою особою для досягнення ними відповідних комерційних переваг. Саме це є однією з причин того, що проведення консультацій та розповсюдження повідомлень про відмови здійснюється на конфіденційній основі. Звісно, що держави, які беруть участь у консультаціях або отримують інформацію про “відмови” не повинні використовувати отриману ними інформацію для досягнення будь-яких комерційних переваг.

10.3. Процедури експортного контролю ЄС відносно товарів подвійного використання

10.3.1. Загальний підхід до контролю товарів подвійного використання

Товари подвійного використання (подвійні товари) підлягають ефективному контролю під час їх експорту з держав ЄС. Держави ЄС прагнуть досягти однакового та послідовного застосування експортного контролю по всьому ЄС із метою сприяння безпеці ЄС та міжнародній безпеці, а також забезпеченню рівних умов для усіх експортерів ЄС. Спільна ефективна система експортного контролю за подвійними товарами є одним з елементів, що забезпечує виконання міжнародних зобов'язань прийнятих державами ЄС. Застосування спільних підходів держав ЄС до експортного контролю подвійних товарів є передумовою для встановлення вільного руху значної частини таких товарів всередині ЄС.

Відповідальність за прийняття рішень з питань надання дозволів на експорт (у тому числі дозволів на брокерські послуги), а також дозволів на право транзиту товарів подвійного використання до третіх держав, всередині ЄС покладається на національні органи експортного контролю держав-учасниць ЄС.

Основними елементами ефективного режиму експортного контролю держав ЄС за експортом товарів подвійного

використання є спільні списки товарів подвійного використання та спільні правила такого контролю. У рамках спільної політики експортного контролю товарів подвійного використання та спільних правил такого контролю держави ЄС встановили також контроль за передачами програмного забезпечення і технології за допомогою електронних засобів зв'язку, факсу або телефону до місць призначення поза ЄС.

Держави ЄС вживають відповідних заходів з метою налагодження безпосередньої співпраці між їх відповідними органами, зокрема з метою усунення ризику того, щоб можливі розбіжності у застосування ними експортного контролю не призводили до порушень в торгівлі, які можуть викликати складнощі для одної або більше держав ЄС. Така співпраця включає обмін інформацією про експортерів, яких було позбавлено права використання дозволів на експорт, про ненадійних (проблемних) кінцевих споживачів та інших суб'єктів, що викликають підозри, а також про сумнівні маршрути доставки товарів.

Під час розгляду заяв на експорт подвійних товарів особлива увага приділяється питанням кінцевого використання таких товарів та їх можливого реекспорту. Органи експортного контролю держав ЄС мають можливість забороняти транзит подвійних товарів через територію ЄС, якщо ці органи мають достатні причини підозрювати, на підставі розвідувальних або інших джерел, що зазначені товари є або можуть бути призначеними, повністю або частково, для розповсюдження зброї масового знищення або засобів її доставки.

Коли це необхідно, держави ЄС перед видачею дозволу на експорт здійснюють консультації. Такі консультації є обов'язковими у випадках, коли відносно передбаченого до експорту подвійного товару існують відмови, які зроблені іншими державами ЄС відносно аналогічних по суті товарів. Перевагою такого підходу є врахування того, що суттєві безпекові інтереси окремих держав ЄС не будуть поставлені під загрозу внаслідок експорту з іншої держави.

Кожна держава ЄС самостійно визначає ефективні, пропорційні та стримуючі покарання, що накладаються у разі порушення правил та процедур експортного контролю.

10.3.2. Правова база експортного контролю товарів подвійного використання

Правовою базою експортного контролю товарів подвійного використання є Регламент Ради ЄС № 428/2009 від 5 травня 2009 року, яким засновано комунітарний режим контролю за експортом, передачею, посередницькою діяльністю та транзитом, пов'язаними з товарами подвійного використання. Національні положення та рішення, що мають вплив на здійснення експорту подвійних товарів, розглядаються в рамках спільної торговельної політики держав ЄС і зокрема Регламенту ЄС №2603/69 від 20 грудня 1969 року щодо встановлення спільних правил для здійснення експорту.

Глави держав або урядів ЄС прийняли у червні 2003 р. План дій щодо нерозповсюдження зброї масового знищення. Цей План дій було доповнено Стратегією ЄС проти зброї масового знищення, прийнятою Європейською Радою 12 грудня 2003 р. (EU WMD Strategy). У відповідності з Розділом III цієї Стратегії ЄС повинен використати усі свої інструменти для запобігання, стримування, припинення та, у разі можливості, ліквідації програм розповсюдження, що викликають занепокоєння на глобальному рівні. Підпункт 30.A(4) цього Розділу Стратегії конкретно посиляється на посилення політики і практики у сфері експортного контролю.

Держави ЄС, у рамках їх зобов'язань як членів ООН, керуються Резолюцією Ради безпеки ООН № 1540, що прийнята 28 квітня 2004 р., і яка постановляє, що усі держави вживають та забезпечують виконання ефективних заходів для створення національних механізмів контролю, що запобігають розповсюдженню ядерної, біологічної або хімічної зброї та засобів її доставки, у тому числі шляхом створення ефективних систем контролю за товарами, пов'язаними з ЗМЗ та засобами її доставки.

10.3.3. Базова термінологія держав ЄС стосовно товарів подвійного використання

Під час здійснення заходів експортного контролю відносно товарів подвійного використання (подвійних товарів) держави ЄС користуються спільною термінологією, що визначена у Регламенті ЄС № 428/2009 від 5 травня 2009 року. До базових визначень такої термінології відносяться такі терміни:

товари подвійного використання – товари, у тому числі програмне забезпечення і технології, що можуть бути використані як для цивільних, так і для військових цілей, та які включають усі товари, які можуть бути використані як у невибухових застосуваннях, так і в будь-який спосіб для сприяння виготовленню ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв;

експорт – експортні процедури в розумінні Митного кодексу ЄС (Регламент ЄС № 2913/92 від 12 жовтня 1992 року), реекспорт у значенні згаданого Кодексу (але не включаючи транзитні товари), передача програмного забезпечення або технології за допомогою електронних засобів зв'язку, включаючи факс, телефон, електронну пошту або будь-які інші електронні засоби, до місця призначення за межами ЄС (це також включає надання доступу в електронній формі до згаданих вище програмного забезпечення і технології юридичним та фізичним особам і повним товариствам поза ЄС). Термін “експорт” також застосовується до усної передачі технології, коли ця технологія описується по телефону;

експортер – особа (фізична або юридична):

від імені якої/якого подається експортна декларація, тобто особа, яка на час прийняття зазначеної декларації працює за контрактом з консигнатором у третій державі та має повноваження щодо прийняття рішення стосовно відправлення виробу за межі митної території ЄС. Якщо контракт на експорт ще не було укладено або якщо сторона контракту не діє від свого імені, термін “експортер” означає особу, яка має повноваження вирішувати питання щодо відправлення виробу з митної території ЄС;

яка приймає рішення щодо передачі або надання доступу до програмного забезпечення або технології за допомогою електронних засобів зв'язку, у тому числі за допомогою факсу, телефону, електронної пошти або інших електронних засобів, до місця призначення, що знаходиться поза ЄС;

У разі, коли право розпоряджатись виробом подвійного використання належить особі, заснованій поза ЄС, на підставі контракту, на основі якого здійснюється експорт, експортером вважається сторона контракту, яку засновано в ЄС;

експортна декларація – документ, за допомогою якого особа вказує, у встановленій формі та у встановлений спосіб, про своє бажання здійснити експортні процедури відносно товарів подвійного використання;

брокерські послуги – означає:

проведення переговорів стосовно трансакцій щодо закупівлі або укладення трансакцій щодо закупівлі, продажу/поставки товарів подвійного використання з третьої держави до будь-якої іншої держави;

продаж/покупку товарів подвійного використання, які знаходяться у третіх державах, з метою здійснення їх передачі до іншої держави.

Примітка:

Для цілей Регламенту надання допоміжних послуг вилучається з терміну “брокерські послуги”. Під “допоміжними послугами” розуміється транспортування, фінансові послуги, страхування або перестрахування, загальна реклама, просування товарів на ринок;

посередник – будь-яка фізична або юридична особа або повне товариство, що мають постійне місце проживання або засновані у державі-члені Спільноти, яка/яке надає брокерські послуги з території ЄС на територію третьої держави;

транзит – транспортування товарів подвійного використання з третіх держав, які ввозяться на митну територію ЄС та проходять через цю територію до місця призначення, що знаходиться поза територією ЄС;

дозвіл на експорт – індивідуальний, комунітарний генеральний, національний генеральний або глобальний дозвіл на експорт;

індивідуальний дозвіл на експорт – дозвіл, виданий одному конкретному експортереві у відношенні одного кінцевого користувача або консигнатора в третій державі, яким охоплюється один або більше товарів подвійного використання;

комунітарний генеральний дозвіл на експорт – дозвіл на експорт для здійснення експорту до деяких держав призначення, доступний для усіх експортерів, які дотримуються умов його застосування;

глобальний дозвіл на експорт – дозвіл, наданий одному конкретному експортереві у відношенні до типу або категорії виробу подвійного використання, який може мати силу для здійснення експорту до одного або більше конкретних кінцевих користувачів та/або в одній або більше конкретних третіх державах;

національний генеральний дозвіл на експорт – дозвіл на експорт, виданий у відповідності до Регламенту та встановлений національним законодавством держави-експортера;

митна територія ЄС – означає територію в розумінні Митного кодексу ЄС;

товари подвійного використання третіх держав – товари, які мають статус товарів третіх держав у розумінні Митного кодексу ЄС;

військове кінцеве використання – означає:

(а) включення товару, що експортується, у товари військового призначення, що внесені у “Військовий” список держав ЄС;

(б) використання виробничого, випробувального або аналітичного обладнання і його компонентів для розроблення, виробництва або технічного обслуговування товарів військового призначення, внесених у “Військовий” список держав ЄС;

(с) використання будь-яких напівфабрикатів в обладнанні для виробництва товарів військового призначення, внесених у згаданий вище військовий список.

Пояснення:

Термін “військове кінцеве використання” має надзвичайно важливе значення у експортному контролі. Фактичним наслідком “військового кінцевого використання” товарів, що можуть бути експортовані, є збільшення придатної до використання кількості озброєнь у державі-споживачі. Тобто поставка товарів з метою їх “військового кінцевого використання” призводить до збільшення військового потенціалу держави-споживача. Саме тому у випадках “військового кінцевого використання” Регламентом передбачено дозвільний порядок передач будь-яких товарів, а під час розгляду заяв на такі передачі застосовуються критерії, що викладені у Спільній позиції відносно експорту зброї (Common Position on Arms Export 2008/944/CFSP) від 8 грудня 2008 року.

10.3.4. Процедури контролю товарів подвійного використання

Експорт товарів подвійного використання (подвійних товарів), внесених до Списку товарів подвійного використання ЄС, завжди здійснюється за дозволами, що надаються органами експортного контролю держав ЄС на національних рівнях.

Дозвільний порядок надання посередницьких послуг у відношенні товарів, внесених у Список подвійних товарів ЄС, застосовується у випадках, коли посередника було поінформовано компетентними органами держави ЄС, у якій він є резидентом або його засновано, що товари, про які йде мова, є або можуть бути призначеними (повністю або частково) для створення ЗМЗ, засобів її доставки або за наявності відповідного ембарго по відношенню до держави-споживача. Дозвільний порядок надання посередницьких послуг у відношенні товарів, внесених у Список подвійних товарів ЄС, може бути застосовано також у випадках, коли посередникові відомо, що такі товари є призначеними (повністю або частково) для створення ЗМЗ, засобів її доставки. У таких випадках посередник повинен повідомити про це компетентні органи, які вирішать, чи є доцільною

вимога щодо дозволу на такі брокерські послуги. У той же час національне законодавство кожної держави ЄС надає право застосовувати норму щодо обов'язковості отримувати дозвіл у зазначеному вище випадку.

Держава ЄС, через територією якої здійснюється транзит товарів подвійного використання, може постановити, що її компетентні органи мають право в окремих випадках запроваджувати вимогу щодо отримання дозволу у відношенні до конкретного транзиту таких товарів. До таких окремих випадків відносяться випадки, коли ці товари є або можуть бути призначеними (повністю або частково) для створення ЗМЗ, засобів її доставки або за наявності відповідного ембарго по відношенню до держави-споживача. Під час вирішення питання щодо дозвільного порядку чи заборон транзитна держава ЄС бере до уваги свої зобов'язання та домовленості, які вона узяла на себе як сторона міжнародних договорів або як член міжнародних режимів нерозповсюдження. Транзитна держава ЄС має право поширити застосування дозвільного порядку чи відмови відносно транзиту товарів, не внесених у Список подвійних товарів ЄС, якщо ці товари є або можуть бути призначеними (повністю або частково) для створення ЗМЗ, засобів її доставки, або якщо такі товари призначені для військового кінцевого використання, або за наявності відповідного ембарго по відношенню до держави-споживача.

Держави ЄС приділяють велику увагу до передач будь-яких товарів, що не внесені у Список товарів подвійного використання ЄС, але можуть бути "чутливими" з погляду створення ЗМЗ, засобів її доставки, або з погляду їх впливу на міжнародну безпеку. Відносно таких товарів держави ЄС застосовують процедуру всеохоплюючого контролю (Catch all). Регламент 428 передбачає необхідність застосування дозвільного порядку до таких товарів у випадках:

коли експортера було проінформовано компетентними органами держави-експортера, що зазначені товари є або можуть бути призначеними (повністю або частково) для використання у зв'язку з розробленням, виробництвом,

поводженням, експлуатацією, технічним обслуговуванням, зберіганням, виявленню, ідентифікацією або розповсюдженню хімічної, біологічної або ядерної зброї, або інших ядерних вибухових пристроїв, або розробленням, виробництвом, технічним обслуговуванням або зберіганням ракет, здатних доставляти таку зброю;

якщо держава, яка здійснює покупку, або держава призначення підлягають дії ембарго ООН, ОБСЄ чи ЄС;

якщо експортера було проінформовано компетентними органами держави-експортера, що згадані товари є або можуть бути призначеними (повністю або частково) для військового кінцевого використання;

якщо експортера було проінформовано компетентними органами держави-експортера, що згадані товари є або можуть бути призначеними (повністю або частково) для використання у якості вузлів або компонентів товарів військового призначення, внесених у національний список товарів військового призначення, які було експортовано з території цієї держави-експортера без дозволу або у порушенні дозволу, передбаченого національним законодавством цієї держави.

Дозвільний порядок експорту товарів, не внесених у Список подвійних товарів ЄС, може бути застосовано також у випадках, коли експортеру відомо, що такі товари, призначені (повністю або частково) для будь-яких зазначених вище застосувань. У таких випадках експортер повинен повідомити про намір такого експорту компетентні органи держави-експортера, які мають право вирішити, чи є доцільною вимога щодо дозволу на цей експорт. В той же час, національне законодавство кожної держави ЄС надає право застосовувати норму щодо обов'язковості отримувати дозвіл у зазначеному вище випадку.

Держава-експортер, яка накладає вимогу щодо отримання дозволу на експорт товарів, не внесених у Список подвійних товарів ЄС, інформує про це у належних випадках інші держави ЄС, які належним чином розглядають цю інформацію й інформують свої митні адміністрації та інші відповідні національні органи.

10.3.5. Дозвільні документи

Дозвіл на експорт товарів надається компетентними органами держави ЄС, у якій засновано експортера. Цей дозвіл може бути індивідуальним, комунітарним генеральним, національним генеральним або глобальним.

Для отримання дозволів експортери подають до компетентних органів держави-експортера документи, що містять інформацію, необхідну для того, щоб компетентні національні органи мали вичерпні дані, що необхідні для прийняття відповідного рішення, зокрема про кінцевого користувача, державу призначення і кінцеве використання товару, що експортується. Якщо це доцільне, надання дозволу може залежати від обов'язкового попереднього надання сертифікату кінцевого споживача.

Дозвіл на посередницькі послуги надається компетентними органами держави ЄС, у якій брокер є резидентом або його засновано. Такий дозвіл видається на встановлену кількість конкретних товарів, які переміщуються між двома або більшою кількістю третіх держав. Під час прийняття рішення про надання дозволу на посередницькі послуги компетентні органи зазначеної вище держави ЄС однозначно визначають місцезнаходження товарів, відносно яких надаються послуги, у третій державі, яка є державою походження товарів, а також визначають кінцевого користувача таких товарів та його точне місцезнаходження.

Для отримання дозволу на посередницькі послуги посередники надають компетентним органам усю релевантну інформацію, необхідну для прийняття рішення про видачу дозволу, зокрема повну інформацію щодо місцезнаходження подвійних товарів у третій державі, яка є державою походження таких товарів, однозначний опис згаданих товарів та їх кількості, третіх сторін, які беруть участь у транзакції, третьої держави призначення, кінцевого користувача у зазначеній третій державі та його місцезнаходження.

Під час прийняття рішень про видачу або відмову у видачі дозвільного документу держави ЄС розглядають усю необхідну для прийняття такого рішення інформацію, у тому числі вони враховують:

зобов'язання, які вони прийняли на себе як члени відповідних режимів нерозповсюдження, домовленостей у сфері експортного контролю та зобов'язання, що впливають з ратифікованих ними міжнародних договорів;

зобов'язання згідно із санкціями, що накладені відповідно до спільної позиції чи спільних дій, ухваленими Радою ЄС або рішеннями ОБСЄ, а також санкціями, що накладені відповідно до юридично обов'язкових резолюцій РБ ООН;

міркування, пов'язані з державною зовнішньою та безпековою політикою, у тому числі ті, що передбачені Спільною позицією відносно експорту зброї (Common Position of arms export 2008/944/CFSP) від 8 грудня 2008 року;

міркування, пов'язані із заявленим кінцевим використанням товарів та ризиком відхилення від такого використання;

відповідність процедур та засобів, які використовує експортер, для виконання ним вимог експортного контролю та умов конкретного дозвільного документу.

Якщо експорт конкретних подвійних товарів може завдати шкоди суттєвим інтересам безпеки держави ЄС, вона може звернутися до іншої держави ЄС із проханням не надавати дозвіл на експорт, або, якщо такий дозвіл вже було надано, попросити про його анулювання, призупинення, зміну або відкликання. У такому разі держава ЄС, яка отримала таке прохання, негайно розпочинає консультації юридично необов'язкового характеру з державою, що звернулась з проханням. Консультації здійснюються у термін до 10 робочих днів. Якщо держава, до якої звернулись із проханням, вирішує надати дозвіл, вона повідомляє про таке рішення інші держави ЄС.

Перед тим як компетентні органи держави ЄС видадуть дозвіл на експорт або дозвіл на посередницькі послуги, або приймуть рішення з питання транзиту, вони аналізують усі чинні відмови або рішення стосовно заборони експорту чи транзиту подібних товарів. Метою такого аналізу є досягнення впевненості в тому, що інші держави ЄС не надавали відмов на видачу дозвільних документів або не забороняли транзит відносно фактично ідентичної трансакції (*фактично*

ідентичною є трансакція з передачі виробу з фактично ідентичними параметрами або технічними характеристиками до одного й того ж кінцевого користувача або консигнатора). Під час таких процедур вони, перш за все, проводять консультації з компетентними органами держави або держав, які видали таку/такі відмову/відмови або прийняли рішення щодо заборони транзиту. Якщо після проведення таких консультацій компетентні органи держави ЄС приймають рішення видати дозвіл або дозволити транзит, вони інформують про це компетентні органи інших держав ЄС, а також надають усю релевантну інформацію для пояснення такого рішення.

Терміни, що необхідні для прийняття рішень відносно надання дозвільних документів, встановлюються національним законодавством держав ЄС.

Слід підкреслити, що дозволи, надані однією державою ЄС, мають юридичну силу на усій території ЄС, тобто визнаються усіма іншими державами ЄС. Це положення є надзвичайно важливим для експортерів, тому що це дає можливість експортерам уникнути дублювання дозвільних процедур в інших державах ЄС, тобто дає можливість спростити процедури експортного контролю відносно конкретних товарів.

10.3.6. Врахування відмов відносно експорту подвійних товарів

Національні органи експортного контролю держав ЄС можуть відмовити у видачі дозволу на експорт подвійних товарів чи надання посередницьких послуг, можуть заборонити транзит таких товарів, а також анулювати, призупинити, змінити або відкликати дозвіл, який вже було видано. Проте у випадках, коли одна з держав ЄС відмовила у наданні дозволу відносно експорту конкретних подвійних товарів чи послуг, або анулювала, призупинила, суттєво обмежила чи відкликала такий дозвіл, потрібне створення рівних умов для експортерів ЄС, за яких аналогічні за своєю суттю подвійні товари не будуть придбані шляхом їх імпорту з

іншою держави ЄС. З цією метою у Регламенті Ради ЄС № 428/2009 від 5 травня 2009 року передбачено, що держава, якою надано відмову відносно експорту конкретного подвійного товару або послуги, чи здійснено обмежувальні дії відносно дозвільного документу на експорт такого товару або послуги, повинна інформувати інші держави ЄС про подробиці документу, щодо якого було застосовано відмову або обмеження. Таке інформування здійснюється шляхом надання відповідного повідомлення до національних органів експортного контролю інших держав ЄС та до Європейської комісії.

Перевірка наявності чи відсутності повідомлень про відмови або обмеження у передачах конкретних подвійних товарів (у тому числі послуг) є обов'язковим кроком, який здійснюється національними органами експортного контролю держав ЄС перед тим, як вони приймуть рішення про видачу дозвільного документу стосовно аналогічних по суті товарів (послуг). У випадках, коли на аналогічні по суті товари (послуги) є діючі повідомлення про відмови чи обмеження, держава-експортер, як правило, забороняє таку передачу. Але у випадках, коли держава-експортер має бажання з'ясувати можливість видачі зазначеного дозвільного документу, вона проводить консультації з національними органами інших держав ЄС, які видали таку відмову або обмеження. Застосування зазначеного вище механізму врахування відмов або обмежень під час прийняття рішень про надання дозвільних документів забезпечує створення рівних можливостей для експортерів держав ЄС та врахування національних інтересів цих держав. Проте, якщо після проведення таких консультацій держава-експортер прийме рішення про надання дозвільного документу, вона повинна повідомити про це інші держави ЄС та Європейську Комісію з обґрунтуванням підстав такого рішення.

Національні органи держав ЄС, які надали повідомлення про відмови, не пізніше ніж через три роки після їх надання здійснюють перегляд відмов у видачі дозволів, про які вони повідомляли інші держави та у разі необхідності відклика-

ють змінюють або поновлюють їх. Відмови, які не було відкликано, залишаються в силі.

У випадку, коли компетентні органи держави ЄС призупинили дію дозволу, про остаточну думку відносно подальшої дії такого дозволу вони повідомляють інші держави наприкінці періоду призупинення.

10.3.7. Митні процедури

Загальні митні процедури здійснюються державами ЄС відповідно до Регламенту ЄС № 2913/92 від 12 жовтня 1992 року, яким уведено Митний кодекс ЄС. Цей Кодекс імплементовано Регламентом ЄС № 2454/93 який, серед іншого, містить положення, що стосуються експорту та реекспорту товарів.

Держави ЄС на національному рівні приймають рішення про митні органи, які здійснюють митні процедури у сфері експорту товарів подвійного використання, у тому числі можуть прийняти рішення про здійснення таких процедур лише в уповноважених на це митних установах.

При виконанні митних процедур, пов'язаних з експортом подвійних товарів, експортер представляє митному органу, який відповідає за оброблення експортної декларації, документи, які підтверджують, що він отримав необхідний дозвіл на експорт.

У випадках, коли після надання відповідного дозвільного документу, національний орган експортного контролю має підозру, що під час надання дозволу не було враховано усю релевантну інформацію, або після видачі дозволу суттєво змінились обставини експорту, митні органи можуть зупинити процес експорту зі своєї території на підставі відповідного повідомлення органу експортного контролю або інших уповноважених на це органів.

10.3.8. Заходи з контролю діяльності експортерів

Відповідно до Регламенту ЄС № 428/2009 від 5 травня 2009 року експортери товарів подвійного використання держав ЄС повинні вести докладні реєстри або записи своїх експортних поставок згідно з національними законодавчими

положеннями або практикою, що мають силу у відповідних державах ЄС. Ці реєстри або записи зокрема включають комерційні та транспортні документи, переліки вантажів і транспортних засобів, а також інші відвантажувальні документи, що містять достатню інформацію, яка дає можливість визначити опис та кількість товарів подвійного використання, найменування та адреси експортера і консигнатора таких товарів, кінцеве використання і кінцевого користувача товарів (якщо ці дані відомі).

Посередники, що отримали відповідні дозволи, проводять реєстри або записи посередницьких послуг з метою можливості підтвердження (за запитом компетентного національного органу) опису товарів подвійного використання, які були об'єктом посередницьких послуг, періоду, протягом якого зазначені товари були об'єктом таких послуг, місця призначення таких товарів, а також держав, яких стосуються ці посередницькі послуги.

Зазначені вище реєстри або записи, а також документи, зберігаються експортерами або посередниками щонайменше три роки після закінчення календарного року, в якому здійснювався експорт або надавались посередницькі послуги. Такі записи та документи пред'являються компетентним органам держави ЄС, в якій засновано експортера або засновано посередника, або у якій посередник є резидентом, на вимогу таких органів.

10.4. Контрольний список товарів подвійного використання ЄС

10.4.1. Структура єдиного контрольного списку

Список товарів подвійного використання ЄС є єдиним списком, яким керуються держави ЄС під час здійснення заходів експортного контролю. Список наведений у додатку I до Регламенту ЄС № 428/2009 від 5 травня 2009 та постійно оновлюється згідно з відповідними зобов'язаннями та домовленостями, прийнятими державами ЄС у рамках міжнародних режимів експортного контролю та міжнародних договорів.

Єдиний список товарів подвійного використання ЄС (далі – єдиний список ТПВ ЄС) створений на базі відповідних списків, що застосовуються в організаціях міжнародних режимів експортного контролю, і є компіляцією цих списків у єдине поле. Структуру єдиного списку ТПВ ЄС наведено на мал. 10.2.

У цьому списку номер позиції конкретного товару складається з таких позицій:

номера категорії товарів (від 0 до 9); літери групи товарів (від А до Е);

Мал. 10.2. Структура єдиного списку ТПВ ЄС

номера товару за відповідним режимом контролю (наприклад, для Вассенаарської домовленості це будуть три цифри від 001 до 099).

У разі, коли опис товару має бути уточненим, таке уточнення зазначається маленькою латинською літерою від “а” і далі, а після цього ставиться крапка. Якщо таке уточнення має декілька параметрів, вони визначаються цифрами від 1 і далі після уточнення опису товару, а після цього ставиться крапка та знов маленька латинська літера від “а” і далі.

Наприклад для комп’ютерів з певними характеристиками опис буде мати такий позиційний номер: 4A001.a.2.a. У цьому позиційному номері:

4 – визначення категорії товару;

A – визначення групи товару;

001 – номер товару та його належність до списку товарів Вассенаарської домовленості;

a – літера уточнення опису товару;

2 – цифра позиції уточнення опису товару;

a – літера додаткового уточнення опису товару у рамках позиції.

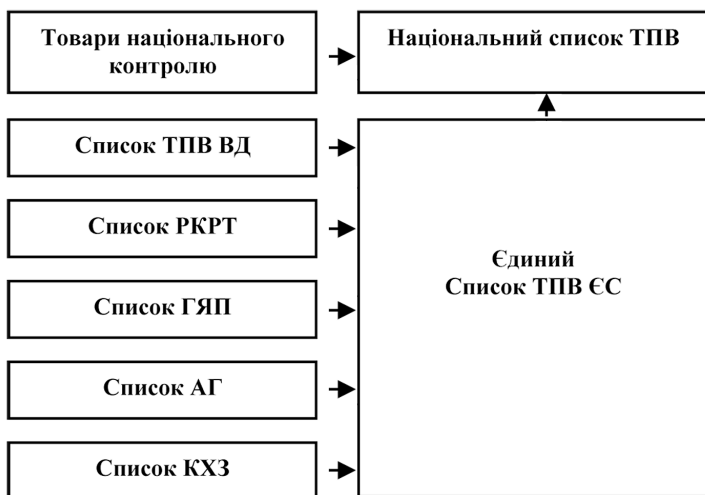
Крім списку подвійних товарів, що наводиться у додатку I до Регламенту, у додатку IV цього регламенту наводиться Список товарів, які є “чутливими” відповідно до національних інтересів, інтересів громадського порядку та громадської безпеки держав ЄС. Цей Список є скороченим варіантом єдиного Списку подвійних товарів, наведеного у додатку I до Регламенту ЄС № 428.

10.4.2. Структура національних списків

Кожна з держав ЄС має право і, як правило, створює списки товарів так званого “національного” контролю.

Такі списки імплементуються кожною державою ЄС до єдиного списку ЄС відповідно до національного законодавства як додаткові позиції до однорідних позицій цього списку.

Таким чином, національні списки відповідають єдиному Списку подвійних товарів ЄС і жодним чином не звужують позиції цього Списку, як це показано на мал. 10.3.

Мал. 10.3. Структура національних списків ТПВ держав ЄС

10.4.3. Оновлення списків

Список товарів подвійного використання ЄС оновлюється згідно з відповідними зобов'язаннями, які держави ЄС прийняли як члени міжнародних режимів нерозповсюдження та домовленостей з питань експортного контролю або шляхом ратифікації відповідних міжнародних договорів. Враховуючи, що Список товарів подвійного використання ЄС практично повторює відповідні списки міжнародних режимів експортного контролю, таке оновлення враховує усі зміни Списків, що прийнято у рамках діяльності зазначених режимів.

З огляду на складність системи прийняття спільних рішень усіма державами ЄС, таке оновлення може займати тривалий час, якій перевищує один рік і більше.

10.5. Заходи правозастосування

Кожна держава ЄС вживає відповідних заходів з метою забезпечення належного правозастосування усіх спільних

положень ЄС щодо експортного контролю. Зокрема встановлює покарання, що застосовуються до порушників правил експортного контролю. Метою таких покарань є їх ефективна протидія порушенням правил експортного контролю, попередження правопорушень, а також залежність видів та обсягів покарань від тяжкості порушень. Покарання застосовуються у вигляді відповідних адміністративних чи кримінальних санкцій.

Підходи різних держав ЄС до застосування покарань у сфері експортного контролю залежать від традицій та вимог національного законодавства. У загальному вигляді державами ЄС застосовуються такі підходи, коли за правопорушення, що пов'язані з невиконанням санкції РБ ООН, або за правопорушення, які ставлять під загрозу національну чи міжнародну безпеку, або за правопорушення, що створюють умови розповсюдження ЗМЗ чи засобів її доставки, застосовується кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк від декількох до 10 років.

Крім кримінальних покарань у сфері експортного контролю до суб'єктів-порушників можуть бути застосовані фінансові санкції у вигляді штрафів та / або конфіскації товарів. У випадках, коли у повноважних національних органів є докази того, що держава-одержувач товарів зробила фальшиву заяву стосовно кінцевого використання "чутливих" товарів, експортерів, який брав участь у такій передачі, або в інтересах такої держави, подальші ліцензії на експорт можуть не видаватись.

Таким чином, порушення правил експортного контролю вважаються державами ЄС одними з важких правопорушень, за скоєння яких до суб'єктів-порушників застосовуються суворі кримінальні та адміністративні покарання, а також величезні штрафи.

10.6. Вдосконалення системи експортного контролю ЄС

Системи експортного контролю є складовими загальних систем національної безпеки, зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності держав ЄС. З метою забезпе-

чення належного рівня безпеки держав та конкурентоспроможності національних товарів такі системи повинні постійно оновлюватися та вдосконалюватися. Саме з метою розвитку та вдосконалення системи експортного контролю ЄС Рада ЄС у червні 2011 року схвалила документ “Зелена Доповідь (Green Paper). Система контролю Європейського Союзу над експортом товарів подвійного використання: забезпечення безпеки та конкурентоспроможності у світі, що змінюється”. Назва документу підкреслює дві головні складові вдосконалення системи експортного контролю, це безпека та конкурентоспроможність, тобто безпекова та економічна складові експортного контролю. У документі визначається, що реформи у сфері експортного контролю, що здійснюються партнерами ЄС, особливо США, чітко продемонстрували економічне значення експортного контролю та необхідність нових зусиль у напрямку зміцнення конкурентоспроможності європейського експорту при одночасному гарантуванні найвищих рівнів безпеки. У зв’язку з оприлюдненням Зеленої Доповіді держави ЄС визначили свій намір “продовжити розвивати заходи експортного контролю з метою спрощення та посилення транспарентності інфраструктури підприємницької діяльності для експортерів держав ЄС, які одночасно робитимуть внесок у зміцнення міжнародної безпеки”.

Важливим напрямом удосконалення системи експортного контролю, який визначено у Зеленій Доповіді, є усунення проблем різних підходів держав ЄС до експортного контролю, коли національні експортери одних держав ЄС мають мінімальні труднощі в експорті подвійних товарів, а експортери інших держав натикаються на надзвичайно жорсткі експортні обмеження. З метою усунення зазначених проблем концепція оновленої моделі експортного контролю включає:

- впровадження спільних підходів органів експортного контролю до оцінки ризиків;

- збільшення періодичності та обсягів обміну інформацією щодо виданих дозволів та підозрілих передач товарів;

- розробку спільного підходу до всеохоплюючого контролю;

покращення доступу митних органів до необхідної інформації;

узгоджене правозастосування.

Оновлена модель експортного контролю також передбачає впровадження однакового ставлення до експортерів, покращення клімату для бізнесу, спрощення процедур у відношенні до менш чутливого експорту та менш чутливих місць призначення, посилення контролю за найризикованішими передачами тощо. Таким чином упровадження нової моделі експортного контролю забезпечить зміцнення режиму експортного контролю з одночасним підвищенням конкурентоспроможності держав ЄС.

Запитання для самоконтролю

1. *Завдяки чому держави ЄС, які не є учасниками деяких багатосторонніх угод з нерозповсюдження та не є членами деяких з режимів експортного контролю, виконують положення таких угод та режимів?*
2. *Який документ є основою політики держав ЄС щодо контролю військових товарів?*
3. *Які базові питання розглядаються у рамках політичних критеріїв, що використовують держави ЄС під час прийняття рішень про військовий експорт?*
4. *Назвіть базові питання, які розглядаються у рамках безпекових критеріїв військового експорту.*
5. *Який документ є основою політики держав ЄС щодо контролю подвійних товарів?*
6. *Чи існують єдині правила поведінки держав ЄС відносно застосування всеохоплюючого контролю?*
7. *Яким чином держави ЄС враховують інтереси власної безпеки та безпеки інших держав ЄС під час розгляду заяв на експорт “чутливих” товарів?*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Регламент Ради Європейського Союзу № 428/2009 від 5 травня 2009, яким засновується комунітарний режим контролю за експортом, передачею, посередницькою діяльністю та транзитом, пов'язаними з товарами подвійного використання.
2. Спільна позиція відносно експорту зброї (Common Position of arms export 2008/944/CFSP) від 8 грудня 2008 року.
3. Ian Davis, The regulation of arms and dual-use exports, Germany, Sweden and the UK, SIPRI, Oxford University press, 2002, pp. 6-7.

Додаткова

4. Бовенко О. Я. Реформування системи експортного контролю Європейського Союзу / Бовенко О. Я. // Вісник експортного контролю. – 2011. – № 4.
5. Документи щодо безпеки та експортного контролю держав ЄС: <http://www.consilium.europa.eu/exportcontrols>.
6. Загальний військовий список ЄС: Official Journal of the European Union, 22.03.2012, р. 85/1 – 85/36.
7. План дій щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, прийнятий главами держав або урядів ЄС у червні 2003 року.
8. Регламент Ради ЄС № 2913/92 від 12 жовтня 1992 року, яким введено Митний кодекс Спільноти.
9. Регламент Ради ЄС № 2603/69 від 20 грудня 1969 року (щодо встановлення спільних правил для здійснення експорту).
10. Резолюція РБ ООН № 1540, від 28 квітня 2004 року (щодо запобігання розповсюдженню ядерної, біологічної або хімічної зброї та засобів її доставки).
11. Спільна позиція 2003/468/CFSP (щодо контролю за посередницькою діяльністю у сфері торгівлі зброєю), ухвалена Радою Європи 23 червня 2003 року.

12. Спільний план дій 2002/589/CFSP (щодо внеску ЄС в боротьбу з дестабілізуючим накопиченням та розповсюдженням стрілецької зброї та легкого озброєння), ухвалений Радою Європи 12 липня 2002 року.
13. Стратегія ЄС проти зброї масового знищення, прийнята Радою ЄС 12 грудня 2003 року (EU WMD Strategy).
14. Green Paper. The dual-use export system of the European Union: ensuring security and competitiveness in a changing world. Brussels, 30.06.2011 (COM (2011) 393 final).

ЗМІСТ

Вступ	3
Тема 1. Роль експортного контролю в системі міжнародної безпеки	9
1.1. Міжнародна безпека.....	9
1.1.1. Поняття міжнародної безпеки	9
1.1.2. Система забезпечення міжнародної безпеки	11
1.1.3. Режими міжнародної безпеки	12
1.2. Експортний контроль як міжнародний режим	22
1.3. Зв'язок режимів експортного контролю з іншими договорами та ініціативами у сфері контролю над озброєннями.....	23
1.3.1. Регістр ООН зі звичайних озброєнь	23
1.3.2. Договір про звичайні збройні сили в Європі	24
1.3.3. Експортний контроль та заходи воєнної довіри	24
1.3.4. Експортний контроль та заходи з контролю озброєнь	28
Тема 2. Історія становлення та розвитку режиму експортного контролю	35
2.1. Витоки формування режиму експортного контролю	35
2.2. Плани всеосяжного контролю	36
2.2.1. “План Баруха” та “план Громика”	36
2.2.2. Програма “Атом заради миру”	37
2.2.3. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї	40
2.3. Еволюція експортного контролю у 1970-х роках	42
2.4. Створення міжнародної системи експортного контролю	43

2.4.1.	Створення систем експортного контролю у сфері ядерного нерозповсюдження	44
2.4.2.	Створення систем експортного контролю у сфері ракетного нерозповсюдження	48
2.4.3.	Створення систем експортного контролю у сфері хімічного та біологічного нерозповсюдження	52
2.4.4.	Створення систем експортного контролю звичайних озброєнь та пов'язаних з ними товарів подвійного використання	53
2.5.	Проблема ядерного та інших видів тероризму	56
2.5.1.	Тероризм із використанням зброї та матеріалів масового знищення	56
2.5.2.	Усвідомлення загрози тероризму з використанням зброї та матеріалів масового знищення	59
2.5.3.	Розвиток міжнародних контртерористичних інструментів та експортний контроль після 11 вересня 2001 року	62

Тема 3. Міжнародно-організаційні аспекти експортного контролю

73

3.1.	Роль ООН у нерозповсюдженні ядерної зброї	73
3.2.	Становлення та розвиток експортного контролю в Євросоюзі	83
3.3.	Регіональні організації, що мають відношення до експортного контролю	86
3.3.1.	Європейська Спільнота з Атомної Енергії	86
3.3.2.	Аргентинсько-Бразильська Агенція з обліку та контролю ядерних матеріалів	87
3.4.	Ініціативи щодо обмеження звичайних озброєнь та зміцнення режимів нерозповсюдження	88
3.5.	Процес установлення експортного контролю у колишніх радянських республіках	91

3.6.	Процес установлення експортного контролю в Україні	94
------	--	----

Тема 4. Міжнародні режими експортного контролю

102

4.1.	Загальна сутність міжнародних режимів експортного контролю	102
4.2.	Зміст міжнародних режимів експортного контролю	104
4.2.1.	Режим “Вассенаарська домовленість”	106
4.2.2.	Режим контролю за ракетними технологіями	111
4.2.3.	Режим експортного контролю у сфері нерозповсюдження ядерної зброї	116
4.2.4.	Режим експортного контролю у сфері нерозповсюдження хімічної та біологічної зброї	122
4.3.	Україна в міжнародному режимі з експортного контролю	127
4.3.1.	Діяльність у режимі Вассенаарська домовленість	128
4.3.2.	Діяльність у режимі контролю ракетних технологій	129
4.3.3.	Діяльність у режимі Група ядерних постачальників та Комітеті Цангера	130
4.3.4.	Діяльність у режимі Австралійська група	130
4.3.5.	Діяльність у інших ініціативах з нерозповсюдження та обмеження звичайних озброєнь	131

Тема 5. Правові засади експортного контролю України

134

5.1.	Загальне поняття про галузь експортного контролю	134
5.2.	Етапи розвитку законодавства України в галузі експортного контролю	138

5.3.	Правові засади державного експортного контролю України.....	149
5.4.	Вплив базових актів законодавства на здійснення процедур державного експортного контролю	153
5.4.1.	Конституція України.....	153
5.4.2.	Міжнародні договори України.....	156
5.4.3.	Закони України	157
5.5.	Закон про експортний контроль	158

Тема 6. Основи організації та здійснення державного експортного контролю України 171

6.1.	Організація системи державного експортного контролю України.....	171
6.2.	Прийняття рішень у системі експортного контролю	176
6.2.1.	Моделі прийняття рішень	177
6.2.2.	Комплексна оцінка прийняття рішень	179
6.2.3.	Ризики прийняття рішень про міжнародні передачі товарів.....	184
6.3.	Базова термінологія експортного контролю.....	186
6.3.1.	Міжнародні передачі товарів	186
6.3.2.	Ембарго	186
6.3.3.	Товари	187
6.3. 4.	Товари військового призначення	187
6.3.5.	Товари подвійного використання.....	187
6.3.6.	Кінцеві споживачі.....	189
6.3.7.	Військове кінцеве використання	189
6.3.8.	Суб'єкт здійснення міжнародних передач товарів	189
6.3.9.	Дозвіл та висновок	190
6.3.10.	Державний експортний контроль.....	191
6.3.11.	Система внутрішньофірмового експортного контролю	191
6.3.12.	Документ про гарантію	191
6.4.	Процедури здійснення експортного контролю	192

6.4.1.	Поняття “контролю” у системі експортного контролю	192
6.4.2.	Повноваження Держекспортконтролю	193
6.4.3.	Етапи застосування процедур експортного контролю	196
6.4.4.	Дозвільні документи	198
6.4.5.	Митний контроль	200

Тема 7. Процедури здійснення державного експортного контролю 204

7.1.	Застосування процедур державного експортного контролю	204
7.2.	Загальні процедури	205
7.2.1.	Списки товарів	206
7.2.2.	Контроль товарів не внесених до списків.....	212
7.2.3.	Класифікація та ідентифікація товарів	214
7.2.4.	Установлення порядків здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів.....	215
7.2.5.	Експертиза в галузі експортного контролю	217
7.2.6.	Реєстрація	219
7.2.7.	Зовнішньоекономічні договори (контракти)	222
7.3.	Процедури державного експортного контролю, пов'язані зі здійсненням міжнародних передач товарів	225
7.3.1.	Повноваження на здійснення експорту чи імпорту товарів військового призначення.....	226
7.3.2.	Контроль за проведенням переговорів	228
7.3.3.	Контроль гарантій щодо кінцевого використання товарів	230
7.3.4.	Контроль наявності та достатності гарантії	233
7.3.5.	Контроль під час надання дозвільних документів	234
7.4.	Процедури державного експортного контролю, що здійснюються під час постачання та після постачання товарів	236

7.4.1.	Контроль звітності про використання дозвільних документів та про фактичне використання товарів	236
7.4.2.	Контроль доставки товарів	238
7.4.3.	Контроль використання товарів у заявлених цілях	241

Тема 8. Системи внутрішньofіrmового експортного контролю підприємств..... 247

8.1.	Загальні положення впровадження систем експортного контролю на підприємствах	247
8.1.1.	Мета створення систем експортного контролю на підприємствах	247
8.1.2.	Нормативно-правове підґрунтя створення СВФЕК.....	250
8.1.3.	Роль керівництва підприємства у створенні СВФЕК	251
8.2.	Організаційні засади створення системи внутрішньofіrmового експортного контролю підприємства	254
8.2.1.	Організація СВФЕК на підприємстві.....	254
8.2.2.	Підрозділ експортного контролю підприємства	256
8.2.3.	Державна атестація СВФЕК підприємства	259
8.3.	Функціонування системи внутрішньofіrmового експортного контролю підприємства	260
8.3.1.	Стадії функціонування СВФЕК підприємства	260
8.3.2.	Роботи СВФЕК підприємства, що передують реєстрації	263
8.3.3.	Реєстрація підприємства в Держекспортконтролі	265
8.3.4.	Визначення процедур експорту товарів	266
8.3.5.	Проведення переговорів, пов'язаних з укладанням контрактів	267
8.3.6.	Врахування вимог щодо міжнародних передач товарів під час укладання контрактів	268

8.3.7.	Отримання від іноземного суб'єкта документів про гарантії	269
8.3.8.	Отримання дозвільних документів	271
8.3.9.	Здійснення міжнародної передачі товарів.....	272
8.3.10.	Контроль кінцевого використання товарів	273
8.3.11.	Звітування	274
8.4.	Система виявлення ризиків	275
8.4.1.	Обізнаність персоналу підприємства	275
8.4.2.	“Червоні прапорці” виявлення ризиків.....	276
8.5.	Інструменти забезпечення функціонування СВФЕК	278
8.5.1.	Кадровий ресурс	279
8.5.2.	Організаційний ресурс	280
8.5.3.	Матеріально-технічний ресурс.....	280
8.5.4.	Інформаційний ресурс	280

Тема 9. Запобігання правопорушенням та відповідальність у галузі державного експортного контролю 286

9.1.	Загальний підхід до правозастосування у галузі державного експортного контролю	286
9.2.	Формалізовані моделі застосування санкції до суб'єктів, що порушили правила експортного контролю	287
9.3.	Процедури правозастосування у галузі державного експортного контролю	290
9.4.	Накладання штрафів за порушення вимог законодавства в галузі державного експортного контролю та їх сплата	295
9.5.	Застосування додаткових санкцій	297
9.5.1.	Повноваження Держекспортконтролю	298
9.5.2.	Повноваження інших державних органів	299
9.5.3.	Відповідальність за збитки, які суб'єкти зазнають унаслідок застосування додаткових санкцій	300

9.6.	Адміністративна відповідальність у галузі державного експортного контролю.....	301
9.6.1.	Загальні питання адміністративного правозастосування у галузі державного експортного контролю	302
9.6.2.	Справи про адміністративні правопорушення	306
9.7.	Кримінальна відповідальність у галузі державного експортного контролю.....	308
9.7.1.	Загальні питання кримінальної відповідальності у галузі державного експортного контролю	310
9.7.2.	Особливості визначення кримінальної відповідальності у галузі державного експортного контролю	313

Тема 10. Європейські стандарти в експортному контролі 317

10.1.	Загальний підхід до експортного контролю держав-членів Європейського Союзу	317
10.2.	Процедури експортного контролю ЄС відносно товарів військового призначення.....	319
10.2.1.	Правова база “військового” контролю	319
10.2.2.	Спільні критерії прийняття рішень щодо експорту військових товарів.....	321
10.2.3.	Загальний підхід до розгляду заяв про військовий експорт	331
10.2.4.	Врахування відмов у військовому експорті.....	333
10.3.	Процедури експортного контролю ЄС відносно товарів подвійного використання	334
10.3.1.	Загальний підхід до контролю товарів подвійного використання	334
10.3.2.	Правова база експортного контролю товарів подвійного використання.....	
10.3.3.	Базова термінологія держав ЄС стосовно товарів подвійного використання.....	337

10.3.4.	Процедури контролю товарів подвійного використання	340
10.3.5.	Дозвільні документи	343
10.3.6.	Врахування відмов відносно експорту подвійних товарів	345
10.3.7.	Митні процедури	347
10.3.8.	Заходи з контролю діяльності експортерів.....	347
10.4.	Контрольний список товарів подвійного використання ЄС	348
10.4.1.	Структура єдиного контрольного списку	348
10.4.2.	Структура національних списків	350
10.4.3.	Оновлення списків.....	351
10.5.	Заходи правозастосування	351
10.6.	Вдосконалення системи експортного контролю ЄС	352
Додаток. Список скорочень.....		366

Список скорочень

АБАКК	— Аргентинсько-Бразильська Агенція з обліку та контролю ядерних матеріалів
АГ	— Австралійська група
БР	— Балістична ракета
ВД	— Вассенаарська домовленість
ВТС	— Військово-технічне співробітництво
ГЯП	— Група ядерних постачальників
ГКП	— Гаазький кодекс поведінки проти розповсюдження балістичних ракет
ДСЕК	— Державна служба експортного контролю України (Держекспортконтроль)
ДЗЗСЄ	— Договір про звичайні збройні сили в Європі
ДНЯЗ	— Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
ДВЗЯВ	— Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань
ДТО	— Договір про торгівлю зброєю (озброєннями)
ЄС	— Європейський союз
ЄЕС	— Європейське економічне співтовариство
Євратом	— Європейська спільнота з атомної енергії
ЗМЗ	— Зброя масового знищення
КР	— Конференція з роззброєння
КХЗ	— Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та про її знищення
КБТЗ	— Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про її знищення
КЗ	— Комітет Зангера
КОКОМ	— Координаційний комітет з контролю над експортом
КРН	— Космічні ракети-носії
ЛОСЗ	— Легкі озброєння та стрілецька зброя
МАГАТЕ	— Міжнародне агентство з атомної енергії
МБР	— Міжконтинентальна балістична ракета
МІС	— Міжнародний імпортерний сертифікат

ІНКОТЕРМС	— Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів
НОЕК	— Національний орган експортного контролю
ООН	— Організація об'єднаних націй
ОБСЄ	— Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ОЗХЗ	— Організація із заборони хімічної зброї
ОХП	— Об'єкти хімічної промисловості
ПЗРК	— Переносні зенітно-ракетні комплекси
ПРО	— Протиракетна оборона
ППМ	— Протипіхотні міни
РБ ООН	— Рада безпеки ООН
РКРТ	— Режим контролю за ракетними технологіями
РСМД	— Ракети середньої та меншої дальності
РНБО	— Рада національної безпеки і оборони України
СВФЕК	— Система внутрішньофірмового експортного контролю підприємства
СКС	— Сертифікат кінцевого споживача
СНО	— Стратегічні наступальні озброєння
СПД	— Сертифікат підтвердження доставки
ТВП	— Товари військового призначення
ТПВ	— Товари подвійного використання
ТЯЗ	— Тактична ядерна зброя
ЯЗ	— Ядерна зброя

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Галака С. П., Гришуткін О. М., Кондратов С. І.,
Перепелиця Г. М., Сівер О. І.**

ЕКСПОРТНИЙ КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Навчальний посібник

*Директор ТОВ “КВІЦ” В.В. Воробей
Відповідальний редактор О. М. Гришуткін
Коректор Н. С. Романюк
Комп’ютерне верстання: Г. Б. Войцехівська
Оригінал-макет та друк: ТОВ “КВІЦ”*

Підписано до друку 2.09.2013 р. Формат 60×84/16. Ум.-друк. арк. 21,39.
Тираж 300 прим. Зам. № 391.

ТОВ «Комп’ютерно-видавничий, інформаційний центр» (КВІЦ)
Вул. Фрунзе, 19-21, м. Київ, 04080, тел.: 417-21-72, 417-53-70
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 461 від 23.05.2001.